

ԵՎՐԱՍԻԱ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ЕВРАЗИЯ
EURASIA INTERNATIONAL UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ

ԵՎՐԱՍԻԱ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

Երևան, 2024 | N1

ISSN 1829-4952

ԲԱՆԲԵՐ

ԵՎՐԱՍԻԱ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

ВЕСТНИК

МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА ЕВРАЗИЯ

BULLETIN

EURASIA INTERNATIONAL UNIVERSITY

1

Երևան - 2024

**Հրատարակության է երաշխավորվել
Եվրասիա միջազգային համալսարանի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ՝

Գագիկ Վարդանյան (գլխավոր խմբագիր), տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, Եվրասիա միջազգային համալսարան

Ալբերտ Մակարյան, ք.գ. դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան
Անի Ստեփանյան, ի. գ. թ., դոցենտ, Արդարադատության համառուսական պետական համալսարան (Ռուսաստանի Արդարադատության նախարարության ԱՀՊՀ)
Աննա Օհանյան, ք.գ.դ., ԱՄՆ Ստոնհիլ համալսարանի պրոֆեսոր
Աշոտ Ալեքսանյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան
Աշոտ Խաչատրյան, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի դատավոր
Աշոտ Մարկոսյան, տ.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան
Արամ Այվազյան, ի.գ.թ., Եվրասիա միջազգային համալսարան, ՀՀ քննչական կոմիտե
Գայանե Թովմասյան, տ.գ.թ., դոցենտ, Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի «ԱՄԲԵՐԴ» հետազոտական կենտրոն
Գրաժինա Չուպադենե, մանկ.գ.դ., դոցենտ, Լիտվայի Միկոլաս Ռոմերիս համալսարան
Դմիտրի Զախոս, մանկ.գ.դ, դոցենտ Սալոնիկի (Հունաստան) Արիստոտելի համալսարան
Երանուհի Մանուկյան, փ.գ.թ., դոցենտ, Երևանի պետական համալսարան
Իգոր Կարապետյան, մանկ.գ.դ., պրոֆեսոր, Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան
Լուսինե Հարությունյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան
Լուսինե Ֆլյյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Եվրասիա միջազգային համալսարան
Իսաչիկ Գալստյան, ք.գ.դ., դոցենտ, Երևանի պետական համալսարան
Հեղինե Մանասյան, տ.գ.դ., Հետազոտական ռեսուրսների կոլեկտիվային կենտրոն (ՀՌԿԿ)-Հայաստան
Հովհաննես Հարությունյան, տ.գ.թ., Եվրասիա միջազգային համալսարան
Մարիամ Մարգարյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, փ.գ.թ., դոցենտ, ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա
Մարտա Մորդովան-Յիվինսկա, ք.գ.թ., Վիստուլայի համալսարան (Վիստուլայի համալսարանների խումբ, Վարշավա, Լեհաստան) և Վարշավայի Wsztechnica Polska համալսարան
Պյոտր Բորովսկի, տեխ.գ.թ., տնտեսագետ, դոցենտ, Վարշավայի բնական գիտությունների համալսարան
Ռամոն Բուագաս Լորենցո, ք.գ.թ., Սանտյագո դե Կոմպոստելայի համալսարան (Իսպանիա)
Սամվել Մուրադյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան
Սոնա Հակոբյան, ք.գ.թ., Հայաստանի Եվրոպական Համալսարան
Սուրեն Օհանյան, աշխ.գ.դ., պրոֆեսոր, Եվրասիա միջազգային համալսարան
Ստեփան Ծաղիկյան, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարան
Վահե Վանեսյան, ք.գ.դ., CIDA-Կանադական միջազգային զարգացման գործակալություն
Վլադիմիր Հովհաննիսյան, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարան

Խմբագրական խորհրդի քարտուղար՝

Նունե Զոմարդյան, Եվրասիա միջազգային համալսարան

ISSN 1829-4952

© Եվրասիա միջազգային համալսարան, 2024

«Բանբեր Եվրասիա միջազգային համալսարանի» պարբերականը ԲՈԿ-ի 28.06.2019թ. № 164Ա հրամանի համաձայն ընդգրկված է ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների և դրոյթների հրատարակման համար ՀՀ ԿԳՄՄՆ բարձրագույն որակավորման կոմիտեի համար ընդունելի գիտական հրատարակությունների ցուցակում:

**Издается по рекомендации ученого совета
Международного университета Евразия**

Редакционная коллегия

Гаяк Варданян (главный редактор), д-р экон. наук, профессор, Международный университет Евразия

Альберт Макарян, д-р филол. наук, профессор, Ереванский государственный университет
Ани Степанян, канд. юрид. наук, доцент, Всероссийский государственный университет юстиции (РПА Минюста России)

Анна Оганян, д-р полит. наук, профессор, Стоунхиллский университет, США

Арам Айвазян, канд. юрид. наук, Международный университет Евразия, Следственный комитет РА

Ашот Алексанян, д-р полит. наук, профессор, Ереванский государственный университет

Ашот Хачатрян, д-р юрид. наук, профессор, судья Конституционного суда Республики Армения

Ваге Ванесян, д-р полит. наук, CIDA-Канадское агентство международного развития

Владимир Оганесян, д-р юрид. наук, Российско-Армянский (Славянский) университет

Гаяне Товмасын, канд. экон. наук, доцент, Исследовательский центр «АМБЕРД» Государственного экономического университета Армении

Гражина Чуладене, д-р пед. наук, доцент, Университет Миколаса Ромериса, Литва

Дмитриос Захос, д-р пед. наук, Университет Аристотеля в Салониках, Греция

Ерануи Манукян, канд. филос. наук, доцент, Ереванский государственный университет

Игорь Карапетян, д-р пед. наук, профессор, Армянский государственный педагогический университет имени Хачатура Абовяна

Лусине Арутюнян, д-р пед. наук, профессор, Государственный экономический университет

Лусине Флджян, д-р филол. наук, профессор, Международный университет Евразия

Мариам Маргарян, д-р полит. наук, профессор, канд. филос. наук, доцент, Академия государственного управления Республики Армения

Марта Молдован-Цывинска, д-р филол. наук, Вислинский университет (Группа университетов Вистулы, Варшава, Польша), Университет Wsztechnica Polska в Варшаве

Оганес Арутюнян, канд. экон. наук, Международный университет Евразия

Петр Боровский, д-р техн. наук, экономист, Варшавский университет естественных наук, Польша

Рамон Бузас Лоренцо, д-р полит. наук, Университет Сантьяго-де-Компостела, Испания

Самвел Мурадян, д-р филол. наук, профессор, Ереванский государственный университет

Сона Акопян, канд. филол. наук, Европейский университет Армении

Сурен Оганян, д-р геогр. наук, профессор, Международный университет Евразия

Степан Цагикиан, д-р юрид. наук, профессор, Российско-Армянский (Славянский) университет

Хачик Галстян, д-р полит. наук, доцент, Ереванский государственный университет

Эгине Манасян, д-р экон. наук, Кавказский исследовательский ресурсный центр-Армения

Секретарь редакционной коллегии:

Нуне Джомардян, Международный университет Евразия

ISSN 1829-4952

© Международный университет Евразия, 2024

Решением Высшей квалификационной комиссией МОНКС РА от 28.06.2019 № 164А Вестник Международного университета Евразия включен в перечень научных изданий приемлемых для публикаций основных результатов и положений диссертаций.

***Recommended for publication by the Scientific
Council of Eurasia International University***

Editorial Board:

Gagik Vardanyan (Chairman), Doctor of Economics, Professor, Eurasia International University

Albert Makaryan, Doctor of Philological Sciences, Professor, Yerevan State University

Ani Stepanyan, Ph.D. in Law, Associate Professor, All-Russian State University of Justice (RLA of the Ministry of Justice of Russia)

Anna Ohanyan, Ph.D. in Political Science, Stonehill University, USA

Aram Ayvazyan, Ph.D. in Law, Eurasia International University, RA Investigative Committee

Ashot Aleksanyan, Doctor of Political Science, Professor, Yerevan State University

Ashot Khachatryan, Doctor of Law, Professor, Judge of the Constitutional Court of the RA

Ashot Markosyan, Doctor of Economics, Professor, Yerevan State University

Dimitrios Zachos, Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Aristotle University of Thessaloniki, Greece

Yeranuhi Manukyan, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor, Yerevan State University

Gayane Tovmasyan, Ph.D. in Economics, Associate Professor, «AMBERD» Research Center of the Armenian State University of Economics

Grazina Chuladiene, Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Mikolas Romeris University, Lithuania

Heghine Manasyan, Doctor of Economics, Caucasus Research Resource Center (CRRRC)-Armenia

Hovhannes Harutyunyan, Ph.D. in Economics, Eurasia International University

Khachik Galstyan, Doctor of Political Sciences, Associate Professor, Yerevan State University

Igor Karapetyan, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University

Lusine Harutyunyan, Doctor of Philology, Professor, Armenian State University of Economics

Lusine Fliyan, Doctor of Philological Sciences, Professor, Eurasia International University

Mariam Margaryan, Doctor of Political Sciences, Professor, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor, Academy of Public Administration of the Republic of Armenia

Marta Moldovan-Cywińska, Ph. D. in Humanities, Vistula University (Vistula Group of Universities, Warsaw, Poland), Wszechnica Polska University in Warsaw, Poland

Piotr Borowski, Ph.D. in Engineering, Economist, Associate Professor, Warsaw University of Life Sciences, Poland

Ramón Bouzas Lorenzo, Ph.D. in Political Science, University of Santiago de Compostela, Spain

Samvel Muradyan, Doctor of Philological Sciences, Professor, Yerevan State University.

Sona Hakobyan, Ph.D. in Philological Sciences, European University of Armenia

Stepan Tsaghikyan, Doctor of Law, Professor, Armenian-Russian (Slavonic) University

Suren Ohanyan, Doctor of Geographical Sciences, Professor, Eurasia International University

Vahe Vanesyan, Ph.D. in Political Science, CIDA - Canadian Agency for International Development

Vladimir Hovhannisyan, Doctor of Law, Professor, Armenian-Russian (Slavonic) University

Secretary of Editorial Board:

Nune Jomardyan, Eurasia International University

ISSN 1829-4952

© Eurasia International University, 2024

According to № 164 (A)U decree of RA Supreme Certifying Committee (hereinafter, SCC) dated on June 28, 2019, EIU Bulletin is now recognized as a scientifically relevant journal included in the list of SCC, RA Ministry of Education, Science, Culture and Sport for publicizing the main principals and guidelines of Ph.D. dissertation.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Աշոտ Խաչատրյան, Միլենա Ղազարյան
ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ. ՏԵՍԱԿԱՆ – ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ 8

Գևորգ Իսրայելյան
ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԻ ՆԱԽԱԳԾԵՐԻ ՔՐԵԱԲԱՆԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳՎՈՐՄԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 24

Էդգար Ավետիսյան, Ռաֆիկ Ավետիսյան
ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹ ՈՒՆԵՑՈՂ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՏ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔ 33

Աննա Հովհաննիսյան
ԱՆՄԵՂՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽԱՎԱՐԿԱԾԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԽՆԴԻՐԱՀԱՐՈՒՅՑ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ 44

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
Անահիտ Սերոբյան
ԲԱՔՈՒԹՔԻԼԻՍԻ-ԿԱՐՍ ԵՐԿԱԹՈՒՂՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՆԱԿԱՆ ԱՌԱՎԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 61

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
Կառլեն Խաչատրյան, Գուրգեն Գասպարյան
ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՈՐԱԿԸ ՈՐՊԵՏ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՓԻՐՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ 78

Գոհար Ավագյան, Մերի Ավանեսյան, Ադրինե Ավետիսյան, Միլենա Խառատյան, Անի Վարդանյան, Արամ Առաքելյան
ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԲԱՆԿԵՐԻ ՇԱՀՈՒԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ 96

Լուսինե Գրիգորյան
ԲՈՆԻ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՐՑԱԽՑԻՆԵՐԻ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ԿԱՆԱՐԱԳԵԼՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 109

Քրիստինե Թաթոսյան
ՀՀ ՎԱՐՁԱՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՅ (ՀՀ ԽՈՇՈՐԱՑՎԱԾ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐՈՎ) 123

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ
Աննա Կուրանյան
ԳԼՈՒԽ ԲԱՂԱԴԻՐԻՉՈՎ ԴԱՐՁՎԱԾՔՆԵՐԻ ՏԱՐԲԵՐԱԿԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻ ԾՈՒՐՋ (ԻՍՊԱՆԵՐԵՆ-ՀԱՅԵՐԵՆ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ) 139

Անի Թամազյան
ԵՐԿԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵԱՀԿ ՄԻՆՍԿԻ ԽՄԲԻ ՓԱՏՏԱԹՂԹԵՐՈՒՄ (ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱԴԻ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՈՎ) 154

Անուշ Մարտիրոսյան
ԱՀԱՐԵԿՉՈՒԹՅԱՆ ԼԵԶՎԱԿԱՆ ԸՆԿԱԼՄԱՆ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՆ ԵՎ ՎԵՐՋԻՆԻՍ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ 170

Արա Զարգարյան
ԼԵՎՈՆ ԱՐԻՍՅԱՆԻ ԵՎ ԱՄՏՈՒՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՅԱՆԻ ՆԱԽԱՏԻՊԵՐԸ ԵՂԻՇԵ ԶԱՐԵՏԻ ՊՈՆԶԻՍՈՒՄ 180

Մարիամ Հակոբյան
ՄԱՐԴ – ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ Զ. ԼՈՆԴՈՆԻ ՆԵՈՈՐՄԱՆՏԻԿԱԿԱՆ ՎԵՊԵՐՈՒՄ 188

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ
Աննա Գաբրիելյան
ՈՒՍՈՒՑԻ ԴԵՐԸ ԱՇԱԿԵՐՏԻ ԻՆՔՆԱԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԱՐԺՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՆԹԱՅՈՒՆ 199

Ալլա Ռուդենկո
ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՍԿՈՒՐՍԱՅԻՆ ԿՈՄՊԵՏԵՆՑԻԱՅԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՓԱՏՏԱԹՂԹԵՐԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ՀԻՄԱՆ ՎՐԱ 211

СОДЕРЖАНИЕ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Ашот Хачатрян, Милена Казарян
КОНСТИТУЦИОННЫЕ ГАРАНТИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ ГОСУДАРСТВА:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ 8

Геворг Исраелян
ПРОБЛЕМА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ
ЭКСПЕРТИЗЫ ПРОЕКТОВ НОРМАТИВНЫХ ПРАВОВЫХ АКТОВ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ 24

Эдгар Аветисян, Рафик Аветисян
ЗАЩИТА ВОЕННОЙ ИНФОРМАЦИИ КАК ГАРАНТИЯ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 33

Анна Оганесян
ПРАВОВОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕЗУМПЦИИ НЕВИНОВНОСТИ В
ЕВРОПЕЙСКОМ ПРАВЕ 44

ПОЛИТОЛОГИЯ

Анаит Серобян
ЗНАЧЕНИЕ И ЭКСПЛУАТАЦИОННЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ БАКУ-ТБИЛИСИ-КАРС 61

ЭКОНОМИКА

Карлен Хачатрян, Гурген Гаспарян
КАЧЕСТВО ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ КАК ПРЕДПОСЫЛКА ПРЕОДОЛЕНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ ХРУПКОСТИ 78

Гоар Авагян, Мэри Аванесян, Адрине Аветисян, Милена Харатян, Ани Варданян, Арам Аракелян
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРИБЫЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ 96

Лусине Григорян
ПРОБЛЕМЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ МИГРАЦИИ НАСИЛЬСТВЕННО ПЕРЕСЕЛЕННЫХ ГРАЖДАН АРЦАХА 109

Кристине Татосян
ВЛИЯНИЕ АДМИНИСТРАТИВНЫХ РЕФОРМ РА С ПЕРСПЕКТИВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ
УПРАВЛЕНИЯ СООБЩЕСТВАМИ (С ПРИМЕРАМИ АНАЛИЗА РАСШИРЕННЫХ СООБЩЕСТВ) 123

ЛИНГВИСТИКА И ФИЛОЛОГИЯ

Анна Кубанян
О ПРОБЛЕМЕ ВАРИАТИВНОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ “ГОЛОВА”
(ИСПАНСКО-АРМЯНСКИЙ СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ) 139

Ани Тамазян
ДВУСМЫСЛЕННОСТЬ В ДОКУМЕНТАХ МИНСКОЙ ГРУППЫ ОБСЕ (НА ПРИМЕРЕ
НАГОРНО-КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА) 154

Ануш Мартиросян
ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ВОСПРИЯТИЕ ЭВОЛЮЦИИ ТЕРРОРИЗМА И ЕГО ПОЛИТИЧЕСКИЕ
ПОСЛЕДСТВИЯ НА ПРОТЯЖЕНИИ ИСТОРИИ 170

Ара Заргарян
ПРОТОТИПЫ ЛЕВОНА АРИСЯНА И АМАТУНИ ВАРДАПЕТЯНА В ПОЭЗИИ ЕГИШЕ ЧАРЕНЦА 180

Мариам Аюкян
АКТУАЛЬНОСТЬ КОНФЛИКТА ЧЕЛОВЕК-ЦИВИЛИЗАЦИИ В НЕОРОМАНТИЧЕСКИХ РОМАНАХ ДЖЕКА
ЛОНДОНА 188

ПЕДАГОГИКА И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ

Анна Габриелян
РОЛЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ
САМООБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТА 199

Алла Руденко
ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ДИСКУРСИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА МАТЕРИАЛЕ
ПРАВОВЫХ ДОКУМЕНТОВ 211

CONTENT

JURISPRUDENCE

Ashot Khachatryan, Milena Ghazaryan
CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF ENSURING THE TERRITORIAL INTEGRITY OF THE STATE:
THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS 8

Gevorg Israyelyan
THE PROBLEM TO IMPROVE THE LEGAL REGULATION OF THE
CRIMINOLOGICAL EXPERTISE OF DRAFT NORMATIVE LEGAL ACTS
IN THE REPUBLIC OF ARMENIA 24

Edgar Avetisyan, Rafik Avetisyan
PROTECTION OF MILITARY INFORMATION AS A GUARANTEE OF MILITARY SECURITY 33

Anna Hovhannisyan
LEGAL CONTENT AND PROBLEMATIC ASPECTS OF THE PRESUMPTION OF INNOCENCE IN EUROPEAN LAW 44

POLITICAL SCIENCE

Anahit Serobyan
THE IMPORTANCE AND OPERATIONAL ADVANTAGES OF THE BAKU-TBILISI-KARS RAILWAY 61

ECONOMICS

Karlen Khachatryan, Gurgen Gasparyan
QUALITY OF GOVERNANCE AS A PREREQUISITE FOR OVERCOMING STATE FRAGILITY 78

Gohar Avagyan, Meri Avanesyan, Adrine Avetisyan, Milena Kharatyan, Ani Vardanyan, Aram Arakelyan
COMPARATIVE ANALYSIS OF PROFITABILITY OF COMMERCIAL BANKS 96

Lusine Grigoryan
CHALLENGES IN PREVENTING MIGRATION OF FORCEFULLY DISPLACED CITIZENS OF ARTSAKH 109

Kristine Tatosyan
IMPACT OF RA ADMINISTRATIVE REFORMS FROM THE PERSPECTIVE OF INCREASING
COMMUNITY MANAGEMENT EFFICIENCY (WITH EXAMPLES OF ANALYSIS OF ENLARGED COMMUNITIES) 123

LINGUISTICS AND PHILOLOGY

Анна Кубанян
О ПРОБЛЕМЕ ВАРИАТИВНОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ “ГОЛОВА”
(ИСПАНСКО-АРМЯНСКИЙ СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ) 139

Ani Tamazyan
AMBIGUITY IN THE OSCE MINSK GROUP DOCUMENTS
(ON THE EXAMPLE OF NAGORNO-KARABAGH CONFLICT) 154

Anush Martirosyan
THE LINGUISTIC PERCEPTION OF EVOLUTION OF TERRORISM AND ITS POLITICAL
IMPLICATIONS ACROSS HISTORY 170

Ara Zargaryan
PROTOTYPES OF LEVON ARISYAN AND AMATUNI VARDAPETYAN IN THE POETRY OF YEGHISHE CHARENTS 180

Mariam Hakobyan
THE CONTEMPORANEITY OF HUMAN-CIVILIZATION CONFLICT IN THE NEO-ROMANTIC
NOVELS OF JACK LONDON 188

PEDAGOGY AND TEACHING METHODOLOGY

Anna Gabrielyan
THE ROLE OF THE TEACHER IN THE PROCESS OF DEVELOPING THE STUDENT’S
SELF-EDUCATION VALUE SYSTEM 199

Alla Rudenko
THE WAYS OF FORMATION OF LEGAL DISCOURSE COMPETENCE BASED ON THE MATERIAL
OF LEGAL DOCUMENTS 211

Իրավագիտություն

Աշոտ Խաչատրյան
Իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Միլենա Ղազարյան
Հայաստանում Եվրոպական համալսարանի հայցորդ
Էլ. հասցե՝ a.khachatryan@inbox.ru

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-8

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿՐԱՎԱԿԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ. ՏԵՍԱԿԱՆ – ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն հոդվածը անդրադառնում է սահմանադրական իրավունքի տեսության կարևորագույն հիմնախնդիրներից մեկի՝ պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրաիրավական երաշխիքների տեսական-իրավական հիմնախնդիրների հետազոտությանը:

Հոդվածում բացահայտվում է ժամանակակից իրավագիտության մեջ «պետության տարածքային ամբողջականություն» եզրույթի, ինչպես նաև տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրաիրավական ժամանակակից երաշխիքների համակարգի էությունն ու դրսևորման առանձնահատկությունները: Թեմայի ուսումնասիրության նպատակն է՝ հիմք ընդունելով կատարված հետազոտության առանձնահատկությունները և ստացված արդյունքները, տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրաիրավական ժամանակակից երաշխիքների վերաբերյալ իրավագետների տեսական-իրավական հայացքների ու ուսմունքների շրջանակում դոկտրինալ մոտեցումները, տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիքների սահմանադրաիրավական բովանդակության դրսևորման առանձնահատկություն-

ները Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգավորումների համատեքստում:

Առանձնակի ուշադրության են արժանացնել «պետության տարածքային ամբողջականություն» սահմանադրական սկզբունքի համատեքստում սահմանադրափրավական առանձին երաշխիքներին առնչվող հիմնախնդիրները: Ուսումնասիրության արդյունքները հնարավորություն կընձեռնեն առավել մանրամասն պատկերացում կազմել «պետության տարածքային ամբողջականություն» սկզբունքի սահմանադրական ամրագրման ժամանակակից հիմնախնդիրների վերաբերյալ, ինչի արդյունքում կկարողանանք կատարելագործել ՀՀ օրենսդրությունը:

Հիմնաբառեր. իրավական ապահովման օբյեկտ, պետության տարածքային ամբողջականություն, սահմանադրափրավական երաշխիք, տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրափրավական երաշխիք, իրավական ապահովման օբյեկտի գործառույթ:

Ներածություն

Պետության ինքնիշխանության երաշխավորման առանցքային պայմաններից է տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիքների սահմանումը: Ընդ որում, և մասնագիտական քննարկումների շրջանակում, և քաղաքական համակարգում, և միջազգային հարաբերություններում՝ պետության տարածքային ամբողջականությունը դիտարկվում է որպես պետական ինքնիշխանության իրավական երաշխիք, բայց, միաժամանակ՝ պետական իշխանության միասնականության ապահովման պայման (Խաչատրյան, 2016, էջ 83: Այվազյան Ն. և Այվազյան Ա., 2004, էջ 5-6, 4-6):

Մեթոդ

Սույն ուսումնասիրության մեթոդական հիմքը ձևավորվում է ֆորմալ տրամաբանական և ֆորմալ իրավական մեթոդներով, համակարգային կառուցվածքային, տեխնիկական, համեմատական և իրավական վերլուծության մեթոդներով, որոնք օգտագործվել են ուսումնասիրության, համակարգման, հասկացությունների և իրավական բովանդակությունների բացահայտման ընթացքում:

Արդյունքներ և քննարկում

Իրավագիտությունում վաղուց արդեն հաստատվել է այն, որ՝ «երաշխիք» հասկացությունը ֆրանսերենից թարգմանաբար նշանակում է «ապահովում», և այդ մոտեցման շրջանակում այն ընկալվում է որպես իրավական որոշակի պայմանների, միջոցների, եղանակների ամբողջություն, որոնք կոչված են ապահովելու իրավական երևույթի կամ գործընթացի

ապահովում (Иванов, 2018, էջ 17):

Պրոֆեսոր Մ.Վ. Բագվայր մարդու իրավունքների ու ազատությունների սահմանադրաիրավական երաշխիքներ է դիտարկում այնպիսի իրավական միջոցները, որոնք ապահովում են դրանց իրականացումը (Баглай, 2007, էջ 294): Համանման տեսակետ են արտահայտել նաև անվանի գիտնականներ Վ.Ս. Ներսեսյանցը (Нерсесянц, 2014, էջ 158), Ա.Ս. Ալեքսեևը (Алексеев, 1995, էջ 217), Վ.Դ. Պերևալով (Теория государства и права, 2002, էջ 474), Ա.Վ. Ումիևը (Умиев, 2006, էջ 11), Ի.Ե. Ֆարբերը (Фарбер, 1979, էջ 158) և այլք:

Ընդհանրապես իրավական երաշխիքների հիմնախնդիրը իրավագիտության բարդ ու բազմաշերտ կատեգորիաներից է: Խնդիրը նրանում է, որ գոյություն ունեն իրավական ապահովմանը ենթակա բազմաթիվ օբյեկտներ, որոնց թվում առաջնահերթ նշանակություն ունեն պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիքները (The Oxford Handbook on the United Nations, 2008, էջ 21):

Տեսական-իրավական հայացքների ու ուսմունքների շրջանակում (դոկտրին) իրավական երաշխիքների, դրանց տեսակների ու համակարգի հետ կապված հարցերը բավարար չափով ուսումնասիրված չեն: Առաջին տեսական հետազոտությունը խնդրո հարցի վերաբերյալ իրականացրել է պրոֆեսոր Ա.Վ.Լոշկարևը: Վերջինս գտնում է, որ «իրավաբանական երաշխիքները արտահայտվում են առանձնահատուկ իրավաբանական միջոցներով՝ որպես նորմատիվ իրավական կարգադրեր, որոնց իրացումը ապահովվում է այլ նորմատիվ իրավական կարգադրերով» (Лощкарев, 2008, էջ 129):

Անհրաժեշտ է նկատել, որ նման դիրքորոշման պարագայում իրավաբանական օբյեկտների ապահովումը պայմանավորվում է արդեն նորմատիվ իրավական այլ կարգադրագրերի ընդունմամբ: Անշուշտ, այդպիսի նեղ մոտեցմանը կարելի է հակազդել իրավունքի հիմնական հատկանիշներից մեկի՝ հարկադրականության իրագործման միջոցով (Володко, 2015, էջ 19): Բայց, միաժամանակ, հարկ է նշել, որ՝ որպես իրավական ապահովման օբյեկտ կարող է հանդիսանալ իրավունքն ամբողջությամբ վերցրած:

Մեր կարծիքով, իրավական երաշխիքները հանդիսանում են ընդհանուր երաշխիքների համակարգի բաղկացուցիչ մաս¹, իսկ ապահովման ենթակա օբյեկտների ու սուբյեկտների համակցությունը կազմում են իրավական ապահովման (երաշխավորման) կառուցակարգը, որի վերջնական նպատակն է՝ մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների երաշխավորված իրացումը (Белавина, 2002, էջ 87):

Իրավական ապահովման կառուցակարգն իր հերթին դիտարկվում է որպես ընդհանուր ապահովման կառուցակարգի ենթահամակարգ, որը ներառում է սահմանադրաիրավական ապահովման ենթակա օբյեկտների, այդ թվում՝ սահմանադրական արժեքների, սկզբունքների, նորմերի, հանրային իշխանության և քաղաքացիական հասարակության սուբյեկտների ամբողջություն:

1 Ավանդաբար, իրավագիտության մեջ առանձնացվում են ընդհանուր (սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, հոգևոր, գաղափարական և այլն) և հատուկ իրավական երաշխիքները:

Հայ իրավագետների շրջանում իրավական երաշխիքները նույնպես կարևորվում են առաջնային նշանակությամբ, որոնց օգնությամբ պետությունը նպատակաուղղված ներգործություն է ունենում հասարակական ու քաղաքական հարաբերությունների վրա: Այդ իմաստով արդարացի է այն մոտեցումը, ըստ որի իրավական երաշխիքները իրավական ակտերով ամրագրված այն միջոցներն են, որոնց միջոցով պետությունը կանխարգելում կամ չեզոքացնում է իր դեմ ուղղված հնարավոր կամ իրական սպառնալիքները (Խաչատրյան, 2016, էջ 83), ինչը սույն հետազոտության առարկայի տրամաբանության շրջանակում նշանակում է, որ տարածքային ամբողջականության ապահովման իրավական երաշխիքները պետք է համարժեք լինեն այն սպառնալիքներին, որոնք իրականում գոյություն ունեն կամ կարող են տեղիք տրվել (Weiss, 1993, էջ 18):

Պետության տարածքային ամբողջականությունը սահմանադրական արժեհամակարգի կարևոր բաղադրիչներից է, որի ապահովումը պետության գերակա և առաջնահերթ խնդիրներից է:

Պրոֆեսոր Վ.Գ. Աննենկովան անդրադառնալով պետության միասնության և տարածքային ամբողջականության երաշխիքներին՝ դրանք դիտարկում է որպես պետության միասնության իրական գործող և զարգացող իրավական ինստիտուտների ապահովման պայմաններ և միջոցներ, ինչպիսին են՝ տարածքը, պետական իշխանությունը, անձի իրավական կարգավիճակը, պետության դաշնային սուբյեկտների միասնությունը, իրավական տարածքի միասնությունը, տնտեսական միասնությունը (Анненкова, 2006, էջ 12):

Ասվածի համատեքստում՝ տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիքներին իրավական ձև հաղորդելն ինքնին անհրաժեշտ ու կարևոր գործընթաց է, որը կոչված է ապահովել ոչ միայն պետության ինքնիշխանության ու միասնության պաշտպանությունը, այլև մարդու իրավունքների արդյունավետ իրացումը և այդ իրավունքների պաշտպանությունը որևէ ռոնձգությունից:

Մեր կարծիքով, սահմանադրաիրավական երաշխիքները կարող են ամրագրված լինել սահմանադրական սկզբունքներում, սահմանադրական և իրավական այլ նորմերում կամ սահմանադրական իրավունքի տեսության մեջ (իրավական պետության, արտաքին քաղաքականության, երկրի պաշտպանության և անվտանգության ռազմավարությունում և այլն):

Միաժամանակ, սահմանադրաիրավական երաշխիքները դրանք սահմանադրաիրավական այն կառուցակարգերն են, որոնք իրականացնում են ոչ միայն ապահովման գործառույթներ, այլև՝ դրանց նորմատիվ իրավական բովանդակությունն անմիջականորեն ուղղված է սոցիալ-իրավական որևէ օբյեկտի ապահովմանը: Հետևաբար՝ սահմանադրաիրավական երաշխիքների բովանդակությունն ավելի ընդգրկում է, քան սահմանադրաիրավական կառուցակարգերին, քանի որ ոչ բոլոր կառուցակարգերը կարող են իրականացնել այդ գործառույթները:

Ակնհայտ է, որ սահմանադրաիրավական երաշխիքները կարող են արդյունավետ իրագործվել, եթե ապահովված են նաև համապատասխան կա-

ռուցվածքային բաղադրատարրերով, ինչպիսին են՝ իրավասու սուբյեկտները, անհրաժեշտ նյութական բաղադրիչները և այլն: Հետևաբար, միայն իրավունքի, իրավական երաշխիքների, իրավական կառուցակարգերի և կառուցվածքային բաղադրիչների միասնական փոխգործակցության արդյունքում, մասնավորապես՝ պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման շրջանակում, հնարավոր է հասնել առաջադրված նպատակին և համապատասխան արդյունք արձանագրել:

Այնուհետև, սահմանադրաիրավական երաշխիքները օժտված են նաև գործառնական նշանակությամբ, որոնք դրսևորվում են տարբեր իրավական ապահովման գործառույթների միջոցով, որպիսիք են՝ 1) սահմանադրաիրավական սկզբունքներից, նորմերից, արժեքներից բխող և տեսական-իրավական հայացքների հիման վրա ձևավորված իրավական ապահովման օբյեկտների ստեղծման գործառույթը, 2) արդեն իսկ գոյություն ունեցող իրավական ապահովման հիշյալ օբյեկտների իրագործման գործառույթը, 3) այդ օբյեկտների արդյունավետ գործառնության պահպանման գործառույթը, 4) իրավական ապահովման նույն օբյեկտների պաշտպանության գործառույթը:

Այստեղից, սահմանադրաիրավական երաշխիքների էության և բովանդակության վերլուծությունը թույլ է տալիս սահմանել սահմանադրական այդ կատեգորիան՝ որպես իրավաբանորեն ամրագրված և կառուցվածքային առունով ներառված եղանակների, միջոցների, մեթոդների կուռ տրամաբանական համակարգ, որն ուղղված է իրավական օբյեկտների, այդ թվում՝ պետության տարածքային ամբողջականության ապահովմանը:

Այդ առունով, յուրաքանչյուր պետության համար տարածքային ամբողջականության ապահովումն ինքնին ենթադրում է բազմազան ու մշտական երաշխիքների առկայություն: Եվ այդպիսի երաշխիքների սահմանումը և դրանց հետ կապված հիմնախնդիրների լուծումը ինքնին ընկալվում է այդ պետության պետական քաղաքականության կարևոր բաղկացուցիչ մաս:

Թեև մասնագիտական գրականության մեջ առանձին հեղինակներ անդրադարձ կատարել են պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիքների հիմնախնդրին (Амиров, 2004, էջ 17), (Горюнов, 2007, էջ 85), այնուամենայնիվ, հարկ է նկատել, որ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ բացակայում է «տարածքային ամբողջականության իրավական երաշխիքներ» եզրույթի նորմատիվային սահմանումը, իսկ սահմանադրական իրավունքի գիտության մեջ դեռևս ամբողջական հայեցակարգային ձևակերպում չի ստացել՝ ներպետական օրենսդրության առանձնահատկություններով պայմանավորված:

Ասվածի համատեքստում՝ անհրաժեշտ է կարևորել Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրաիրավական հետևյալ երաշխիքները, որոնք, մեր կարծիքով դրսևորվում են իրենց գերակայությամբ և առաջնահերթությամբ:

Առաջին, այդպիսի երաշխիքներից է՝ ժողովրդավիշխանությունը: Որպես ժողովրդավարության բարձրագույն իրավական հիմք՝ Սահմանադրությունն ամրագրում է ժողովրդավարության սկզբունքը՝ հաստատելով իշխանության

պատկանելությունը ժողովրդին: Միաժամանակ Սահմանադրությունը սահմանում է, որ ժողովուրդն իրեն պատկանող իշխանությունն իրականացնում է ոչ միայն անմիջապես, այլ նաև ներկայացուցչական ժողովրդավարությամբ, պաշտոնատար անձանց և ինքնակառավարման մարմինների միջոցով և որոնց անմիջական մասնակցությամբ ապահովում է նաև սահմանների անձեռնմխելիությունը և տարածքային ամբողջականության ապահովումը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 1, 2, 14 և այլն):

Ժողովրդավարությունն իրական դարձնելու համար ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է իրավական պետության և ժողովրդավարական հասարակարգի ու իրավակարգի որոշակի մոդել, որը բնութագրվում է որպես պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հետ փոխկապակցված հուսալի ու անհրաժեշտ միջոցների ամբողջություն՝ ուղղված Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության ու անվտանգության, քաղաքացիական հասարակության, մարդու արժանապատվության, բնական և անօտարելի իրավունքների ու ազատությունների, ինչպես նաև դրանց անձեռնմխելիության երաշխավորված պաշտպանության համար (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 2, 3, 14 և այլն):

Երկրորդ, Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրաիրավական հաջորդ կարևոր երաշխիքներից է՝ պետական ինքնիշխանությունը: Այն Սահմանադրությամբ ամրագրված հիմնարար երաշխիքներից է, որն անմիջականորեն կապված է պետության տարածքային գերակայության և տարածքային ամբողջականության ապահովման հետ:

Որպես սահմանադրական հիմնարար սկզբունք և պետության հիմնական բնութագրիչ՝ ինքնիշխանությունն առավել ընդհանուր ու ելակետային է, քանի որ այն արտահայտում է պետական իշխանության ներքին գերակայությունն ու լիիշխանությունն և արտաքին անկախությունը, որն էական է պետության կազմակերպման ու գործունեության, այդ թվում նաև՝ սահմանադրական մեկ այլ հիմնարար սկզբունքի՝ պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման համար:

Ներկայացնելով ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության հարաբերակցության հիմնախնդիրը, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ դրանց փոխադարձ կապը պայմանավորված է այդ եզրույթների դիալեկտիկ միասնությամբ, որտեղ ինքնիշխանությունն արտահայտվում է պետական իշխանության գերակայության, պետության տարածքային ամբողջականության և անկախության իրավաբանական և քաղաքական կողմերի միասնությամբ, ինչը նշանակում է, որ ինքնիշխանության իրավաբանական կողմը չի կարող գոյություն ունենալ առանց տարածքային ամբողջականության ապահովման իրական հիմքերի կամ հակառակը, պետությունը տարածքային ամբողջականության իրացման հնարավորությունը պայմանավորված է պետական իշխանության և անկախության ինստիտուցիոնալ գերակայությամբ:

Այստեղից, ինքնիշխանությունը պետության մենաշնորհային իրավունքն է ապահովելու երկրի անվտանգությունը, տարածքային ամբողջականությամբ:

յունը և մարդու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների պահպանումն ու պաշտպանությունը: Այսինքն, պետության ինքնիշխան իրավունքն է լեզվաբանական հնարավորության ստեղծում՝ պաշտպանելու իր ազգային անվտանգությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը, տարածքային ամբողջականությունը մարդու իրավունքներն ու ազատությունները՝ տարբեր եղանակներով ու միջոցներով:

Երրորդ, պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման տեսանկյունից մարդու իրավունքներն ու ազատությունները, պատիվն ու արժանապատվությունը հանդիսանում են սահմանադրաիրավական հաջորդ կարևոր երաշխիքը: Ակնհայտ է, որ պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հիմնական նպատակն է՝ պաշտպանել այդ տարածքում ապրող մարդու պատիվն ու արժանապատվությունը, նրա իրավունքներն ու ազատությունները:

Սահմանադրաիրավական այս երաշխիքն առանցքային նշանակություն ունի տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրական իրավակարգավորումների ոլորտում, ընդ որում, ՀՀ Սահմանադրությունը ելնում է այն կանխադրությից, որ արժանապատվությունը մարդուն ներհատուկ է հենց նրա գոյության իմաստով:

ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ և 23-րդ հոդվածների համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ մարդու՝ որպես բարձրագույն արժեքի անօտարելի արժանապատվությունը անխախտելի է և կազմում է իր իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմքը: Այստեղից ակներև է մարդու արժանապատվության և հիմնական իրավունքների միջև անխզելի կապը, ինչը նշանակում է, որ՝ առանց մարդու արժանապատվության չկան հիմնական իրավունքներ կամ՝ առանց հիմնական իրավունքների չկա մարդու արժանապատվություն:

Բացի այդ, ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է պետության պարտականությունները հիմնական իրավունքների նկատմամբ՝ նախատեսելով այդ պարտականությունների երկու դրսևորում: Ըստ այդ դրույթի՝ հանրային իշխանությունը պարտավոր է մի կողմից հարգել, իսկ մյուս կողմից՝ պաշտպանել այդ իրավունքները և անազատությունները: Դրանով ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է հիմնական իրավունքներից բխող՝ պետության նեգատիվ և պոզիտիվ պարտականությունները: Սակայն մարդու իրավունքներն ու պարտականությունները գործում են պետության ողջ տարածքում, հետևաբար հարգելով և պաշտպանելով դրանք, պետությունը կամա թե ակամա պարտավոր է պաշտպանել իր տարածքային ամբողջականությունը: Եվ հենց այստեղ է ուղղակի դրսևորվում մարդու իրավունքները որպես տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիք, ինչը նշանակում է, որ՝ եթե խախտվում է պետության տարածքային ամբողջականությունը, ինքնին խախտվում է մարդու իրավունքներն ու ազատությունները:

Հետևաբար՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունն ու հարգումն անուղղակի և ուղղակի կառուցված է նաև պետության

տարածքային ամբողջականության երաշխավորված պաշտպանության համատեքստում:

Չորրորդ, պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման ոլորտում իր ուղղակի դերակատարումն ունի իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը՝ որպես սահմանադրաիրավական կարևոր երաշխիք:

ՀՀ Սահմանադրության 4-րդ հոդվածի բովանդակությունից բխում է, որ պետական իշխանությունն իրականացվում է Սահմանադրության և օրենքների պահանջներին համապատասխան՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բաժանման ու հավասարակշռման հիման վրա:

Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը, որն ենթադրում է որոշակի համակարգի ու կառուցակարգերի առկայություն, հիմնաքարային նշանակություն ունի, այդ թվում նաև երկրի տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիքների համակարգում: Ընդ որում, եթե իշխանությունների բաժանումը դրսևորվում է՝ գործառույթային, կառուցակարգային և հասցեական նշանակությամբ, ապա տարածքային ամբողջականության ապահովման առումով այն ենթադրում է՝ օրենսդրական, գործադիր-կարգադրիչ և արդարադատական առանձնացված գործառույթների առկայություն:

Ընդ որում, եթե հետազոտության առարկա ոլորտում օրենսդիր մարմինը օրենսդրական ակտերով կանոնակարգում է պետության սահմանի կարգավորման ռեժիմը, տարածքային ամբողջականության ապահովման կառուցակարգերը, զինված ուժերի լիազորությունները տարածքային ամբողջականության ապահովման ոլորտում, իսկ գործադիր իշխանության մարմիններն՝ իրենց լիազորությունների սահմաններում կոչված են ապահովելու սահմանների անձեռնմխելիությունը և տարածքային ամբողջականությունը, ապա դատական իշխանության մարմիններն արդարադատություն իրականացնելիս անուղղակիորեն մասնակցում են պետության տարածքային ամբողջականության ապահովմանն այնպիսի կառուցակարգերի ու միջոցների միջոցով, ինչպիսիք են՝ սահմանադրական վերահսկողությունը, արդար դատաքննություն իրականացնելը, դատական ակտեր ընդունելը և այլն, որոնք ապահովվում են զինված ուժերի մարտունակությունը և կարգապահովությունը՝ իրենց ծառայական պարտականությունները կատարելիս:

Հինգերորդ, զինված ուժերը հանդիսանում են պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրական ինստիտուցիոնալ համակարգ բովանդակող սահմանադրաիրավական հաջորդ կարևոր երաշխիքը: Այսպես, պաշտպանությունը՝ այդ թվում տարածքային ամբողջականության ապահովումը ցանկացած պետության կարևորագույն գործառույթներից է: Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի սահմանադրական պարտականությունն է ապահովել Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությունը, անվտանգությունը, տարածքային ամբողջականությունը և սահմանների անձեռնմխելիությունը (Սահմանադրություն, հոդվ. 14, մաս 1):

Միաժամանակ, «Պաշտպանության մասին» ՀՀ 2017 թվականի դեկտեմ-

բերի 6-ի թիվ ԸՕ-196-ն օրենքի 3-րդ հոդվածի բովանդակությունից բխում է, որ Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությունը ներառում է պետության տարածքային ամբողջականությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը և անվտանգությունը, այդ թվում՝ քաղաքացիների պաշտպանվածությունը, ռազմական սպառնալիքներից ապահովելու նպատակով խաղաղ ժամանակ և ռազմական դրության պայմաններում քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, տեղեկատվական, սոցիալական, իրավական և այլ բնույթի միջոցների կիրառման ու միջոցառումների իրականացման ընդհանրություն:

Բացի այդ, «Պետական սահմանի մասին» ՀՀ 2001 թվականի դեկտեմբերի 25-ի թիվ ԸՕ-265-ն օրենքի 2-րդ հոդվածի կարգավորումներից հետևում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը պետական սահմանը տեղորոշելիս և փոփոխելիս, սահմանակից պետությունների հետ հարաբերությունները, ինչպես նաև սահմանամերձ շրջաններում և միջազգային հարողակցության ուղիներում իրավահարաբերությունները կարգավորելիս առաջնորդվում է նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության պաշտպանության սկզբունքով:

Իսկ «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» 2007 թվականի հունվարի 17-ի թիվ ԸՕ-258-Ն օրենքի 4-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ռազմական դրություն հայտարարվում է միայն այն հանգամանքների առկայության դեպքում, որոնք անմիջականորեն սպառնում են նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականությանը և դրանով պայմանավորված՝ քաղաքացիների կյանքին ու անվտանգությանը:

Այնուհետև, Հայաստանի Հանրապետության նախագահի 2007 թվականի փետրվարի 7-ի ՆԸ-37-Ն հրամանագրով հաստատված Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությամբ՝ ազգային անվտանգության հիմնարար արժեք է սահմանվել պետության և ժողովրդի պաշտպանվածությունը, ինչը այդ ռազմավարության տրամաբանությամբ, նշանակում է. Հայաստանի Հանրապետությունն ապահովում է իր տարածքային ամբողջականությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը, բնակչության ֆիզիկական գոյությունը: Միաժամանակ, բնակչության բնագավառում որպես ռազմավարության նպատակ է դիտարկվել պետության այնպիսի պաշտպանական ներուժի ապահովումը, որն անհրաժեշտ է, այդ թվում Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականությունը պաշտպանելը:

Իսկ Հայաստանի Հանրապետության նախագահի 2007 թվականի դեկտեմբերի 25-ի մեկ այլ՝ ՆԸ-308-Ն հրամանագրով հաստատված Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական գոյության, պետության անկախության, ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության, սահմանների անձեռնմխելիության նկատմամբ այլ պետությունների ձեռնարկած ոտնձգությունները, միջամտությունը Հայաստանի Հանրապետության ներքին գործերին դիտարկվում է որպես, ռազմական անվտան-

գուրջան արտաքին սպառնալիք (կետ 3), իսկ Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերը որպես ռազմական անվտանգության համակարգի հիմքը կազմող պետական ռազմական կառույց, կոչված է ապահովելու այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության զինված պաշտպանությունը (կետ 35):

Հիշատակված նորմերի համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ տարածքային ամբողջականության պահպանումը, պաշտպանությունը և ապահովումը իրականացվում է պետական իրավասու մարմինների կողմից համապատասխան միջոցների ու պայմանների առկայությամբ: Իսկ դա ենթադրում է, որ պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման, պահպանման ու պաշտպանության հնարավոր միջոցները և պայմանները, հետևաբար՝ դրանց իրագործումն իրականացնող պետական մարմինները կազմում են Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության ապահովման երաշխիքը:

Վեցերորդ, պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հաջորդ կարևոր երաշխիքն առնչվում է Հայաստանի Հանրապետությունում տեղական ինքնակառավարման՝ որպես ժողովրդավարության էական հիմքերից մեկի երաշխավորման հետ (Սահմանադրություն, հոդվ. 9): Այս երաշխիքի հիմքում ընկած է այն գաղափարը, ըստ որի՝ ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է տեղական ինքնակառավարման՝ որպես հանրային իշխանության մասի միջոցով, ինչը ենթադրում է, որ համայնքային իշխանությունն ածանցվում է հանրային իշխանությունից, հետևաբար, տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեությունը պայմանավորված պետք է լինի համայնքի բնակիչների շահերի բավարարման և Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությանը, անվտանգությանը, տարածքային ամբողջականությանը ու սահմանների անձեռնմխելիությանը մասնակցության առաջնահերթությամբ:

Ասվածը ենթադրաբար համարժեք է այն եզրահանգման հետ, որ սահմանադրական ինստիտուցիոնալ մարմինները, այդ թվում տեղական ինքնակառավարման մարմինները պետության տարածքային ամբողջականության երաշխավորման համատեքստում ունեն առանձնակի կարևորություն ու նշանակություն Դա պայմանավորված է այն հիմնավորմամբ, որ տեղական ինքնակառավարման համակարգը՝ որպես ինքնիշխան պետության գոյության հիմնական տարրերից մեկը, հանրային իշխանությանն իր մասնակցության ապահովմամբ, նույնպես դիտարկվում է պետության միասնության ու պետության տարածքային ամբողջականության համար երաշխիքային նշանակություն ունեցող սահմանադրական իստիտուտ:

Յոթերորդ, պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հաջորդ կարևոր երաշխիքն առնչվում է պետության միասնական իրավական ու տնտեսական տարածքի ապահովման խնդրին: Այն ունի ընդհանրական նշանակություն և փոխկապակցված է պետության ամբողջականության և միասնության հետ: Ընդ որում, պետության միասնական իրավական ու տնտեսական տարածքի ապահովման համատեքստում պե-

տության միասնականությունը և տարածքային ամբողջականությունն ինքնին անհրաժեշտ է ընկալել միմյանց փոխլրացնող և փոխգործակցող տարրերի ամբողջություն, որտեղ պետության միասնականությունը դրսևորվում է ոչ միայն տարածքային ամբողջականության ու միասնության բնույթով, այլև պետության քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և իրավական համակարգերի միասնությամբ:

Այսպես, տարածքային ամբողջականության ապահովման խորապատկերում պետության միասնական իրավական տարածքն անմիջականորեն փոխկապակցվում է իրավաստեղծ գործընթացների միասնականության ապահովման, իրավական ակտերի աստիճանակարգված ենթակայության և այլ սկզբունքների իրացման հետ: Ընդ որում, միասնական իրավական տարածքի երաշխիքների համակարգի կատարելագործումն ինքնին պայմանավորված է պրակտիկայում սահմանադրաիրավական որոշակի սկզբունքների իրացման արդյունավետության ապահովման անհրաժեշտությամբ, մասնավորապես՝ իրավական նորմերի աստիճանակարգության սկզբունքը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 5), օրինականության սկզբունքը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 6), անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 66), մեղքի սկզբունքը և պատժի համաչափության սկզբունքը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 71) և այլն:

Իսկ միասնական տնտեսական տարածքի երաշխավորումն առնչվում է տնտեսական այնպիսի միջոցների հետ, որոնց իրագործումն ինքնաբերաբար պահանջում է տնտեսական հարաբերությունների կարգավորման հատուկ միասնական իրավական ընթացակարգերի իրականացում: Մասնավորապես, միասնական տնտեսական տարածքի երաշխիքներն առաջին հերթին պայմանավորված են միասնական քաղաքացիական, ֆինանսական, տնտեսական օրենսդրության առկայությամբ, որպեսզիք են՝ սեփականության բոլոր ձևերի ճանաչում և հավասարապես պաշտպանումը (Սահմանադրություն, հոդվ. 10), տնտեսական միասնական կարգը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 11), տնտեսական գործունեության ազատության երաշխավորումը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 59) տարածքային զարգացման համաչափությունը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 86, մաս 10), ֆինանսատնտեսական, վարկային և հարկային միասնական պետական քաղաքականության իրականացումը (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 154, մաս 1) և այլն: Ասվածի համատեքստում, կարծում ենք արդարացի է այն պնդումը, ըստ որի՝ միասնական տնտեսական տարածքի երաշխիքներն առաջին հերթին պայմանավորված են միասնական քաղաքացիական, ֆինանսական, տնտեսական օրենսդրության առկայությամբ (Кузовкин, 2005, էջ 17,18):

Եզրակացություն.

Այսպիսով, ընդհանրացնելով, անհրաժեշտ է կատարել հետևյալ եզրահանգումները.

1) պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման սահ-

մանադրաիրավական երաշխիքները դրանք սահմանադրաիրավական այն կառուցակարգերն են, որոնք իրականացնում են ոչ միայն ապահովման գործառույթներ, այլև՝ դրանց նորմատիվ իրավական բովանդակությունն անմիջականորեն ուղղված է սոցիալ-իրավական որևէ օբյեկտի ապահովմանը:

2) սահմանադրաիրավական այդ երաշխիքներն օժտված են գործառնական նշանակությամբ, որոնք դրսևորվում են սահմանադրաիրավական սկզբունքներից, նորմերից, արժեքներից բխող և տեսական-իրավական հայացքների հիման վրա ձևավորված իրավական ապահովման ենթակա օբյեկտների՝ ստեղծման, իրագործման, պահպանման և պաշտպանության գործառույթների միջոցով:

3) պետության տարածքային ամբողջականության ապահովումը պայմանավորված է որոշակի սահմանադրաիրավական երաշխիքների առկայությամբ, դրանք են՝ ժողովրդաիշխանությունը, պետական ինքնիշխանությունը, մարդու իրավունքներն ու ազատությունները, պատիվն ու արժանապատվությունը, իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը, զինված ուժերը, տեղական ինքնակառավարման համակարգը, պետության միասնական իրավական ու տնտեսական տարածքը, որոնք միաժամանակ՝ պետական իշխանության գերակայության, պետության միասնության ու անկախության երաշխավորման համատեքստում կարող են դիտարկվել որպես Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես ինքնիշխան պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հիմնական կամ երաշխիքային նշանակություն ունեցող պայմաններ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Այվազյան, Ն., Այվազյան, Ա. (2004) Պետության տարածքային կառուցվածքի և սահմանադրական կարգավորման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում // *Օրենք և իրականություն*. Եր., հ.հ. 3,4,5,6:
- Խաչատրյան, Ա.Ա. (2016) *Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության հիմնախնդիրները, սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների համալրեքսպրում և դրանց լուծումները միջազգային իրավական ու սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայում*: Եր.:
- Алексеев, С.С. (1995). *Теория права*. М.
- Амиров, М.Г. (2004). *Суверенитет и территориальная целостность России как конституционно-правовые принципы*: Дис. ... канд. юр ид, наук. Махачкала.
- Анненкова, В.Т. (2006). *Единство Российского государства: проблемы конституционной теории и практики*: Автореф. дисс... докт. юрид. наук. М.
- Баглай, М.В. (2007). *Конституционное право Российской Федерации: учебник для вузов*. М.
- Белавина, Ю.И. (2002). *Конституционные основы обеспечения единства в Российской Федерации и ее территориальной целостности*: дисс. ...канд. юрид. наук. М.

- Володко, И.А. (2015). *Конституционно-правовое принуждение в Российской Федерации*: дисс...канд. юрид. наук. Омск.
- Горюнов, В.В. (2007). *Суверенитет Российской Федерации: сущность, содержание, гарантии*: диссертация... кандидата юридических наук: М.
- Иванов, С.В. (2018). *Конституционно-правовые гарантии государственного единства и территориальной целостности Российской Федерации*: дис. ... канд. юрид. наук, Омск.
- Нерсесянц, В.С. (2014). *Общая теория права и государства*. М.
- Кузовкин, Д.В. (2005). *Обеспечение единства экономического пространства Российской Федерации: конституционно-правовое исследование*: дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург.
- Лошкарев, А.В. (2008). *Правовые гарантии: теоретические проблемы определения понятия и классификации*: дис. ... канд. юрид. наук. – Самара.
- Теория государства и права: учебник для вузов* (2002) / под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. М.
- Фарбер, И.Е., Миронов, О.О., Кабышев, В.Т. (1979). *Советское государственное право: монография*. Саратов.
- Умиев, А.И. (2006). *Гарантии прав личности в конституционном праве Российской Федерации и международном праве*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб.
- The Oxford Handbook on the United Nations* (2008). Ed. by Thomas G. Weiss and Sam Daws. — Oxford University Press.
- Weiss T. (ed.). (1993). *Collective Security in a Changing World*. — Boulder, CO: Lynne Rienner.

References

- Ayvazyan, N., Ayvazyan, A. (2004) Petut'yan taratsk'aayin karruts'vatsk'i yev sahmanadrakan kargavorman himnakhndirneri Hayastani Hanrapetut'yunum [The problems of territorial structure of the state and constitutional regulation in the Republic of Armenia]// *Orenk' yev irakanut'yun*. Yer., h.h. 3,4,5,6. (In Arm.)
- Khach'atryan, A.A. (2016) *Hayastani Hanrapetut'yan ink'nishkhanut'yan himnakhndirneri, sahmanadrakan zhamanakakits' kargavorumneri hamatek'stum yev drants' lutsumneri mijazgayin iravakan u sahmanadrakan ardaradatut'yan praktikayum* [The problems of sovereignty of the Republic of Armenia in the context of modern constitutional regulations and their solutions in the practice of international legal and constitutional justice]: Yer.: (In Arm.)
- Alekseyev, S.S. (1995). *Teoriya prava* [Theory of law]. М. (In Rus.)
- Amirov, M.G. (2004). *Suverenitet i territorial'naya tselostnost' Rossii kak konstitutsionno-pravovyye printsipy*: [Sovereignty and territorial integrity of Russia as constitutional and legal principles:] Dis. ... kand. yur id, nauk. Makhachkala. (In Rus.)
- Annenkova, V.T. (2006). *Yedinstvo Rossiyskogo gosudarstva: problemy konstitutsionnoy teorii i praktiki*: [Unity of the Russian state: problems of constitutional theory and practice: Author's abstract] Avtoref. diss... dokt. yurid. nauk. М. (In Rus.)
- Baglay, M.V. (2007). *Konstitutsionnoye pravo Rossiyskoy Federatsii: uchebnik dlya vuzov*

- [Constitutional law of the Russian Federation: textbook for universities]. M. (In Rus.)
- Belavina, YU.I. (2002). *Konstitutsionnyye osnovy obespecheniya yedinstva v Rossiyskoy Federatsii i yeye territorial'noy tselostnosti* [Constitutional foundations for ensuring unity in the Russian Federation and its territorial integrity]: diss. ...kand. yurid. nauk. M. (In Rus.)
- Volodko, I.A. (2015). *Konstitutsionno-pravovoye prinuzhdeniye v Rossiyskoy Federatsii* [Constitutional and legal coercion in the Russian Federation]: diss. ...kand. yurid. nauk. Omsk. (In Rus.)
- Goryunov, V.V. (2007). *Suverenitet Rossiyskoy Federatsii: sushchnost', sodержaniye, garantii* [Sovereignty of the Russian Federation: essence, content, guarantees]: dissertatsiya... kandidata yuridicheskikh nauk: M. (In Rus.)
- Ivanov, S.V. (2018). *Konstitutsionno-pravovyye garantii gosudarstvennogo yedinstva i territorial'noy tselostnosti Rossiyskoy Federatsii* [Constitutional and legal guarantees of state unity and territorial integrity of the Russian Federation]: dis. ... kand. yurid. nauk, Omsk. (In Rus.)
- Nersesyants, V.S. (2014). *Obshchaya teoriya prava i gosudarstva* [General theory of law and state]. M. (In Rus.)
- Kuzovkin, D.V. (2005). *Obespecheniye yedinstva ekonomicheskogo prostranstva Rossiyskoy Federatsii: konstitutsionno-pravovoye issledovaniye* [Ensuring the unity of the economic space of the Russian Federation]: dis. ... kand. yurid. nauk. – Yekaterinburg. (In Rus.)
- Kuzovkin, D.V. (2005). *Obespecheniye yedinstva ekonomicheskogo prostranstva Rossiyskoy Federatsii: konstitutsionno-pravovoye issledovaniye* [Ensuring the unity of the economic space of the Russian Federation]: dis. ... kand. yurid. nauk. – Yekaterinburg. (In Rus.)
- Loshkarev, A.V. (2008). *Pravovyye garantii: teoreticheskiye problemy opredeleniya ponyatiya i klassifikatsii* [Legal guarantees: theoretical problems of definition and classification]: dis. ... kand. yurid. nauk. – Samara. (In Rus.)
- Teoriya gosudarstva i prava: uchebnyy dlya vuzov* [Theory of State and Law: Textbook for Universities] (2002) / pod red. prof. V.M. Korel'skogo i prof. V.D. Perevalova. M. (In Rus.)
- Farber, I.Ye., Mironov, O.O., Kabyshev, V.T. (1979). *Sovetskoye gosudarstvennoye pravo: monografiya* [Soviet state law: monograph]. Saratov. (In Rus.)
- Umiyev, A.I. (2006). *Garantii prav lichnosti v konstitutsionnom prave Rossiyskoy Federatsii i mezhdunarodnom prave* [Guarantees of individual rights in the constitutional law of the Russian (In Rus.)
- The Oxford Handbook on the United Nations* (2008). Ed. by Thomas G. Weiss and Sam Daws. — Oxford University Press. (In Eng.)
- Weiss T. (ed.). (1993). *Collective Security in a Changing World*. — Boulder, CO: Lynne Rienner. (In Eng.)

Ашот Хачатрян

Доктор юридических наук, профессор

Милена Казарян

Соискатель Европейского университета в Армении

Эл. адрес: a.khachatryan@inbox.ru

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ГАРАНТИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ ГОСУДАРСТВА: ТЕОРЕТИКО- ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

В данной статье рассматривается один из важнейших вопросов теории конституционного права: исследование теоретико-правовых вопросов конституционных гарантий территориальной целостности государства.

В статье раскрываются сущность и проявление термина «территориальная целостность государства» в современной юридической науке, а также система современных конституционных гарантий обеспечения территориальной целостности.

Цель исследования темы – взяв за основу особенности проведенного исследования и полученные результаты, доктринальные подходы в рамках теоретико-правовых взглядов и учений юристов относительно современных конституционных гарантий территориальной целостности, особенности проявления конституционно-правового содержания гарантий территориальной целостности в контексте конституционных норм Республики Армения.

Особого внимания заслуживают вопросы, связанные с отдельными конституционными гарантиями в контексте конституционного принципа «территориальная целостность государства». Результаты исследования дадут возможность сформировать более детальное представление о современных вопросах конституционного укрепления принципа «территориальной целостности государства», в результате чего мы сможем усовершенствовать законодательство республики. Армении.

Ключевые слова: объект правового обеспечения, территориальная целостность государства, конституционно-правовая гарантия, конституционно-правовая гарантия обеспечения территориальной целостности, функции объекта правового обеспечения.

Ashot Khachatryan
Doctor of law, Professor

Milena Ghazaryan
Ph.D. student at the European University in Armenia
Email: a.khachatryan@inbox.ru

CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF ENSURING THE TERRITORIAL INTEGRITY OF THE STATE: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

This article examines one of the most important issues in the theory of constitutional law: the study of theoretical and legal issues of constitutional guarantees of the territorial integrity of the state.

The article reveals the essence and manifestation of the term “territorial integrity of the state” in modern legal science, as well as the system of modern constitutional guarantees to ensure territorial integrity.

The purpose of the study is to take as a basis the features of the research carried out and the results obtained, doctrinal approaches within the framework of theoretical and legal views and teachings of lawyers regarding modern constitutional guarantees of territorial integrity, features of the manifestation of the constitutional and legal content of guarantees of territorial integrity in the context of the constitutional norms of the Republic of Armenia.

Issues related to individual constitutional guarantees in the context of the constitutional principle of “territorial integrity of the state” deserve special attention. The results of the study will make it possible to form a more detailed understanding of modern issues of constitutional strengthening of the principle of “territorial integrity of the state”, as a result of which we will be able to improve the legislation of the republic. Armenia.

Key words: object of legal support, territorial integrity of the state, constitutional and legal guarantee, constitutional and legal guarantee of ensuring territorial integrity, functions of the object of legal support.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. մայիսի 22-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. մայիսի 24-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. մայիսի 31-ին:

Գևորգ Իսրայելյան
ՀՀ ԳԱԱ Փորձաքննությունների ազգային բյուրոյի Քրեաբանության
կիրառական հիմնախնդիրների գիտահետազոտական կենտրոնի պետ,
Եվրասիա միջազգային համալսարանի դասախոս,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլ. հասցե՝ gevorg.israyelyan@eiu.am

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-24

ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԻ ՆԱԽԱԳԾԵՐԻ ՔՐԵԱԲԱՆԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հանցավորության կանխարգելման ժամանակակից իրավական միջոցների թվին է դասվում նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի քրեաբանական փորձաքննությունը: Հեղինակի հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ Հայաստանի Հանրապետությունում փորձաքննության քննարկվող տեսակի իրավական հիմքերը թերի են, բացակայում են դրա կազմակերպման և անցկացման կառուցակարգերը, ինչի արդյունքում մինչ օրս համապատասխան կառույցի կողմից այդպիսի փորձաքննություն չի իրականացվել: Ըստ այդմ, հեղինակն անհրաժեշտ է համարում ընդունել «Նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի քրեաբանական փորձաքննության մասին» օրենք, որը կսահմանի նշված փորձաքննության հասկացությունը, խնդիրները, սկզբունքները, օբյեկտները, կկարգավորի փորձաքննության այլ խնդիրներին առնչվող հարաբերությունները, ինչպես նաև իրականացնել այլ իրավակարգավորումներ:

Հիմնաբառեր. նորմատիվ իրավական ակտ, նախագիծ, քրեաբանական փորձաքննություն:

Ներածություն

Հանցավորության կանխարգելման ժամանակակից իրավական միջոցների թվին է դասվում նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի քրեաբանական փորձաքննությունը: Մեր հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ Հայաստանի Հանրապետությունում քրեաբանական փորձաքննության քննարկվող տեսակի իրավական հիմքերը թերի են, բացակայում են այդ փորձաքննության կազմակերպման և անցկացման կառուցակարգերը (Իսրայելյան¹, 2024, էջ 6), ինչը խոսում է խնդրի իրավական կարգավորման կատարելագործման անհրաժեշտության մասին:

Նշվածից ելնելով՝ սույն հետազոտության նպատակն է նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի քրեաբանական փորձաքննության (այսուհետ՝ Փորձաքննություն) իրավական հիմքերի կատարելագործման ուղիների նախանշումը, իսկ խնդիրներն են Փորձաքննության իրավական հիմքերի վերլուծությունը և կատարելագործման առաջարկությունների ներկայացումը:

Մեթոդը

Սույն հետազոտության մեթոդաբանական հիմքն են կազմել տրամաբանական, համակարգային-կառուցվածքային վերլուծության, ձևական-իրավաբանական մեթոդները:

Արդյունքներ և քննարկում

1. Փորձաքննության իրավական հիմքերի վերլուծությունը

Հայաստանի Հանրապետությունում Փորձաքննությանն է նվիրված «Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի «Փորձաքննությունների ազգային բյուրո» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն ստեղծելու և նրա կանոնադրությունը հաստատելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 22.07.2004թ. № 1127-Ն որոշման 3-րդ կետի «է» ենթակետի կարգավորումը, որի համաձայն՝ Փորձաքննությունների ազգային բյուրոյի (այսուհետ՝ Բյուրո) նպատակներից է իրավաստեղծ լիազորություններ ունեցող մարմինների որոշմամբ իրավական ակտերի նախագծերի քրեաբանական փորձաքննությունների կազմակերպումը և իրականացումը:

Նշված իրավակարգավորումից բխում է հետևյալը.

1. Փորձաքննություն նշանակելու իրավասությունը պատկանում է իրավաստեղծ լիազորություններ ունեցող մարմիններին: Պետք է նշել, որ նշվածից բացի որևէ այլ իրավական ակտով նման լիազորություն նախատեսված չէ¹, ինչի արդյունքում ցայսօր գեթ մեկ Փորձաքննություն չի նշանակվել:

¹ Բացառություն է կազմում «Նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի հակակոռուպցիոն բնագավառում կարգավորման ազդեցության գնահատման իրականացման կարգը հաստատելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 22.10.2009թ. № 1205-Ն որոշումը, որը, ըստ էության, կարգավորում է Փորձաքննության մի տեսակը՝ իրականացվող Արդարադատության նախարարության կողմից: Կարծում ենք՝ նոր կարգավորումների պարագայում դա ևս պետք է իրականացվի Բյուրոյի համապատասխան ստորաբաժանման կողմից:

2. Փորձաքննությունը կազմակերպելու և իրականացնելու իրավասությունը պատկանում է Բյուրոյին: Այս նպատակի իրագործման համար, «Հայաստանի Հանրապետությունում հանցագործությունների կանխարգելման պետական ծրագիրը հաստատելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 27.03.2008թ. № 1039-Ն որոշման հավելված 1-ի 10-րդ կետի 47-րդ ենթակետի հիման վրա, 2009 թվականին Բյուրոյի կազմում ստեղծվել է Քրեաբանության կիրառական հիմնախնդիրների գիտահետազոտական կենտրոն (այսուհետ՝ Կենտրոն):

3. Փորձաքննության օբյեկտ են իրավական ակտերի նախագծերը: Ձևակերպումից բխում է, որ խոսքը բոլոր տեսակի իրավական ակտերի նախագծերի մասին է՝ նորմատիվ, լոկալ և անհատական:

Թվարկված իրավակարգավորումների վերլուծությունից բխում է, որ բացակայում են Փորձաքննության նշանակման և անցկացման իրավական կառուցակարգերը: Նշվածի արդյունքում Կենտրոնի կողմից Փորձաքննություն չի իրականացվում:

2. Փորձաքննության իրավական հիմքերի կատարելագործման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում

Խնդրո առարկայի կարգավորման հիմնական միջոցը, մեր կարծիքով, «Նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի քրեաբանական փորձաքննության մասին» օրենքի ընդունումն է:

Կարծում ենք, որ այս օրենքը պետք է կանոնակարգի հետևյալ հարաբերությունները.

1) Փորձաքննության հասկացությունը և խնդիրները

Փորձաքննության հասկացությունը պետք է ներառի դրա հիմնական հատկանիշները (Осипова, 2024): Ըստ այդմ, կարծում ենք, որ Փորձաքննության օրենսդրական սահմանումը կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ. «Նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի քրեաբանական փորձաքննությունը նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի բովանդակության հետազոտությունն է, որի նպատակն է այնպիսի իրավական նորմերի հայտնաբերումը, որոնց իրագործումը հասարակական կյանքի տարբեր բնագավառներում կարող է հանգեցնել (հանգեցրել է) բացասական հետևանքների՝ պայմանավորված քրեածին կամ զոհածին բնույթի վտանգների (ռիսկերի) առաջացմամբ»:

Կարծում ենք, որ Փորձաքննության հիմնական խնդիրներին անհրաժեշտ է դասել.

ա) նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծման ընթացքում քրեաբանության ժամանակակից գիտական պատկերացումներին համահունչ քրեածին և զոհածին ռիսկի ծագման հնարավորության կանխատեսումը,

բ) քրեածին և զոհածին ռիսկի ծագմանը նպաստող իրավական կարգավորումների թերությունների վերացման նպատակով գիտականորեն հիմնավորված առաջարկությունների մշակումը,

գ) քրեածին և զոհածին ռիսկի ծագումը բացառող կարգավորման նոր

տարբերակների առաջարկումը:

2) Փորձաքննության կազմակերպման և անցկացման սկզբունքները

Սկզբունքների խնդրին անդրադարձ կատարվել է մեր նախորդ հրատարակություններից մեկում (Իսրայելյան², 2024, էջ 110-111):

3) Փորձաքննության օբյեկտները

Ի տարբերություն գործող իրավակարգավորման, որը, ինչպես նշվեց, նախատեսում է բոլոր տեսակի իրավական ակտերի նախագծերի քրեաբանական փորձաքննությունների կազմակերպումը և իրականացումը, Փորձաքննության օբյեկտ, մեր կարծիքով, պետք է դիտարկվեն բացառապես նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերը: Կարծում ենք, որ ոչ նորմատիվ իրավական ակտերը Փորձաքննության օբյեկտ չպետք է հանդիսանան, քանի որ դրանք ընդունվում են նորմատիվ իրավական ակտերի հիման վրա, և առկա են դրանց ընդունման նկատմամբ վերահսկողության և իրավաչափության ստուգման կառուցակարգեր, ինչպես օրինակ՝ անհատական ակտերի պարագայում բողոքարկման ինստիտուտը:

Գործող օրենսդրությամբ սահմանված օրենսդրական և ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերից բացի, Փորձաքննության օբյեկտ պետք է դառնան նաև մինչև Փորձաքննության ներդրումն ընդունված և գործող նորմատիվ իրավական ակտերը, քանի որ դրանք ևս կարող են պարունակել իրավական բնույթի քրեածին և զոհածին գործոններ: Այս մասին կարելի է ամրագրում նախատեսել առաջարկվող օրենքի եզրափակիչ դրույթներում:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ Փորձաքննության չեն կարող ենթարկվել այն նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերը, որոնք չեն անցնում պարտադիր իրավական փորձաքննություն, ինչպես օրինակ՝ հանրաքվե կամ ընտրություններ նշանակելու վերաբերյալ նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերը («Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, հոդված 7):

4) Փորձաքննությունն նշանակող սուբյեկտները

Որպես այդպիսիք կարող են հանդիսանալ իրավաստեղծ լիազորություններ ունեցող մարմինները: Այս առումով անհրաժեշտ են համարժեք իրավական կարգավորումներ ոչ միայն տվյալ օրենքով, այլև համապատասխան մարմինների գործունեությունը կանոնակարգող աղբյուրներում:

5) Փորձաքննությունն իրականացնելու իրավասություն ունեցող մարմնի կարգավիճակը

Ինչպես գործող կարգավորումների պարագայում, այնպես և ապագայում, կարծում ենք, որ Փորձաքննության կատարումը պետք է իրականացնի Կենտրոնը:

Որպես Կենտրոնի իրավական դրության բաղադրիչ անհրաժեշտ է ամրագրել հետևյալ իրավունքները.

ա) համապատասխան սուբյեկտներից պահանջել Փորձաքննության իրականացման համար անհրաժեշտ լրացուցիչ տեղեկատվություն,

բ) ֆինանսների, բժշկության և այլ բնագավառներում հատուկ գիտելիք-

ների և կարողությունների միաժամանակյա կիրառման անհրաժեշտության դեպքում Փորձաքննությանը ներգրավել իրավաստեղծ լիազորություններ ունեցող մարմինների աշխատակիցների, ինչպես նաև անկախ փորձագետների,

գ) մինչև պարտադիր Փորձաքննության ներդրումն ընդունված նորմատիվ իրավական ակտերի Փորձաքննության անցկացման պարագայում գործող ակտերն ընդունած մարմիններից պահանջել դրանց կիրառման պրակտիկայի վերլուծության մասին տեղեկատվություն:

6) Փորձաքննություն նշանակելու կարգը

Փորձաքննության նշանակումը, կարծում ենք, պետք է իրականացվի համապատասխան իրավաստեղծ լիազորություններ ունեցող մարմնի հայտով: Այն պետք է ունենա ուղեկցող նամակ, նորմատիվ իրավական ակտի ընդունման (արձակման) հիմնավորումը, նորմատիվ իրավական ակտերի պետական-իրավական փորձաքննության եզրակացությունը:

7) Փորձաքննության անցկացման կարգը

Փորձաքննությունը պետք է կատարվի «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով նախատեսված նորմատիվ իրավական ակտերի պետական-իրավական փորձաքննության իրականացումից հետո: Հաշվի առնելով Փորձաքննության բարդությունը, կարծում ենք, որ այն պետք է իրականացվի հանձնաժողովային կարգով:

8) Փորձաքննության եզրակացությունը

Եզրակացությունը փաստաթուղթ է, որը պետք է բովանդակի համապատասխան հարցերով հիմնավորված եզրահանգումներ: Այն պետք է ունենա հետևյալ կառուցվածքը.

1) ներածական մաս՝ տեղեկատվություն այն մասին, թե երբ և ում կողմից է ներկայացվել Փորձաքննության օբյեկտը (գործող նորմատիվ իրավական ակտի դեպքում՝ նաև երբ և ում կողմից է այն ընդունվել), տեղեկատվություն Փորձաքննության անցկացմանը Կենտրոնի կողմից այլ մարմիններից ներգրավված անձանց մասին,

2) հետազոտական մաս, որտեղ նշվում են Փորձաքննության մեթոդները, Փորձաքննության օբյեկտի ընդհանուր քրեաբանական գնահատականը, այն նորմերի մատնանշումը, որոնց կիրառումը կարող է հանգեցնել (հանգեցրել է) քրեածին կամ զոհածին ռիսկի առաջացման, կամ նշում այդպիսի նորմերի բացակայության մասին՝ համապատասխան հիմնավորմամբ,

3) եզրափակիչ մաս, որում թվարկվում են բացահայտված քրեածին կամ զոհածին գործոնները (կամ նշվում է դրանց բացակայության մասին) և ձևակերպվում են դրանց վերացմանն ուղղված գիտականորեն հիմնավորված առաջարկություններ (Барановский, Шевчук, 2012, էջեր 192-193):

Վերը թվարկված հարաբերությունների շրջանակը սպառիչ չէ, ուստի Օրենքը կամրագրի նաև այլ դրույթներ, օրինակ՝ Փորձաքննության անցկացման ժամկետները, մերժման հիմքերը, ֆինանսավորման կարգը և այլն:

Իրավական հիմքերի կատարելագործման հաջորդ միջոցը վերոհիշյալ օրենքի դրույթների մանրամասն կանոնակարգումն է՝ համապատասխան

ենթաօրենսդրական ակտերի (օրինակ՝ Փորձաքննության անցկացման մեթոդաբանության վերաբերյալ) ընդունումը, գործող ակտերի դրույթները համապատասխանեցումը նոր կարգավորումներին (օրինակ՝ Բյուրոյի կանոնադրության մեջ Փորձաքննության օբյեկտ սահմանել ոչ թե բոլոր, այլ միայն նորմատիվ իրավական ակտերը):

Եզրակացություն

Մեր կողմից կատարված հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ Հայաստանի Հանրապետությունում խնդրո առարկայի կանոնակարգման իրավական հիմքերը բավարար չեն, բացակայում են Փորձաքննության կազմակերպման և անցկացման կառուցակարգերը, ինչի արդյունքում Կենտրոնի կողմից գեթ մեկ Փորձաքննություն չի իրականացվել: Ըստ այդմ, անհրաժեշտ է համապատասխան իրավական կարգավորումների կատարումը: Մասնավորապես առաջարկվում է ընդունել «Նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի քրեաբանական փորձաքննության մասին» օրենք, որը կկարգավորի Փորձաքննության հասկացությունը, խնդիրները, սկզբունքները, օբյեկտները, նշանակման, անցկացման կարգը և այլ հարաբերություններ, ինչպես նաև իրականացնել այլ կարգավորումներ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք: Ընդունվել է 21.03.2018թ.: ՀՕ-180-Ն: ՀՀՊՏ 2018.03.28/23(1381): Հոդ.373:
- «Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի «Փորձաքննությունների ազգային բյուրո» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն սրեղծելու և նրա կանոնադրությունը հաստատելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 22.07.2004թ. № 1127-Ն որոշում: ՀՀՊՏ 2004.09.01/47(346): Հոդ.1032:
- «Հայաստանի Հանրապետությունում հանցագործությունների կանխարգելման պետական ծրագիրը հաստատելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 27.03.2008թ. № 1039-Ն որոշում: ՀՀՊՏ 2008.10.01/60(650): Հոդ.1022:
- «Նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի հակակոռուպցիոն բնագավառում կարգավորման ազդեցության գնահատման իրականացման կարգը հաստատելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 22.10.2009թ. № 1205-Ն որոշում: ՀՀՊՏ 2009.11.04/55(721): Հոդ.1230:
- Իսրայելյան Գ.¹, Հանցավորությունը պայմանավորող իրավական բնույթի գործոնները և դրանց կանխարգելման արդի միջոցները Հայաստանի Հանրապետությունում // Դատական իշխանություն, հունվար-մարտ 2024, 1-3 (295-297), էջեր 3-9:
- Իսրայելյան Գ.², Նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի քրեաբանական փորձաքննության սկզբունքները և մեթոդները // Օրենքի պարվար № 17, 2024, էջեր 108-117:

Барановский Н.А., Шевчук Н.Н. Криминологическая экспертиза в системе предупреждения преступности // Вестник Полоцкого государственного университета.

Экономические и юридические науки. № 13. 2012. С. 189–194.

Осипова Е.С. *Понятие и сущность криминологической экспертизы нормативно-правовых актов* // <https://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/312/image/312-113.pdf> (վերջին մուտք՝ 30.01.2024):

References

- «*Normativ iravakan akteri masin*» *Hayastani Hanrapetutyany orenk*. Yndunvel e 21.03.2018t. HO-180-N. HHPT 2018.03.28/23(1381). Hod.373.
- Hayastani Hanrapetutyany gitutyunneri azgayin akademiayi «Pordzaqnnutyunneri azgayin byuro» petakan voch arevtrayin kazmakerputyun steghtselu yev nra kanonadrutyuny hastatelu masin» Hayastani Hanrapetutyany karavarutyany 22.07.2004թ. № 1127-N voroshum*. HHPT 2004.09.01/47(346). Hod.1032.
- «*Hayastani Hanrapetutyany hancagortsutyunneri kankhargelman petakan tsragiry hastatelu masin*» *Hayastani Hanrapetutyany karavarutyany 27.03.2008թ. № 1039-N voroshum*. HHPT 2008.10.01/60(650). Hod.1022.
- «*Normativ iravakan akteri nakhagtseri hakakorupcion bnagavarum kargavorman azdecutyany gnahatman irakanacman kargy hastatelu masin*» *Hayastani Hanrapetutyany karavarutyany 22.10.2009t. № 1205-N voroshum*. HHPT 2009.11.04/55(721). Hod. 1230.
- Israyelyan G.¹, *Hancavorutyuny paymanavorogh iravakan bnuyti gortsonnery yev dranc kankhargelman ardi mijocnery Hayastani Hanrapetutyanyum // Datakan ishkanutyun, hunvar-mart 2024, 1-3 (295-297), ejer 3-9:*
- Israyelyan G.², *Normativ iravakan akteri nakhagtseri qreabanakan pordzaqnnutyany skzbunqneri yev metodnery // Orenqi patvar № 17, 2024, ejer 108-117:*
- Baranovski N.A., Shevchuk N.N. *Kriminologicheskaya ekspertiza v sisteme preduprezhdeniya prestupnosti // Vestnik Polockogo gosudarstvennogo universiteta. Ekonomicheskie i yuridicheskie nauki. № 13. 2012. S. 189-194.*
- Osipova E.S. *Ponyatie i sushnost kriminologicheskoi ekspertizi normativno-pravovikh aktov* // <https://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/312/image/312-113.pdf> (verjin mutq - 30.01.2024).

Геворг Исраелян

*Начальник Научно-исследовательского
центра прикладных проблем криминологии
Национального бюро экспертиз Национальной академии
наук Республики Армения,
преподаватель Международного университета Евразия,
кандидат юридических наук, доцент
Эл. адрес: gevorg.israyelyan@eiu.am*

ПРОБЛЕМА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ПРОЕКТОВ НОРМАТИВНЫХ ПРАВОВЫХ АКТОВ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

К числу современных правовых средств предупреждения преступности относится криминологическая экспертиза проектов нормативных правовых актов. В Республике Армения указанной экспертизе посвящена регламентация подпункта «э» п. 3 постановления Правительства от 22 июля 2004 года № 1127-Н «О создании государственной некоммерческой организации «Национальное бюро экспертиз» Национальной академии наук Республики Армения и утверждении его устава», согласно которой одним из целей Национального бюро экспертиз является организация и проведение криминологической экспертизы проектов правовых актов по решению органов, обладающих правотворческими полномочиями. Для реализации упомянутой цели, на основе подпункта 47 п. 10 приложения 1 постановления Правительства от 27.03.2008 года № 1039-Н «Об утверждении государственной программы предупреждения преступлений в Республике Армения», в составе Национального бюро экспертиз в 2009 году был создан Научно-исследовательский центр прикладных проблем криминологии.

Результаты исследования автора свидетельствуют о том, что вышеуказанные правовые основы обсуждаемого вида криминологической экспертизы недостаточны, отсутствуют механизмы организации и проведения обсуждаемой экспертизы, вследствие чего указанным центром до сих пор ни одной такой экспертизы не было осуществлено. Исходя из сказанного, автор считает необходимым предусмотрение соответствующих регламентаций, принятие закона «О криминологической экспертизе проектов нормативных правовых актов». По мнению автора этот закон определит понятие, задачи, принципы, объекты и другие отношения, связанные с проблемами указанной экспертизы.

Ключевые слова: нормативный правовой акт, проект, криминологическая экспертиза.

Gevorg Israyelyan

*Head of the Scientific Research Center of Applied problems in criminology of
National Bureau of Expertises of National Academy of Sciences
of the Republic of Armenia,
Lecturer of the Law Department at Eurasia International University,
Ph.D. in Law, Associate Professor
Email: gevorg.israyelyan@eiu.am*

**THE PROBLEM TO IMPROVE THE LEGAL REGULATION OF THE
CRIMINOLOGICAL EXPERTISE OF DRAFT NORMATIVE LEGAL ACTS
IN THE REPUBLIC OF ARMENIA**

Criminological expertise of draft normative legal acts is one of the modern legal means of crime prevention. In the Republic of Armenia, some regulations of subparagraph “e” of paragraph 3 of Government Resolution No. 1127-N, dated 07/22/2004, “On the establishment of the State non-profit organization ‘National Bureau of Expertise’ of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia and approval of its Charter,” are devoted to this expertise. According to these regulations, one of the goals of the Bureau is to organize and conduct criminological expertise of draft legal acts by decision of the bodies possessing law-making powers. To achieve this goal, based on subparagraph 47 of paragraph 10 of Appendix 1 of Government Resolution No. 1039-N, dated 03/27/2008, “On the approval of the State Crime Prevention Program in the Republic of Armenia,” the Scientific Research Center for Applied Problems of Criminology was established in the Bureau in 2009.

The results of the author’s research indicate that the above-mentioned legal foundations of the expertise are insufficient. There are no mechanisms for organizing and conducting the expertise under discussion, and as a result, the specified center has not carried out any such expertise so far. Based on this, the author considers it necessary to provide appropriate regulations, including the adoption of the law “On Criminological Expertise of Draft Normative Legal Acts.” According to the author, this law will define the concept, tasks, principles, objects, and other relations related to the problems of the specified expertise.

Key words: normative legal act, draft, criminological expertise.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. ապրիլի 2-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. ապրիլի 10-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. ապրիլի 19-ին:

Էդգար Ավետիսյան
Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու
Էլ. հասցե՝ edgaravetisyan.law@gmail.com

Ռաֆիկ Ավետիսյան
Երևանի պետական համալսարանի Հայագիտական հետազոտությունների
ինստիտուտի գիտաշխատող, քաղաքական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլ. հասցե՝ rafik.avetisyan@ysu.am

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-33

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹ ՈՒՆԵՑՈՂ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔ

Տեղեկությունների առատության այս դարաշրջանում կարևոր է դրան իրավական համաժամանակյա կարգավորում և գնահատական տալը, որը դրսևորվում է գիտական համապատասխան հետազոտությունների իրականացմամբ: «Առանց հսկողության» մնացած տեղեկությունը կարող է բազմաթիվ խնդիրներ առաջացնել ինչպես մասնավոր, այնպես էլ՝ պետական և միջազգային հարաբերություններում: Ուսումնասիրության անհրաժեշտությունն ավելի է ընդգծվում, հատկապես, երբ խոսքը վերաբերում է պետության ռազմական անվտանգության ու դրա պաշտպանության համար էական նշանակություն ունեցող ռազմական բնույթ կրող տեղեկությունների վերահսկողությանը, դրանց տրամադրման ու շրջանառման իրավական հարցերին:

Սույնով իրականացված ուսումնասիրությանը անդրադարձ է կատարվում ռազմական բնույթ ունեցող տեղեկությունների էությանը, դրանց պաշտպանվածությանը, ինչպես նաև իրավունքի իրավաչափ սահմանափակման ներքո հանդես գալուն: Վերջինս քննարկվում է սահմանադրաիրավական

լույսի ներքո՝ տեղեկատվության ազատության, տեղեկություններ ստանալու հիմնական իրավունքի հետ հարաբերակցությամբ:

Հիմնաբառեր. Ռազմական անվտանգություն, ռազմական բնույթի տեղեկություն, տեղեկատվության ազատություն, Սահմանադրություն, իրավունքի սահմանափակում:

Ներածություն

Տեղեկության արժեքն արտահայտվում է պետության կողմից տեղեկության ու դրա ազատության նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքով ու քաղաքականությամբ: Իրազեկ քաղաքացին ժողովրդավար պետության կայացման անհրաժեշտ և կարևոր հիմնասյուներից է, իսկ իրազեկ քաղաքացի ունենալու կարևոր նախապայման է պետական մարմինների գործունեության հրապարակայնության սկզբունքի ապահովումը: Քաղաքակրթության բարձրագույն աստիճանին հասնում է այն հասարակությունը և պետությունը, որը տնօրինում է ամենից որակով տեղեկույթին, մեծ ծավալով և արագ յուրացնում է այն՝ արդյունավետ կերպով օգտագործելով համամարդկային նպատակների իրականացման համար (Հարությունյան, Վաղարշյան, 2010, էջ 307): Եթե տղամարդկանց և կանանց թույլ չտան լսել տեղեկություն, որը վերաբերում է հանրային որևէ խնդրի, ապա ընդհանուր բարօրությանը հասնելու նրանց ջանքերը կլինեն անիմաստ և անհավասարակշիռ: Նման համայնքը կխեղաթուրվի, իսկ կառավարության դեմոկրատական հեղինակությունը կկորչի (Richard, 2000, էջ 14):

Տեղեկությունների նկատմամբ պետության վերաբերմունքն արտահայտվում է, նախևառաջ, դրա ձանաչմամբ ու երաշխավորմամբ: Այսպես, ՀՀ Սահմանադրությունը (այսուհետ նաև՝ Սահմանադրություն) երաշխավորում է տեղեկություններ ստանալու իրավունքը (51-րդ հոդված), ըստ որի՝ *Յուրաքանչյուր ոք ունի պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց գործունեության մասին տեղեկություններ ստանալու և փաստաթղթերին ծանոթանալու իրավունք:*

Մյուս կողմից, ինչպես ՀՀ Սահմանադրական դատարանն է արձանագրել՝ տեղեկատվության ազատության նկատմամբ պետական միջամտության բացառման առանձնահատուկ երաշխիքը, սակայն, չի խոչընդոտում այս ոլորտում (...) հասարակության և պետության օրինական շահերից ելնելով՝ օրենքով որոշ սահմանափակումներ նախատեսելը (ՀՀ Սահմանադրական դատարան, 2001, ՄԴՌ-278): Մարդու իրավունքների սահմանափակումը օրինական զսպում է ապօրինի գործողություններից, որով ստեղծվում է բավարար պայմաններ և հնարավորություններ պաշտպանելու հասարակության համընդհանուր շահերն ու հետաքրքրությունները (Малько, 2011, էջ 142): Այսինքն, տեղեկություններ ստանալու իրավունքը, ինչպես մարդու հիմնարար իրավունքների մեծ մասը, չի կարող բացարձակ լինել:

Տեղեկություններ ստանալու իրավունքի սահմանափակումները նախա-

տեսված են հենց Սահմանադրությամբ, որի 51-րդ հոդվածի երկրորդ մասի համաձայն՝ *Տեղեկություններ սպանալու իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ հանրային շահերի կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով*:

Այս ուսումնասիրությունն ուղղել ենք պետության ռազմական անվտանգության պաշտպանության համար էական նշանակություն ունեցող ռազմական բնույթ կրող տեղեկությունների իրավական կարգավորմանը, դրանց տրամադրման իրավական սահմանափակմանն ու դրա շուրջ առաջացող այլ իրավական հարցերի քննարկմանը:

Ուսումնասիրության մեթոդն ու տեսական հիմքը

Հետազոտությունն իրականացվել է վերլուծության, ձևական իրավաբանական, իրավահամեմատական մեթոդների կիրառմամբ, իսկ որպես հետազոտության տեսական հիմք հանդես են եկել մասնագիտական ոլորտի հայրենական ու արտասահմանյան գիտական արժեքավոր աշխատություններ և հետազոտություններ:

Ռազմական անվտանգության ու ռազմական բնույթի տեղեկություն

Անհրաժեշտ ենք համարում քննարկել ռազմական բնույթ ունեցող տեղեկությունների պաշտպանության և տեղեկություններ ստանալու հիմնական իրավունքի հարաբերակցությունը: Սրա շրջանակում պետք է բացահայտել նախ՝ ռազմական անվտանգության ու ռազմական բնույթի տեղեկության էությունը, ինչպես նաև պարզել՝ արդյոք ռազմական բնույթի տեղեկություններ ստանալու իրավունքը սահմանափակված է, թե՛ ոչ:

Ռազմական անվտանգությունը համարվում է պետության ազգային անվտանգության համակարգի կարևորագույն ենթահամակարգերից: Ռազմական անվտանգությունը պետության անվտանգության ռազմական բաղադրիչն է, որն ապահովվում է գինված ուժերի և հասարակության այն հաստատությունների վիճակով, որոնց շնորհիվ պետության պաշտպանական հզորությունը պահպանվում է այն անհրաժեշտ (բավարար) մակարդակում, որի դեպքում այլ պետությունների հետ հաստատվում են բարենպաստ հարաբերություններ, և բացառվում է առձակատումը ուժի կիրառմամբ: Սահմանվում է նաև որպես ռազմական ուժի կիրառման կամ դրա կիրառման սպառնալիքին առնչվող ներքին և արտաքին ռազմական սպառնալիքներից անձի, հասարակության ու պետության կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանման ծրագրի վիճակ, որին բնութագրական է ռազմական վտանգ չլինելը կամ դրան դիմակայելու կարողությունը (Ավետիսյան, 2022, էջ 132):

Ինչ վերաբերում է ռազմական բնույթի տեղեկությանը, ապա դրա բացահայտման համար անհրաժեշտ է ներկայացնել «Պետական գաղտնիքի մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումները, որի 8-րդ հոդվածը նվիրված է պետական գաղտնիք համարվող տեղեկությունների դասակարգմանը: Դրանց

թվին առաջինը ներկայացվում է հենց ռազմական բնույթի տեղեկությունները, ըստ որի՝ ռազմական բնագավառում պետական գաղտնիք համարվող տեղեկություններն են *զինված ուժերի և այլ զորքերի ռազմավարական, օպերատիվ և մարտավարական բնույթի պլանների և ծրագրերի, ըստ ռազմական գործողությունների ձևերի զորքերի, ներառյալ աշխարհագրի և փարածքային պաշտպանության, Հայաստանի Հանրապետության փարածքի օպերատիվ սարքավորման (կահավորման), գործողությունների նախապարասրման և վարման, զորքերի ծավալման (այդ թվում՝ զորահավաքային), նրանց մարտունակության, մարտական հերթապահության կրման ձևերի ու եղանակների, ղեկավարման համակարգի փոխդասավորության, գործունեության հաջորդականության, համակարգի հասանելիության, ամբողջականության, համակողմանի ապահովման վերաբերյալ տեղեկությունը և գաղտնիության դեմ ուղղված սպառնալիքները չեզոքացնելու միջոցառումները (...):*

Նույն օրենքի իմաստով ռազմական բնույթ ունեցող վերոգրյալ տեղեկությունները պետական գաղտնիք են և պահպանվում ու պաշտպանվում են պետության կողմից, իսկ տարածումը կարող է վնաս հասցնել ՀՀ ազգային անվտանգությանը կամ շահերին (3-րդ հոդվածի առաջին մաս):

Ռազմական անվտանգության ոլորտում տեղեկությունների պաշտպանվածության կարևորությունն արձանագրվում է նաև ՀՀ ռազմական դոկտրինում, որում ամրագրվում է ռազմական անվտանգության պաշտպանության շրջանակում տեղեկությունների, տեղեկատվական անվտանգության, ապատեղեկատվական քարոզչության չեզոքացման, տեղեկատվական պատերազմների հիմունքները ներառող պաշտոնական հայեցակետերը /դոկտրին/:

Կարող ենք նկատել, որ օրենսդիրը պետական անվտանգության պաշտպանության ներքո առանցքային դեր է տվել պետական գաղտնիք համարվող ռազմական բնույթի տեղեկություններին՝ հաշվի առնելով դրանց կարևորությունը պետական ու ազգային անվտանգության ոլորտում:

Ռազմական բնույթի տեղեկության և տեղեկություններ ստանալու հիմնական իրավունքի հարաբերակցությունը

Ինչպես նշեցինք՝ տեղեկություններ ստանալու հիմնական իրավունքը, որը երաշխավորված է Սահմանադրության 51-րդ հոդվածով, կարող է սահմանափակվել *միայն հանրային շահերի կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով*: Կարծում ենք, որ խիստ անհրաժեշտություն կա բացահայտել և հասկանալ՝ արդյոք ռազմական բնույթ ունեցող տեղեկությունը տեղավորվում է հանրային շահերի կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակների ներքո: Այլ խոսքով՝ արդյոք պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանցից ռազմական բնույթ ունեցող տեղեկության ստացումը Սահմանադրությամբ ենթարկվում է իրա-

վաչափ սահմանափակման, թե՛ ոչ:

Այսպես, հանրային շահերի հասկացությունը ներկայացված չէ օրենսդրական կարգավորմամբ: Մինևույն ժամանակ, դրա վերաբերյալ որոշակի մեկնաբանության է հանգել ՀՀ Սահմանադրական դատարանը՝ հանրային շահը ներկայացնելով որպես հասարակության շահ (ՀՀ Սահմանադրական դատարան, 2006, ՍԴՈ-630; ՀՀ Սահմանադրական դատարան, 2009, ՍԴՈ-815; ՀՀ Սահմանադրական դատարան, 2011, ՍԴՈ-997): Ինչ վերաբերում է այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակին, ապա այն կրում է մասնավոր բնույթ, ուստի ուղղված է մասնավոր շահի պաշտպանությանը:

Հիմնական իրավունքների սահմանափակման սահմանադրաիրավական նպատակների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ռազմական բնույթ ունեցող տեղեկությունների տրամադրման սահմանափակումը կարող է համապատասխանել պետական անվտանգության պաշտպանության սահմանադրաիրավական նպատակին: Մինչդեռ տեղեկություններ ստանալու իրավունքի համար պետական անվտանգության պաշտպանությունը նախատեսված չէ որպես իրավունքի սահմանափակման նպատակ: Ուստի, առաջնային է դառնում պարզել հանրային շահի և պետական անվտանգության պաշտպանության նպատակների համանմանությունն ու տարբերությունը՝ հասկանալու համար, արդյոք ռազմական բնույթ ունեցող տեղեկության ստացման սահմանափակումը կարող է հետապնդել հանրային շահի պաշտպանության նպատակ:

Հետաքրքիր է, որ օրինակ՝ կարծիքի արտահայտման ազատությունը (Սահմանադրության 42-րդ հոդված) կարող է սահմանափակվել պետական անվտանգության պաշտպանության նպատակով, մինչդեռ տեղեկություններ ստանալու իրավունքի (Սահմանադրության 51-րդ հոդված) համար պետական անվտանգության պաշտպանությունը չի համարվում իրավունքի սահմանափակման նպատակ:

Ալ. Ղևոնդյանը հանրային շահը պետական շահի հետ մեկտեղ դիտարկում է որպես ազգային շահի բաղադրատարրեր և նշում, որ հանրային շահերը ներառում են սոցիալական տարբեր շերտերի, խմբերի, անհատների գործունեության տարաբնույթ ոլորտներին վերաբերող հիմնարար ու փոփոխական շահերի դինամիկ ամբողջությունը (Ղևոնդյան, 2011, էջ 48): Բացի այդ, Սահմանադրությամբ տարբեր իրավունքների սահմանափակումների շարքում հանրային շահի ու պետական անվտանգության պաշտպանության նպատակները ներկայացված են որպես առանձին նպատակները: Ուստի ակնհայտ է դառնում, որ հանրային շահի պաշտպանությունը տարբերվում է պետական անվտանգության պաշտպանությունից:

Վերը նշվածը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ, փաստորեն, ռազմական բնույթ ունեցող տեղեկության ստացումը կարող է սահմանափակվել միայն սոցիալական տարբեր շերտերի, խմբերի ու անհատների շահերի պաշտպանությամբ, մինչդեռ այդ տեղեկությունը վերաբերում ու առնչվում է հենց պետական անվտանգությանը և արդարացիորեն պետք է սահմանափակվի

միայն պետական անվտանգության պաշտպանության նպատակով: Վերջինս, զարմանալիորեն, Սահմանադրության 51-րդ հոդվածով նախատեսված չէ որպես տեղեկության ստացման իրավունքի իրավաչափ սահմանափակման նպատակ:

Ռազմական բնույթ կրող տեղեկության ստացման սահմանափակումը կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանադրաիրավական նորմի կիրառմամբ

Շատ մարդկանց համար հանրային նշանակության տեղեկությունների արդյունավետ հասանելիությունը կապվում է հանրային մարմինների կողմից այդ տեղեկությունների՝ առանց որոշակի հարցումների ակտիվորեն հրապարակման հետ (Mendel, 2008, էջ 33): Վերջինս արտահայտվում է մայր օրենքով համապատասխան իրավունքների երաշխավորմամբ: ՀՀ Սահմանադրության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այն տեղեկատվության ազատության վերաբերյալ ունի երկու նորմ՝ վերևում քննարկված 51-րդ հոդվածը և կարծիքի արտահայտման ազատության վերաբերյալ 42-րդ հոդվածը: Տվյալ հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ *Յուրաքանչյուր ոք ունի (...) առանց պեղական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջամտության և անկախ պեղական սահմաններից՝ տեղեկատվության որևէ միջոցով տեղեկություններ ու գաղափարներ փնտրելու, սրանալու և տարածելու ազատություն*: Նույն հոդվածի երրորդ մասի համաձայն՝ *այն կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պեղական անվտանգության (...) պաշտպանության նպատակով*:

Կարծիքի արտահայտման ազատությունը (42-րդ հոդված) և տեղեկություններ ստանալու իրավունքը (51-րդ հոդված), ըստ էության, տեղեկատվության ազատության բաղադրիչներ են, մինչդեռ, ինչպես տեսանք, սահմանադիրը պետական անվտանգության պաշտպանության նպատակով միայն կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակումն է նախատեսել:

Հաշվի առնելով արձանագրվածը՝ անհրաժեշտաբար քննարկման առարկա է դառնում ռազմական բնույթ կրող տեղեկության ստացումը Սահմանադրության 42-րդ հոդվածի կիրառմամբ պետական անվտանգության պաշտպանության նպատակով սահմանափակելու հնարավորության հարցը:

Ներկայացնելով տեղեկատվության ազատությանը վերաբերող երկու սահմանադրաիրավական նորմերով (42-րդ և 51-րդ) երաշխավորված իրավունքների հարաբերակցությունը՝ անհրաժեշտ է հստակ տարանջատել դրանք: Այսպես, հանրային մարմիններից տեղեկություն ստանալու իրավահարաբերությունների նկատմամբ կիրառելի են և՛ կարծիքի արտահայտման ազատության, և՛ տեղեկություններ ստանալու իրավունքի նորմերը, ուստի այս դեպքում 42-րդ հոդվածի և 51-րդ հոդվածի միջև առաջացող հարաբերակցությունը կարող ենք դրսևորել որպես ընդհանուր նորմի (lex posterior) և հատուկ նորմի (lex specialist) մրցակցություն: Երկու նորմերի միջև մրցակ-

ցության (կոլիգիայի, հակասության) դեպքում կիրառելի է lex specialist-ը (համաձայն «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 40-րդ հոդվածի՝ «(...) ընդհանուր նորմի և հատուկ նորմի միջև կոլիգիաների դեպքում գործում է հատուկ նորմը»), այս դեպքում՝ 51-րդ հոդվածը: Lex specialist նորմը նախապատվություն ունի lex posterior և «մարդու համար բարենպաստ նորմի առաջնության» կանոնների նկատմամբ (Մուրադյան, Ղամբարյան, 2018, էջ 587):

Վերոգրյալից կարող ենք եզրակացնել, որ ռազմական բնույթ կրող պետական գաղտնիք պարունակող տեղեկությունների ստացման համար կիրառելի է ոչ թե տեղեկատվության ազատության ընդհանուր նորմը՝ 42-րդ հոդվածը, այլ հատուկ նորմը՝ 51-րդ հոդվածը: Զուգահեռ՝ կարևոր ենք համարում նշել նաև ՀՀ-ում գործող իրավակիրառ պրակտիկան (Սահմանադրական դատարան, 2017, ՍԴՈ-1396; Սահմանադրական դատարան, 2016, ՍԴՈ-1256), ըստ որի՝ հանրային մարմիններից տեղեկություններ ստանալու իրավահարաբերությունների իրավական հիմք է ընդունվում ինչպես հատուկ նորմը՝ 51-րդ հոդվածը, այնպես էլ ընդհանուր նորմը՝ 42-րդ հոդվածը: Մինչդեռ նշված հոդվածներով կարգավորվող իրավահարաբերություններն ունեն տարբերություններ՝ ընդհուպ իրավունք սահմանափակման հիմքերը (Ավետիսյան, 2022, էջ 51):

Այնուամենայնիվ, գտնում ենք, որ առկա իրավակարգավորումների լույսի ներքո հանրային մարմիններից տեղեկություններ ստանալու իրավունքի համար կիրառելի է միայն Սահմանադրության 51-րդ հոդվածը, որը պետական անվտանգության պաշտպանությունը՝ որպես իրավունքի սահմանափակման նպատակ, չի նախատեսում:

Թեև պետական անվտանգության պաշտպանությունը 51-րդ հոդվածի իմաստով չի հանդիսանում իրավունքի սահմանափակման նպատակ, սակայն դա չի նշանակում, որ այս իրավունքը պետական անվտանգության նպատակով ընդհանրապես սահմանափակման ենթակա չէ: Սահմանադրության 76-րդ հոդվածի համաձայն՝ *ռազմական կամ արտակարգ դրության ժամանակ տեղեկատվության ազատության հիմնական իրավունքը (և՛ 42-րդ, և՛ 51-րդ հոդվածը) կարող է օրենքով սահմանված կարգով ժամանակավորապես կասեցվել կամ լրացուցիչ սահմանափակումների ենթարկվել:* «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ռազմական դրության իրավական ռեժիմի առաջնային նպատակներից է հենց պետական անվտանգության պաշտպանությունը: Հետևապես կարող ենք եզրակացնել, որ ռազմական բնույթ կրող տեղեկությունների ստացումը 51-րդ հոդվածի իմաստով կարող է սահմանափակվել ժամանակավորապես՝ ռազմական դրության իրավական ռեժիմի ընթացքում:

Եզրակացություն

Ընդհանրացնելով ներկայացված հետազոտությունը՝ կարևոր ենք համարում արձանագրել, որ ռազմական բնույթ կրող պետական գաղտնիք

համարվող տեղեկությունները պետք է գտնվեն պետական խիստ վերահսկողության տակ, քանի որ դրանք անմիջականորեն առնչվում են պետական ու ազգային անվտանգությանը: Խնդիրն ավելի է ընդգծվում հատկապես ՀՀ ներկայիս ռազմական ու անվտանգային կարգավիճակում:

Պետական նման վերահսկողությունը պետք է արտահայտվի, առաջին հերթին, իրավական ամուր հենքի առկայությամբ, երբ նման տեղեկությունների ստացումն ու տարածումը չպետք է իրավական բանավեճի կամ տարրնկալումների տեղիք տա: Ռազմական բնույթ կրող պետական գաղտնիք պարունակող տեղեկության ստացման արգելքը պետք է լինի որոշակի և միանշանակ: Մինչդեռ հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ սահմանադրաիրավական մակարդակում պետական անվտանգության պաշտպանությունը չի համարվում հանրային մարմիններից տեղեկության ստացման իրավունքի սահմանափակման իրավաչափ նպատակ:

Ուսումնասիրությունը ցույց տվեց նաև, որ մի կողմից՝ տեղեկատվության ազատության բաղադրիչ այլ նորմի (42-րդ հոդվածի) կիրառմամբ հնարավոր է հասնել հանրային մարմիններից տեղեկության ստացման իրավունքի՝ պետական անվտանգության պաշտպանության նպատակով սահմանափակմանը (ինչով իրավակիրառ պրակտիկան է առաջնորդվում), մյուս կողմից՝ օրենսդրական մակարդակում (օրինակ՝ «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքով) ապահովվում է ռազմական բնույթ ունեցող պետական գաղտնիք պարունակող տեղեկության տրամադրման սահմանափակումը: Այնուամենայնիվ, վերջիններս պետք է հենված լինեն սահմանադրաիրավական ամուր, որոշակի ու հստակ հիմքերի վրա, որը, ըստ մեզ, որոշ չափով բացակայում է: Ուստի կարծում ենք, որ ՀՀ Սահմանադրության՝ հանրային մարմիններից տեղեկություններ ստանալու իրավունքի համար անհրաժեշտ է նախատեսել պետական անվտանգության պաշտպանության նպատակին ուղղված իրավունքի իրավաչափ սահմանափակում:

Հեղազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԳԱԱ ֆինանսական աջակցությամբ՝ «Երիտասարդ գիտնականների աջակցության ծրագրի» շրջանակներում, ծածկագիր՝ 23-YSSS-0008:

Օգտագործված գրականության ցանկ

Ավետիսյան, Է.Գ. (2022). Ընդհանուր տեղեկատվության ազատություն և հատուկ տեղեկատվության ազատություն (հայեցակետ), *Արդարադատություն գիտական հանդես*, 1/56, Երևան, «Իրավական կրթության և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ:

Ավետիսյան, Ռ.Գ. (2022). «Ազգային անվտանգություն. Ուսումնական ձեռնարկ», Երևան, Հայկական բանակ հրատ.:

Հարությունյան, Գ., Վաղարշյան, Ա. Ընդհանուր խմբագրությամբ (2010). ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Ընդհանուր խմբագրությամբ, Երևան, «Իրավունք»:

ՀՀ Սահմանադրական դատարանի թիվ ՄԴՈ-278 որոշում, 11.01.2001թ.:

- ՀՀ Սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՈ-630 որոշում, 18.04.2006թ.:
- ՀՀ Սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՈ-815 որոշում, 14.07.2009թ.:
- ՀՀ Սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՈ-997 որոշում, 15.11.2011թ.:
- ՀՀ Սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՈ-1396 որոշում, 26.12.2017թ.:
- ՀՀ Սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՈ-1256 որոշում, 23.02.2016թ.:
- Ղևոնդյան, Ա. (2011). *Ազգային շահերի հիմնահարցը Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության ապահովման առաջնային միջավայրում*, Երևան, Հեղ. հրատ.:
- Մուրադյան, Մ., Ղամբարյան, Ա. և այլք, (2018). *Պետության և իրավունքի տեսություն: Ուսումնական ձեռնարկ. 3-րդ լրամշակված հրատ.*, Երևան, «Լուսարաց» հրատ.:
- Малько, А.В. (2011). *Стимулы и ограничения в праве: Теоретико-информационный аспект, 3-е изд.*, перераб. и доп.:
- Mendel, T. (2008). *Freedom of Information: A Comparative Legal Survey*, UNESCO, Paris, France.
- Richard, M. (2000). *The constitutional protection of freedom of expression*, University of Toronto Incorporated, Toronto, Canada.

References

- Avetisyan, E. G. (2022). Y'ndhanowr teghekatvowt'yan azatowt'yown ev hatowk teghekatvowt'yan azatowt'yown (hayecaket) [Freedom of general information and freedom of specific information], *Ardaradatowt'yown gitakan handes*, 1/56, Erevan, «Iravakan krt'owt'yan ev verakangnoghakan c'ragreri irakanacman kentron» POAK (In Arm.)
- Avetisyan. R'. G. (2022). «Azgayin anvtangowt'yown. Owsowmnakan d'er'nark» [National Security. Study manual], Erevan, Haykakan banak hrat.: (In Arm.)
- Harowt'yownyan, G., Vagharshyan, A. y'ndhanowr xmbagrowt'yamb (2010), *HH Sahmanadrowt'yan meknabanowt'yownner* [Commentaries on the RA Constitution], Y'ndhanowr xmbagrowt'yamb, Erevan, «Iravownq»: (In Arm.)
- HH Sahmanadrakan datarani t'iv SDO-278 oroshowm* [Decision of the Constitutional Court], 11.01.2001t' (In Arm.)
- HH Sahmanadrakan datarani t'iv SDO-630 oroshowm* [Decision of the Constitutional Court], 18.04.2006t' (In Arm.)
- HH Sahmanadrakan datarani t'iv SDO-815 oroshowm* [Decision of the Constitutional Court], 14.07.2009t' (In Arm.)
- HH Sahmanadrakan datarani t'iv SDO-997 oroshowm* [Decision of the Constitutional Court], 15.11.2011t' (In Arm.)
- HH Sahmanadrakan datarani t'iv SDO-1396 oroshowm* [Decision of the Constitutional Court], 26.12.2017t' (In Arm.)
- HH Sahmanadrakan datarani t'iv SDO-1256 oroshowm* [Decision of the Constitutional Court], 23.02.2016t' (In Arm.)
- Ghevondyan, Al. (2011). *Azgayin shaheri himnaharcy' Hayastani Hanrapetowt'yan anvtangowt'yan apahovman ar'ajnayin mijavayrowm* [The issue of national interests in the primary security environment of the Republic of Armenia], Erevan, Hegh. hrat.

(In Arm.)

Mowradyan, M., Ghambaryan, A. ev aylq (2018). *Petowt'yan ev iravownqi tesowt'yown*: [Theory of the state and law] Owsowmnakan d'er'nark, 3-rd lramshakvac' hrat., «Low-sabac» hratarakchatown, Erevan, (In Arm.)

Malko, A.V. (2011). *Stimuly i ogranicheniya v prave*: [Incentives and restrictions in law] Teoretiko–informatsionnyy aspekt, 3–e izd., pererab. i dop., (In Rus.)

Mendel, T. (2003). *Freedom of Information: A Comparative Legal Survey*, UNESCO, Regional Bureau for Communication and Information, New Delhi. (In Eng.)

Richard, M. (2000). *The constitutional protection of freedom of expression*, University of Toronto Incorporated, Toronto, Canada. (In Eng.)

Эдгар Аветисян

Кандидат юридических наук

Рафик Аветисян

Научный сотрудник Института арменоведения Ереванского государственного университета, кандидат политических наук, доцент

ЗАЩИТА ВОЕННОЙ ИНФОРМАЦИИ КАК ГАРАНТИЯ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В эпоху изобилия информации важно дать ей одновременное правовое регулирование и оценку, что демонстрируется выполнением соответствующих научных исследований. «Неконтролируемая» информация может вызвать множество проблем как в частных отношениях, так и в государственных и международных отношениях. Необходимость исследования подчеркивается еще больше, особенно когда речь идет о контроле военной информации, необходимой для военной безопасности и обороны государства, а также правовых вопросах ее предоставления и оборота.

Проведенное здесь исследование касается характера информации военного характера, ее защиты, а также действия в условиях правовых ограничений. Последнее обсуждается в связи со свободой информации, особенно с основным правом на получение информации.

Ключевые слова: военная безопасность, информация военного характера, свобода информации, конституция, ограничение прав.

Edgar Avetisyan*Ph.D. in Law**Email: edgaravetisyan96@gmail.com***Rafik Avetisyan***Researcher at the Institute for Armenian Studies at Yerevan State University,**Ph.D. in Political Sciences, Associate professor**Email: rafik.avetisyan@ysu.am*

PROTECTION OF MILITARY INFORMATION AS A GUARANTEE OF MILITARY SECURITY

In this era of abundance of information, it is important to give it legal simultaneous regulation and assessment, which is demonstrated by the implementation of relevant scientific research. “Uncontrolled” information can cause many problems both in private relations, as well as in state and international relations. The necessity of the study is emphasized even more, especially when it comes to the control of military information essential for the state’s military security and defense, as well as the legal issues of their provision and circulation.

The study carried out here refers to the nature of information of a military nature, their protection, as well as acting under legal restrictions. The latter is discussed in relation to the freedom of information, particularly the basic right to receive information.

Key words: military security, information of military nature, freedom of information, Constitution, limitation of right.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. հունիսի 11-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. հունիսի 13-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. հունիսի 19-ին:

Աննա Հովհաննիսյան

*ՀՀ Սահմանադրական դատարանի Իրավախորհրդարկական վարչության
Անհատական դիմումների վերլուծության բաժնի գլխավոր մասնագետ,
Եվրոպական համալսարանի Իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ
Էլ.հասցե՝ anna.hovhannisyan2210@gmail.com*

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-44

ԱՆՄԵՂՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽԱՎԱՐԿԱԾԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԽՆԴՐԱՀԱՐՈՒՅՑ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ

Սույն հոդվածը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ և քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված անմեղության կանխավարկածի՝ միջազգային և եվրոպական ստանդարտներին համապատասխանության գնահատմանը: Փորձ է արվել վեր հանել անմեղության կանխավարկածի բովանդակությունը և խնդրահարույց ասպեկտները եվրոպական իրավունքի համակարգում: Սույն հոդվածի շրջանակներում փորձել ենք նաև համապարփակ ձևով ուսումնասիրել անմեղության կանխավարկածի, դրա բովանդակության վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից ձևավորած դիրքորոշումները (պրակտիկան)՝ հաշվի առնելով Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի դրույթների և դրա հիման վրա՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դիրքորոշումների կարևորությունը և տեղը Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգում:

Հիմնաբառեր: Անմեղության կանխավարկած, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, անմեղության կանխավարկածի բովանդակություն, եվրոպական իրավունք, ՄԻԵԴ պրակտիկա, եվրոպական ստանդարտ:

Ներածություն

Ինչպես բազմիցս նշվել է, անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը միջազգայնորեն ճանաչված սկզբունք է՝ ամրագրված միջազգային կարևորագույն իրավական ակտերում: Այդպիսի միջազգային փաստաթղթեր վավերացրած պետությունները ստանձնում են իրենց ներպետական օրենսդրությունը այդ փաստաթղթերին համապատասխանեցնելու պարտականություն: Սույն ենթավերնագրի շրջանակներում անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ անմեղության կանխավարկածի բովանդակությանը և խնդրահարույց ասպեկտներին եվրոպական իրավունքի համակարգում՝ հաշվի առնելով Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի դրույթների և դրա հիման վրա՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դիրքորոշումների կարևորությունը և տեղը Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգում: Այս համատեքստում կարևոր է ընդգծել, որ անմեղության կանխավարկածի բովանդակության հետ կապված հարցերի շուրջ տարածայնությունները ՀՀ և արտասահմանյան այլ երկրների ներպետական օրենսդրություններում, մի շարք միջազգային փաստաթղթերում, այդ թվում՝ Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայում, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրում, պայմանավորում են այդ սկզբունքի իրավական բովանդակության և խնդրահարույց ասպեկտների բացահայտման և ուսումնասիրման անհրաժեշտությունը: Ընդ որում՝ Հայաստանի Հանրապետության ներպետական օրենսդրության տեսանկյունից կարևոր ենք համարում անդրադառնալ անմեղության կանխավարկածի ամրագրմանը հենց եվրոպական իրավունքում՝ հաշվի առնելով Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի դրույթների և դրա հիման վրա՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դիրքորոշումների կարևորությունը և տեղը Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգում: Սույն ուսումնասիրության արդյունքում մեր առջև բարձրացված խնդիրները հանգում են հետևյալին. Ուսումնասիրել անմեղության կանխավարկածի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից ձևավորված պրակտիկան, վեր հանել անմեղության կանխավարկածի վերաբերյալ տվյալ դատարանի հիմնական դիրքորոշումները, այդ դիրքորոշումների հիման վրա առանձնացնել անմեղության կանխավարկածի իրավական բովանդակությունը և խնդրահարույց ասպեկտները եվրոպական իրավունքի համակարգում:

Մեթոդ

Ուսումնասիրությունն իրականացվել է վերլուծական, իրավահամեմատական, համադրման մեթոդների հիման վրա:

Արդյունքներ և քննարկում

2002 թվականի ապրիլի 26-ին Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի վավերացմամբ Հայաստանի Հանրապետությունը ստանձնել է ներպետական օրենսդրությունը միջազգային չափանիշներին համապատասխանեցնելու պարտավորություն: Այսինքն՝ Հայաստանի Հանրապետությունը ստանձնել է իր ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված դրույթները, այդ թվում՝ անմեղության կանխավարկածի վերաբերյալ դրույթները, միջազգային, սույն դեպքում՝ եվրոպական իրավունքին համապատասխանեցնելու պարտականություն:

Անմեղության կանխավարկածի բովանդակության հետ կապված հարցերի շուրջ տարաձայնությունները, մասնավորապես, հանգում են հետևյալին. որոշ դեպքերում անմեղության կանխավարկածը տարածվում է միայն մեղադրյալի նկատմամբ, իսկ մյուս դեպքերում՝ ինչպես մեղադրյալի, այնպես էլ կասկածյալի, իսկ որոշ դեպքերում էլ՝ ցանկացած անձի, որոշ դեպքերում անձը «համարվում է» անմեղ, իսկ մյուս դեպքերում՝ «չի համարվում» մեղավոր, որոշ դեպքերում մեղադրյալը համարվում է անմեղ, քանի դեռ հակառակն ապացուցված չէ, իսկ մյուս դեպքերում՝ մեղադրյալը համարվում է անմեղ մինչև դատարանի կողմից մեղադրական դատավճիռ կայացնելը, մինչև դատավճիռ օրինական ուժի մեջ մտնելը և այլն:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի հիմնական դերը կայանում է նրանում, որ այն մեծացրել է մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտը և նման պարտականություն դրել նաև անդամ պետությունների վրա: Հենց այս կոնվենցիայի վավերացմամբ Հայաստանի Հանրապետությունում անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը սկսեց երաշխավորվել ոչ միայն Սահմանադրությամբ և ներպետական օրենսդրությամբ, այլև իր վրա դրված միջազգային պարտավորություններով: Ընդ որում՝ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայով ամրագրված՝ մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների խախտումներից արդյունավետ պաշտպանության նպատակով, ինչպես նաև այն դեպքերում, երբ ներպետական՝ ազգային դատարանների մակարդակում դատական պաշտպանության միջոցները սպառվել են և իրավունքի համապատասխան խախտումը չի վերացվել, ստեղծվել է վերոգրյալ կոնվենցիային կից մարմին, այն է՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը:

Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը նվիրված է արդար դատաքննության իրավունքին, իսկ դրա 2-րդ մասը՝ արդար դատաքննության իրավունքի բաղադրատարր հանդիսացող անմեղության կանխավարկածի սկզբունքին: Մասնավորապես՝ 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է. «2. Յուրաքանչյուր ոք, ով մեղադրվում է քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ, համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքին համապատասխան»: Վերոգրյալ դրույթի հիման վրա էլ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր որոշում-

ներով ձևավորել է կայուն դատական պրակտիկա «նախադեպեր» անմեղության կանխավարկածի վերաբերյալ:

Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ արդար դատաքննության իրավունքի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է ընձեռում վեր հանել այդ իրավունքի իրացման երաշխիքները, որոնք, մասնավորապես, հանգում են հետևյալին.

– քրեական գործերով ապացուցման բեռը դրված է մեղադրանքի կողմի վրա;

- «in dubio pro reo» սկզբունքի կիրառում;
- դատավորների կողմից կանխակալ կարծիքներ չունենալու պահանջ;
- մեղադրողը պարտավոր է շարադրել այն փաստերը, որոնց հիման վրա մեղադրյալը մեղադրվում է և ներկայացնել նրա մեղքը հաստատող բավարար ապացույցներ:

Վերոգրյալ երաշխիքներից բացի՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը նախատեսում է նաև իր սեփական երաշխիքները, ինչպիսիք են՝

– պետությունների պարտավորությունը՝ զերծ մնալ պատժամիջոցներ կիրառելուց՝ առանց մեղադրական դատավճիռ կայացնելու;

– լռության իրավունքի երաշխավորումը;

– նույն հանցագործության և նույն հանցագործի նկատմամբ կրկնակի դատաքննության արգելքը՝ հաշվի առնելով, որ այդ արգելքը ազդում է նաև նրա հետապնդման վրա:

Կասկածյալի կամ մեղադրյալի լռելու իրավունքի սկզբունքի հետ համատեղ, անմեղության կանխավարկածի եվրոպական սկզբունքը սահմանում է հետևյալ կանոնները.

– ապացուցման բեռը դրված է մեղադրողի վրա;

– մեղադրյալը վայելում է կասկածի առավելությունը, այսինքն՝ չփարատված կասկածները լուծվում են հոգուտ մեղադրյալի;

– մեղադրյալի պասիվ դիրք գրավելու իրավունքը;

– անմեղության կանխավարկածի պահպանումը զանգվածային լրատվության միջոցների հետ շփվելիս;

– արգելել դատարանին դատաքննության ընթացքում բացահայտել իր կարծիքը կամ համոզմունքները մեղադրյալի դեմ առաջադրված փաստերի վերաբերյալ;

– քաղաքացիական իրավունքում բարեխղճության սկզբունքը դրսևորվում է քրեական դատավարությունում անմեղության կանխավարկածով՝ անքակտելի կապ ստեղծելով իրավունքի երկու ձյուղերի (քաղաքացիական իրավունք և քրեական դատավարության իրավունք) միջև (Gh. MateuՆ, 2007):

Վերոգրյալ երաշխիքներն իրենց արտացոլումն են ստացել և առավել մանրամասն կարգավորվել են հենց Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից կայացված վճիռների շրջանակներում արտահայտած իրավական դիրքորոշումներով:

Առաջին հերթին, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, անդ-

րադառնալով անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի կիրառման ժամանակահատվածին, ձևավորել է կայուն դատական պրակտիկա առ այն, որ անմեղության կանխավարկածը լայն է մեկնաբանվում և իր մեջ ներառում է քրեական դատավարության բոլոր փուլերը՝ քրեական գործի նյութերի նախապատրաստումից մինչև համապատասխան դատական ակտի՝ դատավճռի կայացումը: Այսինքն՝ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը կիրառվում է թե՛ նախաքննության փուլում և թե՛ դատաքննության: Ընդ որում՝ դատաքննության փուլում անմեղության կանխավարկածը գործում է սկսած գործը հանձնելու պահից մինչև վերջնական որոշման կայացումը, անկախ նրանից, թե քանի ատյան է այն անցնելու: Հետևաբար՝ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը հերքվում է բացառապես անձի մեղավորությունը հաստատող օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի առկայության պարագայում: Հետևաբար՝ միջազգային իրավական փաստաթղթերում առկա այն տարաձայնությունը, համաձայն որի՝ որոշ դեպքերում մեղադրյալը համարվում է անմեղ, քանի դեռ հակառակն ապացուցված չէ, իսկ մյուս դեպքերում՝ մեղադրյալը համարվում է անմեղ մինչև դատարանի կողմից մեղադրական դատավճիռ կայացնելը, մինչև դատավճռի օրինական ուժի մեջ մտնելը և այլն, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր որոշումներով լուծել է՝ սահմանելով անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը հերքման պահը, այն է՝ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը հերքվում է բացառապես անձի մեղավորությունը հաստատող օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի առկայության պարագայում:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր որոշումներով կարևորել է քրեական գործի արդարացի քննությանը հասցված վնասի կանխարգելումը, որոնք առաջացել են այդ քննության կապակցությամբ արված մեղավորության մասին վաղաժամ հայտարարություններից: Մասնավորապես՝ եվրոպական դատարանն իր որոշումներում նշել է, որ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի ուղղակի խախտում են հանդիսանում այն դեպքերը, երբ մեղադրող կողմը, քրեական գործի սկզբնական փուլում արված իր պաշտոնական հայտարարություններում, կասկածյալի մեղավորության մասին կարծիք է հայտնում՝ արդեն իսկ որպես հաստատված փաստ: Ընդ որում, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը դիրքորոշում է արտահայտել առ այն, որ իշխանությունները պետք է տարբերեն հանցագործություն կատարելու մեջ անձի կասկածվելու վերաբերյալ կատարված հայտարարությունն այն ուղղակի պնդումից, որ անձը կատարել է տվյալ հանցագործությունը՝ մինչև դատարանի կողմից տվյալ անձի մեղավորությունը հաստատելը (Туманов, 2001թ. էջ 345):

Այսպես, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր մի շարք գործերով կայացված վճիռներով, որոնցից են օրինակ՝ «Մինելլին ընդդեմ Շվեյցարիայի» գործով 1983 թվականի մարտի 25-ի վճիռը (Case of Minelli v. Switzerland), «Ալլենետ դե Ռիբեմոնտն ընդդեմ Ֆրանսիայի» գործով 1995 թվականի փետրվարի 10-ի վճիռը (Case of Allenet de Ribemont v. France), նշել է, որ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի խախտում են հանդիսանում

և անմեղության կանխավարկածն արգելում է դատարանի կողմից վաղաժամ արտահայտել այն կարծիքը, որ հանցագործության կատարման մեջ մեղադրվող անձը մեղավոր է, նախքան դրա՝ օրենքով սահմանված կարգով հաստատումը: Ընդ որում, անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի խախտման դեպքերն ընդգրկում են նաև այլ պաշտոնատար անձանց կողմից քննվող քրեական գործի վերաբերյալ արված հայտարարությունները, որոնք հասարակությանը ներշնչում են այն գաղափարը, որ կասկածյալը (մեղադրյալը) մեղավոր է և առաջ են անցնում իրավասու դատական մարմինների կողմից փաստերի գնահատումից:

Վերոգրյալի համատեքստում հարկ է արձանագրել, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասով երաշխավորված՝ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքին առաջին անգամ անդրադարձ է կատարվել հենց վերոգրյալ՝ «Մինելլին ընդդեմ Շվեյցարիայի» գործի շրջանակներում: Այսինքն՝ տվյալ գործն այն գործն էր, որի շրջանակներում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն առաջին անգամ անդրադարձել է անմեղության կանխավարկածի սկզբունքին:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը իր մեկ այլ՝ «Տուրյեվն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» գործով 2016 թվականի հոկտեմբերի 11-ի վճռով (Case of Turyev v. Russia) արձանագրել է, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասով երաշխավորված՝ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի շրջանակներում պաշտոնատար անձանց թույլ չի տրվում մարդուն մեղավոր ճանաչել մինչև դատարանի կողմից մեղադրական դատավճիռ կայացնելը, քանի որ պաշտոնական կարգավիճակ ունեցող անձանց խոսքերը (օրինակ՝ դատախազի խոսքերը) առավել համոզիչ են հասարակության աչքում: Միևնույն ժամանակ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը նույն գործի շրջանակներում նաև դիրքորոշում է արտահայտել առ այն, որ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը չի նվազեցնում յուրաքանչյուր պետության՝ քրեական հետաքննության մասին հանրությանը տեղեկացնելու իրավունքը: Այնուամենայնիվ, պետությունը պետք է իրականացնի այդ իրավունքը զուսպ և շրջահայաց: Ընդ որում, Եվրոպական դատարանի գնահատմամբ՝ քրեական հետաքննության մասին հանրությանը տեղեկացնելու իրավունքի իրացման ժամանակ բառերի ընտրությունը կարևոր է: Եվրոպական դատարանը նույն գործի շրջանակներում նաև ընդգծել է, որ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի խախտում չեն համարվում այն դեպքերը, երբ իշխանությունները կամ պետական մարմինները խոսում են քրեական հետաքննության ընթացքի մասին, օրինակ՝ կասկածների, ձերբակալությունների և խոստովանությունների մասին հաղորդելիս՝ առանց որևէ մեկին մեղավոր ճանաչելու:

Եվրոպական դատարանն իր «Ֆեդորենկոն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» գործով 2011 թվականի սեպտեմբերի 20-ի վճռում (Case of Fedorenko v. Russia) արձանագրել է, որ համապատասխան շրջանային դատարանը նշել է, որ դիմումատուի նկատմամբ պետք է կիրառվի խափանման միջոց կա-

լանավորումը, քանի որ նա «կատարել է ծանր հանցագործություն, որի համար քրեական օրենքով նախատեսված է ազատազրկման ձևով պատիժ երկու տարուց ավելի ժամկետով»: Դատարանի գնահատմամբ համապատասխան շրջանային դատարանի հայտարարությունը չի սահմանափակվել դիմումատուի նկատմամբ «կասկածի առկայության» նկարագրությամբ, այլ դատարանը, ըստ էության, որպես հաստատված փաստ է ներկայացրել դիմումատուի մասնակցությունը ծանր հանցագործության կատարմանը: Վերոգրյալի համատեքստում Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ դատարաններին արգելվում է, իսկ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը խախտվում է նաև այն դեպքերում, երբ վերջիններս միջանկյալ դատական ակտեր կայացնելիս օգտագործում են անձի կատարած հանցագործության փաստը հավաստող ձևակերպումներ: Ողջ վերոշարադրյալի հաշվառմամբ՝ Եվրոպական դատարանը գտել է, որ շրջանային դատարանի կողմից կայացված որոշման մեջ արված ձևակերպումը, այն է՝ դիմումատուն «կատարել է ծանր հանցագործություն», դիմումատուին մեղավոր է ճանաչել ուժի մեջ մտած մեղադրական դատավճռի բացակայության պայմաններում և խախտել է նրա անմեղության կանխավարկածը: Համապատասխանաբար, Եվրոպական դատարանի գնահատմամբ, տեղի է ունեցել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի խախտում (որոշման 92-93-րդ կետեր):

Նույն գործի շրջանակներում Եվրոպական դատարանը, անդրադառնալով Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասով երաշխավորված անմեղության կանխավարկածի սկզբունքին, նշել է, որ անմեղության կանխավարկածը Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով պահանջվող քրեական գործի արդարացի քննության տարրերից մեկն է: Անձի անմեղության կանխավարկածը խախտվում է, եթե պաշտոնատար անձի հայտարարությունը, որը վերաբերում է հանցագործության մեջ մեղադրվողին, արտահայտում է վերջինիս մեղավորության վերաբերյալ կարծիք ավելի վաղ, քան դա ապացուցվելու է օրենքով սահմանված կարգով՝ դատարանի մեղադրական դատավճռով: Նույնիսկ պաշտոնական եզրակացության բացակայության դեպքում պատճառաբանական մասում նշումը ևս կարող է բավարար լինել, քանի որ այն ենթադրում է, որ դատարանը կամ համապատասխան պաշտոնատար անձը մեղադրյալին մեղավոր է համարում: Եվրոպական դատարանի գնահատմամբ անհրաժեշտ է արմատապես իրարից տարբերել հանցագործություն կատարելու մեջ անձի կասկածվելու վերաբերյալ կատարված հայտարարությունն այն ուղղակի պնդումից, որ անձը կատարել է տվյալ հանցագործությունը՝ մինչև դատարանի կողմից տվյալ անձի մեղավորությունը հաստատելը: Տվյալ համատեքստում Եվրոպական դատարանը կարևորում է հանրային պաշտոնատար անձանց կողմից իրենց հայտարարություններում արտահայտությունների ընտրության կարևորությունը, որոնք արվել են «արվում են» նախքան դատարանի կողմից գործի քննությունը և անձին մեղավոր ճանաչելը կոնկրետ հանցագործության կատարման մեջ:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, վերահաստատելով իր նախկինում արտահայտած դիրքորոշումները, իր «Ստիրմանովն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» գործով 2019 թվականի հունվարի 29-ի վճռով (Case of Stirmanov v. Russia) արտահայտել է դիրքորոշում առ այն, որ անկախ նրանից, թե քրեական վարույթի, որ փուլում է գործի վարույթը կարճվել, կարևոր նշանակություն ունեն իրավասու պետական մարմինների, պաշտոնատար անձանց կողմից կայացվող որոշումներում տեղ գտած ձևակերպումները, քանի որ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու կապակցությամբ կարող է հարց առաջանալ այն անձի հեղինակության վերաբերյալ, որի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցվել է «վճռի 48-րդ կետ»: Հավելելով՝ նույն վճռով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը նաև նշել է, որ կա հիմնարար տարբերություն այն պնդման միջև, որ ինչ-որ մեկը պարզապես կասկածվում է քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ, և ոչ միանշանակ պնդման՝ օրինական ուժի մեջ մտած մեղադրական դատավճռի բացակայության դեպքում, որով հաստատվում է, որ համապատասխան անձը կատարել է նկարագրված հանցագործությունը «վճռի 43-րդ կետ»: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը նաև արձանագրել է, որ դատախազն օգտագործել է արտահայտություններ, որոնք դուրս են եկել Դիմումատուի մեղավորության նկատմամբ կիրառված «կասկածանքի» սահմաններից, քանի որ այն պնդումից հետո, որ Դիմումատուն չի կարող քրեական պատասխանատվության ենթարկվել՝ կապված պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետի ավարտի հետ, դատախազը մի քանի անգամ միանշանակ ընդգծել է, որ, այնուամենայնիվ, Դիմումատուն «կատարել է հանցագործություն, որը պատժվում է ՌԴ քրեական օրենսգրքի 330-րդ հոդվածի առաջին մասով» (նույն վճռի 45-րդ կետ):

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը «Բարբերան, Մեսսեգեն և Խաբարդոն ընդդեմ Իսպանիայի» գործով 1988 թվականի դեկտեմբերի 6-ի վճռով (Case of Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain) արտահայտել է դիրքորոշում առ այն, որ անմեղության կանխավարկածը, *inter alia* պահանջում է, որ իրենց պարտականությունները կատարելիս դատարանի անդամները չունենան կանխակալ կարծիք առ այն, որ մեղադրյալը կատարել է մեղսագրվող արարքը, իսկ ապացուցման պարտականությունը պետք է կրի մեղադրանքի կողմը, և ցանկացած կասկած պետք է մեկնաբանվի հօգուտ մեղադրյալի: Հավելելով՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի խախտում է համարել այն իրավիճակը, երբ մեղադրյալը դեռևս օրենքին համապատասխան մեղավոր չի ճանաչվել, սակայն նրա վերաբերյալ ընդունված դատական որոշումից կարելի է կարծիք կազմել, որ նա մեղավոր է:

Այսպիսով, Եվրոպական դատարանն իր մի շարք վճիռներով արտահայտած դիրքորոշումներով գտել է, որ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի խախտում են համարվում այն դեպքերը, երբ

- վարույթն իրականացնող մարմինը, դատարանը կամ այլ պաշտոնատար անձինք իրենց կողմից արված հայտարարություններում կա-

տարել են այնպիսի արտահայտություններ, որով կոնկրետ անձին մեղավոր են ճանաչել կոնկրետ հանցագործության կատարման մեջ՝ նախքան անձի մեղավորությունը հաստատող օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի առկայությունը;

- տվյալ գործը քննող դատարանը գործի քննության ընթացքում ցուցաբերում է կանխակալ վերաբերմունք, մասնավորապես, գտնում է, որ տվյալ անձը կատարել է այն հանցագործությունը, որի կատարման մեջ մեղադրվում է;
- դատարանների կողմից կայացված միջանկյալ դատական ակտերում կամ գործն ըստ էության չլուծող ցանկացած դատական ակտում (օրինակ՝ քրեական գործի վարույթը կարճելու և քրեական հետապնդումը դադարեցնելու վերաբերյալ որոշում) պարունակվում են անձի կատարած հանցագործության փաստը հավաստող ձևակերպումներ կամ արտահայտություններ:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը «Սամոյլան և Չոնկան ընդդեմ Ռումինիայի» գործով կայացված 2008 թվականի մարտի 4-ի վճռով (Case of Samoila and Cionca v. Romania) նշել է, որ տպագիր մամուլի միջոցով արված հրապարակային հայտարարությունները, որոնք արվել են քրեական հետաքննությունը սկսվելուց հետո, սակայն մինչ դրա ավարտը, և որոնք թողնում են մեղքի հստակ տպավորություն, խախտում են անձի անմեղության կանխավարկածը: Մասնավորապես՝ տվյալ գործի շրջանակներում ոստիկանության ծառայողներ Սամոյլան և Չոնկան մեղադրվում էին պաշտոնական լիազորություններն անցնելու մեջ: Տվյալ առիթով ոստիկանությունը հրահանգել էր հետաքննություն անցկացնել, ինչի կապակցությամբ մամուլին հայտնվել էր, որ երկու ծառայողներն էլ վստահաբար կատարել են այն արարքները, որոնց համար մեղադրվում են: Դատարանը, հաշվի առնելով, որ պետական պաշտոնյաները ռումինական հանրության մոտ հստակ տպավորություն են ստեղծել հայցվորների մեղավորության մասին, ինչը խախտել է նրանց անմեղության կանխավարկածը, արձանագրել է Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի որոշակի դրույթների, այդ թվում՝ 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի խախտում:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի իմաստով՝ պաշտպանությունը, որը տրամադրվում է անմեղության կանխավարկածի միջոցով, ունի երկու ասպեկտ: Առաջինը դատավարական ասպեկտն է, որը կապված է քրեական գործով վարույթի ընթացքում իրականացվելիք գործողությունների հետ, և երկրորդը, որի նպատակն է ապահովել անձի անմեղության վերաբերյալ հետևությունը հետագա գործընթացներում (Case of Urat v. Turkey): Վերջինս, եվրոպական դատարանի դիրքորոշումների իմաստով, վերաբերում է առավելապես այն դեպքերին, երբ մեղադրյալը արդարացվել է կամ քրեական գործի վարույթը կարճվել է և նրա նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցվել է արդարացնող կամ ոչ արդարացնող

որևէ հիմքով:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դիրքորոշումների համատեքստում՝ անմեղության կանխավարկածի վերոգրյալ՝ անձի անմեղության վերաբերյալ հետևությունը հետագա գործընթացներում ապահովելու ասպեկտն իրենից ենթադրում է այն անձանց պաշտպանությունը, ովքեր իրենց նկատմամբ հարուցված քրեական գործով արդարացվել են կամ ում հանդեպ քրեական գործով վարույթը կարճվել է, հանրային պաշտոնյաների կամ մարմինների կողմից այնպիսի վերաբերմունքից, կարծես նրանք փաստացի մեղավոր են իրենց նկատմամբ առաջադրված մեղադրանքներով: Առանց արդարացման կամ կարճման որոշումների նկատմամբ հարգանքի պաշտպանության ապահովման՝ ցանկացած դատավարության շրջանակներում Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված՝ արդար դատաքնության իրավունքից բխող երաշխիքները կարող են դառնալ տեսական և պատրանքային: Քրեական դատավարությունների ավարտին վտանգվում է նաև անձի հեղինակությունը և փոխվում է հասարակության կողմից տվյալ անձին ընկալելու եղանակը, ձևը: Որոշակի սահմաններում, 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասով տրամադրված պաշտպանությունը այս կապակցությամբ կարող է որոշակիորեն համընկնել Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածով տրամադրված պաշտպանությանը (օրինակ՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի «Զոլլմանն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության» (Zollman v. The United Kingdom):

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր՝ «Վանջակն ընդդեմ Խորվաթիայի» գործով 2010 թվականի ապրիլի 14-ին կայացված վճռով (Case of Vanjak v. Croatia) արձանագրել է, որ քրեական դատավարության կարճումից հետո անմեղության կանխավարկածը պահանջում է, որպեսզի անձի քրեական դատապարտման բացակայությունը պահպանվի ցանկացած այլ բնույթի դատավարություններում:

Հետևաբար՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դիրքորոշումների լույսի ներքո հարկ է արձանագրել, որ քրեական գործով վարույթը կարճվելու, քրեական հետապնդումը դադարեցվելու կամ քրեական գործով արդարացվելու դեպքում այն անձը և/կամ անձինք, որոնց նկատմամբ հարուցված էր համապատասխան գործը, օրենքի տեսանկյունից համարվում է/են անմեղ և պետք է արժանանա անմեղ անձին համապատասխան վերաբերմունքի: Հենց վերոգրյալի համատեքստում էլ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասով երաշխավորված՝ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը շարունակում է գործել և պահպանվել քրեական դատավարության ավարտից հետո, որպեսզի ապահովվի հարգանքը տվյալ անձի անմեղության նկատմամբ՝ ցանկացած մեղադրանքով, որը չի հաստատվել օրենքով սահմանված կարգով: Այս մասով հարկ ենք համարում արձանագրել, որ միջազգային իրավական փաստաթղթերում առկա այն տարածայնությունը, համաձայն որի՝ որոշ դեպքերում անմեղության կանխավարկածը տարածվում է միայն մեղադրյալի նկատմամբ, իսկ մյուս դեպքերում՝ ինչպես մեղադրյալի, այնպես էլ կասկածյալի, իսկ որոշ

դեպքերում էլ ցանկացած անձի նկատմամբ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր որոշումներով կարգավորել է՝ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի լայն մեկնաբանմամբ, որի հիման վրա անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը տարածվում է բոլոր այն անձանց վրա, ում նկատմամբ իրականացվում է գործի դատաքննություն կամ հարուցված է քրեական հետապնդում (թե՛ կասկածյալի և թե՛ մեղադրյալի վրա), ինչպես նաև արդարացված անձանց և այն անձանց վրա, ում նկատմամբ իրականացվող քրեական հետապնդումը դադարեցվել է և (կամ) ում նկատմամբ հարուցված քրեական գործի վարույթը կարճվել է արդարացնող կամ ոչ արդարացնող ցանկացած հիմքով:

Անմեղության կանխավարկածի ապահովման երաշխիքներից մեկը՝ ապացուցման բեռը մեղադրող կողմի վրա դնելն է: Այսինքն՝ անձի մեղավորությունը ապացուցելու պարտականություն կրում է բացառապես մեղադրող կողմը, իսկ մեղադրյալը պարտավոր չէ ապացուցել իր անմեղությունը: Անմեղության կանխավարկածի ապահովման վերոգրյալ երաշխիքը ՀՀ ներպետական համակարգում տեղ է գտել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում: Մասնավորապես՝ տվյալ օրենսգրքի 17-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է. «3. **Մեղադրյալը պարտավոր չէ ապացուցել իր անմեղությունը կամ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին ցույց տալ որևէ աջակցություն: Մեղադրյալի անմեղության ապացուցման պարտականությունը չի կարող դրվել նաև նրա պաշտպանի, օրինական ներկայացուցչի, գույքային պարասխանողի և նրա ներկայացուցչի վրա: Մեղադրանքի ապացուցման և ի պաշտպանություն մեղադրյալի բերված փաստարկների հերքման պարտականությունը հանրային քրեական հեղապնդման դեպքում կրում է դատախազը, իսկ մինչդատական վարույթում՝ նաև քննիչը: Մասնավոր քրեական հեղապնդման դեպքում այդ պարտականությունը կրում են րուժողը և նրա ներկայացուցիչը»:**

Չնայած այն հանգամանքին, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով որևէ կարգավորում սահմանված չէ կապված քրեական դատավարությունում ապացուցման բեռի հետ, այնուամենայնիվ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն այս մասով ևս ձևավորել է կայուն դատական պրակտիկա՝ կապված ապացուցման բեռը մեղադրող կողմի վրա դնելու հետ: Մասնավորապես՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը «Կուստովան և Բիբանինը ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» գործով 2020 թվականի հունվարի 28-ին կայացված վճռով (Case of Kustova and Bibanin v. Russia) արձանագրել է, որ մեղադրանքի կողմի կողմից ապացուցման բեռը հանցանք կատարելու մեջ մեղադրվող անձի վրա բարդելն անհամատեղելի է անմեղության կանխավարկածի հետ: Բացի այդ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը «Բարբերան, Մեսսեգեն և Խաբարդոն ընդդեմ Իսպանիայի Թագավորության» գործով 1988 թվականի դեկտեմբերի 6-ին կայացված վճռով (Case of Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain) նշել է, որ բոլոր ապացույցները պետք է սկզբունքորեն ներկայացվեն մեղադրյալի ներկայությամբ հանրային լսումներին՝ փաստարկների ներկա-

յացման մրցունակությունն ապահովելու նպատակով: Այս սկզբունքի շրջանակներում ապացույցների վերաբերյալ ցանկացած կասկած պետք է մեկնաբանվի հոգուտ պաշտպանության կողմի (in dubio pro reo սկզբունք) (Гомьен, Харрис, Зваак, 1998, էջ 234):

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը իր մի շարք վճիռներում արձանագրել է նաև իր դեմ ցուցմունք տալու պարտականությունից մեղադրյալի ազատման երաշխիքը՝ որպես անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի տարրերից մեկը (օրինակ՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի «Սաունդերսն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության» գործով 1996 թվականի դեկտեմբերի 17-ի վճիռը; «Բիկովն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» գործով 2009 թվականի մարտի 10-ի վճիռը): Մասնավորապես՝ «Բիկովն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» գործով 2009 թվականի մարտի 10-ի վճռով (Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի «Բիկովն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» գործով 2009 թվականի մարտի 10-ի վճիռը) Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն արտահայտել է դիրքորոշում առ այն, որ իր դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքը, նախևառաջ, ապահովում է մեղադրյալի լռելու մտադրության նկատմամբ հարգանքը և ենթադրում է, որ քրեական գործով մեղադրող կողմը պետք է ապացույցներ ներկայացնի մեղադրյալի դեմ՝ չդիմելով մեղադրյալի կամքին հակառակ հարկադրանքի կամ ճնշման մեթոդներով ապացույցներ ձեռք բերելուն: Միևնույն ժամանակ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը մեղադրյալի վերոգրյալ իրավունքները, այն է՝ լռելու և (կամ) իր դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքները, չի դիտարկել որպես բացարձակ իրավունքներ: Մասնավորապես՝ Եվրոպական դատարանը «Կուստովան և Բիբանինը ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության» գործով 2020 թվականի հունվարի 28-ին կայացված վճռով (Case of Kustova and Bibanin v. Russia) նշել է, որ մեղադրյալի լռությունը կամ այլ պատասխանները կարող են հաշվի առնվել մեղադրող կողմի ներկայացրած ապացույցների արժանահավատությունը գնահատելիս՝ ամբաստանյալի մեղքը ապացուցելու կամ անմեղության կանխավարկածը հերքելու համար, այն իրավիճակներում, որոնք պահանջում են մեղադրյալի բացատրությունը:

Ամփոփելով ողջ վերոգրյալը՝ հարկ ենք համարում արձանագրել, որ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքն իրենից ենթադրում է ոչ թե դատավարության մասնակցի և (կամ) վարույթն իրականացնող մարմնի սուբյեկտիվ կարծիքը մեղադրյալի մեղավորության մասին, այլ օբյեկտիվ իրականությունը, որն իրենից ենթադրում է մեղադրյալի մեղավորության փաստը հաստատող օրինական ուժի մեջ ստանալու դատական ակտի ամկայություն: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից իր վճիռներով արձանագրված՝ անմեղության կանխավարկածի բոլոր տարրերը պետք է դիտարկվեն միասնության և փոխգործակցության մեջ: Ընդ որում՝ չնայած այն հանգամանքին, որ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասը տառացի մեկնաբանությամբ վերաբերում է քրեական դատավարութ-

յան ոլորտին, միննույն է անմեղության կանխավարկածի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները կիրառելի են նաև տվյալ սկզբունքը ճանաչող հանրային-իրավական այլ ոլորտներում ևս:

Սույն թեմայի շրջանակներում անհրաժեշտ ենք համարում նաև անդրադառնալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից որոշակի հանգամանքներում կիրառելի համարվող օրենքի կամ փաստի վրա հիմնված կանխավարկածի սկզբունքին: Վերջինս հանդիսանում է անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը բացառող, և ի հակադրություն անմեղության կանխավարկածի տվյալ դեպքում գործում է մեղավորության կանխավարկածը: Մասնավորապես՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի «Սալաբյակուն ընդդեմ Ֆրանսիայի» գործով (Case of Salabiaku v. France) դիմողը պահատուփի առաքում էր իրականացրել, որը բեռնավորված էր թմրամիջոցներով: Վերոգրյալ գործով առաջ էր քաշվել անմեղության կանխավարկածի հարց, սակայն Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը հանգել է այն եզրակացության, որ, քանի որ ազգային դատարանն իրավիճակի գնահատման հարցում ազատ է եղել, հաշվի է առել գործի փաստերը և վերացրել է ավելի վաղ ընդունված դատավճիռներից մեկը, ապա Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասը չի խախտվել:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի մեկ այլ՝ «Փամ Հոանգն ընդդեմ Ֆրանսիայի» գործով (Case of Pham Hoang v. France) կասկածյալը ձերբակալվել էր Ֆրանսիայի սահմանին՝ թմրամիջոց տեղափոխելիս: Եվրոպական դատարանը քննելով տվյալ գործով արձանագրել է, որ անթույլատրելի ոչինչ չկա այն ենթադրությունում, թե անձը, որը տիրապետում է ընդհանուր առմամբ արգելված որևէ բանի, պարտավոր է բավարար չափով բացատրել այդ փաստը, հակառակ դեպքում նա կձանաչվի մեղավոր:

Այսինքն՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը որոշակի դեպքերում անմեղության կանխավարկածի սկզբունքին հակառակ ճանաչում է օրենքի կամ փաստի վրա հիմնված կանխավարկածը, այն է՝ մեղավորության կանխավարկածը: Վերջինս առավելապես գործում է քաղաքացիաիրավական հարաբերություններում, սակայն որոշակի դեպքերում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը դրա գործողությունը տարածում է նաև քրեական դատավարության ոլորտի նկատմամբ:

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ ուսումնասիրելով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի և դրա տարրերի վերաբերյալ ձևավորված կայուն դատական պրակտիկան կարող ենք կատարել հետևյալ եզրահանգումները.

Անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը գործում է քրեական դատավարության բոլոր փուլերում: Այսինքն՝ այն կիրառելի է թե՛ նախաքննության փուլում, թե՛ դատաքննության փուլում: Ընդ որում՝ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը գործում է մինչև տվյալ անձի մեղավորությունը հաս-

տատող օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի առկայությունը:

Անմեղության կանխավարկածի բովանդակությունից բխում է, որ վարույթն իրականացնող մարմինը, դատարանը կամ պաշտոնատար այլ անձինք, մինչ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի առկայությունը, իրենց հայտարարություններում պետք է լինեն գուսպ և չպետք է օգտագործեն այնպիսի բառեր կամ արտահայտություններ, որոնք դուրս կգան «կասկածի» սահմաններից և որպես հաստատված փաստ կներկայացնեն անձի մեղավորությունը:

Դատարանների կողմից կայացված միջանկյալ դատական ակտերում կամ գործն ըստ էության չլուծող ցանկացած դատական ակտում չպետք է պարունակվեն անձի կատարած հանցագործության փաստը հավաստող ձևակերպումներ կամ արտահայտություններ: Հակառակ մոտեցումը կխաթարի Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը:

Եվրոպական դատարանը կարևորում է նաև մինչև վերջնական դատական ակտի առկայությունը մամուլի միջոցով արված հրապարակային հայտարարությունները, որոնցում ևս հայտարարություն տվող պաշտոնատար անձը պետք է զերծ մնա անձի մեղավորությունը հիմնավորող արտահայտություններից:

Անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի բովանդակությունից բխում է և դրա տարրերից մեկն է հանդիսանում ապացուցման բեռը մեղադրող կողմի վրա դնելու պարտականությունը: Մասնավորապես, ըստ Եվրոպական դատարանի նախադեպային դիրքորոշումների, ապացուցման բեռը հանցանք կատարելու մեջ մեղադրվող անձի վրա բարդելը անհամատեղելի է անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի հետ:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը կարևորում է նաև (in dubio pro reo) սկզբունքի կիրառությունը, որն իրենից ենթադրում է, որ չփարատված կամ չապացուցված ցանկացած կասկած պետք է մեկնաբանվի հօգուտ մեղադրյալի:

Եվրոպական դատարանն անմեղության կանխավարկածի տարրերի շարքում առանձնացրել է նաև մեղադրյալի՝ իր դեմ ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատվելու երաշխիքը:

Անմեղության կանխավարկածը կիրառելի է նաև այն անձանց նկատմամբ, ովքեր իրենց նկատմամբ հարուցված քրեական գործով արդարացվել են կամ ում հանդեպ քրեական գործով վարույթը կարճվել և քրեական հետապնդումը դադարեցվել է: Նման պայմաններում տվյալ անձինք համարվում են անմեղ և պետք է արժանանան անմեղ անձին համապատասխան վերաբերմունքի: Այսինքն՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի որոշումների համատեքստում անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը շարունակում է գործել նաև քրեական դատավարության ավարտից հետո՝ տվյալ անձի անմեղության նկատմամբ հարգանքը ապահովելու համար:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը որոշակի դեպքերում անմեղության կանխավարկածի սկզբունքին հակառակ ճանաչում է օրենքի

կամ փաստի վրա հիմնված կանխավարկածը, այն է՝ մեղավորության կանխավարկածը: Վերջինս առավելապես գործում է քաղաքացիաիրավական հարաբերություններում, սակայն որոշակի դեպքերում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը դրա գործողությունը տարածում է նաև քրեական դատավարության ոլորտի նկատմամբ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Гомьен, Д., Харрис, Д., Зваак, Л. (1998). *Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика.* – Москва. Изд-во МНИМП:
- Туманов, В.А. (2001). *Европейский Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности.* Москва, Издательство НОРМА:
- Case of Zollman v. The United Kingdom*, Application no. 62902/00 (ECHR, 27 november 2003)
- Case of Allenet de Ribemont v. France*, Application no. 15175/89 (ECHR, 10 february 1995)
- Case of Barberà, Messegue and Jabardo v. Spain*, Application nos. 10590/83 (ECHR, 6 december 1988)
- Case of Barbera, Messegue and Jabardov. Spain*, Application no. 10590/83 (ECHR, 6 december 1988)
- Case of Bykov v. Russia*, Application no. 4378/02 (ECHR, 10 march 2009)
- Case of Fedorenko v. Russia*, Application no. 39602/05 (ECHR, 20 september 2011)
- Case of Minelli v. Switzerland*, Application no. 8660/79 (ECHR, 25 march 1983)
- Case of Pham Hoang v. France*, Application no. 13191/87 (ECHR, 25 september 1992)
- Case of Salabiaku v. France*, Application no. 10519/83 (ECHR, 7 october 1988)
- Case of Samoila and Cionca v. Romania*, Application no. 33065/03 (ECHR, 4 march 2008)
- Case of Saunders v. the United Kingdom*, Application no.19187/91 (ECHR, 17 december 1996)
- Case of Stirmanov v. Russia*, Application no. 31816/08 (ECHR, 29 january 2019)
- Case of Turyev v. Russia*, Application no. 20758/04 (ECHR, 11 october 2016)
- Case of Urat v. Turkey*, Application nos. 53561/09 and 13952/11(ECHR, 27 november 2018)
- Case of Vanjak v. Croatia*, Application no. 29889/04 (ECHR, 14 april 2010)
- Case of Kustova and Bibanin v. Russia*, Application nos. 44309/MateuNMateuN06 և MateuNMateuN39973/08 (ECHR, 28 january 2020)MateuNMateuNMateuNMateuNMateuN
- MateuŃ, Gh. (2007). *Tratat de procedură penală. Partea generală* [Treaty of Criminal Procedure. General Part]. Volumul I, Editura C.H. Beck, București.

References

- Gomyen D., Kharris D., Zvaak L. *Evropeyskaya konventsiya o pravakh cheloveka i Evropeyskaya sotsialnaya khartiya: pravo i praktika.* – Moskva. Izd-vo MNIMP, 1998, ej 234 [The European Convention on Human Rights and the European Social Charter: law and practice] (In Rus.)
- Tumanov, V.A. (2001). *Evropeyskiy Sud po pravam cheloveka. Ocherk organizatsii i*

- deyatelnosti* [The European Court of Human Rights. An outline of the organization and activities]. Moskva, Izdatelstvo NORMA. (In Rus.)
- Case of Zollman v. The United Kingdom*, Application no. 62902/00 (ECHR, 27 november 2003) (In Eng.)
- Case of Allenet de Ribemont v. France*, Application no. 15175/89 (ECHR, 10 february 1995) (In Eng.)
- Case of Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*, Application nos. 10590/83 (ECHR, 6 december 1988) (In Eng.)
- Case of Barbera, Messegue and Jabardov. Spain*, Application no. 10590/83 (ECHR, 6 december 1988) (In Eng.)
- Case of Bykov v. Russia*, Application no. 4378/02 (ECHR, 10 march 2009) (In Eng.)
- Case of Fedorenko v. Russia*, Application no. 39602/05 (ECHR, 20 september 2011) (In Eng.)
- Case of Minelli v. Switzerland*, Application no. 8660/79 (ECHR, 25 march 1983) (In Eng.)
- Case of Pham Hoang v. France*, Application no. 13191/87 (ECHR, 25 september 1992) (In Eng.)
- Case of Salabiaku v. France*, Application no. 10519/83 (ECHR, 7 october 1988) (In Eng.)
- Case of Samoila and Cionca v. Romania*, Application no. 33065/03 (ECHR, 4 march 2008) (In Eng.)
- Case of Saunders v. the United Kingdom*, Application no.19187/91 (ECHR, 17 december 1996) (In Eng.)
- Case of Stirmanov v. Russia*, Application no. 31816/08 (ECHR, 29 january 2019) (In Eng.)
- Case of Turyev v. Russia*, Application no. 20758/04 (ECHR, 11 october 2016) (In Eng.)
- Case of Urat v. Turkey Application*, nos. 53561/09 and 13952/11(ECHR, 27 november 2018) (In Eng.)
- Case of Vanjak v. Croatia*, Application no. 29889/04 (ECHR, 14 april 2010) (In Eng.)
- Case of Kustova and Bibanin v. Russia*, Application nos. 44309/06 и 39973/08 (ECHR, 28 january 2020) (In Eng.)
- Mateun, Gh. (2007). *Tratat de procedura penala. Partea general* [Treaty of Criminal Procedure. General Part]. Volumul I, Editura C.H. Beck, Bucuresti. (In Rom.)

Анна Оганесян

*Главный специалист отдела анализа индивидуальных обращений
Правового консультативного управления Конституционного суда РА,
Соискатель кафедры права Европейского университета
Эл. адрес: Anna.hovhannisyan2210@gmail.com*

ПРАВОВОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕЗУМПЦИИ НЕВИНОВНОСТИ В ЕВРОПЕЙСКОМ ПРАВЕ

Эта статья посвящена оценке соответствия презумпции невиновности, установленной Конституцией Республики Армения и уголовно-процессуальным кодексом, международным и европейским стандартам. Была предпринята попытка выявить содержание презумпции невиновности и проблемные

аспекты в системе европейского права. В рамках этой статьи мы также попытались всесторонне изучить вопрос о презумпции невиновности, позиции, сформированные Европейским судом по правам человека в отношении его содержания, принимая во внимание положения Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод, и на основе этого выявлено значение и место позиций Европейского суда по правам человека в правовой системе Республики Армения.

Ключевые слова: презумпция невиновности, Европейский суд по правам человека, содержание презумпции невиновности, европейское право, Практика ЕСПЧ, Европейский стандарт.

Anna Hovhannisyan

*Chief specialist of the Individual Complaints Analysis Division in
Legal Advisory Department of the Constitutional Court of
the Republic of Armenia,*

Ph.D. student of Law at the European University

Email: Anna.hovhannisyan2210@gmail.com

LEGAL CONTENT AND PROBLEMATIC ASPECTS OF THE PRESUMPTION OF INNOCENCE IN EUROPEAN LAW

This article is devoted to assessing the compliance of the presumption of innocence established by the Constitution of the Republic of Armenia and the Code of Criminal Procedure with international and European standards. An attempt was made to identify the content of the presumption of innocence and problematic aspects in the system of European law. As part of this article, we also tried to comprehensively examine the issue of the presumption of innocence., the positions formed by the European Court of Human Rights regarding its content, taking into account the provisions of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and based on this we have tried to uncover the importance and place of the positions of the European Court of Human Rights in the legal system of the Republic of Armenia.

Key words: Presumption of innocence, European Court of Human Rights, the content of the presumption of innocence, European law, the practice of the ECHR, the European Standard.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. մայիսի 31-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. հունիսի 4-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. հունիսի 19-ին:

Անահիտ Սերոբյան

*Երևանի պետական համալսարանի
քաղաքագիտության ամբիոնի հայցորդ
Էլ. հասցե՝ anahitserobyan99@gmail.com*

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-61

ԲԱՔՈՒ-ԹՔԻԼԻՍԻ-ԿԱՐՍ ԵՐԿԱԹՈՒՂՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՆԱԿԱՆ ԱՌԱՎԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հոդվածում քննարկում ենք Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու կարևորությունն ու նշանակությունը, որը անխափան միացնում է Բաքու, Թբիլիսի և Կարս քաղաքները: Մենք վերլուծում ենք Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու աշխարհաքաղաքական հետևանքները՝ հաշվի առնելով դրա դերը մասնակից երկրների ռազմավարական դիրքի բարձրացման և տարածաշրջանային ինտեգրման խթանման գործում: Թեմայի ուսումնասիրության հիմնական նպատակն է ուսումնասիրել և ընդգծել Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու նշանակությունը՝ որպես փոխակերպող ենթակառուցվածքային նախագիծ, ինչպես նաև խորանալ երկաթուղու պատմական համատեքստում, գործառնական բարդություններով և աշխարհաքաղաքական հետևանքներով՝ ցույց տալով նրա դերը տարածաշրջանային կապի ամրապնդման, տնտեսական զարգացման խթանման և Ադրբեջանի, Վրաստանի և Թուրքիայի միջև դիվանագիտական համագործակցության զարգացման գործում:

Հիմնաբառեր. Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղի, ենթակառուցվածքային նախագիծ, ռազմավարական տրանսպորտային երթուղի, աշխարհաքաղաքական հետևանքներ, Հարավային Կովկաս, տրանսպորտային ցանց, տարածաշրջանային կապ:

Ներածություն

2007 թվականի նոյեմբերի 21-ին Մարաբդայում (Հարավային Վրաստան) Ադրբեջանի, Վրաստանի և Թուրքիայի նախագահները հանդիսավորությամբ հայտնեցին Բաքու-Թբիլիսի-Կարս նոր երկաթուղու կառուցման մասին և ստորագրվեց եռակողմ համաձայնագիր: Ենթադրվում էր, որ այս նոր երկաթուղին մեծացնելու էր տրանսպորտային հնարավորությունները Հարավային Կովկասում և դիվերսիֆիկացնելու էր բեռների բնույթը, որոնք տեղափոխվում են այս երեք երկրների տարածքով: Իսկապես, Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան (ԲԹՋ) նավթամուղի և Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում (ԲԹԷ) գազատարի իրականացումից հետո Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին, որը հայտնի է նաև որպես Կարս-Ախալքալաք-Թբիլիսի-Բաքու երկաթուղի, պետք է ևս մեկ հնարավորություն լիներ Հարավային Կովկասը՝ որպես Եվրոպայի և Ասիայի միջև հիմնական տարանցիկ միջանցք դարձնելու համար:

Վրաստանի տարածքով Ադրբեջանի և Թուրքիայի միջև երկաթուղու նախագիծն առաջին անգամ քննարկվել էր 1993 թվականի հուլիսին, երբ փակվեց Հայաստանով անցնող Կարս-Գյումրի-Թբիլիսի երկաթգիծը: Այդ ժամանակ ֆինանսավորման բացակայության պատճառով այս նախագիծը քիչ թե շատ հետաձգվեց: Սակայն հանդիպումների ժամանակ Ադրբեջանի, Վրաստանի և Թուրքիայի նախագահները բազմիցս հիշատակել են երեք երկրների միջև երկաթուղու կառուցման հնարավորության մասին:

2007 թվականը վճռորոշ էր այդ նախագծի իրականացման համար. փետրվարին Թբիլիսիում Ադրբեջանը, Վրաստանը և Թուրքիան եռակողմ համաձայնագիր ստորագրեցին երկաթուղու կառուցման մեկնարկի մասին: Վրացական մասի համար այն սկսվեց Մարաբդայում 2007-ի նոյեմբերին, իսկ 2008-ի հուլիսին՝ Կարսում, թուրքական մասի համար: Ակնկալվում էր, որ երկաթուղին կբացվի 2011 թվականի վերջին, երկարությունը կկազմեր 826 կմ, իսկ առաջին փուլում այն կկարողանար տեղափոխել 1 մլն ուղևոր և 6,5 մլն տոննա բեռ: Այնուհետև այդ թողունակությունը կհասնի 3 միլիոն ուղևորի և ավելի քան 15 միլիոն տոննա բեռների: Ծրագրի ընդհանուր արժեքը կազմեց շուրջ 600 միլիոն դոլար, այդ թվում 422 միլիոն դոլարը ուղղվեց Կարսի և Ախալքալաքի միջև երկաթուղու կառուցմանը և Ախալքալաքի և Մարաբդայի միջև երկաթուղու վերականգնմանը:

Մեթոդ

Հոդվածում կիրառվել են ժամանակագրական, պատմական և համեմատական մեթոդները: Ժամանակագրական մեթոդը օգտագործվել է դեպքերը դիտարկելու համար՝ հաշվի առնելով դրանց ժամանակագրական և տրամաբանական հաջորդականությունը: Պատմական մեթոդը թույլ է տալիս մեզ հետևել Թուրքիայի վարած քաղաքականության էվոլյուցիային, իսկ համեմատական մեթոդը մեզ թույլ տվեց համեմատել քաղաքական իրադարձությունները:

Արդյունքներ և քննարկում

Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու նախագծի պաշտոնական բացման արարողությունը տեղի ունեցավ 2017 թվականի հոկտեմբերի 30-ին Բաքվում՝ Ալյաթ նավահանգստում: Արարողությանը ներկա էին Թուրքիայի Հանրապետության նախագահ Ռեջեփ Թայիփ Էրդողանը, Ադրբեջանի Հանրապետության նախագահ Իլհամ Ալիևը, Ղազախստանի Հանրապետության վարչապետ Բակիտժան Սագինտանը, Ուզբեկստանի Հանրապետության վարչապետ Աբդուլլա Արիպովը և Վրաստանի Հանրապետության վարչապետ Գիորգի Կվիրիկաշվիլին (TURKPA, 2017):

Քարտեզ. «Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղի» (News Tbilisi, 2020).

Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու նախագիծը ոչ միայն արագացրեց Եվրոպայի հետ ինտեգրման գործընթացը Եվրասիայում համագործակցության զարգացման միջոցով, այլև հիմք հանդիսացավ Արևելքի և Արևմուտքի միջև տնտեսական հարաբերությունների խթանման համար՝ ավելացնելով առևտրի ծավալը: Գծի ընդհանուր երկարությունը կազմում է 826 կմ (Wander-Lush, 2024):

Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու նախագծի բացումից հետո և Մարմարայում բեռնափոխադրումների մեկնարկից հետո Միջին Ասիայի և Կովկասի երկրների միջև կապ հաստատվեց Եվրոպական և համաշխարհային շուկայի հետ:

Ադրբեջանի նախագահ Իլհամ Ալիևը հայտարարեց, որ երկաթգիծը «Ասիայի և Եվրոպայի միջև ամենակարճ և հուսալի կապն է»: Վրաստանի վարչապետ Գիորգի Կվիրիկաշվիլին էլ իր հերթին վստահություն հայտնեց, որ նոր երկաթուղին կտրուկ կփոխի ներկայիս տնտեսական իրականությունը: «Դա կմիացնի ոչ միայն մեր տնտեսությունները, այլ նաև մեր քաղաքացիներին, կբարելավի և կբարձրացնի նրանց բարեկեցությունը», – ասել էր Կվիրիկաշվիլին: Հոկտեմբերի 30-ին արված հայտարարության մեջ Եվրա-

միությունը երկաթուղու բացումն անվանեց «խոշոր քայլ Եվրամիությանը, Թուրքիային, Վրաստանին, Ադրբեջանին և Կենտրոնական Ասիային կապող տրանսպորտային փոխկապակցման գործում» (Regional Post, 2007):

Արևելք-Արևմուտք էներգետիկ միջանցքի իրականացումից հետո ԲԹԿ երկաթուղին, ըստ երևույթին, Հարավային Կովկասի քաղաքական էվոլյուցիայի ևս մեկ քայլ դարձավ: Արևելք-Արևմուտք էներգետիկ միջանցքի իրականացումը հիմք է դրել Ադրբեջանի, Վրաստանի և Թուրքիայի միջև տնտեսական և քաղաքական կապերի ընդլայնման համար: Տնտեսական մակարդակում 2000-ականների սկզբից սկսած այս երեք երկրների միջև առևտրի ծավալը մշտապես աճում էր: Ակնհայտ է, որ էներգետիկ միջանցքը մեծապես նպաստել է ապրանքաշրջանառության ծավալների ավելացմանը, և կասկած չկա, որ Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին հետագայում էլ կնպաստի նման աճի: Քաղաքական մակարդակում 1999 թվականի նոյեմբերին ԲԹՋ գազատարի համար միջկառավարական համաձայնագրի ստորագրումը և 2003 թվականի հուլիսին Արևելք-Արևմուտք էներգետիկ միջանցքի հետ կապված Անվտանգության արձանագրությունը Ադրբեջանի, Վրաստանի և Թուրքիայի միջև ցույց տվեցին նախագծի կարևորությունը և նախագիծը հանգեցրեց այս պետությունների միջև քաղաքական կապերի աճին: Այսպիսով, տնտեսական մակարդակով համագործակցելու անհրաժեշտությունը ազդեց նրանց քաղաքական հարաբերությունների վրա:

Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու կառուցումը նոր քայլ էր Հարավային Կովկասում Ադրբեջանի, Վրաստանի և Թուրքիայի ներգրավմամբ տարածաշրջանի հետագա զարգացման գործում:

ԲԹԿ երկաթուղին կարող է նաև նպաստել օտարերկրյա երկրների միջև տարածաշրջանային ինտեգրման բնույթի փոփոխությանը: Մինչև վերջերս նման ինտեգրումը հիմնականում հիմնված էր էներգակիրների տեղափոխման և դրա հետ կապված հարցերի վրա (օրինակ՝ խողովակաշարերի անվտանգություն): ԲԹԿ երկաթուղու կառուցումը թույլ տվեց այլ երկրների փոխել իրենց քաղաքական համագործակցության հիմքերը՝ այն կենտրոնացնելով բեռնափոխադրումների վրա, ինչպես նաև երեք պետությունների միջև կարևորվեց փորձի փոխանակումը: ԲԹԿ երկաթուղին Հին Մետաքսի ճանապարհի վերածննդի մի մասն է:

Խոսելով Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու մասին, չենք կարող չանդրադառնալ նաև այն հարցին, թե արդյոք այսօր երկաթգիծը ծառայում է իր հիմնական նպատակին, ինչի համար կառուցվել է, արդյոք տեղափոխում է այնքան մարդ և բեռ, որքան նախատեսված է եղել. պետք է նշենք, որ երկաթուղու գործարկման առաջին փուլում նախատեսվում էր տեղափոխել 1 մլն ուղևոր և 6,5 մլն տոննա բեռ, իսկ մինչև 2034 թվականը այս թվերը հասցնել մինչև 3 միլիոն ուղևորի և 17 միլիոն տոննա բեռնափոխադրման:

Ներկայումս Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին օգտագործվում է բեռնափոխադրումների համար դեպի Թուրքիա, Ռուսաստան, Չինաստան, Վրաստան, Ադրբեջան, Ղազախստան, Թուրքմենստան, Տաջիկստան և Ուզբեկստան: Օրինակ, երկաթգծով 4700 կիլոմետր հեռավորությամբ Թուրքիա-

յի և Ղազախստանի միջև փոխադրումը կարող է ավարտվել 180 ժամում՝ կախված Կասպից ծովի իրավիճակից: Թուրքիայի, Ադրբեջանի և Ղազախստանի միջև շաբաթական երեք գնացք է գործում: Թուրքիայի պետական երկաթուղային կազմակերպության՝ Թուրքիայի պետական երկաթուղիների (TCDD) և Ղազախստանի ազգային երկաթուղային ընկերության (KTZ Express JSC) միջև կնքվել է պայմանագիր՝ երկաթգծով արտահանման փոխադրումները մեծացնելու նպատակով:

Մյուս կողմից, շաբաթական մեկ բլոկ կոնտեյներային գնացք է անցնում Չինաստանից դեպի Թուրքիա: Այս համատեքստում ամենակարևոր փաստն այն է, որ 2019 թվականին Չինաստան-Եվրոպա առաջին գնացքը՝ բաղկացած 42 վագոն-կոնտեյներներից, օգտվել է Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղուց: Սա առաջին գնացքն էր Չինաստանից Եվրոպա, որն անցավ Միջին միջանցքով՝ «Երկաթե մետաքսի ճանապարհով», ինչպես նաև առաջին միջազգային բեռնատար գնացքը, որն անցավ Սարմարայի թունելով: Այստեղ կարող ենք նաև նշել, որ 2019 թվականի մայիսին Թուրքիան, Ադրբեջանը և Ռուսաստանը Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու հետ կապված փոխըմբռնման հուշագիր ստորագրեցին: Նշված փաստաթղթի համաձայն՝ նախատեսվում էր կարճաժամկետ կտրվածքով փոխադրել 1 մլն տոննա ածուխ, հացահատիկ և մետաղ, իսկ միջնաժամկետում՝ 3-5 մլն տոննա Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև (HABERTURK, 2019):

Շահագործման օրվանից մինչև 2020 թվականի մայիսը երկաթուղին 240 հազար տոննա թուրքական բեռ է փոխադրվել 5250 բեռնարկերով, իսկ COVID-19-ի ի հայտ գալուն պես՝ երկաթուղու պահանջարկը սկսվեց մեծանալ, քանի որ երկաթուղին բարձր մակարդակի անվտանգությամբ տրանսպորտային միջոց է համարվում: Սա իր դրական ազդեցությունը թողեց Թուրքիայի տնտեսության վրա և Թուրքիայի կառավարությունը երկաթգծով իր բեռնափոխադրումների ծավալի մեծացրեց՝ հասցնելով օրական 3500 տոննայի (CNN TURK, 2020):

Երկաթուղու համար կարևոր իրադարձություններից էր այն, որ 2024 թվականի մայիսի 20-ից բեռնատար գնացքները կսկսեն աշխատել Բաքու-Թբիլիսի-Կարս նորացված երկաթուղային գծով, քանի որ Վրաստանով անցնող երկաթուղային գծի 184 կիլոմետրանոց հատվածի վերանորոգման և ընդլայնման աշխատանքները ավարտվել են (BUSINESS INSIDER GEORGIA, 2024): Այս բարելավումները նպատակ ունեն երկաթուղու կարգավիճակը հասցնել տարածաշրջանի հիմնական բեռնափոխադրումների՝ ավելացնելով դրա թողունակությունը մինչև 5 միլիոն տոննա մեկ տարվա կտրվածքով: Ակնկալվում է, որ այս ընդլայնումը զգալիորեն կբարելավի Չինաստանից և Կենտրոնական Ասիայի երկրներից Ադրբեջանի տարածքով Եվրոպա բեռների առաքման արդյունավետությունը:

Տարանցիկ բեռների աճող ծավալը, որն ավելի քան կրկնապատկվել է վերջին տարիներին՝ հասնելով 6,8 միլիոն տոննայի 2023 թվականին, ընդգծում է Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու՝ որպես առանցքային տրանսպորտային միջանցքի աճող նշանակությունը: Այս երթուղու երկայնքով ուժեղաց-

ված ակտիվությունը ընդգծում է դրա կարևոր դերը Եվրասիայում բեռնափոխադրումների դյուրացման գործում:

Չենք կարող չանդրադառնալ այն հանգամանքին, որ Ամերիկայի միացյալ Նահանգները և Եվրամիությունը հրաժարվեցին ֆինանսավորել Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին, չնայած նրան, որ ԱՄՆ, և ԵՄ նախկինում ֆինանսավորել էին Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան և Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում խողովակաշարերը: Իրոք, Միացյալ Նահանգները հսկայական դեր է խաղացել ԲԹՁ խողովակաշարի ֆինանսավորման գործում՝ այդ առիթով մոբիլիզացնելով իր ֆինանսական պետական գործակալությունները: Եվրոպական միության աջակցությամբ իրականացվող ԻՆՈԳԵՅԹ (INOGATE) ծրագիրը նույնպես ֆինանսավորել է Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում խողովակաշարը: Այսպիսով, քանի որ այս երկու խողովակաշարերն անցնում են Հայաստանը շրջանցելով, տարանցիկ պետությունները կարծում էին, որ այն փաստը, որ Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին նույնպես անցնում է այդ երկիրը շրջանցելով, խնդիր չի լինի Եվրոպական և ամերիկյան ֆինանսավորում ստանալու համար: Ի հակադրություն, 2005 թվականի հոկտեմբերին Եվրահանձնաժողովը վճռականորեն հրաժարվեց ֆինանսավորել նման նախագիծը ՏՐԱՍԵԿԱ (TRACECA) ծրագրի շրջանակներում՝ աջակցելով Կարս-Գյումրի-Թբիլիսի երկաթուղու վերականգնմանը, այլ ոչ թե Հայաստանը շրջանցող նոր երկաթուղու կառուցմանը: Ինչ վերաբերում է ԱՄՆ վարչակազմին, ապա Հայաստանն օգտագործել է Վաշինգտոնում իր ուժեղ լոբբիները, ինչպիսիք են ԱՐՄԵՆՓԱԿԸ կամ Ամերիկայի Հայաստանի ազգային կոմիտեն, որպեսզի ձնշում գործադրի ԱՄՆ Կոնգրեսի վրա Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու ֆինանսավորման հարցում:

Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթգծի կառուցման սկզբում Վրաստանը հստակ չէր կարողանում կողմնորոշվել մասնակցել Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու կառուցմանը, թե ոչ: Իսկապես, վերջինս մրցակցելու է Սև ծովի վրացական նավահանգիստների հետ՝ Ասիայից Եվրոպա բեռներ փոխադրելու համար: Ադրբեջանը և Թուրքիան ակտիվորեն լոբբինգ էին իրականացնում երկաթուղու կառուցման հարցում Թբիլիսիի համաձայնությունը ստանալու համար: Ադրբեջանը Վրաստանին վարկ տվեց և հիշեցրեց Թբիլիսիին իր օգնության մասին 2006 թվականին ռուսական գազային շրջափակման ժամանակ, մինչդեռ Թուրքիան առաջարկեց Շահ Դենիզ հանքավայրից գազի արտահանման իր մասնաբաժնի մի մասը: Այդ լոբբինգն արդյունավետ էր: Վրաստանը վերջապես համաձայնեց նոր երկաթուղու կառուցմանը: Սակայն 2008թ. ամռանը Հարավային Կովկասում տեղի ունեցած քաղաքական իրադարձությունների հետ կապված եղան որոշակի խնդիրներ: 2008 թվականի օգոստոսին ռուս-վրացական պատերազմից հետո ադրբեջանական ՍՈԿԱՐ (SOCAR) նավթային ընկերությունը բանակցություններ սկսեց վարել Ռուսաստանի հետ Բաքու-Նովոռոսիյսկ նավթատարի թողունակության ավելացման շուրջ, որպեսզի կանխվի Վրաստանը հատող խողովակաշարերի ցանկացած փակում: Ավելին, չնայած Հայաստանի և Թուրքիայի միջև բանակցությունները վաղուց էին ընթանում, 2008թ. սեպտեմբեր-

րի 6-ին Թուրքիայի նախագահ Աբդուլլահ Գյուլի Երևան կատարած այցը կարևոր էր, քանի որ Անկարան մեծ հույսեր ուներ Վրաստանից Թուրքիայի տրանսպորտային կախվածության նվազեցման հետ կապված և պատահական չէ, որ Թուրքիայի տրանսպորտի նախարար Բինալի Յըլդըրըմը հայտարարել էր, որ «Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին ոչ մի դեպքում Հայաստանը բացառող նախագիծ չէ՝ հաշվի առնելով, որ Երևանը մի օր կարող է մասնակցել նախագծին» (Azertag, 2017): Նույնիսկ, եթե ԲԹԿ երկաթուղու կառուցումը չէր վիճակվում, այս ամենը ցույց տվեց, որ Թուրքիան կարծես կորցրել էր վստահությունը իր վրացի հարևանի նկատմամբ: Այս տեսանկյունից, 2008-ի օգոստոսի իրադարձությունները կարևոր հետևանքներ ունեցան տարածաշրջանայնացման և, հետևաբար, Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու հնարավոր աշխարհաքաղաքական ազդեցության համար:

Ինչ վերաբերում է Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու իրականացմանը, այլ ոչ թե երկաթուղու սիմվոլիզմին, պետք է նշենք, որ ամենակարևոր ասպեկտը երկաթուղու տնտեսական և քաղաքական ազդեցությունն էր յուրաքանչյուր պետության համար: Ադրբեջանին անդրադառնալով կարող ենք ասել, որ ցանկանում էր դառնալ խոշոր տարանցիկ հանգույց Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի միջև առևտրային փոխադրումներում: Ադրբեջանը նաև այն երկիրն է, որն ամենամեծ օգուտը ուներ Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղուց, քանի որ երկաթուղին Ադրբեջանի տարածքում ամենաերկարն է և Ադրբեջանը մեծ շահույթ կստանար այդ փաստից: Վրաստանի համար Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին մեծ անհրաժեշտություն էր Եվրոպա քիչ թե շատ անկախ մուտքի համար: Իսկապես, միակ գոյություն ունեցող երկաթուղին, որը Թբիլիսիից Եվրոպա է տանում, անցնում է Աբխազիայով, իսկ հետո՝ ՌԴ-ով: 2008 թվականի օգոստոսին, Աբխազիայում տեղի ունեցող իրադարձություններից հետո և Աբխազիայի անկախությունից հետո, Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին դարձավ միակ երկաթուղային հաղորդակցությունը Եվրոպայի և Վրաստանի միջև: Թուրքիայի համար այս երկաթուղին նոր քայլ էր ներկայացնում երկիրը Եվրոպայի և Ասիայի միջև հանգույց սահմանելու հարցում: Թուրքիան նաև ձգտում էր ավելի հեշտ մուտք գործել Կենտրոնական Ասիա՝ Թուրքիայի առևտրային հաշվեկշիռը մեծացնելու համար:

Չնայած Հարավային Կովկասում վերջին քաղաքական զարգացումներին և Վրաստանի, Ադրբեջանի ու Թուրքիայի տարածաշրջանայնացման առանձնահատկություններին, Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին զգալի ներդրում ուներ տարածաշրջանի զարգացման գործում: Այն նաև մեծացնում էր այս տարածաշրջանի անկախությունը ինչպես Իրանի, այնպես էլ Ռուսաստանի նկատմամբ: Իսկապես, Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին մրցակցել էր իրանական Ռազի-Սարախս երկաթուղու հետ, որը կապում է Եվրոպան և Ասիան: Դա ավելի կարճ ճանապարհ էր, ինչպես նաև ավելի անվտանգ ճանապարհ, եթե Վրաստանում քաղաքական իրավիճակը կայունանար: Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին այլընտրանք էր նաև Տրանսսիբիրյան մայրուղուն, որն անցնում էր Ռուսաստանից Չինաստան՝ շրջանցելով Հարավա-

յին Կովկասը և Կենտրոնական Ասիան: Նաբուկո գագատարի նախագծի հետ կապված, որը նախատեսում էր Կենտրոնական Ասիայի գազը տեղափոխել Եվրոպա՝ շրջանցելով Ռուսաստանը, Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին, կարծես, Կենտրոնական Ասիայում ռուսական ազդեցությունը նվազեցնելու ևս մեկ փորձ էր:

Այդ հեռանկարում ԲԹԿ երկաթուղին Թուրքիային կապահովեր անարգել մուտք դեպի այդ տարածաշրջան: Դա նաև հնարավորություն կտար Կենտրոնական Ասիայի երկրներին նվազեցնել իրենց կախվածությունը Ռուսաստանից դեպի Եվրոպա և Եվրոպայից ապրանքների դեպի հետ արտահանման և ներմուծման գործում: Օրինակ՝ Ղազախստանն արդեն հայտնել էր իր խորը հետաքրքրությունը ԲԹԿ երկաթուղու նկատմամբ՝ պլանավորելով այդ երկաթուղով տարեկան ավելի քան 5 միլիոն տոննա հացահատիկ տեղափոխել Եվրոպա:

Այսպիսով, Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին ոչ միայն նպաստում էր տարածաշրջանի հետագա ինտեգրմանը, այն նաև մասնակցում էր Կենտրոնական Ասիայի մերձեցմանը Եվրոպային և, հետևաբար, խաթարում էր Ռուսաստանի դիրքերը Եվրասիայում՝ որպես Եվրոպայի և Չինաստանի միջև հիմնական տարանցիկ երկիր: Ի վերջո, այս երկաթուղու շտրիիվ տարածաշրջանը դառնալու էր հիմնական տրանսպորտային միջանցքը Եվրոպայի և Ասիայի միջև, ինչը կնվազեցներ Ռուսաստանի նշանակությունը Եվրասիական առևտրում:

Հետևաբար, Հարավային Կովկասում այդ սուբյեկտների միջև մրցակցություն գոյություն ունի ոչ միայն տնտեսական մակարդակում, այլև քաղաքական և անվտանգության ոլորտում: Այս պայմաններում Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու կառուցումը խորացնել էր աշխարհաքաղաքական առանցքների ձևավորումը Հարավային Կովկասում: Օրինակ, Հայաստանը, որն արդեն խորը կապեր ուներ Ռուսաստանի հետ, ձգտում էր ընդլայնել իր առանց այն էլ սերտ համագործակցությունն Իրանի հետ: Սակայն այդ պահին այդ համագործակցությունը չէր վերաճել մրցակցության, և տարածաշրջանի գործող անձինք միմյանց թշնամիներ չէին համարում, բացառությամբ Հայաստանի և Ադրբեջանի: Նրանցից էր կախված խուսափել սցենարից, որի դեպքում նման մրցակցությունը կվերածվի դրամատիկ մրցակցության, որը կհանգեցնի Հարավային Կովկասում ավելի ու ավելի շատ հակամարտությունների:

Չենք կարող չնշել, որ Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին աշխարհաքաղաքական կարևոր ազդեցություն ունեցավ Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի վրա: Այն նաև նպաստեց Բաքվի, Անկարայի և Թբիլիսիի տարածաշրջանի հետագա ինտեգրմանը: Սա արտացոլում էր այս տարածաշրջանայնացման առանձնահատկությունները, որոնք, ըստ էության, հիմնված էին տնտեսական խնդիրների վրա և զարգանում էին ի հեճուկս կոնյունկտուրային շահերի: Չնայած Հարավային Կովկասում վերջին քաղաքական զարգացումներին, ԲԹԿ երկաթուղին, ամենայն հավանականությամբ, արագացրեց պոտենցիալ մրցակցող աշխարհաքաղաքական առանցքների ի հայտ

գալն այս տարածաշրջանում:

Խոսելով Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու մասին, պետք է նաև անդրադառնանք այն հանգամանքին, թե երկաթուղին ինչպիսի ազդեցություն է թողնում տարածաշրջանի մյուս երեք պետությունների՝ Հայաստանի, ՌԴ-ի և Իրանի վրա: Հայաստանը, որը դիվանագիտական հարաբերություններ չունի Թուրքիայի հետ և լարված հարաբերություններ ունի Ադրբեջանի հետ, Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին դիտարկում է որպես տարածաշրջանային ռազմավարության մի մաս, որը մեկուսացնում է Հայաստանը տնտեսապես և ռազմավարական առումով: Երկաթուղին շրջանցելով Հայաստանը, ամրապնդում է այս մեկուսացումը՝ ստեղծելով ուղիղ երթուղի Ադրբեջանի և Թուրքիայի միջև Վրաստանի տարածքով, դրանով իսկ ամբողջությամբ շրջանցելով Հայաստանը: Կարող ենք ասել, որ նման ենթակառուցվածքային նախագծերը խորացնում են Հայաստանի մեկուսացումը և բարդացնում տարածաշրջանային ինտեգրման ջանքերը:

Անդրադառնանք Իրանին. Իրանը ձգտում է պահպանել և ուժեղացնել իր ազդեցությունը Հարավային Կովկասում: Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին, շրջանցելով Իրանը և Հայաստանը, սահմանափակում է Իրանի դերը տարածաշրջանային տրանսպորտային ցանցերում: Այնուամենայնիվ, Իրանը շարունակում է իր շահերը հետապնդել այլ նախագծերի միջոցով, ինչպիսին է Հյուսիս-Հարավ միջազգային տրանսպորտային միջանցքը, որի նպատակն է կապել Հնդկաստանը, Իրանը և Ռուսաստանը՝ այլընտրանքային ճանապարհ ապահովելով դեպի եվրոպական շուկաներ: Իրանը լավ հարաբերություններ է պահպանում Հայաստանի հետ և նրան դիտարկում է որպես ռազմավարական դաշնակից մի տարածաշրջանում, որտեղ Իրանն ունի սահմանափակ բարեկամական գործընկերներ:

Իսկ ինչ վերաբերում է Ռուսաստանին, պետք է նշենք, որ Ռուսաստանը պատմականորեն գերիշխող տերություն է եղել Հարավային Կովկասում: Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին, որին աջակցում են Թուրքիան և Ադրբեջանը, մարտահրավեր է Ռուսաստանի համար: Բայց Ռուսաստանն էլ իր հերթին աջակցում է այլընտրանքային տրանսպորտային ուղիները, որոնք ներառում են Հայաստանը, օրինակ՝ Հյուսիս-Հարավ միջանցքը, որի նպատակն է Հայաստանի միջոցով Ռուսաստանը կապել Իրանին և Հնդկաստանին:

Եվ Իրանը, և՛ Ռուսաստանը շահագրգռված են տարածաշրջանում Արևմուտքի ազդեցությանը հակակշռելու հարցում, իսկ Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին աջակցություն ստանալով Արևմուտքից դարձել է այս աշխարհաքաղաքական մրցակցության մի մասը:

Այսպիսով՝ կարող ենք ասել, որ Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին ընդգծում է Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական բարդությունները, որտեղ Հայաստանը ձգտում է հաղթահարել մեկուսացումը ռազմավարական դաշինքների միջոցով, մինչդեռ Իրանը և Ռուսաստանը աշխատում են պահպանել իրենց ազդեցությունը և աջակցել Հայաստանին տարածաշրջանային մրցակցության գործում:

Այժմ կարող ենք փորձել հասկանալ, թե ինչ առավելություններ ուներ Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին Ադրբեջանի, Վրաստանի և Թուրքիայի համար:

Առաջինը անդրադառնալով Ադրբեջանին, իհարկե, կարող ենք ասել, որ Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթգիծը մի քանի ռազմավարական և տնտեսական շահեր ունի, դրանք են՝

- **Տրանսպորտային երթուղիների դիվերսիֆիկացում** – Երկաթուղին Ադրբեջանին այլընտրանքային երթուղի է տրամադրում իր ապրանքները միջազգային շուկաներ փոխադրելու համար՝ նվազեցնելով Ռուսաստանի տարածքով ավանդական երթուղիների կախվածությունը: Այս դիվերսիֆիկացիան բարձրացնում է Ադրբեջանի տրանսպորտային անվտանգությունը և նվազեցնում խափանումների վտանգը:
- **Մուսք դեպի եվրոպական շուկաներ** – Երկաթուղին Ադրբեջանին ապահովում է ուղիղ ելք դեպի եվրոպական շուկաներ Թուրքիայի և Վրաստանի միջոցով՝ շրջանցելով Ռուսաստանը: Սա նոր առևտրային հնարավորություններ է բացում և ամրապնդում է Ադրբեջանի տնտեսական կապերը Եվրոպայի հետ:
- **Տարածաշրջանային ինտեգրում և համագործակցություն** – Ադրբեջանը, մասնակցելով երկաթուղու նախագծին, ամրապնդում է իր կապերը հարևան երկրների, մասնավորապես Վրաստանի և Թուրքիայի հետ: Սա նպաստում է տարածաշրջանային ինտեգրմանը և համագործակցությանը, կայունության և տնտեսական զարգացման խթանմանը Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում:
- **Տնտեսական աճի խթանում** – Երկաթուղին խթանում է Ադրբեջանում տնտեսական աճը՝ նպաստելով ապրանքների և մարդկանց տեղաշարժին, ստեղծելով զբաղվածության հնարավորություններ և ներգրավելով ներդրումներ տրանսպորտային ենթակառուցվածքներում:
- **Էներգիայի փոխանցում** – Բացի ապրանքներից, ԲԹԿ երկաթգիծը նաև նպաստում է էներգառեսուրսների, օրինակ՝ նավթի և գազի տարանցմանը Ադրբեջանից միջազգային շուկաներ: Սա մեծացնում է Ադրբեջանի դերը՝ որպես էներգակիրների տարանցիկ երկիր և ամրապնդում է նրա դիրքերը համաշխարհային էներգետիկ շուկայում:
- **Ռազմավարական նշանակություն** – ԲԹԿ երկաթուղին բարձրացնում է Ադրբեջանի ռազմավարական նշանակությունը՝ որպես Եվրոպան և Ասիան կապող առանցքային տրանսպորտային հանգույց: Սա բարձրացնում է Ադրբեջանի աշխարհաքաղաքական նշանակությունը և մեծացնում նրա ազդեցությունը տարածաշրջանում:

Վրաստանին անդրադառնալով, կարող ենք առանձնացնել մի քանի կետեր, դրանք են՝

- **Ամուր կապեր** – Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին Վրաստանին ապահովում է ուղիղ երկաթուղային կապ Ադրբեջանի և Թուրքիայի

հետ՝ շրջանցելով Ռուսաստանը. սա նվազեցնում է կախվածությունը ռուսական տրանսպորտային ուղիներից, ինչը վճռորոշ է Վրաստանի ինքնիշխանության և տնտեսական անկախության համար:

- **Առևտրապրեսակա կապեր** – Երկաթուղին Վրաստանի համար բացում է նոր առևտրային ուղիներ՝ հեշտացնելով բեռնավոխադրումները Եվրոպայի և Ասիայի միջև: Այն բարձրացնում է Վրաստանի դերը որպես տարանցիկ երկիր և խթանում է նրա տնտեսությունը տարանցման վճարների, առևտրի ավելացման և ներդրումային հնարավորությունների միջոցով:
- **Տարածաշրջանային ինտեգրում** – Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին ամրապնդում է Վրաստանի դիրքերը՝ որպես տարածաշրջանային կապի նախաձեռնություններում առանցքային խաղացողի: Նման նախագծերին մասնակցելով՝ Վրաստանը խորացնում է իր կապերը հարևան երկրների հետ և նպաստում տարածաշրջանային կայունության ու համագործակցությանը:
- **Ենթակառուցվածքների զարգացում** – Երկաթուղու կառուցումն ու պահպանումը նպաստում են Վրաստանում ենթակառուցվածքների զարգացմանը, աշխատատեղերի ստեղծմանը և տնտեսական աճի խթանմանը, հատկապես երկաթուղային ճանապարհի երկայնքով գտնվող շրջաններում:
- **Էներգետիկ անվտանգություն** – Երկաթուղին նաև ազդեցություն ունի էներգետիկ անվտանգության վրա: Այն ապահովում է Ադրբեյջանից եկող էներգառեսուրսների, ինչպիսիք են նավթն ու գազը, փոխադրման այլընտրանքային ճանապարհ՝ նվազեցնելով Վրաստանի խոցելիությունը էներգակիրների մատակարարման խափանումների նկատմամբ:
- **Ջրուսաշրջություն և մշակութային համագործակցություններ** – Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու միջոցով բարելավված կապերը նպաստում են զբոսաշրջությանն ու մշակութային համագործակցություններին Վրաստանի, Ադրբեյջանի և Թուրքիայի միջև: Սա կարող է հանգեցնել զբոսաշրջության եկամուտների ավելացմանը և ներգրավված երկրների միջև մշակութային ավելի մեծ փոխըմբռնմանը և համագործակցությանը:

Պետք է նշենք, որ Բաքու-Թբիլիսի-Կարս նախագծին Թբիլիսին մեծ կարևորություն էր տալիս. քանի որ այն ռազմավարական նշանակություն ունի, որը Վրաստանին թույլ է տալիս Թուրքիայի տարածքով մուտք գործել համաշխարհային, մասնավորապես եվրոպական շուկա: Վրաստանի արտգործնախարար Գ. Բեժուաշվիլին նշել էր, որ Վրաստանի համար կարևոր է, որ հնարավորինս շատ տրանսպորտային հաղորդակցություններ ունենան հարևան երկրների հետ: Նա նաև վստահեցրել է Երևանին, որ նախագիծը չի հանգեցնի Հայաստանի հետագա մեկուսացմանը, այլ, ընդհակառակը, կնպաստի տարածաշրջանային համագործակցության ընդլայնմանը և տարածաշրջանի բոլոր երեք երկրների եվրոպական ինտեգրմանը (Dudnik, 2013, էջ 5):

Խոսելով Թուրքիայի համար Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթգծի կարևորության մասին, պետք է առանձնացնենք հետևյալ կետերը՝

- **Առևտրային և փնտրասական առավելություններ** - Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին Թուրքիային ապահովում է ուղիղ երկաթուղային կապ դեպի Ադրբեջան և Վրաստան՝ առաջարկելով այլընտրանքային և ավելի կարճ ճանապարհ Եվրոպայի և Ասիայի միջև բեռնափոխադրումների համար: Սա մեծացնում է Թուրքիայի դերը՝ որպես հիմնական տարանցիկ երկիր և խթանում է նրա տնտեսությունը առևտրի և տրանսպորտային վճարների ավելացման միջոցով:
- **Էներգիայի փարանցում** - Թուրքիան մեծ օգուտներ ունի երկաթուղուց, որը հեշտացնում է էներգամետալուրների, մասնավորապես նավթի և գազի տարանցումը Ադրբեջանից միջազգային շուկաներ: Սա ամրապնդում է Թուրքիայի դիրքերը որպես էներգետիկ տարանցիկ հանգույց և ուժեղացնում է նրա էներգետիկ անվտանգությունը:
- **Տարածաշրջանային կապ** - Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին ուժեղացնում է Թուրքիայի կապը Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի իր հարևան երկրների հետ: Այն նպաստում է տարածաշրջանային ինտեգրմանը և համագործակցությանը, խթանելով տարածաշրջանում կայունությունը և տնտեսական զարգացումը:
- **Ռազմավարական նշանակություն** - Երկաթուղին բարձրացնում է Թուրքիայի ռազմավարական նշանակությունը՝ որպես Եվրոպան և Ասիան կապող առանցքային տրանսպորտային միջանցք: Դա ամրապնդում է Թուրքիայի աշխարհաքաղաքական նշանակությունը և ուժեղացնում է նրա ազդեցությունը տարածաշրջանում:
- **Ենթակառուցվածքների զարգացում** - Երկաթուղին նպաստում է երկրում ենթակառուցվածքների զարգացմանը: Սա ստեղծում է աշխատատեղերի հնարավորություններ, խթանում է տնտեսական աճը և ընդլայնում Թուրքիայի ընդհանուր տրանսպորտային ցանցը:
- **Առևտրային ուղիների դիվերսիֆիկացում** - Երկաթուղին Թուրքիային առաջարկում է դիվերսիֆիկացված առևտրային ուղի, որը շրջանցում է ավանդական տարանցիկ ուղիները Ռուսաստանի և Իրանի միջով: Սա նվազեցնում է Թուրքիայի կախվածությունը հատուկ տրանսպորտային միջանցքներից և մեծացնում է նրա դիմադրողականությունը աշխարհաքաղաքական խափանումների նկատմամբ:

Բաքու-Թբիլիսի-Կարս (ԲԹԿ) երկաթուղու նախագիծը նշանակալի ենթակառուցվածքային նախաձեռնություն է, որը կապում է Ադրբեջանը, Վրաստանը և Թուրքիան: Ադրբեջանի համար այս երկաթուղին իր տնտեսության դիվերսիֆիկացման և նավթի ու գազի արտահանումից կախվածությունը նվազեցնելու ջանքերի կարևոր բաղադրիչն է: Այն ապահովում է ուղիղ երկաթուղային կապ Ադրբեջանի մայրաքաղաք Բաքվի և Թուրքիայի արևելյան սահմանների միջև՝ հեշտացնելով ապրանքների, այդ թվում՝ նավթի, գազի և այլ ապրանքների փոխադրումը, երկաթուղին նաև բարձրացնում է Ադր-

բեջանի ռազմավարական դիրքը՝ որպես տարանցիկ երկիր՝ ամրապնդելով նրա դերը տարածաշրջանային առևտրային և տրանսպորտային ցանցերում: Այս ամենը Ադրբեջանի համար նոր հնարավորություններ է բացում ընդլայնելու իր տնտեսական կապերը Թուրքիայի և տարածաշրջանի այլ երկրների հետ:

Երկաթուղին զգալի տնտեսական օգուտներ է տալիս Վրաստանին՝ ապահովելով ավելի արդյունավետ տրանսպորտային երթուղի Ասիայի և Եվրոպայի միջև տեղափոխվող ապրանքների համար: Այն ամրապնդում է Վրաստանի դիրքերը որպես առանցքային տարանցիկ երկրի՝ հեշտացնելով առևտուրը: Բացի այդ, երկաթուղին նպաստում է Վրաստանի ենթակառուցվածքների զարգացման ավելի լայն նպատակներին՝ բարելավելով կապը տարածաշրջանում և բարելավելով նրա մրցունակությունը որպես տարանցիկ հանգույց:

Թուրքիան կարող է շահել երկաթուղուց՝ ամրապնդելով իր դիրքը՝ որպես Եվրոպայի և Ասիայի միջև կարևոր տրանսպորտային կապ: Երկաթուղին Թուրքիային ուղիղ երկաթուղային կապ է ապահովում Կասպից ծովի տարածաշրջանի և Կենտրոնական Ասիայի հետ՝ շրջանցելով ավանդական ուղիները Ռուսաստանի և Իրանի միջով:

Երկաթուղին ուժեղացնում է Թուրքիայի դերը՝ որպես տարանցիկ միջանցք Եվրոպայի և Ասիայի միջև փոխադրվող ապրանքների համար՝ աջակցելով տարածաշրջանային լոգիստիկ հանգույց դառնալու նրա հավակնություններին: Այն նաև ընդլայնում է Թուրքիայի տնտեսական կապերը Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ՝ խթանելով ավելի մեծ համագործակցություն:

Իսկ խոսելով երկաթուղու տարածաշրջանային նշանակության մասին, պետք է նշենք, որ Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին ունի ավելի լայն աշխարհաքաղաքական ազդեցություն, մասնավորապես Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի համատեքստում: Այն նպաստում է տարածաշրջանային կայունությանը և համագործակցությանը՝ խթանելով տնտեսական ինտեգրումը և ընդլայնելով տարածաշրջանի երկրների միջև կապը:

Երկաթուղին նպաստում է եվրասիական տրանսպորտային ավելի լայն ցանցի զարգացմանը՝ հեշտացնելով առևտուրն ու տարանցումը Եվրոպայի, Ասիայի և Մերձավոր Արևելքի միջև: Այն համահունչ է Եվրասիական մայրցամաքում ընդգրկող անխափան տրանսպորտային միջանցք ստեղծելու տեսլականին:

Ընդհանուր առմամբ, Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու նախագիծը նշանակալի տնտեսական, ռազմավարական և աշխարհաքաղաքական նշանակություն ունի Ադրբեջանի, Վրաստանի, Թուրքիայի և ավելի լայն տարածաշրջանի համար: Այն ուժեղացնում է կապը, նպաստում է տնտեսական զարգացմանը և ամրապնդում է տարածաշրջանային համագործակցությունը՝ նպաստելով Հարավային Կովկասում և նրա սահմաններից դուրս կայունությանն ու բարգավաճմանը:

Եզրակացություն

Այսպիսով, Հարավային Կովկասը մոտենում էր շրջադարձային կետին : Ավելի քան 15 տարի Ադրբեջանը, Վրաստանը և Թուրքիան իրականացրել էին տրանսպորտային նախագծեր, որոնք ընդլայնել էին նրանց համագործակցությունը: Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին նոր քայլ էր այս գործընթացում, որը նպաստում էր ԱՀՊ երկրների միջև համագործակցության ավելի մեծ բազմազանությանը, որը մինչ այժմ սահմանափակվում էր էներգետիկ հարցերով: Սակայն Ռուսաստանի վճռական արձագանքը 2008 թվականի օգոստոսին Հարավային Օսիայի վրա Վրաստանի հարձակմանը ցույց տվեց, որ Ռուսաստանն այլևս չի հանդուրժի հետխորհրդային տարածքում իր ազդեցության որևէ խաթարում: Բաքվի, Անկարայի և Թբիլիսիի առջև դրված էր երկու տարբերակ՝ այն կարող էր շարունակել մեկուսացնել Հայաստանը և խաթարել Ռուսաստանի ազդեցությունը, բայց պատրաստվել ավելի վճռական արձագանքի, կամ կարող էր շարունակել իր ռեգիոնալացումը՝ միաժամանակ փորձելով Հայաստանին ներգրավել տարածաշրջանային խնդիրների լուծման մեջ: Եվ զարմանալի չէր Թուրքիայի նախագահ Աբդուլլահ Գյուլի այցը Երևան, քանի որ Թուրքիան Կովկասում կայունության և համագործակցության հարթակ ստեղծելու կոչ էր արել, ըստ երևույթին դա նշանակում էր, որ Բաքուն, Անկարան և Թբիլիսին ընտրել էին երկրորդ տարբերակը:

Եզրափակելով, կարող ենք ասել, Բաքու-Թբիլիսի-Կարս (ԲԹԿ) երկաթգիծը շատ կարևոր ձեռքբերում է տարածաշրջանային ենթակառուցվածքների զարգացման գործում, որն ունի լայնածավալ ազդեցություն մասնակից երկրների և դրանից դուրս: Իր ստեղծման օրվանից երկաթուղին հայտնվել է որպես կարևոր տրանսպորտային միջանցք՝ հեշտացնելով առևտուրը, ընդլայնելով կապերը և խթանելով տնտեսական զարգացումը Հարավային Կովկասում և Եվրասիական տարածաշրջաններում:

Ադրբեջանի, Վրաստանի և Թուրքիայի համատեղ ջանքերով Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին հաղթահարել է բազմաթիվ մարտահրավերներ՝ դառնալով տարածաշրջանային համագործակցության և ինտեգրման խորհրդանիշ: Երկաթուղու բացումը նշանակալից իրադարձություն էր տրանսպորտային ծախսերի կրճատման, առևտրային ուղիների դիվերսիֆիկացման և էներգետիկ անվտանգության խթանման գործում՝ Կասպից և Սևծովյան տարածաշրջանների միջև ուղիղ երկաթուղային կապ ապահովելով:

Ստանդեղով Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու ապագայի մասին, պետք է ասենք, որ երկաթուղին հսկայական ներուժ ունի խթանելու հետագա տնտեսական աճը, ներդրումներ ներգրավելու և ավելի մեծ տարածաշրջանային համագործակցություններ ձեռք բերելու համար: Քանի որ ենթակառուցվածքների բարելավումները շարունակվում են, և լոգիստիկ արդյունավետությունը մեծանում է, երկաթուղին պատրաստվում է ավելի ու ավելի առանցքային դեր խաղալ տարածաշրջանի սոցիալ-տնտեսական լանդշաֆտի ձևավորման գործում:

Այնուամենայնիվ, կարևոր է գիտակցել, որ Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկա-

թուղու պոտենցիալ հնարավորությունների լիարժեք իրացումը կախված է մնացած մարտահրավերների հաղթահարումից, այդ թվում՝ լոգիստիկ խոչընդոտները, կանոնակարգման ներդաշնակեցումը և աշխարհաքաղաքական անորոշությունները: Ավելին, կայուն զարգացման պրակտիկային պետք է առաջնահերթություն տրվի, որպեսզի երկաթուղու օգուտները հավասարաչափ բաշխվեն բոլոր շահագրգիռ կողմերի միջև, ներառյալ տեղական համայնքները:

Եզրափակելով, կարող ենք ասել, որ Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին, բացի իր տրանսպորտային նշանակությունից, դարձավ ազգերի միջև համագործակցության խորհրդանիշ: Օգտագործելով ենթակառուցվածքային ներդրումների փոխակերպման ուժը՝ Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին կարող է ծառայել որպես խաղաղության, բարգավաճման և ընդհանուր առաջընթացի կատալիզատոր Հարավային Կովկասում և նրա սահմաններից դուրս:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Azertag: (2017). The Azerbaijan State News Agency. <https://azertag.az/en/>
- BUSINESS INSIDER GEORGIA: (2024). “Известно, когда поезда начнут курсировать по железнодорожной линии Баку–Тбилиси–Карс”. URL: <http://surl.li/pdivvk>
- CNN TURK: (2020). “Увеличена пропускная способность железнодорожной линии Баку–Тбилиси–Карс”. URL: <http://surl.li/yqbmux>
- HABERTURK: (2019). “По железнодорожной линии Баку–Тбилиси–Карс за два года перевезено 275 тысяч тонн грузов”. URL: <http://surl.li/yjgpb>
- News Tbilisi: (2020). “По ЖД Баку–Тбилиси–Карс впервые проехал экспортный поезд, направляющийся в Китай”. URL: <http://surl.li/ienjcz>
- Today.az: (2008). Turkish Transport Minister: “Baku-Tbilisi-Kars not Meant to Exclude Armenia”, September 13, 2008 URL: <http://www.today.az/news/politics/47519.html> (Մուտք՝ 26.02.2024)
- Dudnik, A. (2013). “The Baku-Tbilisi-Kars (BTK) railroad project in the geopolitics of the Central Caucasian countries, Turkey, and Russia//THE CAUCASUS & GLOBALIZATION. Vol. 7. Issue 1-2. էջ 65-73:
- Regional Post: (2017). “Baku-Tbilisi-Kars railway officially opened”. URL: <https://www.regionalpost.org/en/articles/baku-tbilisi-kars-railway-officially-opened.html>
- TURKPA: (2017). “The opening ceremony of the Baku-Tbilisi-Kars railway”. URL: <https://turkpa.org/news/671-the-opening-ceremony-of-the-baku-tbilisi-kars-railway>
- Wander-Lush: (2024). “Everything You Need to Know About the Baku Tbilisi Kars Railway”. URL: <https://wander-lush.org/baku-tbilisi-kars-railway-train/>

References

- Azertag: (2017). The Azerbaijan State News Agency. <https://azertag.az/en/> (In Eng.)
- BUSINESS INSIDER GEORGIA: (2024). “Известно, когда поезда начнут курсировать по железнодорожной линии Баку–Тбилиси–Карс” [It is known when trains will start

- running on the Baku–Tbilisi–Kars railway line]. URL: <http://surl.li/pdivvk> (In Russ.)
- CNN TURK: (2020). “*Uvelichena propusknaya sposobnost zheleznodorozhnoy linii Baku–Tbilisi–Kars*” [The capacity of the Baku–Tbilisi–Kars railway line has been increased]. URL: <http://surl.li/yqbmux> (In Russ.)
- HABERTURK: (2019). “*Po zheleznodorozhnoy linii Baku–Tbilisi–Kars za dva goda perevezeno 275 tysyach tonn gruzov*” [275 thousand tons of cargo were transported along the Baku–Tbilisi–Kars railway line in two years]. URL: <http://surl.li/yjgpab> (In Russ.)
- News Tbilisi: (2020). “*Po ZhD Baku–Tbilisi–Kars vpervye proekhal eksportnyy poezd, napravlyayushchiysya v Kitay*” [An export train heading to China traveled along the Baku–Tbilisi–Kars railway for the first time]. URL: <http://surl.li/ienicz> (In Russ.)
- Today.az: (2008). Turkish Transport Minister: “Baku–Tbilisi–Kars not Meant to Exclude Armenia”, September 13, 2008 URL: <http://www.today.az/news/politics/47519.html> (In Eng.)
- Dudnik, A. (2013). “The Baku–Tbilisi–Kars (BTK) railroad project in the geopolitics of the Central Caucasian countries, Turkey, and Russia// *THE CAUCASUS & GLOBALIZATION*. Vol. 7. Issue 1–2. Eј 65–73: (In Eng.)
- Regional Post: (2017). “BAKU–TBILISI–KARS RAILWAY OFFICIALLY OPENED”. URL: <https://www.regionalpost.org/en/articles/baku-tbilisi-kars-railway-officially-opened.html> (In Eng.)
- TURKPA: (2017). “*The opening ceremony of the Baku–Tbilisi–Kars railway*”. URL: <https://turkpa.org/news/671-the-opening-ceremony-of-the-baku-tbilisi-kars-railway> (In Eng.)
- Wander–Lush: (2024). “*Everything You Need to Know About the Baku Tbilisi Kars Railway*”. URL: <https://wander-lush.org/baku-tbilisi-kars-railway-train/> (In Eng.)

Анаит Серобян

*Соискатель кафедры политологии Ереванского
государственного университета
Эл. адрес: anahitserobyana99@gmail.com*

ЗНАЧЕНИЕ И ЭКСПЛУАТАЦИОННЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ БАКУ–ТБИЛИСИ–КАРС

В статье мы обсуждаем важность и значение железной дороги Баку–Тбилиси–Карс, которая беспрепятственно соединяет города Баку, Тбилиси и Карс. Мы анализируем геополитические последствия железной дороги Баку–Тбилиси–Карс, принимая во внимание ее роль в усилении стратегического положения стран–участниц и содействии региональной интеграции. Основная цель исследования темы – изучить и подчеркнуть значение железной дороги Баку–Тбилиси–Карс как преобразующего инфраструктурного проекта, а также углубиться в исторический контекст железной дороги, ее эксплуатационные сложности и геополитические последствия, показав ее роль в укреплении региональная связь, содействие экономическому развитию и продвижению Азербайджана, Грузии, а также развитию дипломатического сотрудничества

между Турцией.

Ключевые слова: Железная дорога Баку–Тбилиси–Карс, инфраструктурный проект, стратегический транспортный маршрут, геополитические последствия, Южный Кавказ, транспортная сеть, региональная связь.

Anahit Serobyan

Ph.D. student of Political Science Department at

Yerevan State University

Email: anahitserobyan99@gmail.com

THE IMPORTANCE AND OPERATIONAL ADVANTAGES OF THE BAKU–TBILISI–KARS RAILWAY

In the article, we discuss the importance and significance of the Baku–Tbilisi–Kars railway, which seamlessly connects the cities of Baku, Tbilisi and Kars. We analyze the geopolitical implications of the Baku–Tbilisi–Kars railway, taking into account its role in enhancing the strategic position of participating countries and promoting regional integration. The main purpose of the topic study is to explore and highlight the significance of the Baku–Tbilisi–Kars railway as a transformative infrastructure project, as well as to delve into the railway’s historical context, operational complexities and geopolitical implications, showing its role in strengthening regional connectivity, promoting economic development and promoting Azerbaijan, Georgia and in the development of diplomatic cooperation between Turkey.

Key words: Baku–Tbilisi–Kars railway, infrastructure project, strategic transport route, geopolitical consequences, South Caucasus, transport network, regional connection.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. մայիսի 13-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. մայիսի 17-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. հունիսի 11-ին:

Կարլեն Խաչատրյան

*Երևանի պետական համալսարանի
Տնօրենագիտության և կառավարման ֆակուլտետի դեկան,
յնտեսական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլ. հասցե՝ karlen.khachatryan@ysu.am*

Գուրգեն Գասպարյան

*Երևանի պետական համալսարանի
Ակտուարական և ֆինանսական մաթեմատիկայի
ամբիոնի սահպրենտ, յնտեսական գիտությունների թեկնածու,
Էլ. հասցե՝ gurgengasparyan@ysu.am*

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-78

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՈՐԱԿԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՓԽՐՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ

Վերջին տասնամյակում պետության կայացվածության մասին ուսումնասիրությունները բավականին արդիական են դարձել: Հետազոտողներին և քաղաքականություն մշակողներին հետաքրքրում է պետության կայացվածության հիմքում ընկած գործոնները և փխրուն պետության հաղթահարման հիմնական ուղենիշերը: Մասնագետները Պետության փխրունության համաթիվը օգտագործում են աշխարհի տարբեր երկրների կայունության մակարդակը որոշելու համար: Հոդվածում ուսումնասիրվել է փխրուն պետության տեսական հիմնահարցերը, ներկայացվել են Պետության փխրունության համաթիվն իր 12 ենթացուցիչներով և պետության կառավարման որակը բնութագրող վեց հիմնական ցուցիչները: Էկոնոմետրիկ գործիքների կիրառմամբ գնահատվել է Պետության փխրունության համաթիվի վրա Պետական կառավարման որակի ցուցիչների ազդեցությունը: Բացահայտվել է, որ Պետությո-

յան փխրունության համաթվի վրա նշանակալի ազդեցություն ունեն պետական կառավարման որակի վեց ցուցանիշներից չորսը: Մոդելից պարզ է դարձել, որ այդ չորս ցուցիչները 88 տոկոսով բացատրում են Պետության փխրունության համաթվի տատանողականության մակարդակը: Ընդ որում, կառավարման արդյունավետության և քաղաքական կայունության ցուցիչների ազդեցությունը ամենամեծն է, ուստի քաղաքականություն մշակելիս հատկապես պետք է իրականացնել այնպիսի ծրագրեր, որոնք կհանգեցնեն այդ ցուցիչների գնահատականի բարձրացման:

Հիմնաբառեր. պետության կայացածություն, ապաֆունկցիոնալ պետություն, պետական կառավարում, փխրուն պետություն, կառավարման որակ, պետության փխրունության համաթիվ, ռեգրեսիոն վերլուծություն

Ներածություն

Պետության փխրունության համաթիվը, որը նախկինում հայտնի էր որպես Չկայացած պետությունների համաթիվ, լայնորեն օգտագործվում է աշխարհի երկրների կայունության և խոցելիության աստիճանը գնահատելու համար: Այն հնարավորություն է տալիս պատկերացում կազմել երկրի քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական և անվտանգային խնդիրների, մարտահրավերների մասին: Պետության փխրունության համաթիվը վճռորոշ դեր է խաղում հակամարտությունների վերլուծության և խաղաղության կառուցման ոլորտում՝ առաջարկելով պետության փխրունության համապարփակ գնահատում: Թեև այն ունի իր սահմանափակումները, համաթիվը տալիս է արժեքավոր պատկերացումներ, որոնք կարող են տեղեկացնել քաղաքականությանը և գործելակերպին հակամարտությունները կանխելու և կայուն զարգացումը խթանելու ջանքերում:

Պետության փխրունության համաթիվը արժեքավոր գործիք է՝ գնահատելու և լուծելու պետության փխրունության խնդիրները: Տրամադրելով փխրունության չափման և մոնիթորինգի համակարգված շրջանակ՝ համաթիվը քաղաքականություն մշակողներին, պրակտիկ աշխատողներին և հետազոտողներին հնարավորություն է տալիս բացահայտել խնդրահարույց ոլորտները, հետևել ժամանակի ընթացքում դրանց միտումներին և մշակել նպատակային միջամտություններ՝ ապահովելու ճկունություն և խթանելու կայունությունը:

Համաշխարհային կառավարման ցուցիչները վճռորոշ դեր են խաղում զարգացման աջակցության և քաղաքականության վերլուծության ոլորտում՝ առաջարկելով կառավարման որակի համապարփակ գնահատում: Չնայած որոշ սահմանափակումներին, ցուցանիշները տալիս են արժեքավոր պատկերացումներ՝ քաղաքականության զարգացման և ներառական աճին նպաստելու ջանքերի վերաբերյալ: Պետության կառավարման որակը բնութագրող ցուցիչները հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմել երկրում կառավարման վիճակի, առկա խնդիրների և զարգացման միտումների վերաբերյալ:

Հոդվածում խնդիր է դրվել բացահայտել պետության փխրունության վրա պետական կառավարման որակի ազդեցությունը:

Մեթոդ

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են տվյալների հավաքագրման, վերլուծության և համադրության, տեսական և գործնական նյութի պատմական և տրամաբանական վերլուծությունների զուգակցման, համեմատական վերլուծության, համադրությունների և դատողությունների, վարկածների առաջադրման, մաթեմատիկական մոդելավորման մեթոդները: Մասնավորապես՝ օգտագործվել է բազմակի ռեգրեսիոն վերլուծություն՝ Ուայթի ձգգրտված ստանդարտ սխալների կիրառմամբ: Մոդելի համար ստուգվել են Գաուս-Մարկովի պայմանները, և ցույց է տրվել, որ ստացվել են անշեղ և ունակային գնահատականներ:

Ապաֆունկցիոնալ պետության հայեցակարգային շրջանակը

Ապաֆունկցիոնալ (չկայացած, փխրուն) պետությունների շեղված բնութագրերը բավականին հանգամանորեն վերլուծվել են երեք տարբեր գիտնականների՝ Զ. Միգդալի (1988), Ռ. Զեքսոնի (1993) և Ս. Հանթինգթոնի (2006) աշխատություններում: Ընդ որում, յուրաքանչյուր հեղինակ իր պատկերացումները հիմնավորել է՝ օգտագործելով գիտական մոտեցում և համապատասխան կառուցակարգեր: Այս երեք հեղինակները միմյանցից անկախ մեկնաբանում և գնահատում են ուսումնասիրվող խնդիրը մեթոդաբանական միատեսակությամբ՝ հղում անելով իդեալական-տիպիկ պետականության դրույթներին: Հետագայում մեկ այլ հետազոտող Գրեֆթաթը ներկայացնում է ապաֆունկցիոնալ պետության հայեցակարգը (Greffrath, 2012, էջ 281)՝ առավել մեծ ուշադրություն դարձնելով դրա տեսական հիմքերին:

Չկայացած պետության հայեցակարգում, ոչ բացահայտ առկա է նորմալից շեղվելու միտումը, հետևաբար, դա պետություն է, որը դադարել է գործել ընդունված նորմերին համապատասխան, պետություն, որը չի կարող հասնել որոշակի նպատակների կամ՝ պետություն, որն ըստ որոշակի հատկանիշների անկարողունակ է: Այս դատողությունները, թեպետ, ընդունվել են որպես Գրեֆթաթի ուսումնասիրության ելակետ, այնուամենայնիվ, նա նկատում է, որ առաջանում են որոշակի վիճահարույց դրույթներ. օրինակ, վիճարկվում է այդ ձախողման, թերության, շեղման կամ ապաֆունկցիոնալության բնույթը: Դա հանգեցրել է նրան, որ պետության ձախողմանն առնչվող գործնականում յուրաքանչյուր հրապարակում հանգեցվում է պետության դեֆիցիտի եզակի և յուրօրինակ ակտանիշներին, որոնցից յուրաքանչյուրը նկարագրվում է ստեղծագործորեն և յուրօրինակ ձևով (Englebert, 1997, էջ 767-775):

«Չկայացած պետություն» եզրույթը չի նշանակում ձգգրիտ սահմանված և դասակարգելի իրավիճակ, այլ, ավելի շուտ, այն հանդես է գալիս որպես երևույթ բնութագրելու համար մի ընդարձակ հասկացություն, որը կարող

է տարբեր կերպ մեկնաբանվել: «Չկայացած պետություն» (Failed State) եզրույթը համեմատաբար նոր է, առաջին անգամ գործածվել է 1990-ականների սկզբին: Ջ. Հելմանը և Ս. Ռաթները իրենց հոդվածում գրում են. «Հայիթիից արևմտյան կիսագնդում, մինչև Հարավսլավիայի մնացորդները Եվրոպայում, Սոմալիից, Սուդանից և Աֆրիկայում Լիբերիայից մինչև Կամբոջա՝ Հարավարևելյան Ասիայում, ի հայտ է գալիս անհանգստացնող նոր երևույթ. չկայացած ազգային պետությունը, որը բացարձակապես ի վիճակի չէ իրեն որպես միջազգային հանրության անդամ պահելու...Թեև զարգացող աշխարհի տառապանքը մեղմելը վաղուց գլխավոր խնդիր է, ձախողված պետությունների փրկությունը նոր, և շատ առումներով տարբերվող մարտահրավեր է» (Helman, Ratner, 1993, էջ 3-20): Ընդ որում, հեղինակները գտնում են, որ թեև «մարդու իրավունքների (ներառյալ՝ կյանքի իրավունքը) զանգվածային ոտնահարումները բավական անհանգստացնող են, սակայն այդ պետություններին օգնելու անհրաժեշտությունն ավելի կարևոր է դառնում այն փաստով, որ նրանց խնդիրները հակված են տարածվելու»: Ջ. Հելմանը և Ս. Ռաթներն առանձնացնում են պետությունների երեք խումբ, որոնց գոյատևումը վտանգված է.

1) *չկայացած պետություններ*, ինչպիսիք են Բոսնիան, Կամբոջան, Լիբերիան և Սոմալին, որոնց կառավարման կառույցները խաթարվել են հանգամանքների ազդեցությամբ,

2) *ձախողված պետություններ*, ինչպիսիք են Եթովպիան, Վրաստանը և Զաիրը, որտեղ փլուզումը մոտ չէ, բայց կարող է տեղի ունենալ մի քանի տարվա ընթացքում,

3) *նորանկախ պետություններ*՝ նախկին Հարավսլավիայի և Խորհրդային Միության տարածքներում ձևավորված երկրներ, որոնց կենսունակությունը դժվար է գնահատել:

Ցյուրիխյան համալսարանի պրոֆեսոր Դ. Թյուրերը գրում է, որ ներկայումս գոյություն ունեցող «չկայացած պետությունները», ամենից առաջ, «երրորդ աշխարհի» երկրներն են, որոնց վրա ազդել են մի շարք պատմական և աշխարհաքաղաքական գործոններ (Thurer, 1999, էջ 734): Քաղաքական և իրավական տեսանկյունից՝ Դ. Թյուրերը «չկայացած պետությունը» սահմանում է որպես «պետություն, որը, թեև պահպանել է իրավակարողությունը, այնուամենայնիվ, բոլոր գործնական նպատակների համար կորցրել է դա իրականացնելու կարողությունը»:

Պետության փխրունության համաթիվը (Fragile States Index) և դրա գնահատման մեթոդաբանությունը

Պետության փխրունության համաթիվը (FSI) առաջին անգամ ներդրվել է Խաղաղության հիմնադրամի կողմից 2005 թվականին՝ որպես պետությունների փլուզման կամ հակամարտությունների խոցելիության գնահատման միջոց: Ի սկզբանե անվանվել է «Ձախողված պետությունների համաթիվ» և նպատակ է ունեցել ընդգծել այն մարտահրավերները, որոնց բախվում են

թույլ և անկայուն պետությունները հակամարտությունների, պատերազմների ժամանակ: Տարիների ընթացքում համաթիվը մի քանի անգամ վերանայվել է՝ բարելավվելով գնահատման մեթոդաբանությունը և հաշվարկման ճշգրտությունը: 2014 թվականին այն վերանվանվել է որպես Պետության փխրությունության համաթիվ՝ առավել հստակ ընդգծելու, որ այստեղ էականը փխրությունության, այլ ոչ թե ձախողման վրա կենտրոնանալն է: Այս ցուցանիշի առանցքային յուրահատկությունը բազմաչափ մոտեցումն է, որը թույլ է տալիս հաշվի առնել պետության փխրությունության տարբեր գործոններ (Stewart, 2002, էջ 20–34):

Պետության փխրությունության համաթիվն օգտագործում է բազմաչափ մոտեցում՝ գնահատելու պետության փխրությունները՝ հաշվի առնելով տարբեր քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական և անվտանգային 12 ենթացուցիչներ:

<p>Համախմբվածության ցուցիչներ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Անվտանգության ապարատ (Security Apparatus): • Խմբավորված էլիտաներ (Factionalized Elites) • Խմբային բողոք (Group Grievance):
<p>Տնտեսական ցուցիչներ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Տնտեսական անկում (Economic Decline): • Անհամաչափ տնտեսական զարգացում (Uneven Economic Development) • Արտագաղթ և ուղեղների արտահոսք (Human Flight and Brain Drain)
<p>Քաղաքական ցուցիչներ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Պետության լեգիտիմություն (State Legitimacy) • Հանրային ծառայություններ (Public Services) • Մարդու իրավունքներ և օրենքի գերակայություն (Human Rights and Rule of Law)
<p>Սոցիալական ցուցիչներ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ժողովրդագրական ճնշում (Demographic Pressures) • Փախստականներ և հարկադրված տեղահանվածներ (Refugees and Internally Displaced Persons) • Արտաքին միջամտություն (External Intervention)

Գծապատկեր 1. Պետության փխրությունության համաթիվի ցուցիչներն ու ենթացուցիչները¹:

Համախմբվածության ցուցիչներն են.

- *Անվտանգության ապարատ (Security Apparatus)*: Այս ցուցիչը դիտարկում է պետության անվտանգության սպառնալիքները, ինչպիսիք են ռմբակոծությունները, հարձակումները և մարտերի հետ կապված մահերը, ապստամբությունները, հեղաշրջումները կամ ահաբեկչությունը: Անվտանգության ապարատը նաև հաշվի է առնում լուրջ հանցավոր գործոնները, ինչպիսիք են կազմակերպված հանցավորությունը և սպանությունները, ինչպես նաև ներքին անվտանգության նկատմամբ քաղաքացիների վստահությունը:
- *Խմբավորված էլիտաներ (Factionalized Elites)*: Այս ցուցիչը դիտարկում է պետական ինստիտուտների մասնատվածությունը էթնիկ, դասակարգային, կլանային, ռասայական կամ կրոնական գործոններով

¹ Կազմվել է հեղինակների կողմից:

պայմանավորված, ինչպես նաև իշխող վերնախավերի միջև փոխհարաբերությունները: Այն չափում է իշխանության համար պայքարի սրությունը, քաղաքական մրցակցությունը, քաղաքական փոփոխությունները, և ընտրական գործընթացների առկայության դեպքում դրանց նկատմամբ վստահության աստիճանը:

- *Խմբային բողոք (Group Grievance):* Այս ցուցիչը կենտրոնանում է հասարակության տարբեր խմբերի միջև տարաձայնությունների և հակասությունների վրա, մասնավորապես՝ սոցիալական կամ քաղաքական բնութագրերի վրա հիմնված բաժանումների և ծառայությունների կամ ռեսուրսների հասանելիության և քաղաքական գործընթացում ընդգրկվելու հարցում նրանց դերի վրա:

Տնտեսական ցուցիչներն են.

- *Տնտեսական անկում (Economic Decline):* Այս ցուցիչը հաշվի է առնում երկրի ներսում տնտեսական անկման հետ կապված գործոնները: Օրինակ, ցուցանիշը դիտարկում է տնտեսական անկման հիմնական օրինակաչափությունները, չափվում է մեկ շնչի հաշվով եկամտի, համախառն ազգային արդյունքի, գործազրկության մակարդակի, գնաձի, արտադրողականության, պարտքի, աղքատության մակարդակի կամ բիզնեսի սնանկության միջոցով:
- *Անհամաչափ տնտեսական զարգացում (Uneven Economic Development):* Այս ցուցանիշը հաշվի է առնում անհավասարությունը տնտեսությունում՝ անկախ տնտեսության փաստացի վիճակից: Օրինակ, ցուցանիշը դիտարկում է կառուցվածքային անհավասարությունը, որը հիմնված է խմբային հատկանիշների վրա (օրինակ՝ ռասայական, էթնիկական, կրոնական կամ ինքնության այլ խմբի) կամ հիմնված է կրթության, տնտեսական կարգավիճակի կամ տարածաշրջանի վրա (օրինակ՝ քաղաք-գյուղ բաժանումը):
- *Արտագաղթ և ուղեղների արտահոսք (Human Flight and Brain Drain):* Այս ցուցիչը հաշվի է առնում արտագաղթի (տնտեսական կամ քաղաքական պատճառներով) տնտեսական ազդեցությունը և այն հետևանքները, որոնք այն կարող է ունենալ երկրի զարգացման վրա: Մի կողմից, դա կարող է ներառել միջին խավի կամավոր արտագաղթը, մասնավորապես՝ բնակչության տնտեսապես արտադրողական հատվածների (ձեռնարկատերերը, հմուտ աշխատողները) իրենց հայրենի երկրում տնտեսական վիճակի վատթարացման պատճառով կամ ավելի լավ հնարավորությունների ակնկալիքով երկիրը լքելը: Մյուս կողմից, դա կարող է ներառել մասնագետների կամ մտավորականների հարկադիր տեղահանումը, ովքեր փախչում են իրենց երկրից հալածանքների կամ բռնաճնշումների պատճառով:

Քաղաքական ցուցիչներն են.

- *Պետության լեգիտիմություն (State Legitimacy):* Այս ցուցանիշը հաշվի է առնում իշխանության ներկայացուցչականությունն ու բաց լինելը և նրա փոխհարաբերությունները քաղաքացիների հետ: Ցուցանիշը

դիտարկում է պետական ինստիտուտների և գործընթացների նկատմամբ բնակչության վստահության մակարդակը և գնահատում է ազդեցությունը, երբ այդ վստահությունը բացակայում է, որը դրսևորվում է զանգվածային հանրային ցույցերի, քաղաքացիական անհնազանդության կամ զինված ապստամբությունների աճի միջոցով:

- *Հանրային ծառայություններ (Public Services):* Այս ցուցիչը վերաբերում է հիմնական պետական գործառնություններին և պետության կողմից հասարակությանը մատուցվող առանցքային ծառայությունների առկայությանը: Մի կողմից, դա կարող է ներառել այնպիսի ծառայությունների մատուցում, ինչպիսիք են առողջապահությունը, կրթությունը, ջրամատակարարումը և ջրահեռացումը, տրանսպորտային ենթակառուցվածքը, էլեկտրաէներգիան, ինտերնետը և կապը: Մյուս կողմից, այն կարող է ներառել պետության կարողությունը՝ պաշտպանելու իր քաղաքացիներին, օրինակ՝ արտաքին սպառնալիքներից, ահաբեկչությունից և բռնությունից:
- *Մարդու իրավունքներ և օրենքի գերակայություն (Human Rights and Rule of Law):* Այս ցուցիչը դիտարկում է թե որքանով են մարդու հիմնարար ազատությունները և իրավունքները պաշտպանված: Ցուցանիշն ուսումնասիրում է, թե արդյոք առկա են իրավական, քաղաքական և սոցիալական իրավունքների ոտնահարում, ներառյալ անհատների, խմբերի և հաստատությունների իրավունքները (օրինակ՝ մամուլի նկատմամբ ոտնձգություն, դատական համակարգի քաղաքականացում, քաղաքական հակառակորդների ճնշումներ):

Սոցիալական ցուցիչներն են.

- *Ժողովրդագրական ճնշում (Demographic Pressures):* Այս ցուցիչը հաշվի է առնում պետության վրա ճնշումները, որոնք բխում են հենց բնակչությունից կամ շրջակա միջավայրից: Օրինակ՝ ցուցանիշը չափում է բնակչության ճնշումը՝ կապված սննդի ապահովման, ջրի և կենսական այլ ռեսուրսների հասանելիության մակարդակը, ինչպես նաև հիվանդությունների և համաձարակների տարածվածության աստիճանը:
- *Փախստականներ և հարկադրված տեղահանվածներ (Refugees and Internally Displaced Persons):* Այս ցուցիչը չափում է ճնշումը պետությունների վրա, որն առաջացել է սոցիալական, քաղաքական, բնապահպանական կամ այլ պատճառներով խոշոր համայնքների հարկադիր տեղահանման հետևանքով, չափելով տեղահանվածությունը երկրի ներսում, ինչպես նաև փախստականների հոսքը դեպի այլ երկրներ: Ցուցանիշը չափում է փախստականներին ըստ ապաստանի երկրների՝ հիմք ընդունելով փաստը, որ բնակչության ներհոսքը կարող է լրացուցիչ ճնշում գործադրել հանրային ծառայությունների վրա և, երբեմն, կարող է ավելի լայն մարդասիրական և անվտանգության մարտահրավերներ ստեղծել ընդունող պետության համար, եթե այդ պետությունը չունի կլանող կարողություններ և համապա-

տասխան ռետուրսներ:

- *Արտաքին միջամտություն (External Intervention)*: Այս ցուցիչը հաշվի է առնում արտաքին դերակատարների ազդեցությունը պետության գործունեության վրա: Մի կողմից, արտաքին միջամտությունը կենտրոնանում է արտաքին դերակատարների ներգրավվածությանը անվտանգային հարցերին, օրինակ՝ ինչպես գաղտնի, այնպես էլ բացահայտ պետության ներքին գործերին միջամտությունը: Մյուս կողմից, արտաքին միջամտությունը կենտրոնանում է նաև արտաքին դերակատարների, այդ թվում՝ վերազգային կազմակերպությունների տնտեսական ներգրավվածության վրա՝ լայնածավալ վարկերի, զարգացման ծրագրերի կամ արտաքին օգնության, բյուջետային շարունակական աջակցության, ֆինանսների վերահսկողության կամ պետության տնտեսական քաղաքականության կառավարման միջոցով՝ առաջացնելով տնտեսական կախվածություն:

Յուրաքանչյուր ցուցանիշ գնահատվում է՝ որակական և քանակական ցուցիչների միջոցով, ինչպիսիք են փորձագիտական գնահատումները, հարցումները և տվյալների երկրորդական աղբյուրները: Այնուհետև այս միավորները համախմբվում են՝ յուրաքանչյուր երկրի համար բաղադրյալ միավորը հաշվարկելու համար, ինչն էլ որոշում է նրա վարկանիշը համաթվի վրա: Թեև մեթոդաբանությունը ժամանակի ընթացքում զարգացել է, հիմնական շրջանակը մնում է նույնական՝ թույլ տալով պետական փխրունության միտումների վերաբերյալ վերլուծություն իրականացնել:

Պետության փխրունության համաթիվը լայնորեն օգտագործվել է քաղաքականություն մշակողների, հետազոտողների և պրակտիկ մասնագետների կողմից՝ վերլուծելու պետության փխրունության միտումները և մշակելու ռազմավարություններ հակամարտությունների կանխարգելման և խաղաղության կառուցման համար: Նրա հիմնական ուժեղ կողմերից մեկը անկայունության վտանգի տակ գտնվող երկրները բացահայտելու և համապատասխանաբար միջամտությունների առաջնահերթություն տալու կարողությունն է:

Պետության փխրունության համաթիվը կարևոր դերակատարում է ունեցել նաև պետական փխրունության և հակամարտությունների դինամիկայի վերաբերյալ ակադեմիական հետազոտություններում: Գիտնականներն օգտագործել են համաթիվը տեսական շրջանակները փորձարկելու, էմպիրիկ ուսումնասիրություններ իրականացնելու և պետության փխրունության դրդապատճառներն ուսումնասիրելու համար (Fearon, Laitin, 2003, էջ 75-90): Բազմաթիվ գիտնականներ և քաղաքականություն մշակողներ օգտագործել են Պետության փխրունության համաթիվը՝ վերլուծելու պետության փխրունության միտումները և մշակելու հակամարտությունների կանխարգելման և խաղաղության ամրապնդման ռազմավարություններ: Օրինակ, Սմիթը և Լոպեսը պնդում են, որ Պետության փխրունության համաթիվն առաջարկում է համապարփակ շրջանակ՝ հասկանալու պետական փխրունության բարդ դինամիկան՝ հնարավորություն տալով քաղաքականություն մշակողներին

միջամտությունների առաջնահերթություն սահմանել և արդյունավետ բաշխել ռեսուրսները (Smith, Lopez, 2016, էջ 418-437) : Ջոնսը և Բրաունը ընդգծում են այս համաթվի օգտակարությունը պետության փլուզման նախանշանները վաղ հայտնաբերելու և ռիսկերը մեղմելու համար կանխարգելիչ գործողությունների ուղղորդման գործում (Jones, Brown, 2016, էջ 743-758):

Պետության փխրունության համաթիվը շարունակում է զարգանալ և հարմարվել փոփոխվող իրողություններին: Աճում է հետաքրքրությունը համաթիվը լրացնելու որակական հետազոտական մեթոդներով, ինչպիսիք են դեպքերի ուսումնասիրությունը և դաշտային աշխատանքը, որպեսզի ապահովվի պետության փխրունության ավելի մանրամասն և դետալային պատկերացում: Անդրադառնալով այս մարտահրավերներին և կիրառելով նոր մոտեցումներ՝ Պետության փխրունության համաթիվն ունի ներուժ՝ մնալու արժեքավոր գործիք գալիք տարիներին պետության փխրունությունը գնահատելու և կարգավորելու համար:

Պետական կառավարման որակի գնահատման առանձնահատկությունները

Պետական կառավարման որակի գնահատումն իրագործվում է վեց խումբ պարամետրերով (Worldwide Governance Indicator), որոնք են՝

1. *պետական մարմինների հաշվեպահականությունը և բնակչության կարծիքի բնորոշումը (Voice and Accountability)*՝ իշխանության ընտրություններին քաղաքացիների մասնակցության հնարավոր աստիճանը, ինչպես նաև խոսքի ազատության ամկայությունը, միավորումների և ԶԼՄ ազատությունը:
2. *Քաղաքական կայունությունը և բռնության բացակայությունը (Political Stability and Absence of Violence/Terrorism)*՝ ոչ սահմանադրական եղանակով կամ բռնության, այդ թվում՝ տեռորիզմի կիրառմամբ իշխանության ապակայունացման հավանականության աստիճանը:
3. *Կառավարման արդյունավետությունը (Government Effectiveness)*՝ պետական ծառայությունների մատուցման որակի գնահատումը, պետական ծառայողների աշխատանքի որակը, վերջիններիս անկախության աստիճանը քաղաքական ճնշումներից, քաղաքականության մշակման որակի գնահատականը:
4. *Կարգավորման որակը (Regulatory Quality)*՝ մասնավոր հատվածի զարգացմանն օժանդակող և աջակցող նորմատիվ իրավական ակտերի և հիմնավոր քաղաքականության մշակման՝ կառավարության գնահատականը:
5. *Օրենքի գերակայությունը (Rule of Law)*՝ հասարակությունում գործող նորմերի նկատմամբ տարաբնույթ տուրյեկտների վստահության և վերջիններիս կողմից այդ նորմերի պահպանման պատրաստակամության աստիճանի գնահատականը, այդ թվում՝ պայմանագրերի պարտադիր կատարման արդյունավետության գնահատականը, սեփականության պաշտպանության իրավունքը դատական մարմիններ

րի կողմից և ոստիկանության աշխատանքը, բռնության տարածվածության և հանցավորության մակարդակը:

6. *Կոռուպցիայի դեմ պայքարը (Control of Corruption)*՝ շահախնդիր նպատակներով պետական իշխանության օգտագործման պրակտիկայի տարածվածության գնահատականը, ներառյալ փոքր և մեծ չափերի կոռուպցիան, ինչպես նաև մասնավոր հատվածի և շերտերի ներկայացուցիչների՝ իշխանության մեջ ներգրավվածության ծավալները:

Այս մեթոդաբանությունը մշակվել է Համաշխարհային բանկի կողմից՝ աշխարհի երկրներում պետական կառավարման որակը չափելու համար: Այն առաջին անգամ ներդրվել է 1996 թվականին՝ որպես աշխարհի տարբեր երկրներում կառավարման որակի գնահատման և զարգացման աջակցության ռազմավարությունների իրազեկման Համաշխարհային բանկի ջանքերի մաս (Kaufmann, D., Kraay A., Mastruzzi M. 2009):

Ենթացուցիչները հիմնված է փորձագիտական գնահատումների, հետազոտության տվյալների և օբյեկտիվ ցուցանիշների համակցության վրա, որոնք հավաքագրվել են տարբեր աղբյուրներից, ներառյալ միջազգային կազմակերպություններից, պետական մարմիններից և քաղաքացիական հասարակության խմբերից: Յուրաքանչյուր ենթացուցիչի տրվում է գնահատական՝ հիմնված որակական և քանակական տվյալների աղբյուրների վրա, որոնք այնուհետև համախմբվում են՝ յուրաքանչյուր երկրի և կառավարման հարթության համար բաղադրյալ միավորները հաշվարկելու համար: Միավորները ստանդարտացված են՝ հեշտացնելու միջերկրային համեմատությունները և թարմացվում են ամեն տարի՝ արտացոլելու կառավարման դինամիկայի փոփոխությունները ժամանակի ընթացքում:

Պետության փխրունության համաթվի վրա Պետական կառավարման որակի ցուցիչների ազդեցության գնահատումը

Էմպիրիկ վերլուծության ժամանակ գնահատվել է հետևյալ ռեգրեսիոն հավասարումը՝

$$FSI_i = \beta_0 + \beta_1 GE_i + \beta_2 PSAV_i + \beta_3 RQ_i + \beta_4 CC_i + \beta_5 RL_i + \beta_6 VA + \varepsilon_i$$

որտեղ որպես բացատրվող փոփոխական վերցված է պետության փխրունության գործակիցը, իսկ որպես բացատրող փոփոխականներ՝ պետության կառավարման որակը ներկայացնող ցուցիչները՝ կառավարման արդյունավետությունը, քաղաքական կայունությունը և բռնության բացակայությունը, կարգավորման որակը, կոռուպցիայի դեմ պայքարը, օրենքի գերակայությունը և պետական մարմինների հաշվետվողականությունը և բնակչության կարծիքի ընդունումը:

Գնահատման համար օգտագործվել են Համաշխարհային Բանկից վերցված 2022թ.-ի դրությամբ 175 երկրների տվյալները: Իրականացվել է տարածական տվյալներով բազմակի ռեգրեսիա: Ռեգրեսիան գնահատվել է փոքրագույն քառակուսիների եղանակով: Արդյունքները ներկայացված են

Կառլեն Խաչատրյան, Գուրգեն Գասպարյան

ստորև բերված աղյուսակում:

Dependent Variable: FSI				
Method: Least Squares				
Date: 04/29/24 Time: 17:44				
Sample (adjusted): 1 175				
Included observations: 175 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GE	-9.582513	2.475600	-3.870784	0.0002
PSAV	-6.753611	1.103331	-6.121113	0.0000
RQ	-5.161203	2.122124	-2.432093	0.0161
CC	-1.222561	1.974089	-0.619304	0.5366
RL	1.769419	2.973641	0.595035	0.5526
VA	-3.775416	1.190792	-3.170508	0.0018
C	62.55144	0.650724	96.12590	0.0000
R-squared	0.878736	Mean dependent var		65.98914
Adjusted R-squared	0.874406	S.D. dependent var		23.73464
S.E. of regression	8.411390	Akaike info criterion		7.136228
Sum squared resid	11886.25	Schwarz criterion		7.262820
Log likelihood	-617.4200	Hannan-Quinn criter.		7.187578
F-statistic	202.9021	Durbin-Watson stat		2.065857
Prob(F-statistic)	0.000000			

Աղյուսակ 1. Սկզբնական բազմակի ռեգրեսիա:

Աղյուսակ 1-ից պարզ է դառնում, որ կոռուպցիայի դեմ պայքարը և օրենքի գերակայությունը արտահայտող փոփոխականները նշանակալի չեն 95% նշանակալիության մակարդակում, քանի որ իրենց համապատասխանող p-value հավասար են 0.5366 և 0.5526, որոնք մեծ են 0.05-ից, ինչը նշանակում է, որ տվյալ գործակիցների զրո լինելու զրոյական վարկածները ընդունվում են: Այդ փոփոխականները հանվել են մոդելից:

Dependent Variable: FSI				
Method: Least Squares				
Date: 04/28/24 Time: 07:09				
Sample (adjusted): 1 175				
Included observations: 175 after adjustments				

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GE	-9.452263	1.975268	-4.785306	0.0000
PSAV	-6.669680	1.067103	-6.250269	0.0000
RQ	-4.811357	1.984579	-2.424372	0.0164
VA	-3.768655	1.099991	-3.426077	0.0008
C	62.51196	0.645280	96.87575	0.0000
R-squared	0.878369	Mean dependent var		65.98914
Adjusted R-squared	0.875507	S.D. dependent var		23.73464
S.E. of regression	8.374417	Akaike info criterion		7.116395
Sum squared resid	11922.25	Schwarz criterion		7.206818
Log likelihood	-617.6846	Hannan-Quinn criter.		7.153073
F-statistic	306.9182	Durbin-Watson stat		2.074346
Prob(F-statistic)	0.000000			

Աղյուսակ 2. Նշանակալի փոփոխականով բազմակի ռեգրեսիա:

Վերափոխված մոդելում արդեն բոլոր փոփոխականները նշանակալի են, քանի որ բոլոր p-value-ները փոքր են 0.05-ից:

Մոդելը գծային է պարամետրերի նկատմամբ, ապահովված է պատահական ընտրանքի պայմանը, բացակայում է կատարյալ կոլինարությունը:

$E(\varepsilon_i | GE_i, PSAV_i, RQ_i, VA_i) = 0$ պայմանը մոդելում ևս պահպանվում է: Դա հասկանալու համար դիտարկենք 4 պայմանները, որի դեպքում այն կարող է խախտվել: Դրանք են՝

- չափման սխտեմատիկ սխալներ
- ֆունկցիոնալ սխալ հատկորոշում
- բաց թողնված փոփոխականներ
- հետադարձ պատճառական կապ

Փոփոխականներում չափման սխտեմատիկ սխալները բացակայում են, քանի որ ենթադրվում է, որ Համաշխարհային Բանկից վերցված տվյալները հավաստի են:

Ֆունկցիոնալ սխալ հատկորոշման առկայությունը ստուգելու համար կիրառել են RESET թեստը, որի արդյունքները ներկայացված են ստորև՝

Ramsey RESET Test			
Equation: EQ01			
Specification: FSI GE PSAV RQ VA C			
Omitted Variables: Squares of fitted values			
	Value	df	Probability
t-statistic	1.283615	169	0.2011

Կառլեն Խաչատրյան, Գուրգեն Գասպարյան

F-statistic	1.647668	(1, 169)	0.2011
Likelihood ratio	1.728435	1	0.1886

Աղյուսակ 3. Ֆունկցիոնալ սխալ հատկորոշման թեստ:

p-value հավասար է 0.2011, որը մեծ է 0.05-ից ինչը նշանակում է, որ ֆունկցիոնալ սխալ հատկորոշում առկա չէ:

Մոդելի դետերմինացիայի գործակիցը հավասար է 0.88, ինչը նշանակում է, որ ընտրված փոփոխականները 88 տոկոսով բացատրում են երկրի փխրունության գործակցի տատանողականությունը, այսինքն՝ կարևոր բաց թողնված փոփոխականներ գրեթե առկա չեն:

Մոդելում հետադարձ պատճառական կապ գոյություն չունի, քանի որ փխրունության գործակցի հաշվարկման մեջ մասնակցում են 12 ցուցանիշներ, որոնք կապ չունեն պետական կառավարման որակը արտահայտող փոփոխականների հետ: Բացի դրանից դա նաև ցույց է տալիս Գրենջերի պատճառահետևանքային թեստը:

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 04/29/24 Time: 18:22			
Sample: 1 177			
Lags: 2			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
FSI does not Granger Cause GE 173		0.03569	0.9649
FSI does not Granger Cause PSAV		0.46419	0.6294
FSI does not Granger Cause RQ		0.27844	0.7573
FSI does not Granger Cause		0.45932	0.6325

Աղյուսակ 4. Գրենջերի պատճառական թեստ:

Բոլոր p-value-ները մեծ են 0.05-ից, ինչը նշանակում է, որ փխրունության գործակիցը ազդեցություն չունի պետական կառավարման որակը արտահայտող փոփոխականների վրա:

Անփոփելիվ վերը նշվածը՝ գալիս ենք այն եզրակացության, որ Գաուս-Մարկովի 4 պայմանները ապահովված են, ինչը նշանակում է, որ փոքրագույն քառակուսիների եղանակով գնահատված գործակիցները անշեղ են և ունակային:

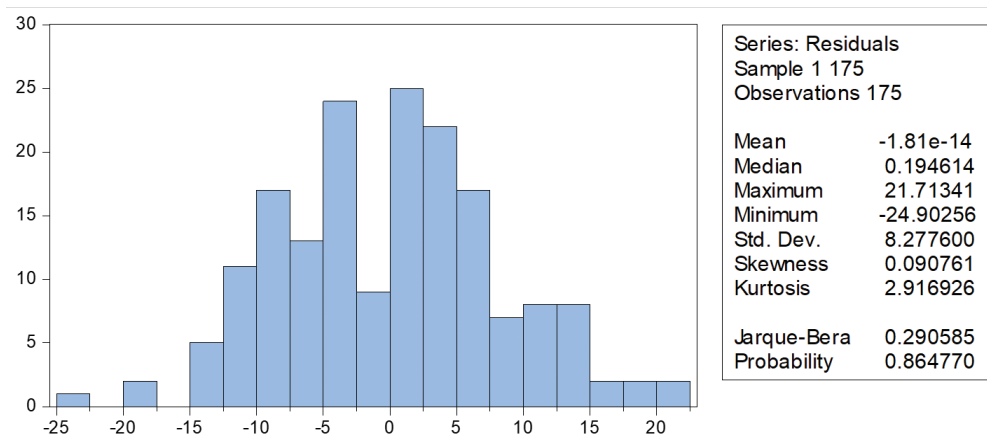
Գաուս-Մարկովի հինգերորդ պայմանը՝ հոմոսկեդաստիկության առկայությունը, ստուգվել է Ուայթի թեստով՝

Heteroskedasticity Test: White			
F-statistic	3.938793	Prob. F (14,160)	0.0000
Obs*R-squared	44.85406	Prob. Chi-Square (14)	0.0000
Scaled explained SS	40.56943	Prob. Chi-Square (14)	0.0002

Աղյուսակ 5. Ուայթի հետերոսկեդաստիկության թեստ:

Ըստ աղյուսակի առկա է հետերոսկեդաստիկություն, քանի որ p-value փոքր է 0.05-ից, այսինքն հետերոսկեդաստիկության բացակայության վերաբերյալ գրոյական վարկածը մերժվում է:

Մոդելում հետերոսկեդաստիկության առկայությունը միանգամայն բնական է, քանի որ մոդելում վերցված երկրները համասեռ կառուցվածք չունեն: Սակայն հետերոսկեդաստիկության առկայությունը չի խանգարում դասական ձևով վարկածների ստուգմանը, քանի որ սխալների բաշխումը նորմալ է, ինչը երևում է Ժարկուե-Բերայի թեստի միջոցով:

Գծապատկեր 2. Մնացորդների հիստոգրամ:

p-value հավասար է 0.86, որը մեծ է 0.05-ից, այսինքն՝ նորմալ բաշխման առկայության վերաբերյալ գրոյական վարկածը ընդունվում է:

Քանի որ մոդելում առկա է հետերոսկեդաստիկություն, այն վերագնահատվել է՝ օգտագործելով Ուայթի ճշգրտված ստանդարտ սխալները:

Dependent Variable: FSI
Method: Least Squares
Date: 04/29/24 Time: 18:40
Sample (adjusted): 1 175
Included observations: 175 after adjustments
White heteroskedasticity-consistent standard errors & covariance

Կառլեն Խաչատրյան, Գուրգեն Գասպարյան

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GE	-9.452263	2.166315	-4.363292	0.0000
PSAV	-6.669680	1.113307	-5.990872	0.0000
RQ	-4.811357	2.599897	-1.850595	0.0460
VA	-3.768655	1.264981	-2.979218	0.0033
C	62.51196	0.655741	95.33020	0.0000
R-squared	0.878369	Mean dependent var		65.98914
Adjusted R-squared	0.875507	S.D. dependent var		23.73464
S.E. of regression	8.374417	Akaike info criterion		7.116395
Sum squared resid	11922.25	Schwarz criterion		7.206818
Log likelihood	-617.6846	Hannan-Quinn criter.		7.153073
F-statistic	306.9182	Durbin-Watson stat		2.074346
Prob(F-statistic)	0.000000			

Աղյուսակ 6. Հերերոսկեդաստիկության նկատմամբ ձգարված ռեգրեսիա:

Մոդելի վերագնահատման արդյունքում բոլոր փոփոխականները շարունակում են լինել նշանակալի, գործակիցների արժեքներում էլ փոփոխություններ չեն եղել:

Կարող ենք եզրակացնել, որ ստացվել է էկոնոմետրիկ մոդելների կառուցմանը համապատասխանող աղեկվատ մոդել, և այդ ընտրանքով ստացված գործակիցները մոտ են գլխավոր համախմբության իրական պարամետրերին:

Բոլոր փոփոխականների ազդեցությունը բացասական է, ինչը նշանակում է, որ պետական կառավարման որակի 4 ցուցանիշներից յուրաքանչյուրի աճի դեպքում փխրությունության գործակիցը նվազում է: Այս արդյունքը տրամաբանական է, քանի որ, որքան ցածր է փխրությունության գործակիցը երկրի համար, այնքան ավելի լավ: Ինչպես երևում է ռեգրեսիայից ամենամեծ ազդեցությունը ունի կառավարման արդյունավետություն փոփոխականը, ինչը լրացուցիչ անգամ ապացուցում է տնտեսական աճի ինստիտուցիոնալ տեսությունը, համաձայն որի երկրի տնտեսական զարգացման վրա առանցքային դեր ունեն պետական ինստիտուտների արդյունավետ գործունեությունը:

Եզրակացություն

Էմպիրիկ հետազոտության արդյունքում պարզվել է, որ Պետության փխրությունության համաթվի վրա նշանակալի ազդեցություն ունեն պետական կառավարման որակի վեց ցուցանիշներից չորսը՝ կառավարման արդյունավետությունը, քաղաքական կայունությունը և բռնության բացակայությունը, կարգավորման որակը և օրենքի գերակայությունը և պետական մարմինների հաշվետվողականությունը և բնակչության կարծիքի ընդունումը: Այլ հավասար պայմաններում կառավարման արդյունավետություն ցուցիչի մեկ

միավոր աճը բերում է փխրունության համաթվի 9.5 միավոր նվազման, քաղաքական կայունություն և բռնության բացակայություն ցուցիչի մեկ միավոր աճը՝ փխրունության համաթվի 6.7 միավոր նվազման, կարգավորման որակ ցուցիչի մեկ միավոր աճը՝ փխրունության համաթվի 4.8 միավոր նվազման, օրենքի գերակայություն և պետական մարմինների հաշվետվողականություն և բնակչության կարծիքի ընդունում ցուցիչի մեկ միավոր աճը՝ փխրունության համաթվի 3.76 միավոր նվազման: Ռեստրմինացիայի գործակիցը հավասար է 88 տոկոսի, ինչը ցույց է տալիս, որ ընտրված փոփոխականները 88 տոկոսով բացատրում են փխրունության համաթվի տատանողականության մակարդակը: Ապացուցվել է, որ մոդելով ստացված գործակիցները անշեղ են և ունակային, այսինքն՝ տվյալ ընտրանքով գնահատված գործակիցները մոտ են գլխավոր համախմբության իրական արժեքներին:

Պետական կառավարման որակը արտահայտող բոլոր չորս ցուցիչները բացասական ազդեցություն ունեն Պետության փխրունության համաթվի վրա, ինչը նշանակում է, որ պետական կառավարման որակի բարձրացումը հանգեցնում է տնտեսական զարգացման մակարդակի աճի, քանի որ, որքան զարգացած է տվյալ երկրի տնտեսությունը, այնքան ցածր է փխրունության համաթվի արժեքը, ընդ որում շեշտը պետք է դրվի կառավարման արդյունավետության և քաղաքական կայունության վրա, որովհետև մոդելում դրանց ազդեցության չափն ամենամեծն է:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Englebert, P. (1997). The Contemporary African State: Neither African nor State. *Third World Quarterly*, N18(4), 767–775.
- Fearon, J., Laitin, D. (2003). Ethnicity, insurgency, and civil war. *American Political Science Review*, vol. 97, N1, 75–90.
- Helman, G., Ratner, S. (1993). Saving Failed States. *Foreign Policy*, N89, 3–20.
- Huntington, S. (2006). *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Greffrath, W. (2012). *A conceptualisation of the dysfunctional state*. Dissertation submitted for the degree Master of Arts in Political Studies at the Potchefstroom Campus of the North-West University. September 2012.
- Kaufmann, D., Kraay A., Mastruzzi, M. (2009). *Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996–2008*. The World Bank, Policy Research Working Paper N4978.
- Jackson, R. (1993). *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jones, D., Brown R. (2016). Using the Fragile States Index to predict conflict. *Journal of Peace Research*, vol. 53, N6, 743–758.
- Migdal, J. (1988). *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. New Jersey: Princeton University Press.
- Smith, M., Lopez, M. (2016). Assessing state fragility: A critical review of the Fragile States Index. *International Studies Review*, vol. 18, N3, 418–437.
- Stewart, F. (2002). Weak states and global threats: Fact or fiction? *Foreign Affairs*, vol. 81, N3, 20–34.
- Thurer, D. (1999). The «failed State» and international law. *International Review of the Red Cross*, vol. 81, N836, pp. 731–761.

Карлен Хачатрян

*Декан факультета Экономики и управления
Ереванского государственного университета,
кандидат экономических наук, доцент
Эл. адрес: karlen.khachatryan@ysu.am*

Гурген Гаспарян

*Ассистент кафедры Актуарной и финансовой математики
Ереванского государственного университета,
кандидат экономических наук,
Эл. адрес: gurgengasparyan@ysu.am*

КАЧЕСТВО ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ КАК ПРЕДПОСЫЛКА ПРЕОДОЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ХРУПКОСТИ

В последнее десятилетие исследования посвящённые состоятельности государства стали весьма актуальными. Исследователей и политиков интересуют факторы, лежащие в основе состоятельности государства и основные направления преодоления хрупкого государства. Эксперты используют Индекс хрупкости государств для определения уровня стабильности разных стран мира. В статье рассматриваются теоретические вопросы хрупкого государства, представлен Индекс хрупкости государства с его 12 субиндикаторами, а также шесть основных индикаторов, характеризующих качество государственного управления. С помощью эконометрического инструментария было оценено влияние показателей качества государственного управления на Индекс хрупкости государства. Выявлено, что четыре из шести показателей качества государственного управления оказывают существенное влияние на Индекс хрупкости государства. Модель показала, что эти четыре показателя объясняют 88 процентов уровня колебаний Индекса хрупкости государства. При этом влияние показателей эффективности управления и политической стабильности является наибольшим, поэтому при разработке политики особенно необходимо реализовывать такие программы, которые приведут к повышению оценки этих показателей.

Ключевые слова: состоятельность государства, дисфункциональное государство, государственное управление, хрупкое государство, качество управления, индекс хрупкости государства, регрессионный анализ.

Karlen Khachatryan

*Dean of the Faculty of Economics and Management
at Yerevan State University,*

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Email: karlen.khachatryan@ysu.am

Gurgen Gasparyan

*Assistant of the Chair of Actuarial and
financial mathematics at Yerevan State University,*

Ph.D. in Economics

Email: gurgengasparyan@ysu.am

QUALITY OF GOVERNANCE AS A PREREQUISITE FOR OVERCOMING STATE FRAGILITY

In the last decade, research on the state capacity has become very relevant. Researchers and policy makers are interested in the factors underlying the state capacity and the main directions for overcoming a fragile state. Experts use the State Fragility Index to determine the level of stability of different countries around the world. The article discusses the theoretical issues of a fragile state, presents the State Fragility Index with its 12 sub-indicators, as well as six main Worldwide Governance Indicators. Using econometric tools, the impact of Worldwide Governance Indicators on the State Fragility Index was assessed. It was found that four of the six Worldwide Governance Indicators have a significant impact on the State Fragility Index. The model showed that these four indicators explained 88 percent of the level of variation in the State Fragility Index. At the same time, the influence of indicators of Political Stability and Absence of Violence/Terrorism and Government Effectiveness is the greatest, therefore, when developing policies, it is especially necessary to implement programs that will lead to an increase in the assessment of these indicators.

Key words: state capacity, dysfunctional state, governance, fragile state, quality of governance, state fragility index, regression analysis.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել 2024թ. մայիսի 16-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման 2024թ. մայիսի 20-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության 2024թ. հունիսի 11-ին:

Gohar Avagyan

*Reserarcher of the Department of Mathematical Modeing in Economics at
State University,
Email: gohar.avagyan.04@gmail.com*

Meri Avanesyan

*Reserarcher of the Department of Mathematical Modeing in Economics at
Yerevan State University,
Email: meri.avanesyan04@gmail.com*

Adrine Avetisyan

*Reserarcher of the Department of Mathematical Modeing in Economics at
Yerevan State University,
Email: adrine.avetisyan.04@mail.ru*

Milena Kharatyan

*Reserarcher of the Department of Mathematical Modeing in Economics at
Yerevan State University,
Email: milkharatyan@gmail.com*

Ani Vardanyan

*Reserarcher of the Department of Mathematical Modeing in Economics at
Yerevan State University,
Email: anivardaniann@gmail.com*

Aram Arakelyan

*Professor of the Department of Mathematical Modeing in Economics at
Yerevan State University,
Doctor of technical sciences, Professor
Email: aram.arakelyan@ysu.am
<https://orcid.org/0000-0001-6502-1521>*

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-96

COMPARATIVE ANALYSIS OF PROFITABILITY OF COMMERCIAL BANKS

The application of the DuPont model for the study of bank performance assessment is discussed. Return on assets and financial leverage multiplier are analyzed to produce return on equity. According to the activity of Armenian commercial banks, financial time series are used as data for the assessment of return on assets and financial leverage multiplier. It is shown that the regression dependence of return on equity from return on assets and financial leverage multiplier is significant. The panel analysis implemented for Armenian commercial banks using the DuPont regression model allowed for the analysis of financial indicators assessing the banks' activity.

Key words: bank, return, assets, equity, financial leverage multiplier, DuPont, panel analysis.

Introduction.

Present paper is devoted to the study of the profitability of the system of financial institutions using the DuPont model of financial analysis given in (8). Works using various methods of analysis and, in particular, based on the application of the DuPont model, are devoted to studying the activities of the system of financial institutions in order to study their profitability and efficiency. The paper uses the approach of the multiple regression modeling of Du Pont method (Acikgoz Turker, Fidan Arzu, 2023) “with a well-known econometric method, panel data analysis” for the assessment of the efficiency Armenian commercial banks. The effectiveness of the DuPont model is explained by the fact that it allows to measure the effectiveness of return on equity (ROE) depending on the return on assets (ROA) and financial leverage multiplier (FLM). Financial information about the bank's activities is available in the bank's reports provided on the bank's web page. The work provides sources of quarterly information on the bank's activities, as well as the nature of changes in the determinants characterizing the bank's financial activities.

Literature review

The goal of a commercial bank, similar to the objectives of any company, is to make a profit in conditions of market competition. The effective management of a commercial bank requires the adjustment and maintenance of an efficient accounting and financial system. In the context of improving these systems, the degree of return on assets and capital in financial analysis increases. The currently existing DuPont analysis system (hereinafter referred to as the DuPont model) has proven its significance in assessing the performance of corporations, and in particular, commercial banks, based on an assessment of return on assets and capital.

The model allows us to study the dynamics of fluctuations in the company's key indicators (Bakanov, Sheremet, 1998). However, analyzing individual indicators does not provide a complete picture of the financial condition of the organization. A company's financial analyst is responsible not only for assessing changes in the values of financial indicators but also for determining and predicting the behavior of these indicators to assess the bank's performance for decision-making purposes and potential problem-solving. This analysis should consider the specifics of the organization and involve a comprehensive joint analysis of indicators.

The idea of this type of analysis originated in 1919 from specialists at the DuPont Corporation. The financial analysis diagram shows the relationship between the organization's profitability indicators, known as the DuPont model. The DuPont analysis system enables a comprehensive approach to solving the problem of increasing a bank's efficiency by studying the efficiency of the company's assets.

The analysis system based on the application of the DuPont model divides return on assets into sections that impact profitability. The analysis is conducted by evaluating the coefficients obtained through the calculation process. The indicator that has the greatest impact on profitability is identified, and the forecast for maximizing the organization's profit is based on it (Van Horn, 1996).

Theoretical Basis

DuPont financial analysis model

The model is based on a simple formula for estimating return on assets.

$$\text{Return on Assets} = \text{Profit} / \text{Assets} \quad (1)$$

We get the second part of the equation by multiplying and dividing by income to get

$$\text{Asset Profit} = (\text{Original Profit}) / (\text{Financial Leverage Multiplier}) \quad (2)$$

This equation is the well-known as Du Pont model (Economic analysis of bank activities, 1996):

This model allows us to find the relationship between its components and achieve a greater increase in return on assets, and you also find what had a great impact on return on assets:

- Increase or decrease in profitability of sales,
- Fast or slow turnover of assets used,
- Both factors together.

Thus, we find that the reason for the decrease in return on assets can be either one or another factor. Since the profitability of sales depends on the price and the amount of expenses, it is possible to analyze why it increases or decreases. By considering the results of previous years, it is possible to determine what is more important for the organization: price increases or more efficient asset management.

Return on assets can be managed using both return on sales and asset turnover. Thus, in conditions of passive turnover of assets, their profitability can be increased due to prices or due to the cost of production. In conditions of low return on

sales, the capital turnover rate should be increased.

All coefficients are correlated. As can be seen from equation (2), profitability depends on the turnover ratio, so the growth of profitability is stimulated by a reduction in assets.

Reduction of assets can be achieved by reducing current assets. To do this, you need to consider the following options:

- sale or write-off of unused or inefficiently used equipment, reduction of non-productive assets,
- reduction of raw materials and materials,
- reduction of accounts receivable.

Lack of liquidity should also be taken into account when managing your own turnover. A choice must be made between reducing current assets, which has a positive effect on return on assets, and reducing the overall lack of liquidity, which can lead borrowers to the problem of non-repayment. When studying this relationship, the degree of impact should be checked every year for further more detailed analysis. By studying its dynamics, you can find the stage of its deterioration and, based on indicators, find out what led to this. Thus, you can come to the initial areas of deterioration and try to modify them.

For partial cost-benefit analysis, the general DuPont analysis model is used, derived in a similar manner but determined by three factors.

The model is based on a simple return on assets formula.

$$\text{Return on Assets} = \text{Profit} / \text{Assets} \tag{3}$$

Multiplying the second part of the equation by dividing by income and also by capital, we get

$$\text{Return on assets} = (\text{Profit/Assets}) * (\text{Income/Income}) * (\text{Shared capital/Shared capital})$$

Consequently we have:

$$\text{Return on assets} = \text{Return on sales} * \text{Financial Leverage Multiplier} * \text{Autonomy coefficient} \quad (\text{Chetyrkin E. M. (1995)}).$$

Thus, this multifactor model allows us to determine which of these factors changes the return on assets depending on the results of effective management of available resources, profitability, rational use of capital, or as a result of their total change. The use of one model or another depends on how detailed the research needs to be. In a similar way, you can construct a 2- or 3-factor analysis of capital.

$$\text{Return on Equity} = \text{Profit/September. Capital:}$$

Multiplying and dividing by income, we get

$$\text{Return on Equity} = \text{Profit/Revenue} *$$

$$\text{Income/Capital} = \text{Return on sales} * \text{Equity turnover ratio.}$$

This formula gives the possibility to determine factors influencing the return on equity.

- Increase or decrease in profitability of sales
- Acceleration or deceleration of capital turnover

- Both factors together

Modified three-factor model.

Return on Equity = Profit/Capital:

Multiplying and dividing by Income, as well as assets, we get

Return on Equity = Profit/Revenue *Income/assets *Assets/capital = return on sales * asset turnover ratio * financial leverage multiplier.

As is known, the higher the return on equity, the better. However, as can be seen from the DuPont model, high rates can be achieved due to excess debt capital and low equity capital, which negatively affects the financial stability of the organization. This is a fundamental rule of business.

From the modified multifactor model it is clearly seen that the organization's return on equity and its financial stability are inversely relative values. Increasing equity capital increases the financial stability of the organization, but reduces return on capital.

The return on equity ratio makes sense only when the organization has working capital, i.e. positive assets. Otherwise, the calculations give negative values, which is not suitable for analysis.

From the modified return on assets and return on equity, you can determine how these three factors affect the company's profitability:

- Sales profitability,
- Turnover,
- Financial decisions.

The DuPont equation can be used to analyze the financial condition of business entities; it makes it possible to assess the entity's pricing policy, expenses, and the degree of use of assets and debts. It can also be used to find the best way to make a structure profitable (Financial management, 1996).

For each specific case, the model takes into account the factor that has the greatest impact on return on equity. From the model described above, it can be seen that return on equity depends on three factors:

- Sales profitability,
- Asset turnover in the course of business activities,
- Expanded capital structure,
- Three factors together.

DuPont's equations estimate return on equity based on net income, gross assets and leverage (Ahmed Arif Almazar, 2012). The purpose of this work is to present the financial management model of the operating organization based on regression analysis.

Research Methodology

In this study, we analyzed financial indicators to assess the operating efficiency of commercial banks in Armenia using the DuPont analysis method. We used the following three components of

DuPont Analysis: ROE, ROA, and FLM efficiency factors. Based on these indicators, an analysis was performed using a regression model to assess the degree of influence of return on assets and financial leverage multiplier on return on capital. The time series of the studied variables consisted of quarterly data from 16 Armenian commercial banks during 2011–2023. Data were collected based on quarterly financial statements presented on the commercial bank’s web page.

Research models

Determinants of the DuPont model characterizing bank activities

The variables were studied as determinants for the bank activity assessment. Basic definitions and notations are used from Shirgba Timothy A., (2022).

Definition 1. The variable that determines the level of profitability of the bank (ROA) and its ability to generate profit is used as one of the main variables of the DuPont model. To measure the after-tax income that a company receives, it is used as an estimate of after-tax return on assets.

$ROA = \text{Net Income} / \text{Average Assets}$ or $ROA = \text{Net Income} / \text{End of Period Assets}$

Definition 2. The variable, which allows to evaluate the efficiency of the bank’s use of its own corporate funds (ROE) Return on Equity measures the return on investment:

$ROE = \text{Net Income} / \text{Shareholders' Equity}$

Definition 3. The financial leverage multiplier (FLM) allows to assess the amount of risk that a financial institution poses to creditors. By definition, the FLM equity multiple allows lenders and investors to determine how leveraged an organization is. The formula for the financial leverage multiplier (FLM) is calculated as follows:

$\text{Equity Multiplier} = \text{Total Assets} / \text{Total Shareholders' Equity}$

Let’s study the return on equity (Shirgba Timothy A., 2022), (Sokolov, 1996) model, which represents the dependence of the return on equity ratio on the following three factors: profit margin, asset turnover and financial leverage. Using the definitions, we will get:

$$ROA = \frac{\text{netprofitaftertax}}{\text{onlyassets}} \tag{4}$$

$$FLM = \frac{\text{onlyassets}}{\text{equity}} \tag{5}$$

$$ROE = \frac{\text{netprofitaftertax}}{\text{equity}} \tag{6}$$

From equations (4)-(6) follows:

$$ROE = ROA * FLM : \tag{7}$$

Theoretically, the ROE factor can be represented by two ratios:

Net profit margin and capital turnover are based on the results of the work (Gitman, 1998), (Collier, McGowan, Junaina Muhammad, 2010).

The Du Pont model allows to predict the financial condition of an organization based on regression analysis. To conduct the research the following Du Pont regression model was used (Acikgoz Turker, Fidan Arzu, 2023):

$$ROE_t = \alpha_0 + \alpha_1 ROA_t + \alpha_2 FLM_t, \tag{8}$$

where ROE– return of capital, ROA– return of assets, FLM financial leverage multiplier.

Let us denote as the $cor(ROA, FLM)$ correlation coefficient between ROA and FLM. The calculation of the $cor(ROA, FLM)$ of Armenian banks is given in the Table 1.

Table 1 shows the correlation coefficients between the ROA and FLM variables of 16 Armenian commercial banks. The values of $cor(ROA, FLM)$, depending of the bank, are either negative or positive, but necessarily have a small value. This indicates that the degree of correlation between ROA and FLM is low.

Table 1. Correlation coefficients for model 1

	1	2	3	4	5	6	7	8
Bank	Ardshinbank	IdBank	ACBA	Byblos	Artsakh	VTB	Ararat	AEB
$Cor(ROA, FLM)$	-0.0599	0.01884	0.108068	-0.069	-0.014841	-0.0681	-0.0347	0.0172

Continuation of table 1

	9	10	11	12	13	14	15	16
Bank	ArmSwis	Converse	Ineco	Ararat	Evoca	Ameria	HSBC	Unibank
$Cor(ROA, FLM)$	0.16574	0.06211	-0.1644	0.17983	-0.0793	-0.1362	-0.0618	0.0381

Using a time series, a regression equation can be developed whose regression coefficients allow us to estimate the impact of financial leverage and return on assets on return on equity. Thus, the DuPont model is a financial tool that can be used to analyze financial and economic time series. In other words, changes in ROA and ROE over a short period of time can be assessed, as well as the impact of ROA and FLM on ROE.

The main advantage of the DuPont model is its simplicity. The significance of this model is that it allows us to estimate the correlation of key variables. At the same time, it makes it possible to evaluate the impact of a change in one variable on another variable.

Thus, the DuPont model is a financial tool that can be used to analyze financial and economic time series. In other words, changes in ROA and ROE can be assessed over a short period of time (Henry W. Collier, Carl B. McGowan, Jr., Junaina Muhammad, 2010).

Scenario analysis

Scenario analysis based on the DuPont regression model (8) was carried out for the purpose of financial analysis and identifying the degree of influence of shocks ROA and FLM on return on equity. An analysis of DuPont models of 16 commercial banks operating in the Republic of Armenia for the period 2011–2023 showed the following.

The degree of influence of ROA and FLM on ROE differs between banks. The sensitivity of ROE to changes in ROA and FLM showed the following. An analysis of the financial sensitivity of return on equity ROE depending on changes in ROA and FLM, carried out within certain limits, made it possible to compare sensitivity of ROE to changes from ROA and FLM.

An analysis of situations involving shocks to ROA and FLM on return on equity was carried out. The results of the analysis of the sensitivity of 16 commercial banks operating in the Republic of Armenia for the period 2011–2023 to ROA and FLM shocks are different from each other.

Results

Panel analysis of Armenian commercial banks

Panel analysis of the DuPont model of commercial banks allowed to implement cross-banking analysis of 14 commercial banks operating in the Republic of Armenia for the period 2011–2023.

The regression and panel analysis models are given in the tables 2 and 3.

Table 2. Du Pont regression models of rmenian commercial banks

Ardshin			Unibank			HSBC			VTB			IDbank			
	a2	a1	a0	a2	a1	a0	a2	a1	a0	a2	a1	a0	a2	a1	a0
coeff	0.005576	8.432699	-0.04722	0.002171	7.457391	-0.01564	0.005156	5.152899	-0.02667	0.002587	4.76929	-0.01276	0.002587	4.76929	-0.01276
st.error	0.000414	0.233754	0.003602	0.000218	0.115359	0.00156	0.000775	0.051946	0.004056	0.000707	0.236624	0.005439	0.000707	0.236624	0.005439
R ²	0.964916	0.00633	#N/A	0.989149	0.002157	#N/A	0.997973	0.000854	#N/A	0.904164	0.007047	#N/A	0.904164	0.007047	#N/A
F.stat	715.0759	52	#N/A	2370.099	52	#N/A	4923.606	20	#N/A	245.2965	52	#N/A	245.2965	52	#N/A
	0.057301	0.002083	#N/A	0.022063	0.000242	#N/A	0.007182	1.46E-05	#N/A	0.024365	0.002583	#N/A	0.024365	0.002583	#N/A
t-student	13.48274	36.07516	-13.108	9.944949	64.64493	-10.026	6.652346	99.19655	-6.57533	3.659477	20.15556	-2.34588	3.659477	20.15556	-2.34588

Converse

	a2	a1	a0
coeff	0.004074	6.870211	-0.0277
st. error	0.000286	0.102597	0.001938
R ²	0.990147	0.002098	#N/A
F. stat	2411.724	48	#N/A
	0.021232	0.000211	#N/A
t-student	14.22693	66.96331	-14.2913

Table 3. Model of Du Pont panel analysis

	a2	a1	a0
coeff	0.00545	0.11065	0.2422
St.error	0.005547	0.07497	0.0042
R ²	0.009338	0.03147	#N/A
F-stat	1.41865	301	#N/A
	0.00281	0.29812	#N/A
t-student	0.99762	1.47597	5.76993

Du Pont analysis models are given in tables 2 and 3. Du Pont regression analysis models show that the descriptive statistic R^2 is high and satisfies to the inequality $R^2 > 0.9$ and suggests that the regression model has a good fit. Consequently, the regression Du Pont models of Armenian commercial banks involve an implicit causality. Both F and t tests have high levels of significance. The Du Pont regression models could be used to predict the future level of the return of equity of Armenian commercial banks. The slope coefficients allow to measure the change in return of equity associated with a small change in the return of assets and financial leverage multiplier.

Conclusion

DuPont's financial analysis model is used in various sectors of the economy. In particular, it has shown high efficiency for assessing the efficiency of banks.

This paper is devoted to the study of factors for assessing financial indicators and profitability of the functioning of Armenian commercial banks. For this purpose, the possibility of using the DuPont regression model was studied. It is shown that analysis of bank efficiency based on the application of the DuPont analysis model can be effectively implemented. The multiple linear regression method using the approach (Acikgoz Turker, Fidan Arzu (2023)) and proposed in this study allows to assess the significance of the components of the DuPont model. The model developed in the study for assessing bank profitability using indicators of asset efficiency and financial leverage multiplier allows to determine the level at which the bank's financial indicators are located.

The study's findings indicate that the primary financial indicators determining bank performance are return on assets (ROA) and the financial leverage multiplier (FLM). The return on equity (ROE) performance indicator, derived from ROA and FLM, shows a positive impact on ROE, underscored by a high magnitude of significance. For all Armenian commercial banks analyzed, the regression equation's significance assessment was notably high ($R^2 > 0.9$).

The key contribution of this research to the field of bank performance analysis lies in demonstrating that the components of the DuPont model can effectively assess return on equity by utilizing indicators of return on assets and financial leverage multiplier. Expanding the list of indicators in the DuPont model could further enhance the assessment of a bank's profitability. Identifying and adjusting these additional variables would enable banks to achieve the desired level of return on capital, thereby optimizing their financial performance.

References

- Acikgoz, Turker, Fidan, Arzu (2023). A Panel Dupont Regression Approach to Evaluate Financial Performance and Market Value of Transportation Firms in Türkiye. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak, № 97, pp. 99–112, DOI: 10.25095/mufad.1192291 (In Eng.)
- Ahmed Arif Almazar (2012). Financial Performance Analysis of the Jordanian Arab Bank by Using the DuPont System of Financial Analysis. *International Journal of Economics and Finance*, Vol. 4, No. 4; p. 86–94, DOI:10.5539/ijef.v4n4p86 (In Eng.)
- Bakanov, M.I., Sheremet, A.D. (1998). *Theory of economic analysis: Textbook*. 4th ed., add. and processed – M.: Finance and Statistics. (In Rus.) Chetyrkin, E. M. (1995). *Methods of financial and commercial calculations*. 2nd ed., rev. and additional – M.: Publishing house «Delo-Ltd». (In Rus.)
- Economic analysis of bank activities* (1996) Textbook. M.: INFRA-M (In Rus.)
- Financial management*: (1996) Textbook. M.: Publishing house JSC “Consultbankir” (In Rus.)
- Gitman, L. J. (1998). *Managerial Finance*. Ed. Addison-Wesley. (In Eng.)
- Henry, W. Collier, Carl, B. McGowan, Jr., Junaina Muhammad (2010). Evaluating the impact of a rapidly changing economic environment on bank financial performance using the Du Pont system of financial analysis. *Asia Pacific Journal of Finance and Banking Research*. Vol. 4. No. 4, p 25–35 (In Eng.)
- Saunders, A. (2000). *Management of Financial Institutions*. Third Edition. McGraw Hill. (In Eng.)

- Timothy, A. S. (2022). A Study of Financial Performance Using DuPont Analysis in a Supply Chain. *The International Journal of Business & Management*, 10(11). <https://doi.org/10.24940/theijbm/2022/v10/i11/BM2211-017> (In Eng.)
- Van Horn J.K. (1996) *Fundamentals of financial management*: Trans. from English / Ch. ed. series by V. Sokolov (1996) M.: Finance and Statistics. (In Rus.)

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Acikgoz, Turker, Fidan, Arzu (2023). A Panel Dupont Regression Approach to Evaluate Financial Performance and Market Value of Transportation Firms in Türkiye. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak, № 97, pp. 99-112, DOI: 10.25095/mufad.1192291 (In Eng.)
- Ahmed Arif Almazar (2012). Financial Performance Analysis of the Jordanian Arab Bank by Using the DuPont System of Financial Analysis. *International Journal of Economics and Finance*, Vol. 4, No. 4; p. 86-94, DOI:10.5539/ijef.v4n4p86 (In Eng.)
- Баканов М. И., Шеремет А. Д. (1998). *Теория экономического анализа*: Учебник. 4-е изд., Финансы и статистика.
- Четыркин, Е.М. (1995). *Методы финансовых и коммерческих расчетов*. / Е.М. Четыркин –Москва: Дело.
- Экономический анализ деятельности банка* (1996) Учеб. Пособие – М.: ИНФРА-М.
- Финансовый менеджмент* (1996). Учебник, М.: Консалтбанкир.
- Gitman, L. J. (1998). *Managerial Finance*. Ed. Addison-Wesley. (In Eng.)
- Henry, W. Collier, Carl, B. McGowan, Jr., Junaina Muhammad (2010). Evaluating the impact of a rapidly changing economic environment on bank financial performance using the Du Pont system of financial analysis. *Asia Pacific Journal of Finance and Banking Research*. Vol. 4. No. 4, p 25-35 (In Eng.)
- Saunders, A. (2000). *Management of Financial Institutions*. Third Edition. McGraw Hill. (In Eng.)
- Timothy, A. S. (2022). A Study of Financial Performance Using DuPont Analysis in a Supply Chain. *The International Journal of Business & Management*, 10(11). <https://doi.org/10.24940/theijbm/2022/v10/i11/BM2211-017> (In Eng.)
- Ван Хорн Дж.К. (1996) *Основы финансового менеджмента*: Пер. с англ. / Гл. ред. серия В. Соколова (1996) М.: Финансы и статистика.

Գոհար Ավագյան

Երևանի պետական համալսարանի Տնօրենագիտության մեջ
մաթեմատիկական մոդելավորման ամբիոնի հետազոտող
Էլ. հասցե՝ gohar.avagyan.04@gmail.com

Մերի Ավանեսյան

Երևանի պետական համալսարանի Տնօրենագիտության մեջ
մաթեմատիկական մոդելավորման ամբիոնի հետազոտող
Էլ. հասցե՝ meri.avanesyan04@gmail.com

Ադրինե Ավետիսյան

*Երևանի պետական համալսարանի Տնտեսագիտության մեջ
մաթեմատիկական մոդելավորման ամբիոնի հեղափոխող
Էլ. հասցե՝ adrine.avetisyan.04@mail.ru*

Միլենա Խառատյան

*Երևանի պետական համալսարանի Տնտեսագիտության մեջ
մաթեմատիկական մոդելավորման ամբիոնի հեղափոխող
Էլ. հասցե՝ milkharatyan@gmail.com*

Անի Վարդանյան

*Երևանի պետական համալսարանի Տնտեսագիտության մեջ
մաթեմատիկական մոդելավորման ամբիոնի հեղափոխող
Էլ. հասցե՝ anivardaniann@gmail.com*

Արամ Առաքելյան

*Երևանի պետական համալսարանի Տնտեսագիտության մեջ
մաթեմատիկական մոդելավորման ամբիոնի պրոֆեսոր,
Կրեմլիական գիտությունների դոկտոր
Էլ. հասցե՝ aram.arakelyan@ysu.am
<https://orcid.org/0000-0001-6502-1521>*

ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԲԱՆԿԵՐԻ ՀԱՆՈՒԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածում քննարկված է Դյու Պոնտի ռեգրեսիոն մոդելի կիրառումը բանկի գործունեության գնահատման համար: Ակտիվների արդյունավետությունը և ֆինանսական լծակի բազմապատկիչը ուսումնասիրվում են սեփական կապիտալի արդյունավետության գնահատման համար: Որպես ֆինանսական ժամանակային շարքեր օգտագործվում են Հայաստանի առևտրային բանկերի գործունեության ակտիվների եկամտաբերության և ֆինանսական լծակների բազմապատկիչի ժամանակային շարքերը: Ցույց է տրված, որ ակտիվների և ֆինանսական լծակների բազմապատկիչից կախված սեփական կապիտալի արդյունավետության ռեգրեսիոն մոդելը նշանակալի է: Հայաստանի առևտրային բանկերի համար իրականացված պանելային վերլուծությունը հիմնված DuPont ռեգրեսիոն մոդելի վրա թույլ է տվել գնահատել բանկի հիմնական կապիտալի արդյունավետությունը:

. բանկ, վերադարձ, ակտիվներ, սեփական կապիտալ, ֆինանսական լծակների բազմապատկիչ, DuPont, պանելային վերլուծություն:

Гоар Авагян

*Исследователь кафедры математического моделирования в экономике
Ереванского государственного университета,
Эл. адрес: gohar.avagyan.04@gmail.com*

Мэри Аванесян

*Исследователь кафедры математического моделирования в экономике
Ереванского государственного университета,
Эл. адрес: meri.avanesyan04@gmail.com*

Адрине Аветисян

*Исследователь кафедры математического моделирования в экономике
Ереванского государственного университета,
Эл. адрес: adrine.avetisyan.04@mail.ru*

Милена Харатян

*Исследователь кафедры математического моделирования в экономике
Ереванского государственного университета,
Эл. адрес: milkharatyan@gmail.com*

Ани Варданян

*Исследователь кафедры математического моделирования в экономике
Ереванского государственного университета,
Эл. адрес: anivardaniann@gmail.com*

Арам Аракелян

*Профессор кафедры математического моделирования в экономике
Ереванского государственного университета,
доктор технических наук,
Эл. адрес: aram.arakelyan@ysu.am
<https://orcid.org/0000-0001-6502-1521>*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРИБЫЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Обсуждается применение регрессионной модели Дюпона для оценки эффективности функционирования коммерческих банков Армении. Для определения доходности собственного капитала анализируются доходность активов и мультипликатор финансового рычага. В зависимости от деятельности коммерческих банков Армении финансовые временные ряды используются в качестве данных для оценки доходности активов и мультипликатора финансового рычага. Показано, что регрессионная зависимость доходности собственного капитала от доходности активов и мультипликатора финансового рычага является значимой. Панельный анализ, реализованный для коммерческих банков Армении с использованием модели DuPont, позволил реализовать анализ финансовых показателей, оценивающих деятельность банка.

Ключевые слова: банк, доходность, активы, собственный капитал, мультипликатор финансового рычага, DuPont, панельный анализ.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. ապրիլի 4-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. ապրիլի 15-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. հունիսի 11-ին:

Լուսինե Գրիգորյան
*Հայաստանի Պետական Տնտեսագիտական
Համալսարանի ասպիրանտ*
Էլ. հասցե՝ *g.lusine2000@gmail.com*

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-109

ԲՈՒՆԻ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՐՑԱԽՑԻՆԵՐԻ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Մեր հայրենիքը դարեր շարունակ եղել է «համեղ պատառ» թշնամիների համար, լինելով «մետաքսի ճանապարհ»-ի մի հատված. հազարամյակներ շարունակ ենթարկվելով թշնամական հարձակումների, կորցնելով պետականությունը՝ ապա վերականգնելով այն, մոխրացել է այրվելով և ֆենիքսի նման վերածնվել: 1988-ի երկրաշարժի, այնուհետև Արցախյան առաջին պատերազմի, երկրում անկայուն վիճակի պատճառով արտագաղթը դարձավ առաջնային խնդիր մեր պետության և հայ ազգի համար: Արտագաղթի պատճառների առկա բազմահազար ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս ենթադրել, որ պատերազմական իրավիճակը, պետության հանդեպ անվստահությունը, անարդարության զգացումը, արժանապատիվ աշխատանքի բացակայությունը կարող են նպաստել միգրացիայի տեմպի աճին: 2023թ. պատերազմը և դրան հաջորդած արցախցիների բռնի տեղահանումը պարարտ հող է նախապատրաստել եկած արցախցիների արտագաղթի համար:

Մույն հոդվածում իրականացվել է հետազոտություն բռնի տեղահանված արցախցիների շրջանակում: Ուսումնասիրվել է նրանց սոցիալական վիճակը, միգրացիոն տրամադրությունը, և ներկայիս հուզող խնդիրները: Վերլուծության արդյունքում պարզ է դարձել, որ տեղահանված արցախցիների հիմնական խնդիրները կապված են բնակարանային ապահովման և զբաղվածության հետ: Վերոհիշյալ խնդիրները լուծելու

նպատակով, ուսումնասիրվել է այլ երկրների փորձը և առաջարկվել լուծումներ:

Հիմնաբառեր. բռնի տեղահանված արցախցիներ, արցախցիների սոցիալական խնդիրներ, միգրացիա, բնակարանային ապահովում, հիփոթեքային վարկավորում, վարձակալության գներ:

Ներածություն

Ամբողջ աշխարհում 20-րդ դարի երկրորդ կեսից սկսած նկատվում է միգրացիոն գործընթացի կտրուկ աճ, դրա պատճառները շատ տարբեր կարող են լինել, օրինակ՝ արժանապատիվ կյանքի հնարավորությունների բացակայություն, աղքատություն և գործազրկություն, կոռուպցիա, քաղաքական և ռազմական բախումներ, կլիմայի փոփոխություններ: Մեր երկրում անվտանգության և աղքատության խնդիրների հետ մեկտեղ արտագաղթի խնդիրը եղել է հասարակության ուշադրության էպիկենտրոնում: 1988-ի երրաշարժի, Արցախյան առաջին պատերազմի, անկախացման ճանապարհին սոցիալ-տնտեսական անարդյունավետ վերափոխումների արդյունքում ձևավորված աղքատության պայմաններում 800 հազարից մինչև մեկ միլիոն մարդ Հայաստանից արտագաղթեց, որը բնակչության աշխատանքային միգրացիայի ձևով մինչև այսօր էլ շարունակվում է: 2022 թվականի փետրվարի 24-ին սկսված ռուս-ուկրաինական պատերազմը այս համատեքստում կերպարանափոխեց միգրացիոն գործընթացը Հայաստանում: Հազարավոր ռուսներ տեղափոխվեցին Հայաստան, դրանով իսկ խթանելով տնտեսական ակտիվությունը: Ամեն ինչ կընթանար հարթ և մեր տնտեսությունը կվերափոխվեր ստեղծված նոր իրավիճակում, եթե չլիներ 2023թ. սեպտեմբերի 19-ին Ադրբեյջանի կողմից սանձազերծված պատերազմը, ապա դրան հաջորդած Արցախի կորուստը, և հազարավոր մարդկանց բռնի տեղահանումը: Այժմ, Հայաստանի տնտեսությունը կանգնած է նոր մարտահրավերնի դիմաց: Ջրկվելով հայրենի հողից, չունենալով կացարան և արժանապատիվ աշխատանք մեր հայրենակիցներից շատերը մտածում են արտագաղթի մասին, և այս համատեքստում արտագաղթի կանխարգելման ուղղությամբ համապատասխան միջոցառումների ուսումնասիրությունը չափազանց արդիական է: Հետազոտության հիմնական նպատակն է՝ ուսումնասիրել բռնի տեղահանված արցախցիների ներկա սոցիալական խնդիրները և առաջարկել այդ խնդիրների լուծման ուղղությամբ քայլեր սեփական առաջարկների և այլ երկրների փորձի կիրառման համատեքստում:

Գրականության ակնարկ

Միգրացիայի հիմնախնդիրները միշտ եղել են գիտական տարբեր ուղղությունների (քաղաքագիտություն, տնտեսագիտություն, ժողովրդագրություն) հետազոտողների հետաքրքրության շրջանակում: 20-րդ դարի 2-րդ կեսից հետո, կապված գլոբալացման գործընթացի հետ, միգրացիոն գործընթացը սկսեց մեծ թափ հավաքել ամբողջ աշխարհում: Մետաղադրամի

մի կողմում 3-րդ աշխարհի երկրներն էին, որտեղ արտագաղթը դարձել էր անվտանգությանը սպառնացող շատ լուրջ խնդիր, իսկ մյուս կողմում՝ զարգացած երկրները, որի քաղաքացիների հարկերի հաշվին հովանավորվում էին փախստականները և կարմրեցնում տեղի քաղաքական գունապնակում առկա ներկերը:

1988 թվականից Խորհրդային Հայաստանում սկսված, այնուհետև Հայաստանի անկախ հանրապետության ժառանգած արտագաղթի կտրուկ աճի հետևանքով, մեր երկրում միգրացիայի տենդեցները ուսումնասիրելու անհրաժեշտություն առաջացավ: Ա. Խ. Կարապետյանը, Ս. Ա. Կարապետյանը, ակադեմիկոս Վ. Ե. Խոջաբեկյանը, Լ. Մ. Դավթյանը, Գ. Եգանյանը, Կ. Կոյունջյանը և շատ ուրիշների կողմից կատարվեց Խորհրդային Հայաստանի ժողովրդական զարգացումների, մասնավորապես աշխատուժի միգրացիայի ուսումնասիրություն (Խոջաբեկյան, 2001, էջ 47-50): 2012 թ. լույս տեսավ «Միգրացիան և հմտությունները, Հայաստանի ազգային զեկույցը» Եվրոպական կրթական հիմնադրամի կողմից, որտեղ պատմականորեն նկարագրվում է ՀՀ միգրացիոն խնդիրների արմատները և դրա պատմական զարգացումը: 2013 թվականին հրատարակվեց պրոֆ. Հ. Սարգսյանի, Ք. Անտոնյանի և Կ. Խաչատրյանի «Միգրացիա, միտումներ և հետևանքներ» աշխատանքը, որտեղ ուսումնասիրվեց միգրացիան դրական և բացասական լույսի ներքո (Սարգսյան, 2013, էջ 10-12):

Միգրացիայի հիմնախնդիրներին նվիրված հետազոտություն է իրականացվել Տ. Վարդանյանի կողմից՝ կապված ռուս-ուկրաինական հակամարտության համապատկերում Հայաստան միգրացիոն հոսքերի հետ (Վարդանյան, 2022, էջ 2-5):

Միջազգային միգրացիայի շուրջ գլոբալ մարտահրավերների և հիմնախնդիրների վերաբերյալ հետազոտություններ են իրականացվել Զ. Թադևոսյանի (Թադևոսյան, 2023, էջ 3-4), Տ. Մկրտչյանի (Մկրտչյան, 2023, էջ 8-9) կողմից:

Մարդկային կապիտալի վերարտադրության համատեքստում միգրացիոն վերլուծություն է արվել Գ. Ղարիբյանի, Ա. Խառատյանի, Ռ. Իսահակյան կողմից (Ղարիբյան, 2017, էջ 87-93):

Հետազոտության մեթոդաբանություն

Չնայած տարբեր երկրներում արտագաղթի վերաբերյալ հետազոտությունները բազմազան են, դրա շարժառիթները, տնտեսական ազդեցությունը, սոցիալ-քաղաքական հետևանքները հասկանալու և գնահատելու համար կա տեղեկատվության սահմանափակություն: Ուստի, միգրացիայի տեղային հիմնախնդիրները հետազոտելու տեսանկյունից նպատակահարմար է նկարագրական և համեմատական վերլուծությունների մեթոդոլոգիան:

Հետազոտության ընթացքում կիրառելի մեթոդներից մեկը եղել է ինդուկցիայի մեթոդը, ըստ որի ուսումնասիրվել են տարբեր երկրներում միգրացիայի պատճառները և պետության կողմից դրա կանխարգելման հետ կապված հաջողված քաղաքականությունը:

Ուսումնասիրության ընթացքում, վերլուծության միջոցով, թիրախավորվել են բռնի տեղահանված արցախցիների առանցքային խնդիրները կապված գործազրկության, բնակարանային ապահովման, ոչ բավարար ֆինանսական աջակցության հետ: Թիրախավորումից հետո գնահատվել է առկա իրավիճակը և դրա դինամիկան վիճակագրական հաշվետվությունների ուսումնասիրության միջոցով և առաջարկվել են լուծումներ:

Բռնի տեղահանված արցախցիների սոցիալական վիճակը և հնարավոր միգրացիայի միտումը բացատրելու համար կատարվել է սոցիոլոգիական հարցում: Հարցումը կատարվել է Google forms-ի միջոցով օնլայն տարբերակով: Այն իրականացվել է անանուն ձևով, նպատակ ունենալով բացատրել մարդկանց իրական մտահոգությունները ապագայի վերաբերյալ և հնարավոր միգրացիայի պատճառները: Հարցաթերթիկը բաղկացած է հարցվողի սեռի, տարիքի, կրթության, ծննդավայրի, Արցախում ապրելու նպատակի, Արցախում սեփական գույքի և աշխատանքի առկայության, ՀՀ-ն տեղափոխվելուց հետո բնակության վայրի, կացարանի վարձավճարի, զբաղվածության, միգրացիայի ցանկության, հնարավոր միգրացիայի վայրի, և հետ պահող գործոնի վերաբերյալ: Հարցման մասնակիցները 2023 թ. սեպտեմբերի 24-ից հետո եկած և ՀՀ-ում բնակություն հաստատած չափահաս Արցախցիներ են: Ընդամենը հարցմանը մասնակցել է 709 անձ, իսկ տվյալների հավաքագրումն իրականացվել է 21.12.2023–02.10.2024թթ. ժամանակահատվածում: Հարցվածների մեծ մասը՝ 74,6%-ը կանայք են, իսկ մնացած 25,4 %-ը տղամարդիկ:

Արդյունքներ

Հայ ժողովուրդը իր բազմամյա պատմության ընթացքում ունեցել է շատ ու շատ օրհասական պահեր և 2023թ. սեպտեմբերի 19-ը հենց այդ պահերից մեկն էր: Արցախի Հանրապետության կորուստը և մոտ 120 հազար մարդկանց բռնի տեղահանումը հայոց պատմության ամենաբարդ էջերից մեկն է, սակայն, ցավոք սրտի, դա միայն այսբերգի երևացող մասն է: Այս ողբերգությունը իր հետ բերելու է շատ լուրջ սոցիալ-տնտեսական խնդիրների շրջանակ, որոնցից կարելի է առանձնացնել ՀՀ տեղահանված Արցախցիների ապահովման խնդիրը և նրանց հավանական արտագաղթը:

Խնդիրը պարզ տեսնելու համար հարկավոր է հստակ քարտեզագրել ներկա իրավիճակը: Այսպիսով, Արցախից բռնի տեղահանվածների թիվը 2023թ. հոկտեմբերի 4-ի դրությամբ կազմել էր՝ 100632 անձ, որոնցից շատերին ՀՀ-ն ապահովել է կացարանով, մնացյալ անձանց պետությունը և այլ բարեգործական կազմակերպություններ տրամադրել են սնունդ, հիգիենայի պարագաներ, դեղորայք և տաք հագուստ: Ավելի ուշ, ՀՀ կառավարությունը որոշում ընդունեց, որ Արցախի դեմ իրականացված ագրեսիայի հետևանքով 2023թ. սեպտեմբերի 24-ին և դրանից հետո բռնի տեղահանված բոլոր անձիք կարող են ստանալ 100 հազար դրամ միանվագ աջակցություն նախատեսված առաջնայի կարիքների ծախսերը հոգալու համար: Հաջորդ աջակցության ծրագիրը, դա 40 հազար դրամ ժամանակավոր կացարաններում բնակվելու և 10 հազար դրամ կոմունալ ծախսերի վճարման վեցամսյա

սոցիալական աջակցության ծրագիրն է, որի շահառուն պետք է լինի վարձակալական հիմունքներով ապրող անձ: Վերջին ծրագիրը դա 50 հազար դրամի չափով տրամադրվող երկամսյա (նոյեմբեր և դեկտեմբեր) սոցիալական աջակցությունն է: Անփոփելի վերոնշյալ կարելի է ընդգծել, որ Արցախից բռնի տեղահանված անձը 6 ամսվա ընթացքում կարող է ստանալ մինչև 500 հազար դրամ գումար, բացառությամբ այն դեպքերում, երբ անձը ապրում է հյուրանոցում կամ հյուրատանը և պետական կամ համայնքային սեփականություն հանդիսացող տարածքում: 2020 թվականից եկած Արցախցիները այս ծրագրերի շահառուները չեն կարող հանդիսանալ: Ստացվում է, որ ՀՀ կառավարությունը տուն և հայրենի հող կորցրած անձանց կարող է ապահովել առավելագույնը 500 հազար դրամով, այն էլ որոշակի սահմանափակումներով, որը սակայն ՀՀ բյուջեի համար կդառնա մեծ բեռ: Բյուջեի վրա ահռելի ծանրաբեռնվածությունը չի բացառում այն փաստը, որ անհատը իր քիչ թե շատ կանոնակարգված կյանքը թողնելով, գալիս է ու կյանքը սկսում է 0-ից, պետությունից ստանալով ընդամենը 500 հազար դրամ աջակցություն: Բազմաթիվ մարդիկ այս բարդ փակուղու միակ ելքը կարող են տեսնել միգրացիայի մեջ:

Հարցման մասնակիցների 33%-ը նշել է, որ հնարավորության դեպում կմեկնի Հայաստանից, մի մասը (12,7%-ը) ժամանակավոր աշխատելու նպատակով, իսկ մյուս մասը (20,3%-ը) մշտական բնակություն հաստատելու նպատակով: Ըստ տարիքային խմբերի հարցման մասնակիցների մեծ մասը 54,7%-ը կազմում են 26-45 տարեկան անձիք, ապա 22,1 %-ը՝ 46-63 տարեկանները, 18,2%-ը՝ 18-25 տարեկանները, 4,9%-ը՝ 64 և ավելի տարիքային խմբին պատկանողները: Ըստ հարցման, արտագաղթել ցանկացողների մեծ մասը 58%-ը 26-45 տարեկան անձիք են:

Հարցման արդյունքում պարզ դարձավ, որ Արցախից բռնի տեղահանվածների շրջանակում բարձրագույն կրթություն ունեցող անձանց թիվը գերակշռում է և կազմում անհամապատասխանությունը Միգրացիայի ցանկություն ունեցող անձանց մոտ 54%-ը ունի բարձրագույն կրթություն: Այս ցուցանիշը առավել մտահոգիչ է, քանի որ մատնանշում է ուղեղների արտահոսքի միտումը: Նշված տեսանկյունից միգրացիայի խնդրի լուծումը կարող է հանդիսանալ կրթության ոլորտի բարեփոխումները: Մասնագիտական կարողությունների և աշխատաշուկայի պահանջների անհամապատասխանությունը վերացնելու համար անհրաժեշտ է բարեփոխել մասնագիտական կրթությունը և վերապատրաստման ծրագրերը, օրինակ 1990-ական թվականներին Չինաստանը, Հնդկաստանը և Կորեան ներդրել են նոր տեխնիկական վերապատրաստման համակարգեր, որի շնորհիվ 1997թ.-ին վերոհիշյալ երկրներում տեխնիկական գիտությունների գծով գիտությունների թեկնածուների թվաքանակը ավելի էր, քան ԱՄՆ-ում թեկնածուի աստիճան ստացած ասիացիների թիվը (Wickramasekara, 2003, էջ 9): Հատկանշական է ընդգծել, որ Աֆրիկայից շատ էմիգրանտեր լքել են իրենց հայրենիքը որակավորման մակարդակի բարձրացման և հետազոտություններ իրականացնելու պայմանների բացակայության պատճառով (Wickramasekara, 2003, էջ 9):

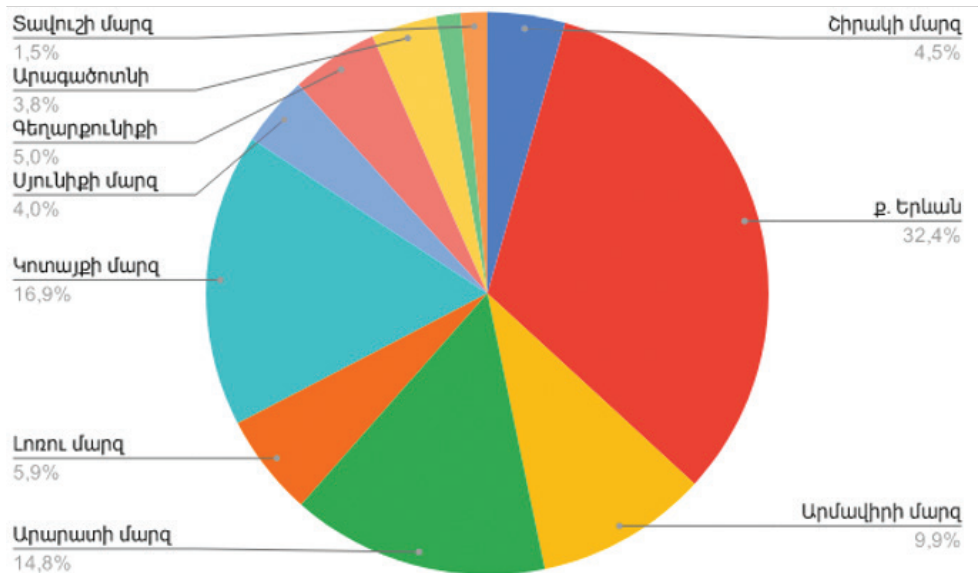
Լուսինն Գրիգորյան

Ըստ ծննդավայրի հարցման մասնակիցների 80,8%-ը ծնվել է Արցախում, 15,1%-ը ՀՀ-ում, 4,2% այլ վայրում: Ծննդավայրի կորուստը մեծ բարոյահոգեբանական հարված է և կարող է հանդիսանալ արտագաղթի պատճառ, անգամ այն դեպքում, երբ անձը ֆինանսապես ապահովված է: Հարցվածների 15,9 %-ը տեղափոխվել է Արցախ վերաբնակեցման ծրագրով, իսկ 8,8%-ը աշխատել է այնտեղ:

Հարցվածների 90,7% ունեցել է սեփական գույք: Մասնակիցների 70%-ը ունեցել է աշխատանք կամ ուսանել է, 10,2%-ը զբաղվել է գյուղատնտեսությամբ, 6,8%-ը զբաղվել է բիզնեսով, 9,2 % Արցախում գործազուրկ էր, իսկ 3,8%՝ թոշակառու:

ՀՀ տեղափոխվելուց հետո հարցվածների բնակության վայրը ներկայացված է գծապատկեր 1-ում:

Գծապատկեր 1

Ինչպես պարզ է դառնում Գծապատկեր 1-ից տեղահանված Արցախցիների հիմնական բնակության վայրը ներկա դրությամբ ք. Երևանն է, որին հաջորդում է Կոտայքի, Արարատի և Արմավիրի մարզերը, իսկ համամասնորեն ամենաքիչ թվով Արցախցիներ ապրում են Տավուշի մարզում: Աշխարհագրական դիրքը հատկանշական է ընդգծել ցույց տալու համար բռնի տեղահանված Արցախցիների ակնկալվող աշխատավարձը, քանի որ կախված բնակության վայրից միջին ամսական անվանական աշխատավարձը տարբեր է: Այսպես, ըստ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի 2023թ. դեկտեմբեր ամսվա համար միջին ամսական անվանական աշխատավարձը կազմել է 249 278 դրամ, 2022թ. միջին ամսական անվանական աշխատավարձը կազմել է

235576 դրամ ընդորում կանանց մոտ այն եղել է 179882 դրամ, իսկ տղամարդկանց մոտ՝ 295778 դրամ, բայց ք. Երևանում, որտեղ այսօրվա դրությամբ ապրում է տեղահանված Արցախցիների 32,4%-ը այն կազմել է 269685 դրամ, Կոտայքի մարզում՝ 174619 դրամ, Արարատի մարզում՝ 241490 դրամ, Արմավիրի մարզում՝ 137390 դրամ, իսկ Տավուշի մարզում՝ 153415 դրամ: Վերլուծելով ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի կողմից հրապարակված տվյալները (2023 թ. վերաբերյալ հաշվետվություն չի հրապարակվել) պարզ է դառնում, որ մայրաքաղաքի և մարզերի միջին ամսական անվանական աշխատավարձը կարող է տարբերվել 2 անգամ:

Աշխատավարձի չափը կարևորագույն չափորոշիչ է, որը կարող է մեծ ազդեցություն ունենալ ապագայի վերաբերյալ անձի կայացնելիք որոշումների վրա, օրինակ՝ արտագաղթել երկրից թե՛ ոչ, սակայն մինչև աշխատավարձի չափի ազդեցության մասին վերլուծություններ անելը հարկավոր է ընդգծել առկա զբաղվածությունը: Ըստ հարցման, բռնի տեղահանված Արցախցիների 72,2%-ը փնտրում է աշխատանք, 10,8%-ը աշխատում է կամ զբաղվում է ձեռներեցությամբ, 6%-ը ուսանող է, 6,4%-ը անցնում է որակավորման դասեր ապագայում աշխատելու նպատակով և միայն 4,6%-ը չի ուզում աշխատել: Արդյունքում պարզ է դառնում, որ երեք ամսվա ընթացքում տեղահանված Արցախցիների 72,2 % չունի որևէ զբաղվածություն, սակայն ըստ հարցման, Արցախի Հանրապետությունում ապրելու տարիներին 87%-ը ունեցել է զբաղվածություն, մասնավորապես՝ 69,9%-ը աշխատել է որպես վարձու աշխատող կամ ուսանել է ԲՈՒՀ-ում, 6,8%-ը զբաղվել է ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, 10,3%-ը՝ գյուղատնտեսությամբ, 9,3%-ը գործազուրկ էր, իսկ մնացած 3,8%-ը թոշակառու: Հարցման մասնակիցների 37,7% ընդգծել էր, որ ՀՀ տեղափոխվելուց հետո զգացել է խտրականություն իր նկատմամբ: Այս փաստը կարող է դառնալ մեծ խոչընդոտ աշխատանքի ընդունման հարցում, քանի որ գործատուն կարող է իր անձնական հայացքների պատճառով չընդունել անձին աշխատանքի, դա իր հերթին կրերի անարդարության զգացման, որը նույնպես կարող է միգրացիայի դրդապատճառ լինել: Հարցման մասնակիցներից 93-ը նշել են, որ ոչինչ իրենց հետո չի պահի ՀՀ-ը լքելու մտքից, քանի որ արտագաղթի պատճառը բարոյահոգեբանական է:

Անձի միգրացիայի վերաբերյալ որոշումների վրա մեծ ազդեցություն ունի սեփական գույքի առկայությունը: Այս դեպքում կշեռքի վրա դրված է երկու կշռաքար՝ առաջին հերթին անշարժ գույքի առկայությունը, անգամ եթե այն ձեռք է բերվել վարկավորման միջոցով, հանդիսանում է ներդրում և մեծացնում է վստահությունը ապագայի նկատմամբ, իսկ երկրորդը՝ ֆիզիկական անձանց միջև վարձակալության պայմանագրերի կնքման ինստիտուտի բացակայությունը թույլ է տալիս վարձատուին կայացնել վարձավճարի և վարձակալության ավարտի հետ կապված որոշումները ըստ «տրամադրության», որն էլ հանդիսանում է ապագայի նկատմամբ անվստահության մեծ պատճառ: Ըստ հարցման, ՀՀ տեղափոխված Արցախցիների 90,7%-ը ունեցել է սեփական գույք Արցախում: Այս փաստը հանդիսանում է ծանր հոգեբանական հարված, քանի որ մարդիկ թողել են թշնամուն իրենց աշխատանքի արդյունքը և պա-

պերի ժառանգությունը ու գալով Հայաստան ստիպված են վճարել կացարանի համար: Հարցման արդյունքները ցույց են տվել, որ բռնի տեղահանված Արցախցիների միայն 8,8 % -ը չի վճարում կացարանի համար ապրելով կան բարեգործական հիմունքներով տրամադրված կացարանում կամ ունենալով սեփական գույք: Հարցման մասնակիցների 43,8%-ը վճարում է կացարանի համար 50 – 150 հազար դրամ, 41,5%՝ 150-300 հազար դրամ, 5,8%-ը՝ 300-500 հազար դրամ: Քանի որ ՀՀ-ում վարձակալության շուկայի մեծ մասը գտնվում է ստվերում, ՀՀ վիճակագրական կոմիտեն անշարժ գույքի գործարքների վերաբերյալ հաշվետվության մեջ չի ներառում վարձակալության գները, որը և դժվարացնում է ուսումնասիրությունները այդ ոլորտում, սակայն անկախ փորձագետների պնդմամբ 2022 թվականին սկսված ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով ռուսների ներհոսքով պայմանավորված կտրուկ աճել էին վարձակալության գները, իսկ 2023թ. սեպտեմբերին Արցախցիների բռնի տեղահանումը էլ ավելի մեծացրեց պահանջարկը վարձակալական հիմունքներով տրամադրվող բնակարանների նկատմամբ, դրանով իսկ բարձրացնելով վարձակալությամբ տրամադրվող անշարժ գույքի գները: Վաճառվող անշարժ գույքի շուկայական գները վերջին տարիներին նույնպես, կտրուկ աճել են: Ըստ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի հաշվետվության 2023թ. հոկտեմբեր ամսին ք. Երևանի 1 գոտում բնակարանի 1 ք. մ. մակերեսի հաշվարկով շուկայական միջին գինը կազմել է 1120300 դրամ, 11 գոտում՝ 212200 դրամ, համեմատելու համար 2022թ., նույն ժամանակաշրջանի համար, ք. Երևանի 1 գոտում բնակարանի 1 ք. մ. մակերեսի հաշվարկով շուկայական միջին գինը եղել է 960 200 դրամ, 11 գոտում՝ 200000 դրամ, իսկ 2021 թվականին ք. Երևանի 1 գոտում բնակարանի 1 ք. մ. մակերեսի հաշվարկով շուկայական միջին գինը կազմել է 818 400 դրամ, 11 գոտում՝ 180200 դրամ: Այսինքն՝ երկու տարվա ընթացքում Երևան քաղաքի 1 գոտում անշարժ գույքի գները աճել են 27 %-ով: ՀՀ մարզերում նույնպես նկատելի է գների կտրուկ աճ: օրինակ Կոտայքի մարզի (տեղափոխվել են հարցվածների 16,9%-ը) Արուվյան քաղաքում 2023թ. հոկտեմբերին 1 ք.մ. մակերեսի հաշվարկով շուկայական միջին գինը կազմել է 268200, 2022թ.՝ 252500 դրամ, իսկ 2021թ.՝ 215000 դրամ: Տեսականորեն, եթե անձը ցանկանում է գնել 70ք.մ մակերեսով գույք Վաղարշապատում, որտեղ 2023թ. հոկտեմբեր ամսին բնակարանի 1 ք. մ. մակերեսի հաշվարկով շուկայական միջին գինը կազմել է 244100 դրամ, ապա պետք է վճարի 17115000 դրամ (70 X 244 100): Հատկանշական է շեշտել, որ հարցման մասնակիցների մեծ մասն ընդգծել է, որ կմնա հայրենիքում այն դեպքում, երբ ունենա սեփական անշարժ գույք:

Քննարկում

Նշված խնդիրը լուծելու համար ՀՀ կառավարությունը կտրամադրի աջակցություն Արցախից բռնի տեղահանված ընտանիքներին բնակարանային ապահովման համար, նախագիծը բաղկացած է 3 բաղադրիչից՝

- բնակարանի կամ առանձնատան ձեռքբերումը հավաստագրի տրամադրման միջոցով,

- անհատական բնակելի տան կառուցումը հավաստագրի տրամադրման միջոցով,
- գործող հիփոթեքային վարկի մարման աջակցություն:

Առաջինը՝ 5 մլն դրամ թվով 242 քաղաքային և գյուղական բնակավայրերում իրացնելու դեպքում է տրամադրվելու: Երկրորդը՝ 4 մլն դրամ թվով 148 քաղաքային և գյուղական բնակավայրերում իրացնելու դեպքում: 3 մլն դրամ՝ մնացած բոլոր բնակավայրերում, բացի Երևանի 1-ին և 2-րդ գոտիներից, և 2 մլն դրամ, եթե արդեն ունի հիփոթեք, կրկին բացառությամբ Երևանի առաջին և երկրորդ գոտում գտնվող գույքից: Կառավարության այս նախագծի շահառուներ կարող են հանդիսանալ, այն արցախցիները, ովքեր ընդունել են ՀՀ քաղաքացիություն 2020թ.-ի սեպտեմբերի 27-ից հետո: Ծրագրի հիմնական նպատակն է՝ գույքով ապահովել մեր հայրենակիցներին, չծանրաբեռնելով մայրաքաղաքը, սակայն վերոհիշյալ անշարժ գույքի գների դեպքում ծրագրի իրական շահառուների շրջանակը կտրուկ նվազում է: Այս դեպքում, խնդրի էլ ավելի լավ լուծում կարող է դառնալ հիփոթեքային արտոնյալ պայմանները Արցախից բռնի տեղահանված անձանց համար: ՀՀ-ում այս պահին գործում է տեղահանված Արցախցիների համար հիփոթեքային վարկավորման պետական աջակցության ծրագիր: Այն իրենից ենթադրում է 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին Ադրբեջանի կողմից սանձազերծված պատերազմի հետևանքով տեղահանված ընտանիքներին տրամադրել անշարժ գույքի ձեռք բերման և կառուցապատման համար նախատեսված, վարկ արտոնյալ պայմաններում, դրանք են՝

- ք. Երևանում հիփոթեքային վարկի մայր գումարի վճարների համար մինչև 8 մլն. դրամ (ոչ ավելի քան ամսական 113 հազար դրամ) հանրագումարային աջակցություն, իսկ տոկոսագումարների համար մինչև 3, 648 մլն. դրամի (ոչ ավելի քան ամսական 63 հազար դրամ) աջակցություն:
- ՀՀ մարզերում հիփոթեքային վարկի մայր գումարի ամսական վճարների համար մինչև 10 մլն. դրամ (ոչ ավելի քան ամսական 153 հազար դրամ) հանրագումարային աջակցություն, իսկ տոկոսագումարների համար մինչև 5,850 մլն. դրամի (ոչ ավելի քան ամսական 98 հազար դրամ) աջակցություն
- Սահմանամերձ բնակավայրերում հիփոթեքային վարկի մայր գումարի ամսական վճարների համար մինչև 14 մլն. դրամ (ոչ ավելի քան ամսական 242 հազար դրամ) հանրագումարային աջակցություն, իսկ տոկոսագումարների համար մինչև 11,085 մլն. դրամի (ոչ ավելի քան ամսական 177 հազար դրամ) աջակցություն:
- 1% կանխավճար սահմանամերձ բնակավայրերում անշարժ գույք գնող կամ 4 և ավելի անչափահաս երեխաներ ունեցող անձանց
- 2,5 % կանխավճար ՀՀ մարզերում անշարժ գույք ձեռք բերող անձանց:

Ծրագրի շահառուները այս պահին կարող են դառնալ միայն 2020թ.-ի պատերազմի հետևանքով տեղահանված անձիք: ՀՀ կառավարության վե-

րոհիշյալ որոշման նպատակն է՝ Արցախցիների բնակարանային ապահովման խնդրի լուծումը, գերծ մնալով մայրաքաղաքի հավելյալ ծանրաբեռնումից: Նպատակահարմար կլինի ծրագրի շահառու դարձնել, նաև 2023թ.-ին տեղահանված Արցախցիներին և ավելացնել հիփոթեքային վարկավորման տոկոսադրույքի սուբսիդավորումը, քանի որ աճող բնակարանային գները և նորմալ կենցաղավարման ծախսերը թույլ չեն տալիս հնարավոր շահառուներին օգտվել աջակցությունից՝ ցածր վարկունակության պատճառով:

Հարցվածների 54,3%-ը նշել էր, որ բարձր վարձատրվող աշխատանք ունենալու դեպքում չեն արտագաղթի: ՀՀ կառավարության կողմից նպատակահարմար կլինե՞ր մշակել շահութահարկի այլ դրույքաչափ (պայմանականորեն 17%, այս պահին գործող 18%-ի փոխարեն) այն դեպքում, երբ կազմակերպությունում Արցախից տեղահանված աշխատակիցների թիվը կկազմի պայմանականորեն 5%: Սա կշահագրգռի գործատուներին ընդունել Արցախից տեղահանված քաղաքացիներին, անգամ խտրական վերաբերմունքի առկայության դեպքում, որը պայմանավորված է անձի Արցախցի լինելու հետ: Ճիշտ է շահութահարկի գծով հարկային մուտքերը կնվազեն, սակայն կլուծվի Արցախցիների զբաղվածության խնդիրը և կավելանան մուտքերը եկամտային հարկի գծով:

Պատերազմների և տեղային հակամարտությունների ժամանակ լքում են հայրենիքը հիմնականում երիտասարդները և այն ընտանիքներ, որտեղ կան դեռահասներ, որոնք ենթակա են պարտադիր զորակոչման: Միրիայից միգրացիայի պատճառ են հանդիսացել պատերազմը և ընդհատված կրթությունը (Belmonte, 2020, էջ 24): Համաձայն ՄԱԿ-ի տվյալների 2023թ.-ի հունիսի դրությամբ աշխարհում գրանցված է 6,3 մլն. փախստական Ուկրաինայից:

Եզրակացություն

Արցախից բռնի տեղահանվածների սոցիալական վիճակի ուսումնասիրությունը, թույլ տվեց թիրախավորել խնդիրների մի մեծ փունջ, որոնք կարող են հավանական միգրացիայի պատճառ հանդիսանալ: Առաջին կարևորագույն խնդիրը դա աշխատանքի ապահովման խնդիրն է: Հարցման մասնակիցների 72,5%-ը նշել է, որ ՀՀ տեղափոխվելուց հետո փնտրում է աշխատանք, սակայն Արցախում ապրելու տարիներին հարցվածների միայն 9,4%-ն է եղել գործազուրկ: Այս միտման պատճառները կարող են տարբեր լինել օրինակ՝ շուկայի համար ոչ բավարար որակավորման մակարդակը և/կամ գործատուի խտրական վերաբերմունքը: Մասնագիտական հմտությունները լավացնելու նպատակով առաջարկվեց կրթական ոլորտի բարեփոխումներ՝ պետության կողմից ֆինանսական աջակցության տեսքով, որի արդյունքում մասնագետների մասնագիտական հմտությունները կդառնան աշխատանքային շուկայի համար պահանջված:

Խտրական վերաբերմունքի պատճառով անձին աշխատանքի չընդունելուց խուսափելու համար, առաջարկվեց հարկի դրույքաչափի փոփոխություն, կազմակերպությունում բռնի տեղահանված արցախցիների պայմանական չափի աշխատակիցների առկայության դեպքում: Նախագիծը կշահագրգռի

գործատուներին աշխատանքի ընդունել տեղահանված արցախցիներին:

Արտագաղթի համար կարևորագույն պատճառ կարող է հանդիսանալ նաև սեփական անշարժ գույք գնելու խնդիրը և վարձակալական հիմունքներով բնակարանի բարձր վարձավճարը: Հարցման արդյունքում պարզ դարձավ, որ մասնակիցների միայն 8,8 % չի վճարում կացարանի համար և ապրելում է կամ բարեգործական հիմունքներով տրամադրված կացարանում, կամ ունենի սեփական անշարժ գույք: Խնդիրը լուծելու համար առաջարկվեց առկա հիփոթեքային վարկավորման աջակցության ծրագիրը վերափոխել, դարձնելով ավելի հարմար 2023թ.-ի Արցախից տեղահանվածների վարկավորման համար:

Երրորդ կարևորագույն գործոնը, որը նպաստում է արտագաղթի աճին, դա տարածաշրջանում կանոնավոր խաղաղության բացակայությունն է և նոր պատերազմի վտանգը, որը իր հետ բերում է միգրացիոն նոր ալիքներ դեռահասների և երիտասարդների շրջանակում:

Վերոնշյալն էրեք խնդիրները լուծելու դեպքում, Արցախից բռնի տեղահանվածների և ամբողջ հայաստանաբնակ հայության շրջանակներում կնվազեն արտագաղթի տեմպերը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- «Ժամանակավոր անաշխատունակության և մայրության նպաստների մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացում կատարելու մասին ՀՀ օրենք, ընդունվել է 04.05.2022թ. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=163052>
- «Հայաստանի Հանրապետության 2024 թվականի պետական բյուջեի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում վերաբաշխում, փոփոխություններ և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2023 թվականի դեկտեմբերի 28-ի n 2323-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին ՀՀ Կառավարության որոշում N 878-Ն, ընդունվել է 14.06.2024թ. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=193933>
- Արցախի Հանրապետության առանձին շրջաններից տեղահանված ընկերակցների համար բնակարանային մատչելիության ապահովման պետական աջակցության ծրագիրը հաստատելու մասին ՀՀ Կառավարության որոշում N 169-Լ, ընդունվել է 17.02.2022թ. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=169202>
- Թադևոսյան, Զ., Բադալյան, Կ., Հայրապետյան, Ա. (2023). ՀՀ երիտասարդների միգրացիայի ընտրանքային հետազոտություն, *Տնտեսություն և Հասարակություն*, N 3, Երևան:
- Խոջաբեկյան, Վ. (2001). *Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX, XX դարերում և XXI դարի շեմին*: Երևան:
- ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե. *Աշխատավարձ և աշխատողների թվաքանակ (2020-2022)*: https://armstat.am/file/article/lab_market_2023_14.pdf
- ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե. *Ժամանակագրական շարքեր (2023)*: <https://armstat.am/am/?nid=12&id=08001>
- ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե. *ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը (2022)*: https://armstat.am/file/article/sv_10_22a_540.pdf

- ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե. ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը (2023): https://armstat.am/file/article/sv_10_23a_550.pdf
- Ղարիբյան, Գ., Խառատյան, Ա., Խահակյան, Ռ. (2017). *Անկախության տարիներին ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացումները և մարդկային կապիտալի վերարտադրության հիմնախնդիրները*: Երևան:
- Մկրտչյան, Տ. (2023). Երիտասարդների միջազգային միգրացիայի հիմնախնդիր շուրջ. գլոբալ մարտահրավեր և հնարավորություններ: *Տնտեսություն և Հասարակություն*, N 3:Երևան:
- Սարգսյան, Հ., Անտոնյան, Ք., Խաչատրյան, Կ. (2013). *Միգրացիա, միտումներ և հեղևանքներ*: Երևան:
- Վարդանյան, Տ. (2022). *Աշխարհի ու Հայաստանի միգրացիոն հոսքերը*: Երևան:
- Belmonte, M., Conte, A., Ghio, D., Kalantaryan, S., McMahon, S. (2020). *Youth and Migration: an overview*. Luxembourg.
- Help families forced to flee (2023). UNHCR. The UN Refugee Agency. <https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency>
- Wickramasekara, P. (2003). *Policy responses to skilled migration : Retention, return and circulation*. Switzerland.

References

- «Zhamanakavor anashkhatunakut'yan yev mayrut'yan npastneri masin» orenk'um p'vop'vokhut'yunner yev lrats'um katarelu masin HH orenk' [Law of the Republic of Armenia on Amendments and Additions to the Law «On Temporary Incapacity and Maternity Benefits»], yndunvel e 04.05.2022t'. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=163052> (In Arm.)
- «Hayastani Hanrapetut'yan 2024 t'vakani petakan byujev masin» Hayastani Hanrapetut'yan orenk'um verabashkhum, p'vop'vokhut'yunner yev Hayastani Hanrapetut'yan karravarut'yan 2023 t'vakani dektemberi 28-i n 2323-n voroshman mej p'vop'vokhut'yunner yev lrats'umner katarelu masin HH Karravarut'yan voroshum N 878-N [Resolution of the Government of the Republic of Armenia No. 878-N on redistribution, amendments to the Law of the Republic of Armenia “On the State Budget of the Republic of Armenia for 2024” and amendments and additions to the Resolution No. 2323 of the Government of the Republic of Armenia], yndunvel e 14.06.2024t'. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=193933> (In Arm.)
- Arts'akhi Hanrapetut'yan arrandzin shrjannerits' teghahanvats yntanik'neri hamar bnakaranayin match'eliut'yan apahovman petakan ajakts'ut'yan tsrigriry hastatelu masin HH Karravarut'yan voroshum N 169-L [Resolution of the RA Government N 169-L on approving the state support program for housing affordability for displaced families from certain regions of the Republic of Artsakh], yndunvel e 17.02.2022t'. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=169202> (In Arm.)
- T'adevosyan, Z., Badalyan, K., Hayrapetyan, A. (2023). HH yeritasardneri migrats'iayi yntrank'ayin hetazotut'yun [Sample survey of the migration of RA youth], *Tntesut'yun yev Hasarakut'yun*, N 3, Yerevan. (In Arm.)
- Khojabekyan, V. (2001). *Hayastani bnakch'ut'yan verartadrut'yuny yev teghasharzhery XIX, XX darerum yev XXI dari shemin* [Reproduction and movements of the Armenian

- population in the 19th, 20th centuries and on the threshold of the 21st century]. Yerevan. (In Arm.)
- ՀՀ Vichakagrakan komite. *Ashkhatavardz yev ashkhatoghneri t'vak'anak* [Salary and number of employees] (2020–2022). https://armstat.am/file/article/lab_market_2023_14.pdf (In Arm.)
- ՀՀ Vichakagrakan komite. *Zhamanakagrakan shark'er* [Chronological series] (2023). <https://armstat.am/am/?nid=12&id=08001> (In Arm.)
- ՀՀ Vichakagrakan komite. *ՀՀ sots'ial-tntesakan vichaky* [RA socio-economic situation] (2022). https://armstat.am/file/article/sv_10_22a_540.pdf (In Arm.)
- ՀՀ Vichakagrakan komite. *ՀՀ sots'ial-tntesakan vichaky* [RA socio-economic situation] (2023). https://armstat.am/file/article/sv_10_23a_550.pdf (In Arm.)
- Gharibyan, G., Kharratyan, A., Isahakyan, Vo. (2017). *Ankakhut'yan tarinerin ՀՀ sots'ial-tntesakan zargats'umneri yev mardkayin kapitali verartadrut'yan himnakhndirneri* [A socio-economic developments and problems of reproduction of human capital during the years of independence]. Yerevan. (In Arm.)
- Mkrтч'yan, T. (2023). Yeritasardneri mijazgayin migrats'ia yev himnakhndri shurj. global martahraver yev hnaravorut'yunner [On the issue of international migration of young people. global challenges and opportunities]. *Tntesut'yun yev Hasarakut'yun*, N 3. Yerevan. (In Arm.)
- Sargsyan, H., Antonyan, K', Khach'atryan, K. (2013). *Migrats'ia, mitumner yev hetevank'ner* [Migration, trends and consequences]. Yerevan. (In Arm.)
- Vardanyan, T. (2022). *Ashkharhi u Hayastani migrats'ion hosk'ery* [Migration flows of the world and Armenia]. Yerevan. (In Arm.)
- Belmonte, M., Conte, A., Ghio, D., Kalantaryan, S., McMahon, S. (2020). *Youth and Migration: an overview*. Luxembourg. (In Eng.)
- Help families forced to flee (2023). UNHCR. The UN Refugee Agency. <https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency> (In Eng.)
- Wickramasekara, P. (2003). *Policy responses to skilled migration: Retention, return and circulation*. Switzerland. (In Eng.)

Լուսինե Գրիգորյան

Ասպիրանտ Արմյանսկոյ Գոսուդարստեննոյ Եկոնոմիչեսկոյ Ընիվերսիտետա

Ձ. արես: g.lusine2000@gmail.com

ПРОБЛЕМЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ МИГРАЦИИ НАСИЛЬСТВЕННО ПЕРЕСЕЛЕННЫХ ГРАЖДАН АРЦАХА

Наша Родина на протяжении веков была “лакомым куском” для врагов, являясь частью “Шелкового пути”. Она подвергалась нападениям на протяжении тысячелетий, теряя государственность, а затем вновь обретая её, восставая, как феникс из пепла. Землетрясение 1988 года и первая Арцахская война того времени вызвали нестабильную ситуацию в стране, а эмиграция стала основной проблемой для нашего государства и армянского народа. Тысячи существующих исследований причин эмиграции позволяют

предположить, что военная обстановка, недоверие к государству, ощущение несправедливости и отсутствие достойной работы могут способствовать увеличению темпов миграции. Война 2023 года и последующая насильственная репатриация граждан Арцаха создали благоприятные условия для массовой эмиграции. В данной статье было проведено исследование среди вынужденных переселенцев из Арцаха. Изучались их социальное положение, миграционные настроения и текущие проблемы. В результате анализа выяснилось, что основные трудности этих переселенцев связаны с жильем и трудоустройством. Для решения данных проблем был проанализирован опыт других стран и предложены соответствующие решения.

Ключевые слова: вынужденно переселенные граждане Арцаха, социальные проблемы граждан Арцаха, миграция, обеспечение жильем, ипотечное кредитование, цены на аренду.

Lusine Grigoryan

Ph.D. student at the Armenian State Economic University

Email: g.lusine2000@gmail.com

CHALLENGES IN PREVENTING MIGRATION OF FORCEFULLY DISPLACED CITIZENS OF ARTSAKH

Our homeland has long been a coveted target for adversaries due to its strategic position along the Silk Road. Over the centuries, it has endured numerous invasions, lost and regained its statehood, and experienced destruction followed by rebirth, akin to a phoenix rising from the ashes. The earthquake of 1988, coupled with the first Artsakh war, created a period of instability, leading to significant emigration, which has since become a pressing issue for our state and the Armenian nation. Numerous studies indicate that factors such as wartime conditions, distrust of the government, perceptions of injustice, and a lack of adequate employment opportunities contribute to elevated migration rates. The war of 2023 and the subsequent forced displacement of Artsakh citizens have exacerbated these conditions, providing a catalyst for increased emigration.

This article presents research conducted on forcibly displaced Artsakh citizens, examining their social conditions, migration intentions, and current concerns. The analysis highlights that the primary challenges faced by these displaced individuals are related to housing and employment. To address these issues, the study explores the experiences of other countries and proposes potential solutions.

Key words: forcibly displaced Artsakh citizens, social issues of Artsakh citizens, migration, housing provision, mortgage lending, rental prices.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. մայիսի 5-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. մայիսի 13-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. հունիսի 11-ին:

Քրիստինե Թատոսյան
*Հայաստանի պերական Կրթության գիտությունների
համալսարանի մարքեթինգի ամբիոնի ասիստենտ,
ՀՀ պերական վերահսկողական ծառայության գլխավոր վերահսկող
Էլ. հասցե՝ kristine.tatosyan@gmail.com*

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-123

ՀՀ ՎԱՐՉԱՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ (ՀՀ ԽՈՇՈՐԱՑՎԱԾ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐՈՎ)

Վերջին տարիներին ՀՀ վարչատարածքային բարեփոխումները, թերևս, այն հիմնական ու շոշափելի փոփոխություններն են տեղական ինքնակառավարման համակարգում, որոնց արդյունքում մեծացել են համայնքների կարողությունները (մարդկային, ֆինանսական և այլն) և բարելավվել է համայնքային ռեսուրսների կառավարման արդյունավետության մակարդակը:

Սույն հետազոտության առարկան համայնքներում խոշորացման ազդեցության գնահատումն է համայնքների սեփական և ոչ սեփական եկամուտների հարաբերակցության, համայնքներում ծախսերի առաջնահերթությունների փոփոխության, ինչպես նաև համայնքային կառավարման արդյունավետության վրա:

Հետազոտության օբյեկտը ՀՀ վարչատարածքային բարեփոխումների համեմատաբար վաղ փուլերում խոշորացված 19 համայնքների՝ 2012-2022 թվականների բյուջեների հաշվետվություններն են:

Հետազոտության նպատակն է գնահատել խոշորացման ազդեցությունը ՀՀ վարչատարածքային բարեփոխումների հա-

մեմատաբար վաղ փուլերում խոշորացված 19 համայնքներում եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակների փոփոխության վրա: Հետազոտության նպատակն է նաև գնահատել խոշորացումից առաջ և հետո ժամանակահատվածում եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակի փոփոխության բացասական տարբերության ցուցանիշներ ապահոված համայնքներում մեկ շնչին բաժին ընկնող կրթության և տնտեսական հարաբերության գծով ծախսերի համամասնությունները:

Հետազոտության հիմնական նորույթն արտացոլվում է այն հիպոթեզի հաստատմամբ, որն ուղղված է հիմնավորելու ՀՀ համայնքների՝ պետական բյուջեից ունեցած մեծ կախվածության պայմաններում տեղական տնտեսական զարգացման ապահովման հնարավորությունը, ինչը հետազոտության շրջանակներում հնարավոր է դարձել իրականացնել ՀՀ համայնքներում մեկ շնչին բաժին ընկնող աշխատավարձերի ֆոնդի, տնտեսական հարաբերությունների և կրթության գծով ծախսերի համադրության արդյունքում:

Հիմնաբառեր. եկամուտների ապակենտրոնացում, կրթության, տնտեսական հարաբերությունների գծով ծախսեր, համայնքային կառավարման արդյունավետություն

Ներածություն

Ապակենտրոնացման գոյությունը զարգացած և բարձր եկամուտներ ունեցող երկրներում առավելապես միտված է ապահովելու բարձր տնտեսական արդյունավետություն՝ պայմանավորված հարկային եկամուտների և մարդկային կապիտալի բարձր մակարդակով: Միևնույն ժամանակ, առավել ցածր եկամուտներ ունեցող երկրներում ապակենտրոնացման գործիքակազմների կիրառությունը տեղական մակարդակով կարող է ապահովել զգալի դրական արդյունքներ՝ հատկապես գյուղական համայնքներում (Fagueta, Jean-Paul, 2021, էջ 1–3):

Գիտական հրապարակումներում հանդիպում են կարծիքներ, ըստ որոնց՝ մեկ շնչի հաշվով համայնքային ծախսերի աճը դրական ազդեցություն ունի բնակչության սոցիալական ծառայություններից օգտվելու մակարդակի տեսանկյունից (Կարապետյան, 2019, էջ 114): Տեղական հետազոտություններից մեկում՝ 2015–2018 թվականներին ՀՀ 501 համայնքների տվյալների հիման վրա իրականացված վերլուծության արդյունքները ցույց են տվել, որ խոշորացված համայնքներում սեփական եկամուտների աճի տեմպերն ավելի բարձր են, քան ոչ խոշորացված համայնքներում (Կարապետյան և համահեղինակներ, 2023, էջ 1):

Եթե հիմնվենք Արժույթի միջազգային հիմնադրամի GFS-ի տարբեր երկրների տվյալների վրա, Մարտինես-Վասկեսոն և Տիմֆեյեր նշում են ապակենտրոնացման մակարդակը գնահատող ցուցանիշների՝ առանձին-առանձին դիտարկելու և վերլուծելու կարևորությունը: Ի հավելում նշենք, որ նրանք հակված են այն կարծիքի, որ օրինակ՝ համայնքում եկամուտների ապակենտ-

րոնացումը ոչ միայն կախված է եկամուտների ծախսերի մասնաբաժիններից, այլ նաև քաղաքական որոշակի գործոններից (OECD, 2013, էջ 73):

ԵՄ 27 անդամ երկրների համար մշակվել է ապակենտրոնացման ինդեքսի հաշվարկման գործիք, որը թույլ է տալիս հաշվել քաղաքական, վարչական և հարկաբյուջետային ապակենտրոնացման մակարդակները: Հարկաբյուջետային ապակենտրոնացման հաշվարկներում դիտարկվում են երեք հիմնական ցուցանիշներ՝ *ծախսերի ապակենտրոնացում* (ենթազգային ծախսերի հարաբերություն պետական ընդհանուր ծախսերին), *եկամուտների հարաբերակցություն* (սեփական եկամուտների հարաբերությունը պետական ընդհանուր եկամուտներին), *եկամուտների ապակենտրոնացում* (սեփական եկամուտների հարաբերությունը ընդհանուր եկամուտներին):

Ըստ ԵՄ 27 երկրների համար սահմանված գնահատման սանդղակի՝ եկամուտների բարձր ապակենտրոնացում ունեցող երկրներում այդ ցուցանիշը տատանվում է 35-100 %-ի, միջին ապակենտրոնացման դեպքում՝ 27-34 %-ի, ցածր ապակենտրոնացման դեպքում՝ 20-26 %-ի, իսկ շատ ցածր ապակենտրոնացման դեպքում՝ 0-19 %-ի սահմաններում: Ըստ այդ գնահատման սանդղակի՝ ՀՀ համայնքների եկամուտների ապակենտրոնացման ցուցանիշները գրեթե մշտապես գտնվել են միջին մակարդակում (2022 և 2021 թվականներին՝ 30 %, 2020 թվականին՝ 27 %, 2019 թվականին՝ 34 % և այլն)²:

Սույն հետազոտության խնդիրն է վերլուծել, թե 10 տարվա ընթացքում ՀՀ խոշորացված համայնքներում ինչպես են փոխվել սեփական և ոչ սեփական եկամուտների փոխհարաբերակցությունները, ինչպես նաև ուսումնասիրել, թե խոշորացված համայնքները կախվածության ինչպիսի մակարդակ ունեն ՀՀ պետական բյուջեից և, միաժամանակ, ինչպես են փոխվել ծախսային հիմնական առաջնահերթությունները խոշորացումից առաջ և հետո ժամանակահատվածում:

Մեթոդ

Հետազոտության նպատակի և հետազոտության առարկայի ընտրությամբ պայմանավորված՝ կիրառվել են համեմատական ուսումնասիրությունների, համադրության, ընդհանուր գիտական վերլուծության, ինդուկցիայի, դինամիկ դիտարկումների մեթոդները, ինչպես նաև հաշվարկներում կիրառվել է եկամուտների ապակենտրոնացման հաշվարկի հետևյալ բանաձևը. *Եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակ=Համայնքի ընդհանուր եկամուտներ-պետության կողմից ստացված պաշտոնական դրամաշնորհներ/համայնքի ընդհանուր եկամուտներ*: Հարկ է նշել, որ հետազոտությունում խոշորացված համայնքների՝ 2012-2022 թվականների ծախսերի և եկամուտների ցուցանիշները հաշվարկվել են խոշորացված համայնքի կազմում ներառված բնակավայրերում (նախկին համայնքների) խոշորացումից առաջ եկամուտների և

1 The official website of the European Committee Of The Regions, Retrieved <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Decentralization-Index.aspx?countryName=nl>

2 Հաշվարկներն իրականացվել են հեղինակի կողմից ՀՀ համայնքների՝ 2019-2022 թթ. բյուջեների հաշվետվությունների տվյալների հիման վրա:

ծախսերի համապատասխան ցուցանիշների գումարման արդյունքում խոշորացումից հետո տվյալների համադրելիության ապահովման նպատակով:

Արդյունքները

ՀՀ վարչատարածքային բարեփոխումների համեմատաբար վաղ փուլերում (2015–2017 թվականներ) խոշորացված 19 համայնքների եկամուտների ապակենտրոնացման ցուցանիշների հաշվարկների արդյունքները ցույց են տալիս, որ խոշորացումից հետո՝ ՀՀ մարզերի համայնքների եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակի փոփոխության բացասական տարբերության ցուցանիշներով աչքի են ընկնում **Սյունիքի մարզի Քաջարան (-18 %), Արագածոտնի մարզի Ալագյազ (-12 %) և Ծաղկահովիտ (-6 %), ինչպես նաև Լոռու մարզի Լոռի Բերդ (-6 %) համայնքները: Իսկ խոշորացման արդյունքում եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակի դրական փոփոխությամբ աչքի են ընկնում Տավուշի մարզի Բերդ (5 %), Կոտայքի մարզի Չարենցավան (4 %), Սյունիքի մարզի Գորիս (4 %), ինչպես նաև Լոռու մարզի Ստեփանավան (3 %) համայնքները:**

Միաժամանակ, Քաջարան, Ալագյազ, Ծաղկահովիտ և Լոռի Բերդ համայնքներում իրականացված վերլուծության արդյունքները թույլ տվեցին պարզել, որ եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակի փոփոխության բացասական տարբերության ցուցանիշը բնավ չի խոչընդոտել համայնքների արդյունավետ կառավարմանը: Արդյունքում, Ծաղկահովիտ և Ալագյազ համայնքները կարողացել են մեկ շնչին բաժին ընկնող համայնքապետարանի աշխատակիցների աշխատավարձերի նվազման պայմաններում ապահովել մեկ շնչին բաժին ընկնող տեղական ներդրումների կտրուկ աճ (մեկ շնչին ընկնող կրթության և տնտեսական հարաբերությունների ծախսերի ուղղությամբ):

Քննարկում

ՀՀ մարզերում 2015 թվականից մեկնարկած վարչատարածքային բարեփոխումների, հատկապես համայնքների խոշորացման գործընթացներով պայմանավորված՝ խիստ անհրաժեշտություն է առաջանում գնահատել ինչպես եկամուտների և ծախսերի աղբյուրների և ուղղությունների փոփոխությունները, այնպես էլ համայնքային կառավարման արդյունավետությունը: Սույն հետազոտության շրջանակներում վերլուծության ենթարկված համայնքները արդեն իսկ ունեն խոշորացման 5–7 տարվա փորձ և խոշորացումից հետո հետագա խոշորացման չեն ենթարկվել, ինչը թույլ է տալիս առավել թիրախային գնահատել խոշորացման ազդեցությունը:

Աղյուսակ 1. ՀՀ մարզերի համայնքների եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակների փոփոխությունները խոշորացումից առաջ և հետո՝ 2012–2022 թվականների համար³:

Մարզ	Համայնք	Ապակենտրոնացման մակարդակը խոշորացումից առաջ՝ մինչև 2017 թվականը	Ապակենտրոնացման մակարդակը խոշորացումից հետո՝ 2017 թվականի հետո	Փոփոխությունը (աճ/նվազում)
Արագածոտն	Ծաղկահովիտ	31 %	25 %	-6 %
	Ալազյազ	37 %	25 %	-12 %
Կոտայք	Բյուրեղավան	28 %	28 %	0 %
	Չարենցավան	35 %	39 %	4 %
	Զրվեժ	60 %	61 %	1 %
Վայոց ձոր	Արենի	23 %	24 %	1 %
	Եղեգիս	18 %	17 %	-1 %
Սյունիքի մարզ	Կապան	28 %	27 %	-1 %
	Քաջարան	63 %	45 %	-18 %
	Գորիս	19 %	23 %	4 %
	Մեղրի	35 %	37 %	2 %
	Տեղ	29 %	29 %	0 %
	Տաթև	25 %	21 %	-4 %
Շիրակի մարզ	Անի	27 %	22 %	-5 %
Լոռու մարզ	Ստեփանավան	24 %	27 %	3 %
	Գյուլագարակ	29 %	26 %	-3 %
	Լոռի Բերդ	38 %	32 %	-6 %
Տավուշի մարզ	Բերդ	23 %	28 %	5 %
	Դիլիջան	37 %	34 %	-3 %

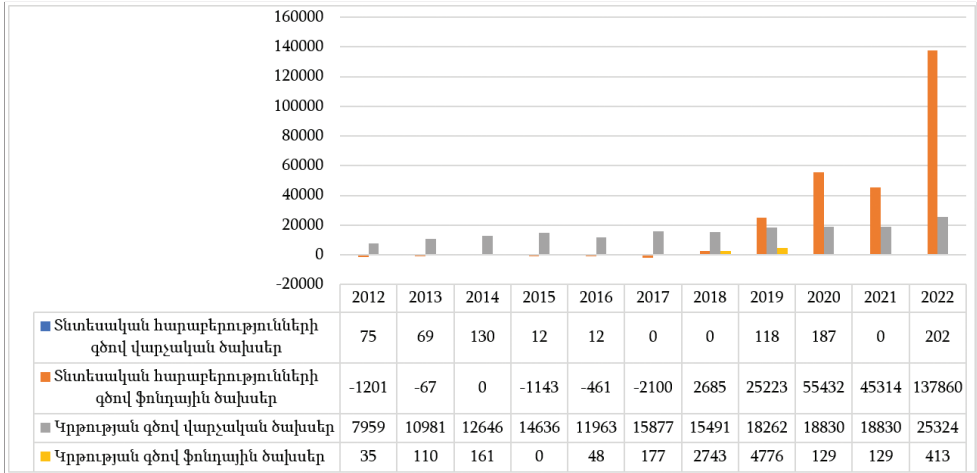
Ստացվում է, որ ՀՀ մարզերի որոշ համայնքների դեպքում խոշորացումը ոչ միայն չի նպաստել եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակի ավելացմանը, այլ նաև ունենք այնպիսի պատկեր, երբ խոշորացումից հետո համայնքներում նկատվում են եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակի փոփոխության բացասական տարբերությամբ ցուցանիշներ, ինչը պայմանավորված է համայնքների՝ պետական բյուջեից ունեցած կախվածությամբ, որի արդյունքում պաշտոնական դրամաշնորհները բյուջեում՝ խոշորացումից հետո ունենում են առավել մեծ փետակարար կշիռ, քան սեփական եկամուտները:

Չնայած նրան, որ որոշ համայնքներում նկատվում է եկամուտների ապակեն-

³ Հաշվարկների իրականացվել են հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով նշված համայնքների՝ 2012–2022 թվականների բյուջեների հաշվետվությունները: Համայնքների եկամուտների ապակենտրոնացման հաշվարկն իրականացվել է հետևյալ բանաձևի միջոցով՝ եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակ=Համայնքի ընդհանուր եկամուտներ-պետության կողմից ստացված պաշտոնական դրամաշնորհներ/համայնքի ընդհանուր եկամուտներ:

տրոնացման մակարդակի փոփոխության բացասական տարբերությամբ ցուցանիշներ, այնուամենայնիվ կարելի է փաստել, որ խոշորացումը որոշակիորեն նպաստել է համայնքներում սեփական եկամուտների աճին, ինչը պայմանավորված է խոշորացումից հետո ՀՀ մի շարք համայնքներում հարկահավաքման տոկոսի ավելացմամբ, որը խոշորացումից առաջ ոչ միշտ էր հնարավոր լինում արդյունավետորեն իրականացնել: Մասնավորապես՝ Քաջարան համայնքում խոշորացումից հետո գրեթե բոլոր տարիներին նկատվում է գույքահարկի և հողի հարկերի փաստացի հավաքագրման 100 %-ից բարձր ցուցանիշ՝ բացառությամբ 2021 թվականի, որ ընթացքում հավաքագրված հարկերի ցածր կատարողականը պայմանավորված է Քովիդ-19 համավարակի բացասական ազդեցությամբ: Խոշորացումից առաջ պատկերը այլ է եղել. օրինակ՝ 2011 թվականի տվյալներով Քաջարան համայնքում հողի հարկի հավաքագրման տոկոսը կազմել է շուրջ 78%, 2012 թվականին հողի հարկի հավաքագրման տոկոսը կազմել է 84 %, 2013 թվականին՝ կրկին 84 %⁴:

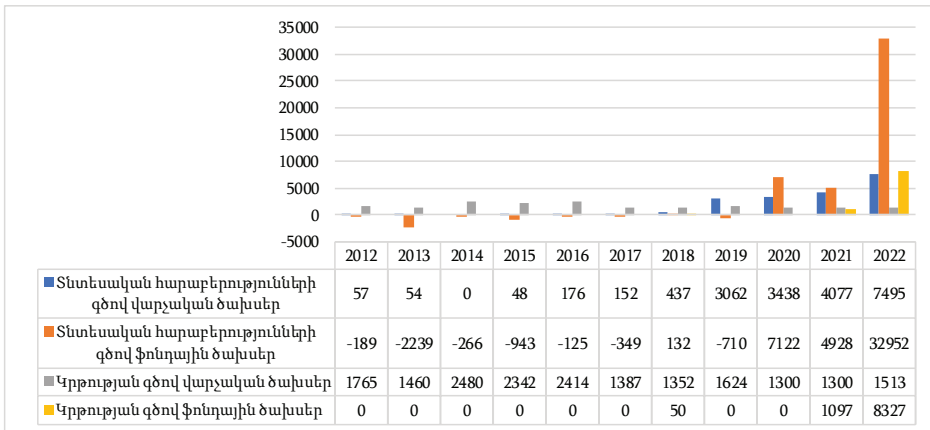
Նպատակ ունենալով հիմնավորել այն թեզը, որ ՀՀ-ում համայնքների զարգացումը կարող է որոշ դեպքերում ընթանալ պետական բյուջեից ունեցած մեծ կախվածության պայմաններում, ապա այս վերլուծության համար որպես թիրախ համայնքներ են հանդիսացել նախորդիվ վերլուծված և խոշորացումից առաջ և հետո եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակի փոփոխության բացասական տարբերության ցուցանիշներ ունեցող՝ Քաջարան, Ալազյազ, Ծաղկահովիտ, Լոռի Բերդ համայնքները:

Գծապատկեր 1. Քաջարան համայնքի տնտեսական հարաբերությունների և կրթության գծով վարչական և ֆոնդային ծախսերը մեկ շնչի հաշվով՝ խոշորացումից առաջ և հետո՝ 2012–2022 թվականներին (ՀՀ դրամ)⁵:

4 Հաշվարկներն իրականացվել են հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով ՀՀ Սյունիքի մարզի համայնքների բյուջեների ծախսերի վերաբերյալ 2012–2022 թվականների հաշվետվությունները, ինչպես նաև ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի կողմից հրապարակվող՝ «ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով» 2012–2022 թվականներին համայնքային բնակչության թվաքանակի վերաբերյալ տեղեկատվությունը:
5 Նույն տեղում:

Ինչպես երևում է գծապատկերի տվյալներից, Քաջարան համայնքում էականորեն աճել են տնտեսական հարաբերությունների գծով ֆոնդային ծախսերը: Հարկ է նշել, որ խոշորացումից հետո 5 տարիների ընթացքում սուբվենցիոն ծրագրերի համաֆինանսավորմամբ բնակավայրերի փողոցների հիմնանորոգման և բարեկարգման ուղղությամբ շուրջ 2.3 մլրդ դրամի չափով ներդրումներ են իրականացվել Քաջարան համայնքում, ինչպես նաև Բարիկավան, Լեռնաձոր, Քաջարանց, Գեղի-Գեղավանք բնակավայրերում: Հարկ է նշել նաև, որ Գեղի համայնքում խոշորացումից առաջ ընդհանուր ծախսերը կազմել են 18,936.7 հազ. դրամ, որում ֆոնդային ծախսերը կազմել են ընդամենը 2,498.8 հազ. դրամ: Ընդ որում՝ ծախսերի գերակշիռ մասը (11,232.8 հազ. դրամ) ուղղվել է ընդհանուր բնույթի հանրային ծառայություններին: Նույնն է պատկերը նաև Լեռնաձոր և Փայտահան համայնքներում, որտեղ ևս խոշորացումից առաջ ծախսերի գերակշիռ մասն ուղղվել է ընդհանուր բնույթի համայնքային ծառայությունների մատուցմանը: Մասնավորապես՝ Լեռնաձոր համայնքի ընդհանուր ծախսերը կազմել են 28,382.5 հազ. դրամ, որում ֆոնդային բյուջեն կազմում է 9,030.7 հազ. դրամ: Վարչական ծախսերի 14,116.8 հազ. դրամն ուղղվել է ընդհանուր բնույթի հանրային ծառայություններին: Իսկ Փայտահան համայնքում ընդհանուր ծախսերը խոշորացումից առաջ կազմել են 8,340.5 հազ. դրամ, որից ֆոնդային բյուջեն զրոյական ցուցանիշ է ունեցել: Հարկ է նշել, որ ծախսերը ամբողջապես այստեղ ուղղվել են ընդհանուր բնույթի հանրային ծառայություններին⁶:

Գծապատկեր 2. Ավազյազ համայնքի տնտեսական հարաբերությունների և կրթության գծով վարչական և ֆոնդային ծախսերը մեկ շնչի հաշվով՝ խոշորացումից առաջ և հետո՝ 2012-2022 թվականներին (ՀՀ դրամ)⁷:

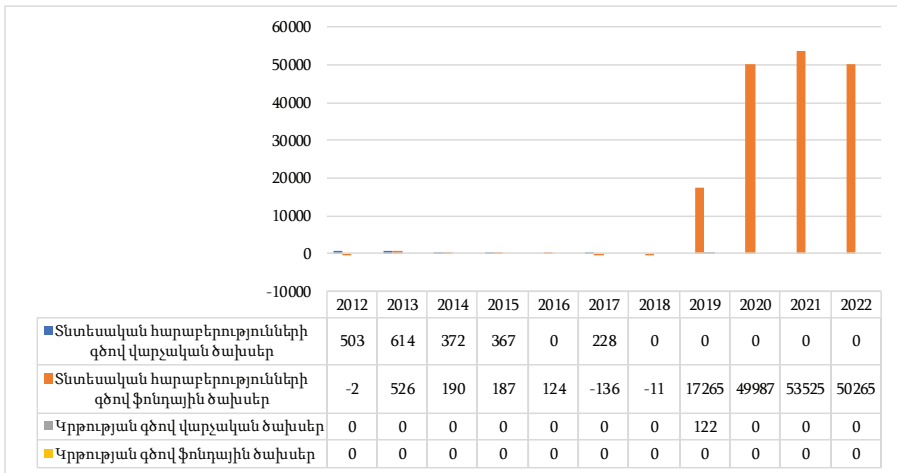
6 Նույն տեղում:

7 Հաշվարկներն իրականացվել են հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով ՀՀ Արագածոտնի մարզի համայնքների բյուջեների ծախսերի վերաբերյալ 2012-2022 թվականների հաշվետվությունները, ինչպես նաև ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի կողմից հրատարակվող՝ «ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով» 2012-2022 թվականներին համայնքային բնակչության թվաքանակի վերաբերյալ տեղեկատվությունը:

Ստացվում է, որ խոշորացման արդյունքում հիշյալ համայնքների համար հնարավորություններ են ստեղծվել ֆոնդային ծախսեր իրականացնելու տեսանկյունից: Եթե խոշորացումից այդ համայնքների ծախսերի գերակշիռ մասն ուղղվում էին ընդհանուր բնույթի համայնքային ծառայություններին, ապա այժմ այդ բնակավայրերում, ընդ որում խոշորացման արդյունքներով պայմանավորված, իրականացվում են ծախսեր փողոցային լուսավորության համակարգերի կառուցման և տեղակայման խաղահրապարակների և պուրակների կառուցման, ինչպես նաև ջրամատակարարման համակարգերի կառուցման կամ բարելավման ուղղությամբ:

Ինչպես Քաջարան համայնքում, այնպես էլ Ալագյազ համայնքում խոշորացումից հետո նկատվում է տնտեսական հարաբերությունների գծով ծախսերի աճ, ընդ որում՝ ֆոնդային ծախսերի ուղղությամբ, ինչը՝ 2020-2022 թթ. շուրջ 640 մլն դրամ գումարի չափով ուղղվել է Ալագյազ խոշորացված համայնքի բոլոր բնակավայրերում ասֆալտապատման աշխատանքների իրականացմանը, որի արդյունքում բնակավայրերի և համայնքի կենտրոնի միջև ճանապարհային կապ է ստեղծվել: Բացի այդ, 2018-2019 թթ. կրկին բոլոր բնակավայրերում 852 մլն դրամ գումարի չափով աշխատանքներ են իրականացվել գազաֆիկացման և լուսավորության ապահովման ուղղություներով:

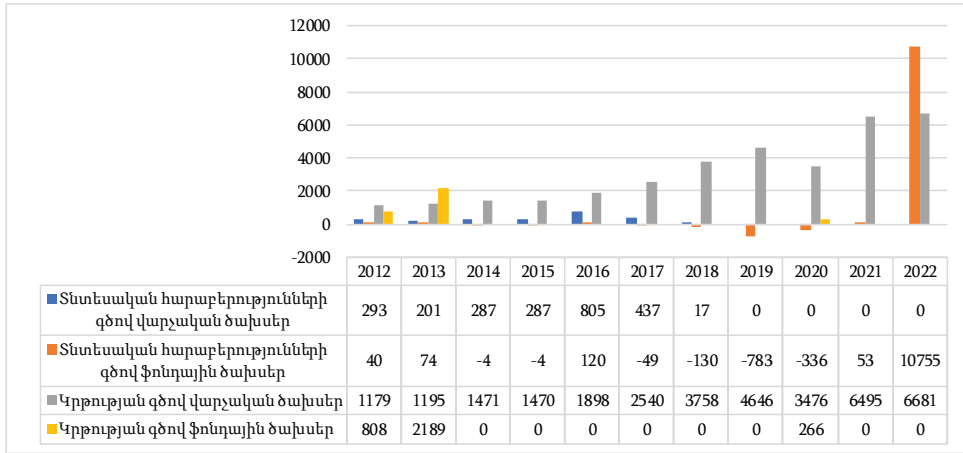
Այս համատեքստում կարևոր է նշել, որ **խոշորացումից առաջ հիշյալ բնակավայրերում** կրկին ծախսերը գրեթե ամբողջությամբ ուղղվել են ընդհանուր բնույթի համայնքային ծառայություններին և կրթությանը՝ շատ չնչին չափով:

Գծապատկեր 3. Ծաղկափայլի համայնքի տնտեսական հարաբերությունների և կրթության գծով գործառնական վարչական և ֆոնդային ծախսերը մեկ շնչի հաշվով՝ խոշորացումից առաջ և հետո՝ 2012-2022 թվականներն (ՀՀ դրամ)⁸:

8 Նույն տեղում:

Ծաղկահովիտ համայնքում խոշորացումից հետո էական աճ է նկատվում տնտեսական հարաբերությունների՝ մեկ շնչին բաժին ընկնող ֆոնդային ծախսերի մասով (օրինակ՝ 2022 թվականին այդ ցուցանիշը կազմել է մոտ 50 հազար դրամ), որոնք հիմնականում ուղղվել են Ծաղկահովիտ համայնքի ջրամատակարարման, կենտրոնական փողոցների լուսավորության, իսկ Նորաշեն, Գեղադիր, Հնաբերդ, Գեղաձոր, Բերքառատ բնակավայրերում գազաֆիկացման աշխատանքների իրականացմանը:

Գծապատկեր 4. Լոռի Բերդ համայնքի տնտեսական հարաբերությունների և կրթության գծով գործառնական վարչական և ֆոնդային ծախսերը մեկ շնչի հաշվով՝ խոշորացումից առաջ և հետո՝ 2012-2022 թվականների կտրվածքով (ՀՀ դրամ)⁹:

Լոռի Բերդ համայնքում վերջին տարում նկատվում է տնտեսական հարաբերությունների գծով ֆոնդային ծախսերի կտրուկ աճ, ինչպես նաև կրթության գծով վարչական ծախսերի շարունակական աճ:

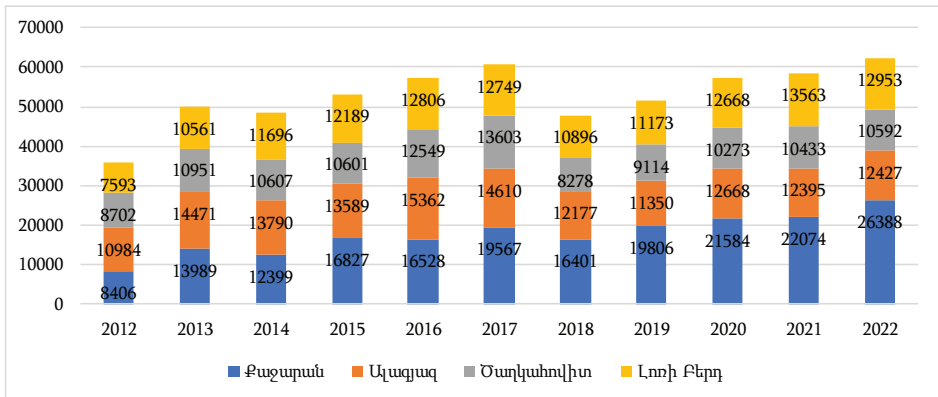
Այսպիսով, ՀՀ խոշորացված համայնքների եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակի փոփոխության բացասական տարբերության ցուցանիշներ ապահոված Քաջարան, Ալագյազ, Ծաղկահովիտ և Լոռի Բերդ համայնքների՝ 2012-2022 թվականների ծախսերի վերլուծությունից կարելի է փաստել, որ խոշորացումը տեղական տնտեսական զարգացման տեսանկյունից էական նախադրյալներ է ստեղծել հատկապես փոքր բնակավայրերում՝ հնարավորություն ստեղծելով բարելավել մի շարք ոլորտների զարգացմանն ուղղակիորեն և անուղղակիորեն նպաստող ենթակառուցվածքների վիճակը:

Ընդհանրապես, համայնքների խոշորացման կարևոր արդյունքներից

⁹ Հաշվարկներն իրականացվել են հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով ՀՀ Լոռու մարզի համայնքների բյուջեների ծախսերի վերաբերյալ 2012-2022թթ. հաշվետվությունները, ինչպես նաև ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի կողմից հրատարակվող՝ «ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով» 2012-2022 թթ. համայնքային բնակչության թվաքանակի վերաբերյալ տեղեկատվությունը:

մեկն է նաև աշխատակազմի պահպանմանն ուղղված ծախսերի օպտիմալացումը՝ ի հաշիվ համայնքների խոշորացման արդյունքում կրճատվող համայնքապետարանների աշխատակիցների թվի՝ արդյունքում առաջացնելով ֆինանսական ազատ միջոցներ և ուղղելով դրանք բնակչությանը նոր և ավելի որակյալ ծառայությունների մատուցելուն և ֆոնդային ծախսեր կատարելուն (Գալստյան, Թաթոսյան, Բաղադյան, 2023, էջ 98):

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ խոշորացումից հետո մի շարք համայնքներում աճել են տնտեսական հարաբերությունների գծով ֆոնդային ծախսերը, շատ քիչ դեպքերում նաև կրթության ոլորտի ծախսերը, ապա շատ տեղին կլինի առաջ բերել հետևյալ հիպոթեզը. «Արդյո՞ք տնտեսական հարաբերությունների գծով ֆոնդային ծախսերի աճը ուղեկցվել է համայնքապետարանների աշխատակազմին վճարվող աշխատավարձերի բարձրացմամբ, թե՞ աշխատավարձերի նույն հատկացումների պայմաններում համայնքները կարողացել են ավելի արդյունավետ աշխատել»:

Գծապատկեր 5. Բաջարան, Ալագյազ, Ծաղկահովիտ և Լոռի Բերդ համայնքների՝ մեկ շնչին բաժին ընկնող աշխատավարձերի փոփոխության դինամիկան՝ 2012–2022 թվականների համար (ՀՀ դրամ)¹⁰:

Նման պայմաններում խոշորացման ազդեցությամբ պայմանավորված համայնքների կառավարման արդյունավետության գնահատումը փորձենք իրականացնել՝ ըստ ստորև ներկայացված հիմնական չափանիշների.

1. Համայնքը կարողացել է ապահովել մեկ շնչին բաժին ընկնող **տեղական ներդրումների աճ** (տնտեսական հարաբերությունների գծով ծախսերի առավել մեծ տեսակարար կշիռ)՝ **առանց մեկ շնչին բաժին ընկնող՝ համայնքապետարանի աշխատակազմին վճարվող աշ-**

¹⁰ Հաշվարկներն իրականացվել են հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով ՀՀ Լոռու, Արագածոտնի և Սյունիքի մարզերի համայնքների բյուջեների ծախսերի վերաբերյալ 2012–2022 թվականների հաշվետվությունները, ինչպես նաև ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի կողմից հրապարակվող՝ «ՀՀ մարզերը և երևան քաղաքը թվերով» 2012–2022 թվականներին համայնքային բնակչության թվաքանակի վերաբերյալ տեղեկատվությունը:

խապավարձի ֆոնդի էական փոփոխության,

2. Համայնքը կարողացել է ապահովել մեկ շնչին բաժին ընկնող **տեղական ներդրումների աճ** (տնտեսական հարաբերությունների գծով ծախսերի առավել մեծ տեսակարար կշիռ)՝ **մեկ շնչին բաժին ընկնող՝ համայնքապետարանի աշխատակազմին աշխատավարձի ֆոնդի նվազմամբ:**

Ստացվում է, որ Ծաղկահովիտ և Ալագյազ համայնքներում խոշորացումից հետո նկատվում են մեկ շնչի հաշվով աշխատավարձերի գծով որոշակի նվազումներ, մասնավորապես՝ Ծաղկահովիտ համայնքում խոշորացումից առաջ միջինում այն կազմել է 11 հազար դրամ, իսկ խոշորացումից հետո միջինում՝ 10 հազար դրամ, իսկ Ալագյազ համայնքում խոշորացումից առաջ այն միջինում կազմել է 14 հազար դրամ, իսկ խոշորացումից հետո՝ 13 հազար դրամ: Միաժամանակ, վերոնշյալ երկու համայնքներում էլ էական աճ է նկատվում տնտեսական հարաբերությունների ֆոնդային ծախսերի ուղղությամբ: Արդյունքում, Ալագյազ և Ծաղկահովիտ համայնքներում ծախսերի կառավարումը գնահատման կոնկրետ այս շրջանակում կարող ենք համարել արդյունավետ, քանի որ վերջինս համայնքապետարանի աշխատակազմին վճարվող մեկ շնչին բաժին ընկնող աշխատավարձերի ֆոնդի նվազման հաշվին կարողացել է ապահովել տնտեսական հարաբերությունների գծով ֆոնդային ծախսերի կտրուկ աճ՝ համապատասխանելով առանձնացված առաջին խմբի չափանիշներին:

Մինչդեռ, Լոռի Բերդ և Քաջարան համայնքներում տնտեսական հարաբերությունների գծով ծախսերի աճը ուղեկցվել է մեկ շնչին բաժին ընկնող համայնքապետարանի աշխատակազմի աշխատավարձերի աճով: Հիշյալ ցուցանիշը Լոռի Բերդ համայնքում խոշորացումից առաջ միջինում կազմել է 11 հազար դրամ, իսկ խոշորացումից հետո միջինում՝ 12 հազար դրամ: Իսկ Քաջարան համայնքում մեկ շնչին բաժին ընկնող աշխատանքի վարձատրության ծախսերը 17 հազար դրամից հասել են մինչև 26 հազար դրամի՝ համապատասխանելով առանձնացված երկրորդ խմբի չափանիշներին:

Եզրակացություն

ՀՀ վարչատարածքային բարեփոխումների համեմատաբար վաղ փուլերում (2015-2017 թվականներին) խոշորացված 19 համայնքներում խոշորացումից հետո նկատվում է սեփական եկամուտների բացարձակ ցուցանիշների աճ՝ միջինում 11 %-ով, մինչդեռ եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակը միջինում նվազել է -2 %-ով, իսկ պետական բյուջեից ունեցած կախվածության աճի տեմպը վերջին 5 տարիների ընթացքում աճել է շուրջ 20 %-ով և եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակի փոփոխության բացասական տարբերության ցուցանիշ ապահոված համայնքների դեպքում պաշտոնական դրամաշնորհները աճել են ավելի արագ տեմպով, քան սեփական եկամուտները, իսկ եկամուտների ապակենտրոնացման դրական տարբերության ցուցանիշի դեպքում՝ հակառակը:

Այնուամենայնիվ, եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակի փո-

փոխության բացասական ցուցանիշը և պետական բյուջեից ունեցած կախվածությունը միանշանակորեն չեն կարող բացատրել համայնքում տեղական տնտեսական զարգացմանը նպաստող որոշակի ոլորտներում ներդրումներ իրականացնելու հնարավորությունը:

Այսպիսով, առաջադրված այն հիպոթեզին՝ արդյոք ՀՀ-ում համայնքների զարգացումը կարող է ընթանալ պետական բյուջեից ունեցած մեծ կախվածության պայմաններում, թե ոչ՝ կարելի է հիմնավորել հենց Ծաղկահովիտ և Ալազյազ համայնքների օրինակներով, քանի որ վերջիններս, ունենալով պետական բյուջեից աճող կախվածություն, կարողացել են համայնքապետարանի աշխատակազմին վճարվող աշխատավարձերի ֆոնդի մեկ շնչին բաժին ընկնող ցուցանիշի նվազման պայմաններում ապահովել տնտեսական հարաբերությունների գծով մեկ շնչին բաժին ընկնող ֆոնդային ծախսերի կտրուկ աճ՝ ծախսերի մեծ մասը ուղղելով ենթակառուցվածքների բարելավմանը և այդպես չնայած անուղղակիորեն նպաստելով տեղական տնտեսական զարգացմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- ՀՀ Արագածոտնի մարզի համայնքների բյուջեների ծախսերի վերաբերյալ 2012–2022 թվականների հաշվետվություններ, ՀՀ Արագածոտնի մարզպետի աշխատակազմի պաշտոնական կայքէջ, <http://aragatsotn.mtad.am/community-budgetary-expenditure/>
- ՀՀ Լոռու մարզի համայնքների բյուջեների ծախսերի վերաբերյալ 2012–2022 թվականների հաշվետվություններ, ՀՀ Լոռու մարզպետի աշխատակազմի պաշտոնական կայքէջ, <http://lori.mtad.am/community-budgetary-expenditure/>
- ՀՀ Սյունիքի մարզի համայնքների բյուջեների ծախսերի վերաբերյալ 2012–2022 թվականների հաշվետվություններ, ՀՀ Սյունիքի մարզպետի աշխատակազմի պաշտոնական կայքէջ, <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-expenditure/>
- ՀՀ համայնքների բյուջեային եկամուտներ, ՀՀ տարածքային կառավարման ենթակառուցվածքների նախարարության պաշտոնական կայքէջ, https://www.mtad.am/pages/budgetary-revenues-ra-communities?file=panel5873&fbclid=IwAR2eVVkhJoTK9-WMUDuqghTTOdFVKQVMW8wfwlS_MHQFtEVlIh45vGZ_XB8
- ՀՀ համայնքների բյուջեային ծախսեր, ՀՀ տարածքային կառավարման ենթակառուցվածքների նախարարության պաշտոնական կայքէջ, <https://mtad.am/pages/budget-expenditures-of-ra-communities>, <https://mtad.am/pages/budget-expenditures-of-ra-communities>
- Համայնքային բյուջեների ամփոփ հաշվետվություն, 2019–2022 թվականների բյուջեներ, ՀՀ ֆինանսների նախարարության պաշտոնական կայքէջ, https://www.minfin.am/hy/page/hamaynqi_byujei_hashvetvutyunner/
- ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի կողմից հրատարակվող՝ «ՀՀ մարզերը և երևան քաղաքը թվերով» 2012–2022 թվականներին համայնքային բնակչության թվաքանակի վերաբերյալ վիճակագրություն, <https://armstat.am/am/?nid=82&year=2022>
- Գալստյան, Հ., Թաթոսյան, Ք., Բաղդասյան, Գ. (2023). ՀՀ խոշորացված համայնքների

եկամուտների ապակենտրոնացման և ծախսերի օպտիմալ կառավարման մակարդակի գնահատումը (ՀՀ Կոտայքի մարզի Չարենցավան համայնքի օրինակով): «Բանբեր Եվրասիա միջազգային համալսարանի», N 2, 93-105, DOI: 10.53614/18294952-2023.2-93

- Կարապետյան, Ն. (2019). Ծախսերն արդյունավետ են կենտրոնական, թե՛ համայնքային մակարդակում. ֆիսկալ ապակենտրոնացման ազդեցությունը հայաստանյան մարզերի զարգացման վրա: *Տարածաշրջան և աշխարհ, գիտավերլուծական հանդես*, հատոր X, N 4, 2019, http://geopolitika.am/dir/wp-content/blogs.dir/1/files/2019.4_108_115.pdf?fbclid=IwAR0PKYdFKgvMuNjFnIHrjgqTj9pmQ96XpXcjeh5peOG0-bWCFydvktqhT8U
- Faguet, Jean-Paul (2021). *Understanding Decentralization Theory, Evidence and Method, with a Focus on Least-Developed Countries*. Working Paper Series, No. 21-203, London School of Economics and Political Science (LSE), Department of International Development, London, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/251596/1/1744149798.pdf>
- OECD/Korea Institute of Public Finance (2013), *Measuring Fiscal Decentralisation: Concepts and Policies*, *OECD Fiscal Federalism Studies*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264174849-en>
- Karapetyan, T. J., Muradyan, A. H., Yeranosyan, V. A., Grigoryan, E. M., & Petrosyan, S. M. (2023). The determinants of population satisfaction from local authorities' activities: Evidence from Armenia. *Regional Science Policy & Practice*, 15(9), 2319-2341. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12702>
- European Committee of the Regions. <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Decentralization-Index.aspx?countryName=nl>

References

- HH Aragac'otni marzi hamaynqneri byowjeneri c'axseri veraberyal 2012-2022t't'. *hashvetvovt'yowwnner* [2012-2022 reports on the expenditures of the budgets of the communities of Aragatsotn region of RA], HH Aragac'otni marzpeti ashxatakazmi pashtonakan kayqe'j <http://aragatsotn.mtad.am/community-budgetary-expenditure/> (In Arm.)
- HH Lor'ow marzi hamaynqneri byowjeneri c'axseri veraberyal 2012-2022t't'. *hashvetvovt'yowwnner* [2012-2022 reports on the expenditures of the budgets of the communities of the Lori region of the RA], HH Lor'ow marzpeti ashxatakazmi pashtonakan kayqe'j <http://lori.mtad.am/community-budgetary-expenditure/> (In Arm.)
- HH Syowniqi marzi hamaynqneri byowjeneri c'axseri veraberyal 2012-2022t't'. *hashvetvovt'yowwnner* [2012-2022 reports on the expenses of the budgets of the communities of Syunik Marz, RA], HH Syunik'i marzpeti ashkhatkazmi pashtonakan kayk'ej <http://syunik.mtad.am/community-budgetary-expenditure/> (In Arm.)
- HH hamaynqneri byowjetayin ekamowtner [Budget revenues of RA communities], HH tarac'qayin kar'avarman ent'akar'owcvac'qneri naxararowt'yan pashtonakan kayqe'j https://www.mtad.am/pages/budgetary-revenues-ra-communities?file=panel5873&fbclid=IwAR2eVVkhIoTK9-WMUDuqghTTQdFVKQVMW8wfwlS_MHQftEVlih45vGZ_XB8 (In Arm.)

- ՀՀ համայնքերի բյուջետային ծախսեր [Budgetary expenses of RA communities], ՀՀ տարածքային կարգավորման օպտիմալ կարգավորման նախարարության փաստաթուղթի կայքէջ <https://mtad.am/pages/budget-expenditures-of-ra-communities>, <https://mtad.am/pages/budget-expenditures-of-ra-communities> (In Arm.)
- Համայնքային բյուջեների ամփոփ հաշվետվություն [Summary report of municipal budgets, 2019–2022 budgets], ՀՀ ֆինանսների նախարարության փաստաթուղթի կայքէջ 2019–2022 թթ. բյուջեների, <https://www.minfin.am/hy/page/hamaynqi-byujei-hashvetvutyunner/> (In Arm.)
- ՀՀ վիտակագրական կոմիտեի կոհմից հրապարակվող՝ «ՀՀ մարզերի և Երևանի քաղաքի տարածքային բնակչության տվյալների վերաբերյալ վիտակագրություն» 2012–2022 թթ. համայնքային բնակչության տվյալների վերաբերյալ վիտակագրություն [“Regions of the Republic of Armenia and the city of Yerevan in numbers” statistics on the number of community population in 2012–2022] <https://armstat.am/am/?nid=82&year=2022> (In Arm.)
- Galstyan, H., Tatosyan, K., Badadyan, G. (2023). ՀՀ քոստորակալի համայնքերի եկամտաբերականության և ծախսերի օպտիմալ կարգավորման մակարդակի գնահատում (ՀՀ Կոտայքի մարզի Շառենցավան համայնքի օրինակով) [Assessment of the level of revenue decentralization and optimal cost management of large communities of RA (in the example of Charentsavan community of Kotaik region, RA)], *Banber Evrasia mijazgayin hamalsarani*, N 2, 93–105, DOI: 10.53614/18294952-2023.2-93 (In Arm.)
- Karapetyan, N., (2019), Ծախսերի արդյունավետ կենտրոնացումը, տեղական համայնքային մակարդակի ֆիսկալ քաղաքականության ազդեցությունը հայաստանի մարզերի զարգացման վրա [Is spending effective at the central or community level. the impact of fiscal decentralization on the development of Armenian marzes], *Tarac'ashrjan & ashxarh, gitaverlowc'akan handes*, հատոր X, N 4, 2019, http://geopolitika.am/dir/wp-content/blogs.dir/1/files/2019.4_108_115.pdf?fbclid=IwAR0PKYdFKgvMuNjFn1HrjgqTj9pmQ96XpXcjeH5peOGQ-bWCfYdvktqhT8U (In Arm.)
- Faguet, Jean-Paul (2021). *Understanding Decentralization Theory, Evidence and Method, with a Focus on Least-Developed Countries*. Working Paper Series, No. 21–203, London School of Economics and Political Science (LSE), Department of International Development, London, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/251596/1/1744149798.pdf> (In Eng.)
- OECD/Korea Institute of Public Finance (2013), *Measuring Fiscal Decentralisation: Concepts and Policies*, *OECD Fiscal Federalism Studies*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264174849-en> (In Eng.)
- Karapetyan, T. J., Muradyan, A. H., Yerosyan, V. A., Grigoryan, E. M., & Petrosyan, S. M. (2023). The determinants of population satisfaction from local authorities' activities: Evidence from Armenia. *Regional Science Policy & Practice*, 15(9), 2319–2341. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12702> (In Eng.)
- European Committee of the Regions. <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Decentralization-Index.aspx?countryName=nl> (In Eng.)

Кристине Татосян

*Ассистент кафедры маркетинга Армянского государственного
экономического университета, главный руководитель службы
государственного контроля РА
Эл. адрес: kristine.tatosyan@gmail.com*

ВЛИЯНИЕ АДМИНИСТРАТИВНЫХ РЕФОРМ РА С ПЕРСПЕКТИВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ СООБЩЕСТВАМИ (С ПРИМЕРАМИ АНАЛИЗА РАСШИРЕННЫХ СООБЩЕСТВ)

За последние годы административно–территориальные реформы РА стали, пожалуй, главными и ощутимыми изменениями в системе местного самоуправления, в результате которых возросли возможности громад (человеческие, финансовые и т.д.), повысился уровень эффективности общин. управление ресурсами улучшилось.

Предметом исследования является оценка влияния укрупнения в сообществах на соотношение собственных и несобственных доходов сообществ, изменение приоритетов расходования средств в сообществах, а также эффективность управления сообществами.

Объектом исследования являются 19 муниципалитетов, укрупненных на относительно ранних этапах административно–территориальных реформ РА в 2012–2022 гг. представляют собой бюджетные отчеты.

Цель исследования – оценить влияние расширения на уровень децентрализации доходов в 19 муниципалитетах, укрупненных на относительно ранних этапах административно–территориальных реформ РА. Целью исследования является также оценка пропорций расходов на образование и экономические отношения на душу населения в сообществах с отрицательными разностными показателями изменения уровня децентрализации доходов после расширения в период до и после расширения.

Основная новизна исследования заключается в подтверждении гипотезы, целью которой является обоснование возможности обеспечения местного экономического развития в условиях большой зависимости общин РА от государственного бюджета, что можно было реализовать в рамках рамки исследования фонда заработной платы на душу населения, экономических отношений и расходов на образование в общинах РА в результате объединения.

Ключевые слова: децентрализация доходов, расходы на образование, экономические отношения, эффективность управления сообществом.

Kristine Tatosyan

*Assistant Professor of the Chair of Marketing at
Armenian State University of Economics,
chief supervisor at the State Supervision Service, RA
Email: kristine.tatosyan@gmail.com*

**IMPACT OF RA ADMINISTRATIVE REFORMS FROM THE PERSPECTIVE
OF INCREASING COMMUNITY MANAGEMENT EFFICIENCY
(WITH EXAMPLES OF ANALYSIS OF ENLARGED COMMUNITIES)**

In recent years, the RA administrative territorial reforms are perhaps the main and tangible changes in the local self-government system, as a result of which the capabilities of communities (human, financial, etc.) have increased and the level of efficiency of community resource management has improved.

The subject of this research is the evaluation of the impact of enlargement in the communities on the ratio of own and non-own incomes of the communities, the change of spending priorities in the communities, as well as the effectiveness of community management.

The object of the research is 2012–2022 of 19 municipalities enlarged in the relatively early stages of RA administrative territorial reforms. are budget reports.

The purpose of the research is to assess the impact of enlargement on the levels of income decentralization in 19 municipalities enlarged in the relatively early stages of RA administrative territorial reforms. The purpose of the study is also to estimate the proportions of expenditure on education and economic relations per capita in the communities with negative difference indicators of the change in the level of income decentralization after enlargement in the pre-and post-enlargement period.

The main novelty of the research is reflected in the confirmation of the hypothesis, which is aimed at justifying the possibility of providing local economic development in the conditions of the great dependence of the RA communities on the state budget, which was possible to implement within the framework of the research in the per capita wage fund, economic relations and education expenses in the RA communities. as a result of the combination.

Key words: income decentralization, expenditure on education, economic relations, efficiency of community management.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. մարտի 31-ին:
Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. ապրիլի 9-ին:
Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. մայիսի 2-ին:

Լեզվաբանություն և բանասիրություն

Աննա Կուբանյան

*Երևանի պետական համալսարանի Եվրոպական լեզուների և
հաղորդակցության ֆակուլտետի Ռոմանական քանասիրության
ամբիոնի դոցենտ, քանասիրական գիտությունների թեկնածու*

Էլ. հասցե՝ annakubanian@ysu.am

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-139

ԳԼՈՒԽ ԲԱՂԱԳՐԻՉՈՎ ԴԱՐՁՎԱԾՔՆԵՐԻ ՏԱՐԲԵՐԱԿԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՋ (ԻՍՊԱՆԵՐԵՆ-ՀԱՅԵՐԵՆ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)

Սույն հոդվածում քննվում են դարձվածքի ըմբռնման և դասակարգման սկզբունքների վերաբերյալ առկա որոշ գիտական մոտեցումներ, որոնք տեսական հիմք են ծառայում տվյալ գիտական աշխատանքի ուսումնասիրության համար: Բացի այդ, քննության են ենթարկվում «գլուխ» բաղադրիչով դարձվածային միավորների փոխակերպման, այն է՝ տարբերակայնության առանձնահատկություններն իսպաներենում՝ հայերենի գուգադրությամբ, ուսումնասիրվում են «գլուխ» բաղադրիչով դարձվածային միավորների տարբերակայնության և հոմանիշության համակարգային կապերը իսպաներենում ու հայերենում, և կատվարում է տվյալ բաղադրիչով դարձվածային միավորների վերլուծություն լեզվի մակարդակում՝ վեր հանելով քննվող երկու լեզուներում դարձվածային տարբերակների միջև առկա նմանություններն ու տարբերությունները: Համակարգային բազմաբնույթ կապերի շնորհիվ վերոնշյալ դարձվածային միավորները համատեքստին հաղորդում են արտահայտչականություն և հուզականություն: Տվյալ աշխատանքն արդիական է, քանի որ առաջին անգամ կատարվել է «գլուխ» բաղադրիչով դարձվածային միավորների համեմատական վերլուծություն՝ գուգադրելով քննվող երկու լեզուներում առկա նմանություններն ու տարբերությունները:

Հիմնաբառեր՝ դարձվածային միավոր, դարձվածային

տարբերակայնություն, հոմանիշություն, բազմիմաստություն, դիպվածային փոխակերպում, դարձվածային տարբերակ:

Ներածություն

Աշխարհի լեզվական պատկերը արտացոլում է օբյեկտիվ աշխարհի իրողությունները, վերջինիս վերաբերյալ դատողությունները, տվյալ լեզվահամայնքի արժեհամակարգը, ազգային մտածելակերպի յուրօրինակությունները և անհատի սուբյեկտիվ վերաբերմունքը, որոնք իրենց անմիջական արտացոլումն են գտնում յուրաքանչյուր լեզվի արտահայտչամիջոցներում, որտեղ դարձվածային միավորները զբաղեցնում են իրենց ուրույն տեղը: Լինելով լեզվի արտահայտչականության կարևորագույն միջոց և լեզվաձևական անհրաժեշտ տարր՝ դարձվածքները հանդես են գալիս բանավոր և գրավոր խոսքի բոլոր ոճերում՝ խոսքը դարձնելով պատկերավոր, կոռ և արտահայտիչ, ինչպես նաև նրան հաղորդում դիպուկություն ու սեղմություն: Որպես լեզվական երևույթ՝ այն հատուկ է բոլոր լեզուներին, սակայն յուրաքանչյուր լեզվում ունի իր ուրույն դրսևորումները:

Դարձվածային միավորները կարելի է քննել ինչպես լեզվի, այնպես էլ խոսքի մակարդակում: Որպես անտարրալուծելի և կայուն միավոր, որը լեզվում բացառում է իր կազմության մեջ մտնող բաղադրիչների ձևախախտումը կամ փոխատեղումը, երբեմն խոսքի մակարդակում ենթարկվում է մի շարք փոփոխությունների, այն է՝ փոխակերպումների, որոնք ձևախախտում են դարձվածքի ինչպես կառուցվածքային, այնպես էլ իմաստային ամբողջականությունը՝ վերջինիս գործաբանական ներգործությունն ուժգնացնելու նպատակով: Լեզվի մակարդակում ուսումնասիրվում են դարձվածային միավորի վերաիմաստավորման տեսակները, որոնց դեպքում դարձվածքը ենթարկվում է իմաստային վերափոխման, սակայն կառուցվածքային տեսանկյունից մնում է անփոփոխ:

Սույն հոդվածում դարձվածային միավորները քննվում են լեզվի մակարդակում՝ շեշտը դնելով դարձվածքների տարբերակայնության, հոմանիշության և բազմիմաստության համակարգային կապերի վրա՝ որպես իմաստային կառուցվածքի բաղկացուցիչ տարրեր՝ վեր հանելով վերջիններիս տարբերակիչ հատկանիշները իսպաներենում և հայերենում, միաժամանակ պահպանելով դարձվածքի և կառուցվածքային, և՛ իմաստային ամբողջականությունը:

Մեթոդ

Ուսումնասիրության ամեն մի առարկա թելադրում է համապատասխան մեթոդի ընտրություն: Աշխատանքը կատարվել է համաժամանակյա կտրվածքում, հետազոտության մեջ առաջադրված խնդիրների լուծման համար օգտագործվել է համեմատական-գուգադրական լեզվաբանական մեթոդը:

1. Դարձվածքի ըմբռնման սկզբունքները իսպաներենում և հայերենում

Դարձվածքները ժողովրդի հոգևոր մշակույթի հարստությունն են: Ինչպես նշում է Խ. Բադիկյանը, «որևէ լեզվի դարձվածքները այդ լեզվի աղն ու համեմունքն են, տվյալ լեզուն կրող ժողովրդի հոգևոր մշակույթի հարստությունը» (Բադիկյան, 1986, էջ 68): Դարձվածքներում վառ կերպով արտացոլվում են ժողովրդի բազմադարյա փորձը, նրա առօրեական իմաստությունը, վարքի կաղապարները, բարոյական, գեղագիտական և կրոնական պատկերացումները, հոգեկերտվածքի ու աշխարհայացքի առանձնահատկությունները:

Դարձվածային միավորների տարբերակման չափանիշները, ինչպես նաև վերջիններիս շուրջ ձևավորված կարծիքները չափազանց տարբեր են, երբեմն հակասական և իրարամերժ, որի վառ ապացույց է ծառայում այն փաստը, առ այսօր չկա մեկ միասնական կամ ընդհանուր սահմանում վերջինիս վերաբերյալ: Այդ է հիմնական պատճառը, որ դարձվածքը որպես լեզվական միավոր դեռևս շարունակում է մնալ տարբեր ուսումնասիրությունների առարկա և հաճախ նույնացվում լեզվական այլ միավորների հետ՝ շփման եզրեր գտնելով տարբեր գիտաձյուղերի հետ:

Մասնագիտական գրականության մեջ դարձվածքը հայտնի է որպես երկու և ավելի բաղադրիչներից կազմված լեզվական կայուն, պատրաստի վերարտադրելի կապակցություն, որը բնութագրվում է բաղադրիչների ամբողջական կամ մասնակի իմաստային վերափոխմամբ: Հայ դարձվածաբանները, որպես կանոն, դարձվածքը սահմանում են լայն առումով՝ ներգրավելով վերջինս բնորոշող գրեթե բոլոր էական հատկանիշները՝ բաղադրիչների կայունությունը, վերարտադրելիությունը, վերաիմաստավորվածությունը, բաղադրիչների բառիմաստի թուլացումը: Վերջինիս վառ օրինակ է Պ. Բեդիրյանի սահմանումը, համաձայն որի՝ «դարձվածքը բառերի կայուն, պատրաստի վերարտադրելի, վերաիմաստավորված կապակցություն է, ուր բաղադրիչ բառերի ինքնությունը ձևական է, շարահյուսական կապը՝ մթազնած» (Բեդիրյան, 1973, էջ 5): Գրեթե նույն կարծիքն է կիսում Խ. Բադիկյանը, որը բնորոշում է դարձվածքը որպես «երկու կամ ավելի բառերից կազմված պատկերավոր գաղափար կամ հասկացություն արտահայտող վերաիմաստավորված և վերարտադրելի կայուն բառակապակցություն» (Բադիկյան, 1986, էջ 89): Բադիկյանն ուսումնասիրում է դարձվածքը նաև այլ լույսի ներքո, դիտարկելով այն որպես ազգամշակութային՝ ազգային առանձնահատկությունները վեր հանող տարր, որը բացահայտում է տվյալ լեզվի լեզվամտածողության ինքնատիպությունը: Ինչպես նշում է Հ. Բադդասարյանը, ամեն մի լեզվի դարձվածային ֆոնդում ներդաշնակորեն միահյուսվում են ազգայինն ու համընդհանուրը: Ամեն մի լեզվում կան դարձվածային (առածային) ընդհանրություններ, մինչդեռ աշխարհի դարձվածային (առածային) պատկերում դրսևորվում են տվյալ ժողովրդի հոգևոր և նյութական կյանքի, ազգային մտածողության արխետիպերի, էթնոհոգեբանության և պատմության առանձնահատկությունները, ազգային կենսափիլիսոփայությունն ու մշակութային կոդերը (Baghdasarián, 2014, էջ 207, Baghdasarián 2021, էջ 149)՝ Նա դիտարկում

է դարձվածքը լեզվամշակութաբանության տեսանկյունից՝ ընդգծելով տվյալ լեզվական միավորի սերտ կապը այդ ժողովրդի մշակույթի և ազգային մտածելակերպի հետ: Իսկ, ինչպես հայտնի է, ոչ բոլոր դարձվածային միավորներն են ազգամշակութային տեղեկույթի կրողներ: Որոշ դարձվածքներ ընդհանուր են տարբեր լեզվամշակույթի կրողների համար: Այն է՝ դարձվածքներում ազգամշակութային առանձնահատկություններն առավել վառ կերպով արտացոլվում են ազգային ու համընդհանուրի համայնապատկերում:—

Իսպանական դարձվածաբանության շրջանակում դարձվածքը սահմանելիս շեշտը մասնավորապես դրվում է դարձվածքի կառուցվածքային կայունության և հատկաբանական բնույթի վրա: Օրինակ՝ Խ. Կասարեսը՝ իսպանական դարձվածաբանության կարկառուն ներկայացուցիչներից մեկը, որն ունի անփոխարինելի ներդրում այս ոլորտում, և որին կարելի է ներկայացնել նաև որպես իսպանական դարձվածաբանության հիմնադիր, սահմանում է դարձվածքը որպես «երկու և ավելի բաղադրիչներից կազմված կայուն կապակցություն, որն ունի խոսքի մասի գործառություն, և որի մշտական միասնական իմաստը չի բխում իր բաղադրիչների սովորական իմաստների հանրագումարից» (Casares, 1950, էջ 224): Նույնը փաստում են Ֆ. Վարելան և Ու. Կուբարտը, որոնք նշում են, որ դարձվածային միավորներ են կոչվում այն բառակապակցությունները, որոնք որոշ ժամանակահատված պահպանում են իրենց կառուցվածքային կայունությունն ու իմաստային ամբողջականությունը (Varela y Kubarth, 2004, էջ 9): Ա. Սուլուագան դարձվածքների սահմանման հարցում նույնպես մնում է հավատարիմ ավանդական մոտեցմանը և թերևս հարում է Կասարեսի, Վարելայի և Կուբարտի տեսակետին՝ դարձվածքի ելակետային դրույթ ընդունելով կառուցվածքային կայունությունն ու հատկաբանական բնույթը: Նա դարձվածային միավոր է համարում առնվազն երկու և ավելի բառերից կամ երբեմն նաև ամբողջական նախադասություններից կազմված կապակցությունները, որոնց բաղադրիչները գտնվում կամ գտնվել են որոշակի շարահյուսական հարաբերության մեջ (Zuluaga, 1980, էջ 135): Գլորիա Կորպաս Պաստորը, որը նույնպես մեծ ներդրում ունի իսպանական դարձվածաբանության զարգացման հարցում, իր դասակարգման մեջ առաջարկում է ասույթի, այն է՝ խոսքային ակտի սկզբունքը զուգակցել կայունության (fijación) չափանիշի հետ՝ հարելով ավանդական մոտեցման սկզբունքներին (Corpas Pastor, 1996, էջ 50): Այլ կերպ ասած՝ երկու քննվող լեզուներում դարձվածքի սահմանման վերաբերյալ ձևավորվել է գրեթե նույն կարծիքը, սակայն իսպանական դարձվածաբանության շրջանակներում շեշտը մասնավորապես դրվում է դարձվածքի կառուցվածքային կայունության և հատկաբանական բնույթի վրա:

2. Դարձվածային տարբերակի ըմբռնման և դասակարգման սկզբունքները

Ընդունված է կարծել, որ դարձվածային միավորներին, իբրև լեզվական երևույթ, ավելի ներհատուկ է մենիմաստությունը: Բազմիմաստությունը վե-

րագրվում է բառային միավորին, քանի որ տրամաբանորեն անսահմանափակ թվով բառերի ստեղծումը կբարդացներ լեզվի յուրացումը: Սակայն ինչպես բառային միավորներին, այնպես էլ դարձվածքներին բնորոշ են ոչ միայն մենիմաստությունը, այլ նաև բազմիմաստությունը, տարբերակայնությունը, հոմանիշությունը, հականիշությունը, հարանունությունը և համանունությունը, որոնք արտացոլում են նրանց համակարգային հարաբերությունները ինչպես բառային, այնպես էլ դարձվածային մակարդակում:

Դարձվածային տարբերակները լեզվաբանական գրականության մեջ հայտնի են որպես նույնիմաստ դարձվածային միավորներ, որոնք տարբերվում են բազմիմաստներից այն տարբերակիչ հատկանիշով, որ նույն դարձվածքի տարբեր ձևերն են և արտահայտում են միևնույն իմաստը: Տարբերակայնությունը լեզվի անկայունության, ներքին փոփոխության ու շարժի դրսևորումն է, ինչպես նաև վերջինիս պատմական փոփոխության խթաններից մեկը: Դարձվածային տարբերակը լեզվի դարձվածային ֆոնոլի հարստացման կարևոր միջոց է: Ըստ Շանսկոյի՝ «դարձվածային միավորների տարբերակները նրա բառաքերականական տեսակներն են, որոնք նույնն են իրենց իմաստով և իմաստային ձուլվածության աստիճանով» (Шанский, 1985, էջ 50): Համաձայն Սուլուազայի՝ երկու տարբեր դարձվածային միավորներ դարձվածային տարբերակներ են, եթե գտնվում են միևնույն գործառական ոճի սահմաններում, չեն տարբերվում իրենց իմաստներով, ազատ են և անկախ այն համատեքստից, որում կիրառվում են, իրենց կառուցվածքով և բաղադրիչների կազմությամբ մասնակիորեն համընկնում են և կայուն (ֆիքսված) են, այն իմաստով, որ սահմանափակ և կայուն շարքի մաս են կազմում (Zuluaga, 1980, էջ 225):

Հայ լեզվաբան-ռոմանագետ Ա. Նազարյանը դարձվածային տարբերակն ուսումնասիրելիս առանձնացրել է երկու տարբերակիչ հատկանիշ՝ պարտադիր և կամընտրական: Պարտադիրների շարքում են դասվում պատկերի միասնականությունը, նշողական-նշանակողական իմաստի ընդհանրացումը և պատկերի միասնականությունը, իսկ կամընտրականների շարքում են հանդես գալիս լեզվում կատարած գործառույթի և կարգային (բառաքերական) իմաստի համընկնումը, իմաստների քանակի համընկնումը և բառային անփոփոխակի առկայությունը (Назарян, 1987, էջ 225): Նազարյանը, ըստ նշողական-նշանակողական իմաստի ընդհանրության, դարձվածային տարբերակ է համարում նույնիմաստ դարձվածքները, որոնք տարբերվում են իրենց հուզաարտահայտչականությամբ և ոճական երանգավորմամբ (Назарян, 1987, էջ 226): Իսկ ըստ Պ. Բեդիրյանի՝ դարձվածային տարբերակները դարձվածային միացությունների տարատեսակներ են, որոնք նույնական են իրենց իմաստների բնույթով ու քանակով, ոճական ու շարահյուսական գործառույթներով, ուրիշ բառերի հետ կապակցելիությամբ, ունեն բառային ընդհանուր անփոփոխակ՝ մասամբ տարբեր բառային կազմ, կամ էլ տարբերվում են իրենց բառաձևերով կամ շարադասությամբ (Բեդիրյան, 1973, էջ 213):

3. Գարձվածային տարբերակայնության և հոմանիշության տարրորոշումը

Լեզվաբանական գրականության մեջ դարձվածային տարբերակ հասկացությունը և դարձվածային տարբերակայնությունը դիտարկվում են որպես երկու տարբեր լեզվական իրողություններ, սակայն վերջիններս երբեմն նույնացվում են, քանի որ երկու դեպքում էլ տեղի է ունենում բաղադրիչի փոփոխություն: Նեղ առումով ուսումնասիրելիս գործ ունենք դարձվածային տարբերակի հետ, որի դեպքում տեղի են ունենում հիմնականում բառային կազմի, երբեմն նաև քերականական բնույթի փոփոխություններ, իսկ լայն առումով ուսումնասիրելիս քննվում է դարձվածային տարբերակայնության խնդիրը, որը ենթադրում է փոփոխությունների ավելի լայն շրջանակ և տեղի են ունենում և՛ քերականական, և՛ դիպվածային, և՛ հոմանշային փոփոխություններ (Martínez Marín, 2005, էջ 131): Դիպվածային փոխակերպումները, որոնք լեզվաբանական գրականության մեջ հայտնի են նաև ձևախախտումներ անվամբ, անհատական հեղինակային փոփոխություններ են, որոնք կատարում է հեղինակը համատեքստում դարձվածքի գործաբանական ներգործությունն ուժգնացնելու նպատակով: Իսկ դարձվածային հոմանիշները, ի տարբերություն դարձվածային տարբերակների, հանդես են գալիս որպես լեզվի առանձին և անկախ միավորներ, մինչդեռ դարձվածային տարբերակները միևնույն դարձվածքի տարբեր ձևերն են: Դարձվածային հոմանիշները կառուցվում են տարբեր պատկերների հիման վրա, այսինքն՝ առաջանում են տարբեր աղբյուրներից, իսկ դարձվածային տարբերակները կառուցվում են միևնույն պատկերի հիման վրա: Հոմանիշ դարձվածքների ներքին ձևի բառախմաստային կազմը, որպես կանոն, տարբեր է լինում: Եթե այն համընկնում է կամ գրեթե համընկնում է, ապա տվյալ դարձվածքները այլևս դադարում են հոմանիշներ լինելուց, և գիտակցվում են որպես միևնույն դարձվածքի տարբերակներ:

Ըստ Վ. Պ. Ժուկովի՝ դարձվածային հոմանիշները չափազանց մոտ իմաստ ունեցող դարձվածային միավորներն են, որոնք, որպես կանոն, հարաբերակցվում են միևնույն խոսքի մասի հետ և աչքի են ընկնում մասնակի կամ միևնույն բառադարձվածային կազմով, սակայն տարբերվում են իրարից իմաստային կամ ռճական նրբերանգներով, երբեմն որոշ դարձվածքներում երկու հատկանիշները հանդես են գալիս միասին (Жуков, 1978, էջ 132):

Դարձվածային տարբերակը աչքի է ընկնում նաև այլ տարբերակիչ հատկանիշով, այն է՝ ենթադրում է առնվազն մեկ անփոփոխակի առկայություն: Անփոփոխակը՝ որպես տարբերակայնության ամենակարևոր հատկանիշ, միևնույն երևույթի վերացարկված նշանակությունն է, միասեռ առարկաներին վերաբերող դասի անվանումը:

Օրինակ՝

1.

ա) Cabeza redonda

բ) Cabeza cuadrada

{ Հիմար, բթամիտ

2.

ա) Cabeza de pájaro	}	Դատարկամիտ, դատարկագլուխ
բ) Cabeza de jilguero		
գ) Cabeza de gorrión		
դ) Cabeza de chorlito		

3.

ա) Գլուխը թաղել	}	Անեծք
բ) Գլուխը հողել		

Առաջին երկու օրինակներում «cabeza»-ն է տվյալ անփոփոխակ բաղադրիչը, իսկ հայերեն օրինակում՝ «գլուխ»-ը: Դարձվածային տարբերակներում կարող են հանդիպել նաև մեկից ավելի անփոփոխակներ:

Օրինակ՝

Tener menos cabeza que un canario	}	Լինել հիմար, դատարկագլուխ
Tener menos cabeza que un chorlito		
Tener menos cabeza que un codorniz		

Չնայած այն փաստին, որ դարձվածային տարբերակները սովորաբար ունեն նույն իմաստը, նույն պատկերը և լեզվում կատարում են նույն գործառույթը, այնուամենայնիվ, շատ հազվադեպ լեզվի պատմական զարգացման տարբեր փուլերում դարձվածային տարբերակներից մեկը կարող է ձեռք բերել նոր իմաստ, որը չի տարածվում այդ շարքին պատկանող մյուս տարբերակների վրա՝ զարկ տալով դարձվածային բազմիմաստությանը:

Օրինակ՝

Bailar de cabeza	}	Զբաղված լինել, շատ հոգս ունենալ
Andar de cabeza		

Hablar de cabeza

Tomar de cabeza

Aprender de cabeza

}	Անգիր սովորել, անգիր, հիշելով ասել մի բան

Իսպաներենում դարձվածային միավորներից որոշները ձեռք են բերել այլ իմաստներ՝ մուտք գործելով բազմիմաստության դաշտ: Իսպաներենում «andar de cabeza» դարձվածային միավորը ձեռք է բերել այլ իմաստ՝ հեռանալով իր նախնական իմաստից և արտահայտում է *ուժասպաս լինել, շարժվել* իմաստը, կամ «hablar de cabeza» դարձվածքը իր երկրորդ նշանակությամբ արտահայտում է *ձնշման ցրակ մի բան խոստովանել* իմաստը: Տվյալ դեպքում դարձվածային տարբերակի մեկ նշանակիչին համապատասխանում են երկու և ավելի նշանակյալներ, մինչդեռ տարբերակայնության

դեպքում մեկ նշանակիչին բացառապես համապատասխանում է մեկ նշանակյալ:

4. Գարծվածային տարբերակի դասակարգման սկզբունքները

Հարկ է նշել, որ տարբերակայնությունը հիմնականում բնորոշ է պատկերավոր դարձվածքներին, թեև շատ հազվադեպ կարելի է հանդիպել նաև ոչ պատկերավոր դարձվածքներում և գրեթե չի դիտարկվում դարձվածային հնարանություններում:

Պ. Բեդիրյանը դարձվածային տարբերակները դասակարգել է յոթ տեսակի՝

- ա) Բաղադրիչների հոմանիշներով փոխարինման ճանապարհով,
- բ) Բաղադրիչների քերականական տարբեր ձևավորումով,
- գ) Կառուցվածքային տարատեսակներով,
- դ) Շարահյուսական համաձայնության տարատեսակներով,
- ե) Տարբեր շարադասությամբ,
- զ) Բաղադրիչների հավելադրումով,
- է) Բաղադրիչների համառոտումով (Բեդիրյան, 1973, էջ 214–216):

Սակայն Ա. Նազարյանն առաջադրել է վերջիններիս ավելի համապարփակ դասակարգում՝ առանձնացնելով հետևյալ տարբերակները՝

Կառուցվածքային-քերականական տարբերակներ (ունեն միևնույն բառային կազմը, բայց տարբերվում են իրենց քերականական առանձնահատկություններով):

Այս շարքում առանձնանում են հետևյալ ենթատեսակները.

ա) **Ձևաբանական տարբերակներ:** Այս կարգի տարբերակայնությունը կարող է արտահայտվել հետևյալ կերպ՝

1. *գոյականական բաղադրիչի եզակի և հոգնակի թվի կիրառությամբ.*

Օրինակ՝ meter cosas en la cabeza a uno/meterle a uno en la cabeza una cosa (մեկի գլուխը մտցնել, մեկին ներշնչել); dar dolores de cabeza/dar un dolor de cabeza (անհանգստություն, գլխացավանք պատճառել); producir dolores de cabeza/producir un dolor de cabeza (անհանգստություն պատճառել, խնդիրներ ստեղծել); traer dolores de cabeza/traer un dolor de cabeza (անհանգստություն պատճառել, խնդիրներ ստեղծել); subirsele a uno los humos a la cabeza/subirsele a uno el humo a la cabeza (ինքն իր մասին մեծ կարծիքի լինել); գլխիդ դիպչի/գլխներիդ դիպչի; գլխի որդը շարժվել/գլխի որդերը շարժվել; գլխին ավելուիա կարդալ/գլխներին ավելուիա կարդալ; գլուխը քամի մտնել/ գլուխը քամիներով լցնել:

2. *հոդի զեղչմամբ.*

Օրինակ՝ գլխովը պտույտ բերել /գլխով պտույտ բերել; գլխին չարը բերել /գլխին չար բերել; գլուխ անցնել/ գլուխը անցնել:

3. փարբեր նախդիրների կիրառությամբ.

Օրինակ՝ precipitarse de cabeza a/precipitarse de cabeza en (ձգտել մի բանի, նետվել մի բանի մեջ); cogerle a uno de los cabezones/cogerle a uno por los cabezones (մեկի վզից բռնել, մեկին ստիպել մի բան անել); meter uno la cabeza en un puchero/meter uno la cabeza por una parte (անստորեն համառել, ցուցաբերել համառություն); dar uno vueltas a la cabeza/ dar uno vueltas en la cabeza (երկար-բարակ մտածել, գլուխ ջարդել մի բանի վրա):

4. հողի եզակի և հոգնակի թվի գործածությամբ.

Օրինակ՝ subírsele a uno el humo a la cabeza/ subírsele a uno los humos a la cabeza (ինքն իր մասին մեծ կարծիքի լինել); dar uno con la cabeza en las paredes/ darse uno con la cabeza contra la pared (գլուխը պատին տալ; գլուխ կոտրել մի բանի հասնելու համար):

բ) **Դիրքային տարբերակներ**, որոնք տարբերվում են գլխավորապես իրենց շարադասությամբ՝ չազդելով բաղադրիչների շարահյուսական հարաբերությունների վրա: Օրինակ՝ mirar a uno de cabeza a pies/ mirar de pies a cabeza (նոքից-գլուխ նայել); գլխին գայլի ավետարան կարդալ/ գայլի գլխին ավետարան կարդալ; գլխից մինչև նոք-նոքից գլուխ:

Բառային տարբերակներ

Այս խմբին պատկանող դարձվածքները տարբերվում են իրենց բառային կազմով: Փոփոխվող բաղադրիչ կարող են լինել գաղափարանիշ հոմանիշները: Օրինակ՝ tener poca/ mala cabeza (անխոհեմ, անողջամիտ լինել), llenarle a uno la cabeza de aire/ de pájaros/ de viento (մեկին սնել սին, դատարկ երազանքներով), tener uno la cabeza llena de chorlitos/ de grillos/ de musarañas/ de pájaros (ապրել երազներով, երևակայել), estar mal/ malo/ perdido de la cabeza (խելագարվել, խելքը թոցնել), bailar/ andar de cabeza (զբաղված լինել, շատ գործ/զբաղմունք ունենալ անելու); no alzar/ levantar cabeza (ի վիճակի չլինել նեղությունից գլուխ բարձրացնել; հազիվ ծերը-ծերին հասցնել), aprender/ tomar/ hablar de cabeza (անզիր անել), agachar/ doblar/ hincar/ bajar la cabeza (գլուխը կախել անոթից, հանձնվել, հնազանդվել), cabeza de casa/ de linaje/ de familia (տան գլուխը, ղեկավարը); dolerle a uno la cabeza de oír/ saber una cosa (մեկի գլուխը ցավացնել մի բանով, մեկին անընդհատ ասել մի բան); ponerle a uno la cabeza loca/ tonta (ձանձրացնել, մեկի գլուխը տանել); quebrantarle/ quebrarle/ sacudirle la cabeza a uno (հոգնեցնել, զզվացնել, գլուխը տանել); con la cabeza baja/ gacha (գլխահակ, գլուխը կախ, խոնարհ); quebradero/ rompedero de cabeza (գլխացավանք, բարդ առաջադրանք); quebrarse/romperse uno la cabeza (գլուխ ջարդել մի բանի վրա, մտատանջվել); precipitarse/ tirarse de cabeza a/en (ձգտել մի բանի, նետվել մի բանի մեջ); levantar/ sacar uno de su cabeza una cosa (հնարել, հորինել); tener uno la cabeza llena de humo/ viento (մեծ կարծիքի լինել ինքդ քո մասին); llevar/ traer de los cabezones a uno (ստիպելով բերել); tornar/ volver uno la cabeza a una cosa (հետաքրքրվել մի բանով); գլուխը դառնալ/ շուռ գալ/ պտտվել/ պտույտ գալ; գլխին խոռվ անել/խոռվել/խոռվ լինել; գլխին թուք ու մուր ածել/թա-

փել; գլխին լափ ածել/թափել; գլխին (մի) օյին խաղալ/հանել; գլուխը թափահարել/ թափ տալ; գլխին զարկել/խփել; գլուխը պատին խփել/տալ/զարկել; գլխին խաթա/խաթաբալա բերել; գլխին խաթա դառնալ/լինել; գլխին խաղ խաղալ/ սարքել; գլխին կրակ բերել/դառնալ; գլխին պատիժ/պատուհաս դառնալ; գլխին սև անել/բերել; գլխին ամպեր կուտակվել/հավաքվել; գլխին կակալ/պոպոկ/ընկույզ կոտրել; գլխին հատիկ ձավար/կորեկ/կորկոտ աղալ; գլխին քար/քարակարկուտ աղալ; գլխին չաքուչ/մուրձ բանեցնել/կոտրել/ դառնալ; գլխին հարամ լինել/կենալ; գլխին սուր կախել/ձոձել; գլուխը սրի տակ դնել/լինել; գլուխը աղալ/աղը դնել; գլուխը ողջ լինել /ողջ մնալ/ողջ պահել; գլուխը տանել բերել/տարուբերել/օրորել/շարժել; գլխից բան հանել/հնարել; գլխից ձեռք վերցրած/քաշած; գլխում խելք/միտք մնալ; գլխի ճարը անել/տեսնել; գլխին գդակ դնել/լինել/ունենալ; գլխին ջուր ածել/լցնել/մաղել, գլուխը քաշ անել/գցել/ձգել; գլխին փափալս դնել/տեսնել/ունենալ/ չունենալ; գլուխ-գլխի դնել/տալ; գլխին ավետարան/պատարագ/ ալելուիա/ շարական կարդալ; գլխից թռչել/գնալ; գլխից դուրս ընկնել/գալ/գցել/հանել/մնալ:

Տվյալ խմբին պատկանող դարձվածքների փոփոխվող բաղադրիչները կարող են արտահայտվել նաև տարբեր դերանուններով, և թվականով և այլն: Օրինակ՝ pasarle a uno una cosa por la cabeza/ pasársele a uno una cosa por la cabeza (գլխում նոր միտք ծագել, միտք հղանալ):

Տվյալ դարձվածային տարբերակին պատկանող դարձվածքներում կարող են նաև փոփոխվել մի քանի բաղադրիչ: Օրինակ՝ tener uno la cabeza llena de pájaros/ tener muchos pajaritos en la cabeza (ապրել երագներով, երևակայել); no saber uno dónde dar de cabeza/ no tener dónde volver la cabeza/ no tener una almohada sobre qué reclinar la cabeza (չիմանալ գլուխն ուր խփել, անելանելի վիճակում գտնվել); գլուխը կրակը գցել/ գլուխը գնդանի տակ մտցնել/ գլուխը ցավի տակ դնել:

Ոճական տարբերակներ

Տվյալ խմբին են պատկանում այն դարձվածային միավորները, որոնց փոփոխվող բաղադրիչները ոճական հոմանիշներ են: Օրինակ՝ dar (uno) con la cabeza en un pesebre / dar con la cabeza en el techo (հիմարություններ ասել, անհեթեթություններ անել); cabeza redonda/cuadrada/cabeza huera (հիմար, բթամիտ); cabeza de campanario/ cabeza de tarro (բթամիտ, դատարկագլուխ); գլխից հեռացնել/ գլխից ցանել: Որպես փոփոխվող բաղադրիչ կարող են նաև հանդես գալ այն ոճական հոմանիշները, որոնք պատկանում են լեզվի ոչ գործուն (պասիվ) կամ սահմանափակ գործածություն ունեցող բառերի շերտին, լեզվի հասարակական և տարածական տարբերակներին և այլն: Օրինակ՝ գլխին շան լափ թափել/լցնել/ գլխին շան լափ ածել; գլուխը ժաժ տալ/ գլուխը տարուբերել; գլխին խրատ կարդալ/ գլխին լուր կարդալ; գլուխը փորձանք բերել/ գլուխը գուլում բերել; գլխին ընկույզ/պոպոկ կոտրել/ գլխին կակալ կոտրել; գլխին կորեկ ծեծել/ գլխին կորկոտ ծեծել; գլխին ժողովել/հավաքել/ գլխին կիտել, գլուխը դալմաղալի տակ դնել/ գլուխը

դավադալի տակ ձգել; գլխից մինչև կրունկները/գլխից մինչև գարշապարը; գլուխը մտցնել/լցնել/ գլուխը մխել; գլուխը վեր կալնել/առնել-գլուխը վեր ունել; գլուխը յուղել/գլուխը քոլոզ դնել/ քոլմստել/ գլուխը դլել; գլխին մասալ կարդալ/ գլխին հեքիաթ կարդալ:

Քանակական տարբերակներ

Այս դարձվածային միավորներն աչքի են ընկնում առաջադաս, միջադաս կամ հետադաս մեկ կամ մի քանի բաղադրիչների գեղչմամբ, շատ հազվադեպ նաև որոշ բաղադրիչների ավելացմամբ: Ըստ Պ. Բեդիրյանի՝ տվյալ դարձվածային միավորները կազմվում են բաղադրիչների հավելադրումով կամ գեղչումով (համառոտումով) (Բեդիրյան, 1973, էջ 215): Վերջիններս նույն դարձվածքի ամբողջական կամ կրճատ ձևերն են, որոնք երբեմն որոշ դարձվածաբանների կողմից նույնացվում են դարձվածային հոմանիշի հետ: Օրինակ՝ *írsele a uno la cabeza a pájaros/ írsele a uno la cabeza* (գլխապտույտ ունենալ; գիտակցությունը/ողջամտությունը կորցնել, ուղեղը մթագնել); գլուխ-գլխի դնել/ գլուխ-գլխի (միասին); գլխին շան լափ ածել/թափել/ գլխին լափ թափել/ածել; գլխին հուր ու կայծակ թափել/ գլխին կայծակ թափել; գլխին սառը ջուր մաղել/ գլխին ջուր մաղել: Մեր լեզվանյութում կարելի է առանձնացնել քանակական տարբերակների օրինակներ, որտեղ որոշ բաղադրիչներ ավելանում են. *cabeza a pájaros/cabeza llena de pájaros* (դատարկագլուխ), գլխում խելքի կտոր չլինել / գլխում մի կոպեկի խելք չկա; աստծո կրակը թափվել/ աստծո կրակը գլխին թափվել; գլուխը ցավել/գլուխը ցավի տակ դնել:

Ուղղագրական տարբերակներ

Տվյալ խմբին պատկանող դարձվածային միավորները տարբերվում են միմյանցից իրենց ուղղագրությամբ, որը չի ազդում ո՛չ վերջիններիս կառուցվածքի, ո՛չ էլ իմաստի վրա: Այս տարբերակները գրեթե չեն դիտարկվում իսպաներենի մեր լեզվանյութում, իսկ հայերենում բացահայտվել են մի քանի դեպք: Օրինակ՝ գլուխս ո՞ր քրին/քարովը տամ; գլխին գայլի/գելի ավետարան կարդալ; գլխի/գլխու ցավ: Ըստ Ա. Սուքիասյանի և Ս. Գալստյանի՝ դարձվածային տարբերակ չի կարելի համարել միևնույն դարձվածքի կազմի մեջ մտնող բաղադրիչների ուղղագրական և բառային աննշան տարբերությունները, օրինակ՝ գլխին էջի/իջի պատարագ կարդալ; գլխին կրակ թափել/գլխում կրակ թափել; գլուխը մահի/մահու տալ; գլուխը քաշ/քարշ գցել/քցել; գլուխը վայր/վեր բերել:

Դարձվածային տարբերակը բաղադրիչների միևնույն, հաստատուն կազմի առկայությամբ այս կամ այն բառ-բաղադրիչի քերականական փոփոխակն է, ինչպես նաև դարձվածքի բաղադրիչը հանդիսացող բարբառային և փոխառյալ բառերն ու բառաձևերը գրականով փոխարինելու դեպքերը: Դարձվածային տարբերակ կարող են համարվել այն տեսակները, որոնց բաղադրիչը կամ բաղադրիչներն ունեն քերականական տարբերակ (դարձվածային

միավորի որևէ կոնկրետ բաղադրիչի կիրառություն, ինչպես եզակի, այնպես էլ հոգնակի թվում, երբեմն տվյալ բաղադրիչը կամ բաղադրիչները կարող են հանդես գալ տարբեր հոլովածներում և այլն):

Հայերենում դարձվածային տարբերակ է համարվում նաև արևմտահայերեն տարբերակը արևելահայերենով փոխարինելու դեպքը կամ գրաբարայան քարացած ձևերով կազմված դարձվածքը և վերջինիս ժամանակակից հայերենի համարժեքը, օրինակ՝ գլխի տակ կակուղ/ փափուկ բարձ դնել; գլուխը կապել/ գլուխը պլլել:

Եզրակացություններ

Այսպիսով, ուսումնասիրելով նյութը, կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացության.

Դարձվածային տարբերակները նույն դարձվածքի տարբեր ձևերն են. ունեն նույն կամ մասնակիորեն տարբեր բառային կազմ և արտահայտում են միևնույն իմաստը: Վերջիններս ունեն նույն պատկերն ու լեզվում կատարում են միևնույն գործառնություն:

Դարձվածային հոմանիշները, առաջանալով տարբեր աղբյուրներից, կառուցվում են տարբեր պատկերների հիման վրա, սակայն նույնպես արտահայտում են նույն կամ մոտ իմաստներ՝ տարբերվելով իրենց բառաքերականական կազմով:

Դարձվածքների իմաստային կառուցվածքի համակարգային հարաբերություններն արտացոլող այս երկու տեսակներն էլ ծառայում են լեզվի դարձվածային ֆոնդի հարստացմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Baghdasarián, H. (2014). Lo universal y lo nacional en las paremias desde una perspectiva interlingual. *Paremia*, 23, էջ 199–208.
- Baghdasarián, H. (2021). Algunas consideraciones sobre la traducción al italiano de las paremias de la novela Rinconete y Cortadillo de Cervantes, *Paremia*, 31, էջ 149–161.
- Casares, J. (1950). *Introducción a la lexicografía moderna*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas
- Corpas Pastor, G. (1996). *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos
- Estudios lingüísticos en recuerdo del profesor Juan Martínez Marín* (2005). Granada: Mª Ángeles Pastor Milán.
- Varela, F., Kubarth, H. (2004). *Diccionario fraseológico del español moderno*. Madrid: Gredos.
- Zuluaga, A. (1980). *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Fautes: Instituto de Caro y Cuervo.
- Жуков, В. (1978). *Семантика фразеологических оборотов*. М.: Пед-ин-т
- Назарян, А. (1987). *Фразеология современного французского языка*. М.: Высшая школа
- Шанский, Н. (1985). *Фразеология современного русского языка*, 3-е изд., испр. и доп. М.: Просвещение.
- Բաղիկյան, Խ. (1986). *Ժամանակակից հայերենի դարձվածային միավորները*, Երևան, ՄՍՀ ԳԱ:

Բեդիրյան, Պ. Ս. (1973). *Ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն*, Երևան, Լույս:

Refernces

- Baghdasarián, H. (2014). Lo universal y lo nacional en las paremias desde una perspectiva interlingual [The universal and the national in the paremias from an interlingual perspective]. *Paremia*, 23, ej 199–208. (In Span.)
- Baghdasarián, H. (2021). Algunas consideraciones sobre la traducción al italiano de las paremias de la novela Rinconete y Cortadillo de Cervantes [Some considerations on the translation into Italian of the paremias of the novel Rinconete y Cortadillo by Cervantes], *Paremia*, 31, ej 149–161. (In Span.)
- Casares, J. (1950). *Introducción a la lexicografía moderna* [Introduction to modern lexicography]. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. (In Span.)
- Corpas Pastor, G. (1996). *Manual de fraseología española* [Manual of Spanish phraseology]. Madrid: Gredos. (In Span.)
- Estudios lingüísticos en recuerdo del profesor Juan Martínez Marín* [Linguistic studies in memory of Professor Juan Martínez Marín] (2005). Granada: Mª Ángeles Pastor Milán. (In Span.)
- Varela, F., Kubarth, H. (2004). *Diccionario fraseológico del español moderno* [Phraseological dictionary of modern Spanish] Madrid: Gredos. (In Span.)
- Zuluaga, A. (1980). *Introducción al estudio de las expresiones fijas* [Introduction to the study of fixed expressions]. Fautes: Instituto de Caro y Cuervo. (In Span.)
- Zhukov, V. (1978). *Semantika frazeologicheskikh oborotov* [Semantics of phraseological units]. M.: Ped-in-t. (In Russ.)
- Nazaryan A. (1987). *Frazeologiya sovremennogo frantsuzskogo yazika* [Phraseology of modern French language]. M.: Visshaya shkola. (In Russ.)
- Shanskiy, N. (1985). *Frazeologiya sovremennogo russkogo yazika* [Phraseology of modern Russian], 3-e izd., ispr. i dop. M.: Prosveshchenie. (In Russ.)
- Badikyan, Kh. (1986). *Zhamanakacic hayereni dardzvatsayin miavorneri* [Phrasal units of modern Armenian], Yerevan, SSHGA. (In Arm.)
- Bediryan, P. S. (1973). *Zhamanakacic hayereni dardzvatsabanutyun* [Phraseology of modern Armenian], Yerevan, Luys. (In Arm.)

Анна Кубанян

*Преподаватель кафедры романской филологии факультета Европейских
Языков и Коммуникации Ереванского государственного университета,
кандидат филологических наук, доцент
Эл. адрес: annakubanian@ysu.am*

**Օ ՍՊՐՈԲԼԵՄԵ ՎԱՐԻԱՏԻՎՆՈՒՄԻ ՖՐԱՅԵՕԼՈԳԻՇԵՍԿԻ ԵԴԻՆԻՑ Ը
ԿՈՄՍԵՆՏՈՄ «ԴՈՒՍԱ»
(ԻՍՓԱՆՏԿՈ–ԱՐՄՅԱՆՏԻՎ ՏՐԱՎՆԻՏԵԼՆԻ ԲՆԱԼԻԶ)**

Данная статья посвящена изучению научных подходов, относящихся к восприятию и классификации фразеологизмов, которые служат теоретической базой для данной статьи, изучает фразеологические трансформации фразеологизмов с компонентом «голова» в испанском языке в сопоставлении с армянским, анализирует системные связи вариативности и синонимичности фразеологических единиц с вышеуказанными компонентами в испанском и армянском языках и осуществляет всесторонний анализ фразеологических единиц с этим компонентом на уровне языка выявляя сходства и различия фразеологической вариации между этими двумя языками. Благодаря систематическому соотношению вышеуказанные фразеологические единицы придают контексту эмоциональную выразительность. Данная работа является актуальной, поскольку впервые был проведен сопоставительный анализ фразеологических единиц с компонентом «голова» выявляя сходства и различия между этими двумя языками.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеологическая вариация, синонимия, полисемия, окказиональная трансформация, фразеологический вариант.

Anna Kubanyan

*Lecturer of The Romance Philology Department of the Faculty of
European Languages and Communication at Yerevan State University
Ph.D. in Philology, Associate Professor
Email: annakubanian@ysu.am*

**THE PROBLEM OF VARIATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH
THE COMPONENT «HEAD»
(COMPARATIVE ANALYSIS OF SPANISH AND ARMENIAN)**

The present article focuses on the scientific approaches related to the principles of classification and perception of phraseological units that serve as a theoretical base for the study of this paper. It studies the phraseological transformations of phraseological units with the component «head» called variations, emphasizes the systematic correlation of variation and synonymy of phraseological units with

the above-mentioned component in Spanish and Armenian and carries out a thorough analysis of phraseological units with this component on the level of language, uncovering the similarities and differences of phraseological variations between these two languages. By virtue of the systematic correlation of phraseological units with the component «head» the above-mentioned phraseological units convey expressiveness and emotionality to the text. The article is up-to-date, as it's the first time that has been carried out a contrastive analysis of phraseological units with the component «head» uncovering the similarities and differences between these two languages.

Key words: phraseological unit, phraseological variation, synonymy, polysemy, occasional transformation, phraseological variant.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. մայիսի 10-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. մայիսի 16-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. հունիսի 11-ին:

Ani Tamazyan

*Head of the Chair of Languages, Communication and
Pedagogy of Eurasia International University,
Researcher at the Chair of Applied Linguistics at European University of Armenia,
Email: aniltamazyan@gmail.com*

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-154

AMBIGUITY IN THE OSCE MINSK GROUP DOCUMENTS (ON THE EXAMPLE OF NAGORNO-KARABAGH CONFLICT)

Ambiguity in diplomatic discourse constitutes a significant linguistic strategy, allowing diplomats to manage the complexities and sensitivities of international relations. Linguistically, ambiguity involves the use of words or expressions with multiple meanings or interpretations, allowing diplomats to maintain flexibility and avoid confrontation. However, while ambiguity fosters constructive relationships among countries, the potential for multiple interpretations can also lead to misunderstandings.

This study investigates the role of ambiguity in diplomatic discourse, particularly the use of ambiguity as a phenomenon in statements issued by the OSCE Minsk Group on the Nagorno-Karabakh Conflict, to see how different types of ambiguity (lexical, syntactic, semantic, and pragmatic) are utilized in those statements and how they functioned. In conclusion, the use of ambiguous language, initially intended to maintain dialogue and avoid intensifying tensions, can also lead to multiple interpretations particularly perceptions of bias or insufficient support.

Keywords: the language of diplomacy, ambiguity, OSCE Minsk Group, statements, diplomatic discourse, pragmatic ambiguity.

Introduction

The OSCE Minsk Group was created in 1992 by the Conference on Security and Cooperation in Europe (now the OSCE) to provide a platform for peaceful

negotiations over a complex conflict between Armenia and Azerbaijan over the Nagorno-Karabakh region. It is co-chaired by three major international powers: France, Russia, and the United States. The OSCE Minsk Group operates under the framework of the OSCE, a regional organization focused on security and cooperation among European and Eurasian countries. The primary function of the Minsk Group is to act as a mediator between Armenia and Azerbaijan. The co-chairs were supposed to facilitate direct negotiations between the two parties and work to promote dialogue and compromise (OSCE Minsk Group).

This paper examines the diplomatic language used in the official statements of the OSCE Minsk Group concerning the Nagorno-Karabakh conflict, specifically analyzing how the ambiguity embedded within this language may contribute to the stagnation of the conflict resolution efforts and potentially sway the perceptions and actions of the involved parties. The documents were analyzed because they represent strategic and significant moments in the history of the Nagorno-Karabakh conflict, providing a comprehensive view of how ambiguity in diplomatic language has been used over different periods of the conflict. Ambiguity in diplomatic language is often seen as a tool (Pehar, 2011). While it can facilitate ongoing dialogue by avoiding overt confrontations, it may also obscure the commitments of the parties involved, potentially prolonging conflicts by allowing multiple interpretations of agreements. By analyzing statements issued during important years of the conflict, this study highlights how ambiguous expressions, while perhaps intended to maintain diplomatic balance, might inadvertently obscure commitments, prolong disputes and perceptions, particularly unfavorable for the Armenian side in this complex conflict.

The purpose of this research is to examine the texts of the statements issued by the OSCE Minsk Group concerning the Nagorno-Karabakh conflict, to find out whether the linguistic units used in the statements created ambiguity, and whether this ambiguity intentionally or unintentionally influenced stakeholder positions and influenced the process and outcome of the conflict's peaceful resolution.

Methods

Our study focuses on the analysis of ambiguity as a phenomenon found in the statements of OSCE Minsk Group issued in specific years like 2009, 2016, 2017, and 2021 as the following years were strategic, particularly 2009 is notable for efforts to intensify negotiations, including the declaration at the G8 summit in L'Aquila, Italy, encouraging Armenia and Azerbaijan to resolve the conflict, 2016 is marked by a significant escalation in conflict which is known as the Four-Day War in April 2016, 2017 which is not marked by a singular dramatic event but represents a continuation of negotiations and could show a pattern in the diplomatic language used across relatively calmer periods and finally 2021 a complicated year following the 2020 war, which resulted in a ceasefire agreement brokered by Russia in November 2020.

Employing qualitative textual analysis, each selected statement was examined

for instances of ambiguous language. Ambiguity was defined and categorized into lexical, syntactic, and semantic types based on linguistic criteria as well as pragmatic ambiguity also was highlighted. Each ambiguous instance was then analyzed in context to understand its potential for multiple interpretations and the implications of these interpretations on the perceptions of the conflict parties.

Results

The analysis of statements issued by the OSCE Minsk Group in the years 2009, 2016, 2017, and 2021 reveals substantial use of ambiguity in diplomatic language. Statements often employed ambiguous expressions to maintain neutrality and avoid direct confrontation. For example, phrases like “comprehensive settlement” and “promote a future of peace, stability, and prosperity” were used without specifying how these goals would be achieved, allowing for multiple interpretations depending on the interests of different parties.

Ambiguity can deter decisive actions or clear support for peace initiatives, potentially weakening one side’s position. This was evident in the statements from 2009 and 2016, where the use of vague language allowed parties to claim progress without committing to specific actions or concessions. The 2021 statement showed a reactive use of ambiguity, focusing more on immediate concerns of ceasefire violations and compliance with agreements rather than proactive measures.

Discussion

Ambiguity in diplomatic discourse is an important linguistic strategy that enables diplomats to observe complex and sensitive international relations. Linguistically, ambiguity involves the use of words or expressions with multiple meanings or interpretations, allowing diplomats to maintain flexibility and avoid confrontation. The strategic use of language helps to balance possible conflicting situations conveying necessary information while minimizing the risk of offending or provoking other parties. Though ambiguity is interpreted as a constructive phenomenon to foster constructive relationships among countries, the fact of different or multiple interpretations of the diplomats also leaves room for different understandings leading to conflicts and bias (Crystal, 1988).

Researchers traditionally distinguish between language ambiguity and speech ambiguity. Language ambiguity is the capacity of a word or phrase to have distinct senses, for example, the property of linguistic units. Some languages are notoriously famous for being polysemous and have a much higher potential for ambiguity. Given the fact that most words in natural languages are likely to be polysemous, i.e., having more than one meaning, ambiguity is not a rarity in language and speech. For example, *word “bank” in English can refer to a financial institution or the side of a river.* This inherent property of the word makes it ambiguous. *Example: “He was sitting by the bank.” (It could mean either he was sitting by the riverbank or by the financial institution.).* Whereas, speech ambiguity is the

realization of this property in an utterance. For instance, the sentence “*Can you pass the salt?*” “This can be interpreted as a straightforward question about the listener’s ability to pass the salt (literal meaning) or as a polite request for the listener to pass the salt (intended meaning) (Boyarskaya, 2019, p. 83).

In contemporary linguistics, several scholars presented their understanding of ambiguity. Particularly according to a theory by Brown and Levinson ambiguities play an essential part in the phenomena of linguistic politeness that combine two conflicting desires: the desire to convey a clear message that, in its authentic form, could insult a human being, and the desire to soften the message to avoid making human being feeling offended or humiliated (Brown, Levinson, 1978, p. 78).

Scholar Munson in his book “The Way of Words” defined ambiguity in the following way: “An expression is ambiguous when it has more than one meaning and it is used in a situation or context in which it can be understood in at least two different ways.” (Munson, 1976, p. 74). In other words, ambiguity is one of the most interesting language phenomena used in politics in general, and in diplomacy, in particular. This is because ambiguity allows politicians and diplomats to communicate in ways that are deliberately open to interpretations.

Similarly, Lycan claims that ambiguity can be defined in the following way. ‘A sentence S is ambiguous just in case there are at least two distinct propositions P1 and P2, and the single expression S bears the expressing relation to each of P1 and P2 (Lycan, 2000, p. 81).

It is also worth mentioning how Crystal (1988) defines ambiguity as the reference to a word or sentence that expresses more than one meaning. In “A Dictionary of Linguistics and Phonetics”, Crystal believes that grammatical or structural ambiguity is the most prevalent in the English language. Crystal (1988) differentiated between phrase structure ambiguity, transformational ambiguity, and lexical ambiguity. “In phrase structure ambiguity, alternative constituent structures can be assigned to a construction” (p.22), as in the example of new houses and shops, where the adjective new can be attributed to either the houses and shops or only to the houses. “*In transformational ambiguity, the sentence may have a similar bracketing on the surface for both reading, but is related to a more than one structure at a more abstract level of representation*” (p.23). The example ‘visiting speakers can be awful’ can be perceived as either it is awful to visit speakers or speakers who visit are awful. Crystal (1988) defines another type of ambiguity that arises not from the grammatical structure of a sentence but solely from an “alternative meaning of an individual lexical item” (p.23), lexical ambiguity. I found the table fascinating: the table can be a piece of furniture, or table of contents. Crystal (1988) asserts Cruse’s perspective that ambiguity must be distinguished from generality and indeterminacy. In the sentence, Mary saw a balloon, no ambiguity is detected, but indeterminacy to where, when, and how she saw it. Such sentences, including generality or indeterminacy, are categorized with vagueness but not with ambiguity.

Based on the above-mentioned interpretations we can state that Brown and Levinson (1978) emphasize ambiguity's role in linguistic politeness, which involves balancing clarity with the need to avoid offending. This definition implies a functional aspect of ambiguity in social interactions. Whereas, Munson (1976) focused more on the semantic aspect without considering the social function. Additionally, Lycan (2000) emphasizes the logical structure of ambiguity rather than its social or semantic functions. As compared to these scholars, Crystal provided more details on this. Crystal (1988) classifies ambiguity into structural types (phrase structure, transformational, and lexical), providing a more detailed and categorization-based definition compared to the others. Understanding these perspectives provides a comprehensive view of how ambiguity operates in language, highlighting its complexity and significance in communication.

Linguists have not agreed on a sole classification of ambiguity in language. While most linguists classified ambiguity under two broad categories: lexical and syntactic Chomsky (1965), shed light on another type, pragmatic ambiguity (Zelta, 2014). Later, Culicover and Jackendoff (2005) introduced semantic ambiguity. Based on the theories of the mentioned scholars we will classify ambiguity into lexical, syntactic, and semantic levels:

Lexical ambiguity: A single word can have more than one meaning; for example, “bank” can refer to both a financial institution and the edge of a river (Katz, Fodor, 1963).

Syntactic ambiguity: When a sentence's structure leaves room for interpretation, its meaning becomes muddled. For example, “Flying planes can be dangerous” could refer to either the act of flying a plane or the danger of flying itself (Chomsky, 1965).

Semantic ambiguity: When words are not related to one another, a sentence's meaning becomes ambiguous (for example, “I saw her duck” can refer to both a bird and a person running from something) (Lyons, 1977).

Apart from the above-mentioned types of ambiguity pragmatic ambiguity also occurs when a sentence has several meanings in the context in which it is uttered. This can be classified as ambiguity in speech acts, ambiguity in presuppositions, and referential ambiguity (Zelta, 2014).

Regarding ambiguity in speech acts, it is important to note that full natural language systems must recognize the speaker's intentions in an utterance. They must know when the speaker is asserting, asking, or making an official or social gesture (Searle 1975, p. 23). Therefore, *can you open the door* can be ambiguous as it might in context represent a question, request, or even an offer. Similarly, *the cops are coming* can be processed as an assertion, a warning, or an expression of relief. Being unable to determine its pragmatic meaning makes this sentence ambiguous. Ambiguity in presuppositions is when speakers mark linguistically the information that is to be taken for granted, and such information can be interpreted in various ways (Zelta, 2014). This can be well demonstrated in the words too.

Bach (1982) states that the expression *I love you too* can be understood as one

of the four interpretations: 1. *I love you just like you love me.* 2. *I love you just like someone else does.* 3. *I love you and love someone else also.* 4. *I love you as well as I like you.* Referential ambiguity occurs when an anaphora can take its reference from more than one element each playing the role of an antecedent. Anaphora includes pronouns, definite noun phrases, and some forms of ellipsis (Levinson, 1983). In the example, the trucks shall treat the *roads before they freeze the antecedent* to the anaphora they can be either trucks or roads.

Lexical ambiguity allows diplomats to craft statements that can be interpreted differently by various audiences. This can help avoid confrontation and provide room for maneuvering in negotiations (Dai, 2021). For example, the following statement “*We encourage all parties to engage in meaningful dialogue*” can be interpreted differently by various audiences due to lexical ambiguity. “*Meaningful dialogue*” could mean that all parties should engage in in-depth and substantive discussions addressing core issues. The second interpretation of “*meaningful dialogue*” might be understood as any form of conversation that moves beyond mere formalities, even if it does not tackle core issues directly.

Syntactic ambiguity enables diplomats to construct sentences that can be interpreted in multiple ways, depending on the context. For instance, the sentence “*We are prepared to meet the challenges that lie ahead*” can have a literal interpretation e.g. the diplomat could be stating that their country is ready to face any upcoming difficulties or obstacles and contextual interpretation which depends on the context. This could imply a willingness to engage in negotiations, signaling flexibility and openness without committing to any specific actions or outcomes (Misbah M. D. Al-Sulaimaan & Rahma I.A.K Al-Me'mary, 2016).

Semantic ambiguity helps diplomats phrase their statements in a way that can be understood differently by different parties, allowing for diplomatic flexibility and avoiding confrontations (Zhang Xiao-Hong, 2008). For example, the following statement “*We support efforts to promote peace in the region*” can be understood by one party as a commitment to diplomatic and peaceful resolution. Another party might interpret it as an endorsement of peace through maintaining the status quo, even if it means continued occupation or control over disputed territories.

Pragmatic ambiguity allows diplomats to use language that can be interpreted in multiple ways, depending on the context and the audience's perceptions. This is crucial in maintaining politeness and avoiding offense in sensitive international relations (Chen Xuan, 2011). For instance, the statement “*We encourage all parties to engage in meaningful dialogue*” might have several interpretations all parties should engage in in-depth and substantive discussions addressing core issues. And any form of conversation that moves beyond mere formalities, even if it does not tackle core issues directly, is encouraged.

Classifying ambiguity into lexical, syntactic, semantic, and pragmatic categories provides a comprehensive understanding of its use in diplomatic discourse (Mohammad, 2017, p. 201). Each type serves a distinct function, offering diplomats tools to enhance communication, gain strategic advantages, avoid conflict, and

improve negotiations. Recognizing and leveraging these ambiguities is crucial for effective and nuanced diplomatic communication.

The ambiguity often inherent in diplomatic discourse serves as a strategic tool, allowing for flexibility in interpretation and helping negotiators achieve consensus without committing to specifics that might hinder agreement. D'Acquisto mentions that one of the features of diplomatic discourse is the ambiguity of speech. Ambiguity occurs unwillingly without any intention. To be flexible politicians do not say everything literally and leave an option for alternative versions. (D'Acquisto, 2017, p. 10). However, ambiguity used in diplomatic discourse constructs dual if not multiple interpretations, as ambiguity prevents a concise understanding or reception of the intended meaning. These can lead to various perceptions, which can create a semantic gap in the documents.

Thus, ambiguity provides important functions in both language and diplomacy, either as a natural feature of communication or as a deliberate strategy. After having discussed the different aspects of ambiguity, as a continuation of our research we are going to provide the analysis of ambiguity with examples of how the latter was utilized in the statements of the OSCE Minsk Group.

Analysis

First let us have a look at the statement issued in 2009: *“Foreign Ministers Lavrov and Kouchner and Deputy Secretary Steinberg reiterated the commitment of their countries, as expressed in the Joint Statement on the Nagorno-Karabakh conflict at the L’Aquila Summit of the Eight on July 10, issued by their three Presidents, to support the leaders of Armenia and Azerbaijan as they complete work on the Basic Principles and urged that the parties complete this work as soon as possible. They stressed that agreement on the Basic Principles would provide the framework for a comprehensive settlement to promote a future of peace, stability, and prosperity for the entire region. The Foreign Ministers of Armenia and Azerbaijan reported on progress during this year in achieving a common understanding of points of the Basic Principles. They stated the willingness of their countries to complete work on the Basic Principles, as stipulated by the Presidents of the Co-Chair countries at L’Aquila. The Ministers reaffirmed their commitment to work intensively to resolve the remaining issues, to reach an agreement based, in particular, upon the principles of the Helsinki Final Act of Non-Use of Force or Threat of Force, Territorial Integrity, and the Equal Rights and Self-Determination of Peoples (OSCE Minsk Group, 2009).”*

The statement involves multiple parties like Russia, France, the USA, Armenia and Azerbaijan. It references a commitment made in a Joint Statement during the L’Aquila Summit, which is aimed at supporting Armenia and Azerbaijan as they finalize the Basic Principles for resolving the Nagorno-Karabakh conflict. The statement emphasizes urgency (“urged that the parties complete this work as soon as possible”) and outlines the ultimate goal (“a future of peace, stability, and prosperity for the entire region”). However, from the point of view of ambiguity,

there are several expressions that according to our analysis are vague and they can be maneuvered and interpreted in a way that corresponds to the national interests and political agendas of the specific negotiating party. Particularly phrases like “*comprehensive settlement*” and “*promote a future of peace, stability, and prosperity*” are intrinsically ambiguous. These phrases are highly subjective, allowing for multiple interpretations about what “*peace*” and “*prosperity*” actually entail or how they should be achieved. These are just words, but nothing is mentioned about the ways of reaching them.

The statement avoids specifying the exact nature of the “*remaining issues*” or how they will be resolved. This nonspecific language serves as a diplomatic cushion, allowing parties to claim progress without committing to particular actions or concessions.

Another statement from the OSCE Minsk Group issued in 2016 is also rich in ambiguous expressions: “*According to information collected from multiple reliable sources, on 15 May, Azerbaijani armed forces fired a missile across the Line of Contact, striking military equipment. On the evening of 16 May and continuing into 17 May, Armenian armed forces retaliated with mortar fire of various calibers. These actions by both sides represent significant violations of the ceasefire and are cause for alarm. There are contradictory reports regarding the targets of these recent strikes, as well as about casualties sustained and damages inflicted. The OSCE Minsk Group Co-Chairs and the Personal Representative of the OSCE Chairperson-in-Office continue to collect further data and analysis to gain more complete and accurate information about the current situation. The Co-Chairs condemn these recent ceasefire violations and call upon the sides to take all necessary measures to prevent any further escalation in the conflict zone (OSCE Minsk Group, 2016)*”.

The statement starts with presenting facts about the actions that were taken by the Armenian and Azerbaijani armed forces, which is followed by these ambiguous expressions “*contradictory reports regarding the targets of these recent strikes*” and “*about casualties sustained and damages inflicted.*” These ambiguous sentences can affect the perception of accountability. Without specifying the target or extent of casualties, the report does not clarify which side may have disproportionately escalated the conflict, leaving room for interpretations that could either facilitate or exaggerate the perceived aggression of either side. The statement that the OSCE’s Minsk Group Co-Chairs and the Personal Representative continue to “*collect further data and analysis to gain more complete and accurate information about the current situation*” further intensifies the ambiguity. This suggests an absence of precise data, which can delay any international response or action, potentially allowing ongoing violations without immediate repercussions.

By carefully choosing diplomatic language and remaining neutral (“*call upon the sides to take all necessary measures to prevent any further escalation*”), the intention may ensure fairness and objectivity. However, this can also lead to confusion as it does not explicitly address who usually starts the escalation. This

sentence “*call upon the sides to take all necessary measures to prevent any further escalation*” can be viewed as ambiguous as it does not mention or assign any responsibility for the initiation of hostilities. This broad appeal for peace could be seen as minimizing particular acts of aggression, especially if one side believes it is more about defending than initiating.

We can see a similar perception in the next statement which was issued in 2017: “*In light of the dramatic escalation in violence along the Line of Contact in April, we express concern over continuing armed incidents, including reports on the use of heavy weapons, and strongly condemn the use of force or the threat of the use of force. There is no military solution to this conflict and no justification for the death and injury of civilians. We are also aware of allegations of atrocities committed on the field of battle in April, which we condemn in the strongest terms. We appeal to the sides to confirm their commitment to the peaceful resolution of the conflict as the only way to bring real reconciliation to the people of the region. We also urge them to adhere strictly to the 1994/95 ceasefire agreements that make up the foundation of the cessation of hostilities in the conflict zone (OSCE Minsk Group, 2017).*”

A general declaration of worry regarding the “*dramatic escalation in violence*” and “*continuing armed incidents,*” including the deployment of heavy weapons, opens the statement. The lack of precision in identifying responsible sides for instigating violence could potentially undermine accountability and be perceived as a protective measure for those who engage in violent atrocities.

The above-mentioned phrases might be interpreted as equal to the behavior of both sides because it does not name the aggressor. If one side is predominantly losing or defending itself, this equivalence might be perceived as unjust. Armenians might interpret such ambiguous language as a defensive reaction to cruelty.

In the following sentence “*allegations of atrocities committed on the field of battle in April, which we condemn in the strongest terms.*” We can also see elements of ambiguity. Particularly, denouncing the crimes but only calling them “*allegations,*” may denote that there isn’t enough proof to support the claims made or that a definite position will not be taken until further information is obtained. For victims who are fighting for justice and acknowledgment, this can be discouraging because it doesn’t explicitly acknowledge the crimes, which may diminish their suffering. It is possible to interpret the generic appeal for peace as a lack of sufficient international response in the absence of particular actions or direct engagement. Such ambiguity could potentially lead to multiple interpretations that are unfavorable to Armenia’s interests.

We can identify ambiguous expressions in another statement issued by the OSCE Minsk Group in 2021 after the 44 days war: “*The Co-Chair countries call on Armenia and Azerbaijan to refrain from inflammatory rhetoric and provocative actions and to implement in full the commitments they undertook on 9 November 2020 and reconfirmed on 26 November 2021 in statements made by the President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia, and President*

of the Russian Federation and other jointly agreed ceasefire arrangements. The Co-Chair countries call on Armenia and Azerbaijan to continue their engagement under Co-Chair auspices to make concrete progress on humanitarian issues — including, inter alia, detainees, demining, missing persons, voluntary return of displaced persons, and the protection of historic and cultural sites, and to work constructively to resolve other outstanding issues, such as border delimitation and demarcation and the restoration of economic and transportation links. The Co-Chair countries also note with concern recent incidents on the non-demarcated Armenia–Azerbaijan border and reaffirm that the use or threat of force to resolve border disputes is unacceptable. The Co-Chair countries also remind Armenia and Azerbaijan of their obligation to comply with the requirements of international humanitarian law and urge the sides to lift immediately all restrictions on international humanitarian organizations accessing conflict-affected areas and populations (OSCE Minsk Group, 2021)”. The calls to “refrain from inflammatory rhetoric and provocative actions” are made to both Azerbaijan and Armenia, but they do not identify any particular provocations. This may be interpreted as denying or neutralizing any claims made by Armenia about provocations by Azerbaijan, which could result in the idea that justifiable complaints or defensive measures are unfairly linked to aggressiveness. The declaration refers to the “commitments they undertook on 9 November 2020 and reconfirmed on 26 November 2021” but it does not go into specifics about what these promises entail or how they were fulfilled. When it comes to accountability and progress, this lack of clarity can lead to misunderstandings or irritation, particularly when one side believes the other has not fulfilled its end of the commitments. Although the following statements seem unambiguous “recent incidents on the non-demarcated Armenia–Azerbaijan border” and “the use or threat of force to resolve border disputes is unacceptable” they exclude important details about the occurrences, such as which party is the initiator of the context. This could be interpreted as a way to avoid going up against the aggressor directly, which could be unfavorable for the victimized (for the Armenian) party if they are constantly being provoked.

Based upon the classification of linguistic ambiguity, which includes the following types linguistic, semantic, and syntactic as well as pragmatic ambiguity, we can state that the lexical ambiguity was demonstrated in the form of separate words like the terms “commitment,” “progress,” and the phrase “comprehensive settlement” which were vague and open to interpretation, allowing different parties to project their meanings onto these statements. However, semantic and syntactic ambiguities were more notable in the analyzed statements, to be more accurate let us present the outcomes below in the form of a table. The classification was held based on the theoretical data presented in the section of the Discussion.

Table 1 The Classification of the Types of Ambiguity in the Statements of OSCE Minsk Group Statements

Year	Semantic	Syntactic
2009	<ul style="list-style-type: none"> • They stressed that agreement on the Basic Principles would provide the framework for a comprehensive settlement. • Urged that the parties complete this work as soon as possible») and outlines the ultimate goal («a future of peace, stability, and prosperity for the entire region. 	<ul style="list-style-type: none"> • The Ministers reaffirmed their commitment to work intensively to resolve the remaining issues, and to reach an agreement based, in particular, upon the principles of the Helsinki Final Act of Non-Use of Force or Threat of Force, Territorial Integrity, and the Equal Rights and Self-Determination of Peoples.
2016	<ul style="list-style-type: none"> • According to information collected from multiple reliable sources, on 15 May, Azerbaijani armed forces fired a missile across the Line of Contact, striking military equipment. • Contradictory reports regarding the targets of these recent strikes» and «about casualties sustained and damages inflicted. 	<ul style="list-style-type: none"> • Call upon the sides to take all necessary measures to prevent any further escalation. • Collect further data and analysis to gain more complete and accurate information about the current situation.
2017	<ul style="list-style-type: none"> • We are also aware of allegations of atrocities committed on the field of battle in April, which we condemn in the strongest terms. 	<ul style="list-style-type: none"> • We appeal to the sides to confirm their commitment to the peaceful resolution of the conflict as the only way to bring real reconciliation to the people of the region. • We also urge them to adhere strictly to the 1994/95 ceasefire agreements that make up the foundation of the cessation of hostilities in the conflict zone.
2021	<ul style="list-style-type: none"> • Implement in full the commitments they undertook. 	<ul style="list-style-type: none"> • The Co-Chair countries call on Armenia and Azerbaijan to continue their engagement under Co-Chair auspices to make concrete progress on humanitarian issues. • The Co-Chair countries also remind Armenia and Azerbaijan of their obligation to comply with the requirements of international humanitarian law and urge the sides to lift immediately all restrictions on international humanitarian organizations accessing conflict-affected areas and populations.

From the perspective of pragmatic ambiguity, the expressions listed below in the Table 2, taken from the statements of 2009, 2016, 2017, and 2021 bear pragmatic ambiguity.

Table 2 Manifestation of Pragmatic Ambiguity in the OSCE Minsk Group Statements

	Ambiguity in Speech Acts	Ambiguity in Presupposition	Referential Ambiguity
2009	<ul style="list-style-type: none"> •The phrase «urged that the parties complete this work as soon as possible» could be seen as a request or a command, depending on the interpretation. •“They stressed that agreement on the Basic Principles would provide the framework for a comprehensive settlement» can be understood as an assertion or a suggestion. 	<ul style="list-style-type: none"> •«Agreement on the Basic Principles would provide the framework for a comprehensive settlement» presupposes that there is a common understanding of what these Basic Principles are and that they are agreed upon as beneficial. •The statement «reported on progress during this year in achieving common understanding» presupposes that progress has been made, but it is ambiguous as to the extent and nature of this progress. 	<p>The term «their countries» can refer to Armenia and Azerbaijan or to the countries represented by Lavrov, Kouchner, and Steinberg, leading to confusion about who is committing to what.</p>
2016	<ul style="list-style-type: none"> •Condemn these recent ceasefire violations» can be interpreted as a strong denunciation or merely a formal expression of disapproval. •«Call upon the sides to take all necessary measures» might be a request or a demand, depending on the diplomatic context. 	<ul style="list-style-type: none"> •The statement presupposes that both sides have the capability and willingness to adhere to the ceasefire, which might not be the case. •Contradictory reports regarding the targets of these recent strikes» presuppose that the truth is unclear and open to interpretation. 	<ul style="list-style-type: none"> •These actions by both sides» can refer to the specific instances of missile and mortar fire or to broader patterns of behavior, leading to different interpretations of responsibility
2017	<ul style="list-style-type: none"> •«Express concern over continuing armed incidents» can be seen as a mild warning or a grave alarm, depending on the audience’s perspective. •«Strongly condemn the use of force or the threat of the use of force» might be interpreted as an absolute denouncement or as a situational critique. 	<ul style="list-style-type: none"> •«There is no military solution to this conflict» presupposes that all parties agree on this assessment, which may not be true. •«We are also aware of allegations of atrocities» presupposes that these allegations are significant and credible, but it leaves room for different interpretations of their validity. 	<ul style="list-style-type: none"> •«The sides» can refer to the immediate parties involved in the recent incidents or to the broader entities of Armenia and Azerbaijan.
2021	<ul style="list-style-type: none"> •«Call on Armenia and Azerbaijan to refrain from inflammatory rhetoric» can be interpreted as a polite request or a stern warning. •«Work constructively to resolve other outstanding issues» might be a suggestion or an imperative. 	<ul style="list-style-type: none"> •«The commitments they undertook on 9 November 2020» presupposes a shared understanding and agreement on those commitments. •«Concrete progress on humanitarian issues» presupposes that progress is both possible and expected, though it remains undefined. 	<ul style="list-style-type: none"> •«Recent incidents on the non-demarcated Armenia-Azerbaijan border» can refer to specific events or a general pattern of behavior, leading to different interpretations of urgency and scale.

Conclusion

While examining the ambiguity as a phenomenon used in the statements of OSCE Minsk Group on the Nagorno-Karabakh conflict, we have come to the idea that although ambiguity in diplomatic discourse may help to maintain flexibility, it can also have serious negative effects, especially in long-term conflicts where responsibility and clarity are essential. Based upon our analysis of the statements about the Nagorno-Karabakh conflict issued by the OSCE Minsk Group, the ambiguity did not serve its initial purpose. On the contrary, the multiple interpretations caused by ambiguity might have led to misunderstandings and insufficient support for the Armenian side.

In the statements of 2007, 2016, and 2017, ambiguity served to keep the dialogue ongoing, whereas in the statement of 2021 (a year after the 44-day war), it seems to address more immediate concerns of ceasefire violations and compliance with agreements, suggesting a reactive rather than proactive use of ambiguity.

We shall also state that the presence of ambiguity in the statements of the OSCE Minsk Group may also be viewed as a lack of clarity and specificity, as a failure to adequately support the resolution of the conflict by the international observers. This can affect international support dynamics, where ambiguous diplomatic language might deter decisive actions or clear support for peace initiatives, potentially weakening the position of one side and weakening the claims of the Armenian side.

Thus, we can state that the use of ambiguity in the statements, as mentioned earlier, while typical of diplomatic discourse intended to maintain dialogue and avoid exacerbating tensions, can lead to perceptions of insufficient support. These perceptions are influenced by the general demands for peace without specific action, the vagueness of commitments, and the failure to identify aggressors in conflict situations. These kinds of ambiguities, while aiming to preserve diplomatic balance, appear to have hindered substantive progress toward conflict resolution, allowing for the continuation of hostilities and misunderstandings between the involved parties. For Armenians, particularly if they feel they are disproportionately victimized, such ambiguous language could be seen as minimizing their complaints or lessening the severity of the measures taken against them. This illustrates the delicate balance in diplomatic communication where language choices can significantly influence perceptions of justice and support in international conflicts.

Our research stresses that while ambiguity can be a helpful diplomatic instrument, using it excessively might cause stakeholders to become disillusioned and stagnate, particularly in delicate geopolitical issues. It is of vital importance to reassess how international mediators, such as the OSCE Minsk Group, use language strategically to improve the effectiveness of peace talks and promote long-term stability in conflict-affected areas.

References

- Al-Sulaiman, M. M. D., & Al-Me'mary, R. I. A. K. (2016). Syntactic Ambiguity in Diplomatic Language: Flexibility in Addressing Sensitive Issues. *Journal of Language and Politics*, 15(4), 541-559.
- Bach, K. (1982). Intentions and Demonstrations. *Analysis*, 42(3), 174-178.
- Boyarskaya, E. (2019). Ambiguity matters in linguistics and translation. *Slovo ru Baltic Accent*, 10(3), 81-93.
- Brown, P., & Levinson, S. (1978). Universals in Language Usage: Politeness Phenomena. In E. N. Goody (Ed.), *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction* (pp. 56-310). Cambridge: Cambridge University Press.
- Chen, X. (2011). Pragmatic Ambiguity in Diplomatic Discourse: Politeness and Avoiding Offense in International Relations. *Journal of Pragmatics and Communication*, 19(1), 23-38.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press.
- Crystal, D. (1998). A Dictionary of Linguistics and Phonetics, *Basil Blackwell*, Oxford, (pp. 22-23).
- Culicover P.W. and Jackendoff R. (2005). *Why simpler syntax. Simpler Syntax*. Oxford: Oxford University Press.
- D'Acquisto, G. (2017). *A Linguistic Analysis of Diplomatic Discourse: UN Resolutions on the Question of Palestine*. Cambridge Scholars Publishing.
- Dai, W. (2021). Lexical Ambiguity in Diplomatic Language: A Double-Edged Sword. *Journal of Pragmatics*, 178, 14-27.
- Joint Statement by the Heads of Delegation of the Minsk Group Co-Chair Countries and the Foreign Ministers of Azerbaijan and Armenia. Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/a/2/40626.pdf>
- Joint Statement by the Heads of Delegation of the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries. Retrieved from <https://www.osce.org/mg/287531>
- Joint Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries. Retrieved from <https://www.osce.org/minsk-group/507320#:~:text=agreed%20ceasefire%20arrangements.-,The%20Co%2DChair%20countries%20call%20on%20Armenia%20and%20Azerbaijan%20to,cultural%20sites%2C%20and%20to%20work>
- Katz, J. J., & Fodor, J. A. (1963). The Structure of a Semantic Theory. *Language*, 39(2), 170-210.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge University Press.
- Lycan, W. (2000). *Philosophy of Language: A Contemporary Introduction*. London, New York: Routledge.
- Mohammad, A. (2017). The Ambiguous Nature of Language. *International Journal of Social Science and Education*, 7(4). Retrieved from <https://ijsse.com/sites/default/files/issues/2017/v7i4/IJSSEv7i4Paper-03.pdf>
- Munson, R. (1976). *The Way of Words*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- OSCE Minsk Group. Retrieved from <https://www.osce.org/mg>
- Pehar, D. (2011). *Diplomatic Ambiguity: Language, Power, Law*.
- Searle, J. (1975). Indirect Speech Acts. In Cole & Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics* (Vol. 3, pp. 59-82). New York: Academic Press.

Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. Retrieved from <https://www.osce.org/minsk-group/318171>

Zhang, X.-H. (2008). Semantic Ambiguity in Diplomatic Language: Flexibility and Avoidance of Confrontation. *International Journal of Diplomacy*, 3(2), 45-60.

Zelta, E. N. (2014). Ambiguity. In Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved from <http://plato.stanford.edu>

Անի Թամազյան

*Եվրասիա միջազգային համալսարանի լեզուների, հաղորդակցության և մանկավարժության ամբիոնի վարիչ, Հայաստանի Եվրոպական համալսարանի Կիրառական լեզվաբանության ամբիոնի հայցորդ
Էլ. հասցե՝ anitamazyann@gmail.com*

ԵՐԿԱԿԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎՎ ՄԻՆՍԿԻ ԽՄԲԻ ՓԱՏՏԱԹՂԹԵՐՈՒՄ (ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

Դիվանագիտական խոսույթում երկակիությունը մարտավարական գործիք է, որը դիվանագետներին հնարավորություն է տալիս զբաղվել միջազգային հարաբերություններում առկա նրբություններով և զգայունություններով:

Լեզվաբանորեն, երկակիությունը ենթադրում է բազմիմաստ մեկնաբանություններ ունեցող բառերի կամ արտահայտությունների օգտագործում, ինչի շնորհիվ դիվանագետները կարողանում են պահպանել ձկունություն և խուսափել առձակատումից: Այնուամենայնիվ, չնայած երկիմաստությունը խթանում է կառուցողական հարաբերությունները երկրների միջև, բազմակի մեկնաբանությունների հնարավորությունը կարող է նաև հանգեցնել թյուրիմացությունների, հակամարտությունների և կողմնակալության:

Այս հետազոտությունը ուսումնասիրում է երկակիության դերը դիվանագիտական խոսույթում, մասնավորապես, երկակիության կիրառումը՝ որպես երևույթ ԵՎՎ Մինսկի խմբի կողմից Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության վերաբերյալ արված հայտարարություններում,՝ պարզելու, թե ինչպես են օգտագործվել երկակիության տարբեր տեսակները (բառագիտական, շարահյուսական, իմաստաբանական և գործաբանական) այդ հայտարարություններում և ինչպես են դրանք գործել:

Եզրափակելով՝ երկիմաստ լեզվի օգտագործումը, որն ի սկզբանե նախատեսված էր երկխոսությունը պահպանելու և լարվածության ուժեղացումից խուսափելու համար, կարող է նաև հանգեցնել բազմակի մեկնաբանությունների, մասնավորապես՝ կողմնակալության կամ անբավարար աջակցության ընկալման:

Հիմնաբառեր. դիվանագիտության լեզու, երկակիություն, ԵՎՎ Մինսկի խումբ, հայտարարություններ, դիվանագիտական խոսույթ, գործաբանական երկակիություն:

Ани Тамазян

*Заведующая кафедрой языков, коммуникации и педагогики Международного университета Евразия, Соискатель кафедры Прикладной лингвистики Европейского университета Армении
Эл. адрес: aniltamazyann@gmail.com*

ДВУСМЫСЛЕННОСТЬ В ДОКУМЕНТАХ МИНСКОЙ ГРУППЫ ОБСЕ (НА ПРИМЕРЕ НАГОРНО–КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА)

Двусмысленность в дипломатическом дискурсе является тактическим инструментом, который позволяет дипломатам управлять сложностями и тонкостями, присущими международным отношениям. Лингвистически, двусмысленность включает использование слов или выражений с несколькими значениями или интерпретациями, что позволяет дипломатам сохранять гибкость и избегать конфронтации. Однако, несмотря на то что двусмысленность способствует конструктивным отношениям между странами, возможность множественных интерпретаций также может привести к недопониманиям, конфликтам и предвзятости. Это исследование изучает роль двусмысленности в дипломатическом дискурсе, в частности использование двусмысленности как явления в заявлениях, сделанных Минской группой ОБСЕ по Нагорно–Карабахскому конфликту, чтобы выяснить, как разные виды двусмысленности (лексическая, синтаксическая, семантическая и прагматическая) используются в этих заявлениях и как они функционировали. В заключение, использование двусмысленного языка, первоначально предназначенного для поддержания диалога и избежания усиления напряженности, также может привести к множественным интерпретациям, особенно к восприятию предвзятости или недостаточной поддержки.

Ключевые слова: язык дипломатии, двусмысленность, Минская группа ОБСЕ, заявления, дипломатический дискурс, прагматическая двусмысленность.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. մայիսի 18-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. մայիսի 20-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. հունիսի 11-ին:

Anush Martirosyan

*Lecturer and Ph.D. student of Languages, Communication and Pedagogy Department at Eurasia International University,
PHD student of University of Santiago de Compostela
Email: anush.martirosyan@eiu.am*

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-170

THE LINGUISTIC PERCEPTION OF EVOLUTION OF TERRORISM AND ITS POLITICAL IMPLICATIONS ACROSS HISTORY

The article examines the linguistic evolution of the perception of terrorism from ancient times to the modern era. It discusses how the concept of terrorism has shifted from a positive to a negative meaning highlighting the significant role of political and state players in shaping this perception by using language as a powerful tool. The article also touches upon the problematic nature of defining and interpreting terrorism, highlighting its subjective nature and the influence of political motivations. It is explained also how the line between terrorist and freedom fighter can be blurred, leading to conflicts in perceptions and definitions which causes problems in the fight against terrorism.

Key words: terrorism, freedom fighter, negative, positive, political motivation, perception, language.

Introduction

Terrorism as a global threat has existed since ancient times and is expressed in the activities of various empires, states, organizations, and individuals. Although the roots of terrorism are quite old and come from ancient times, the term was coined during the French Revolution, known as the *Reign of Terror / 1793-1794/*. During the Revolution, the Jacobins used the term to describe their actions. It was a series of large-scale violent acts that instilled fear in the public.

The word “terrorism”, however, first appeared in English dictionaries in 1978

with a description of the ‘systematic use of terror’ (Sahi, 2017). With the changing norms and political interest over the centuries, the perception of the latter has modified significantly shifting from a positive to a negative meaning.

If in the past, terrorism was often used as a tool by state leaders to pursue their own interests to maintain power and intimidate opposition groups, and was in favor of states, then in modern days it is perceived as a phenomenon against states. The change was orchestrated by the changing global dynamics, political ideologies, and societal norms and the rise of the narratives of international human rights norms and the condemnation of terrorism by the international community since the world has become more interconnected and globalized. With the re-establishment of the kingdoms, the rise of new powers, and the changed course of diplomacy, the concept of terrorism has meanwhile taken on a new role (Crenshaw, 2010).

The language has been utilized as a strategy by individuals and political leaders for their narratives. Fahnestock mentions that that ‘commentators identified and codified the features of language that might enhance its power over audiences’ (Fahnestock, 2011). To conduct the analysis the following research questions were addressed.

1. How has the perception and definition of terrorism evolved over time, particularly in relation to political attitudes and motivations?
2. What role has political power played in shaping our understanding of terrorism, and how has this influenced counterterrorism measures?
3. How has the concept of terrorism been utilized as a tool for influencing audiences or governments throughout history?

The answer to these questions provides invaluable insight into the ever-evolving landscape of terrorism, spreading light on the underlying motivations and factors driving those transformations.

Methodology

This article is rooted in empirical research, which includes a historical review and analysis of speeches from various leaders and individuals. The study utilizes linguistic analysis, qualitative and comparative methods to make possible the examination of the similarities and differences among the speeches and the changing course of the perception of terrorism through the time.

Results

The article discusses the changing nature of the perception of terrorism throughout history. It highlights how terrorism was initially seen as a tool for dominance and control in ancient times, before becoming a controversial and subjective concept in the medieval and early modern periods. Finally, in the late modern period, terrorism became universally condemned as a form of violence. The article also discusses the influence of political power on shaping our understanding of terrorism and emphasizes the subjective nature of defining and

interpreting terrorism. It explores the use of rhetoric and emotions to justify or condemn terrorist actions, as well as the manipulation of the phrase “one man’s terrorist is another man’s freedom fighter” to create confusion and ambiguity. The article provides specific historical examples to illustrate the changing perceptions of terrorism in ancient and early modern times.

Discussion

It is undeniable that before the tragic events of 9/11¹, terrorism received relatively less attention. However, in the aftermath of 9/11, there was a notable shift in focus, particularly among powerful states such as the USA, France, Great Britain, Japan, and others, who significantly increased their efforts in combating terrorism, commonly known as counterterrorism.

The catalyst for this heightened attention was the realization that if terrorists could successfully target a country as prominent as the United States, which boasted a highly developed security system, then no nation was immune from the threat. The fear of potential attacks on any country prompted a collective response to prioritize counterterrorism measures.

When discussing terrorism, it is crucial to acknowledge that our understanding of it, including its definitions and linguistic perceptions, has been shaped by political attitudes. The influence of political power has played a significant role in shaping our understanding of terrorism.

This recognition is essential as it highlights the subjective nature of defining and interpreting terrorism, which can vary depending on political motivations and interests.

As previously mentioned, the concept of terrorism has undergone significant changes over time. In the past, individuals who carried out terrorist actions were sometimes attributed an inspiring heroic profile. They openly boasted about their horrific acts, expressing a sense of pride in their deeds. However, contemporary society has overwhelmingly rejected such glorification of terrorism. Nowadays, anyone involved in terrorizing people or participating in acts of terrorism is universally considered a criminal and is viewed by society as a “bad person.” This shift in perception reflects a broader understanding of the destructive and harmful nature of terrorism, as well as the recognition that the intentional infliction of fear and violence upon innocent individuals cannot be justified or celebrated.

In ancient times (from 6,000 BCE to 650 CE), kings who terrorized people encouraged this phenomenon, the greater the phenomenon of oppressing people through terror, the greater the role of the given person.

Such kind of example can be found also in the speech of Assurnasirpal, the king of Assyria who after conquering territories left the following cuneiform inscription found in Mosul Iraq.

I built a pillar over against his city gate and I flayed all the chiefs who

¹ For more information see the book David M. Bresnahan ‘9-11: Terror in America’ Windsor House, 2001.

had revolted, and I covered the pillar with their skin. Some I walled up within the pillar some I impaled upon the pillar of stakes... Many captives from among them I burned with fire, and many I took as living captives. From some, I cut off their noses, their ears, and their fingers, of many I put out the eyes. I made one pillar of living and another of heads (Matusitz, 2013).

In the given examples they tried to praise terror actions and the usage of the personal pronoun 'I' meant to emphasize the dominant image of the kings. Through linguistic means like the use of past simple and the detailed description of events sequences, / did, impaled, skinned, raped, burned, etc./ they tried to point out the tyrannical power of the king. This style of language could be considered the first manifestation of diplomatic-political speech which was low-developed and deconstructive.

The cuneiform inscriptions show that the perception of terrorism by states, kingdoms, and empires was positive, and spreading terror ideas among people was one of the main tools for keeping power.

However, this type of tyrannical discourse was deconstructive and diplomatically uncompetitive since the only idea was to dominate and frighten others by spreading terror everywhere. On the other hand, this was conditioned by the fact of limited rights of people and total freedom and lack of punishment of world leaders. The absence of global organizations was another reason for such kind of behavior by kings and emperors. However, later, we see the change of the perceptions and actions based on this.

The perception of terror in the early modern period (15th–18th century AD) started to change and operate against countries. We see a new chapter of terrorism history where people or specific groups started to use terrorism for new ideas such as democracy, human rights, etc. In this period terrorism was supposed to bring revolution and democracy, meaning instead of terrorizing the people itself, it terrorized the country's leaders and was against the leading regimes. It was a time when terrorism was used against states and as an act of violence was no longer something done by the state leaders but against the state organs with a persuasive and emotional discourse directed to the public that was one of the engines of the latter.

In 1793 Maximilien Robespierre, the radical Jacobin leader and one of the main figures of the French Revolution made terror 'the order of the day'. A year later, in 1794, the leader of the French Revolution justified terrorism in his speech and the moral was that it was revolutionary terrorism in the name of democracy, equality, etc. making 'aristocracy as the enemies of the state' (Nacos, 2016).

The moral of his terrorist actions expressed in his speech was much more constructive and convincing. In a speech given to the National Convention in February 1794, Robespierre declared:

*'If the spring of popular government in time of peace is a virtue, the springs of popular government in revolution are at once virtue and terror. Virtue without terror is fatal; terror without virtue is powerless. **Terror is nothing other than justice: prompt, severe, and inflexible.** It is, therefore, an emanation of virtue... a consequence of the general principle of democracy applied to our country's most urgent needs'* (History, 2023).

Using words like justice or order of the day, the revolutionist Maximilien Robespierre transmitted his messages to the audience searching for democracy, equality, and justice by vindicating it to gain support from the audience. In his speech, we see a combination of rhetoric and emotions, which is to say that his speech was based on emotions with the peculiarities of rhetoric speech whose main idea was to persuade, impress and motivate people.

The word 'justice' itself was persuasive since the associations people have with the word are moral, strong, and fair. Once someone hears the word 'justice' imagines something true, and rightful, and this is the word drawing lines between fair and unfair, equal and unequal, etc.

Later, another interpretation of terrorism emerged: "*one man's terrorist another man's freedom fighter*"² which became a tool of manipulation of the term until now. Weinberg mentions that the statement goal was to create confusion with the activity (Weinberg, 2009).

A question that arises here is '*why this slogan is so unique and what makes it so actual*'. The first characteristic of it is the combination of negative and positive sentences that allows one to manipulate the term. The slogan is controversial since it is not only about the combination of good and bad perceptions, but the contradiction between them. This is when we see the duality of the interpretation of the concept and how different groups of people perceived it. This is mostly correct, but there are a few minor errors in grammar and phrasing.

The root of this perception lies in the reasons why people act in favor of terrorism and what justification they have for it. The roots of terrorism can be varied, stemming from reasons such as ethnic, religious differences, political grievances like the desire to achieve independence or self-determination for a particular group or community, and so on.

Perceived injustices or discrimination against a certain group can also fuel feelings of anger and resentment that may lead to acts of terrorism. Based on these reasons, people, state leaders, or specific groups may have their own interpretations or perceptions regarding this concept.

For instance, the Palestinian Liberation Army Group which is fighting for the occupied territories of Palestine is labeled as a terrorist group by the Israeli side, however the group has other justification for their actions. The Palestinian side says they fight for the liberation of their country (freedom fighters), meanwhile,

² The author is unknown.

the Israeli side says they are fighting against terrorism and that is why they attacked those groups (counter-terrorism operations). The slogan in the context of linguistics can be paraphrased as a rhetorical question– *And what if the person you think is a terrorist is a freedom fighter?*

In such a way, one can justify terrorist actions logically by explaining the very deep and hidden reasons for doing it, but it creates tremendous problems for those who are fighting against it. The slogan, however, is a perfect reflection of subjectivity since it is a subjective understanding, and linguistic uncertainty and vagueness allow anyone to interpret it in their own way. Ganor writes that understanding terrorism ‘*depends entirely on the subjective outlook of the definer*’ (Ganor, 2010). The influence of the slogan was impressive and made even presidents talk about it to stop its unhindered prosperity.

U.S. President Ronald Reagan in his interview on May 7, 1986, in Tokyo in an answer to a question of one of the journalists about the roots of terrorism, set clear lines between who terrorists and freedom fighters are to avoid its misinterpretation and confusion.

*(2) ‘I think that’s the same thing as the cliché line that is going around that, well, **one man’s terrorist is another man’s freedom fighter**. No such thing. The people that are customarily called **freedom fighters** are fighting against organized military forces. Even if it is a civil war, it is a war. **Terrorists**, as I said before, are people who deliberately choose as a target to murder and maim innocent people who have no influence upon the things that they think of as their political goals., therefore, those people must be treated as to what they are, and that is they are base criminals* (Reagan, 1986).

In the interview, we see that the president was trying hard to show and explain that not every person could be called a **freedom fighter**, and everything had its name. He tried to clarify that creating confusion and manipulation through words like **freedom fighters** makes counterterrorism actions even harder. The president also explains that the essence of a freedom fighter is against organized military groups, so terror actions are not compatible with the word **freedom fighter** and if a person deliberately chooses a target to murder or maim, that person cannot and should not be called a **freedom fighter**.

But when we analyze Yasser Arafat’s speech, a member of PLO’ in 1974 addressed to the UN, we will see quite the opposite attitude. He mainly says:

‘He who fights for a just cause, he who fights for the liberation of his country, he who fights against invasion and exploitation or single-mindedly against colonialism, can never be defined as a terrorist.’ (Mohanty, 2006)

A comparison of Ronald Reagan’ and Yasser Arafat’s opinions about the slogan

shows that negative and positive meanings, contradictions, and controversiality of the slogan overlap each other, which means that it is extremely difficult to set clear lines between who can be called freedom fighters. Yasser Arafat's speech opposes Ronald Reagan's speech where Yasser Arafat indirectly offers to analyze why people do such kinds of things. Ronald Reagan interprets it as an action against the country, meanwhile, Yasser Arafat's speech hints to us that those are actions for the state, hence for Ronald Reagan it was terrorism and for Yasser Arafat, it was a fight for freedom which once again showed the pure nature of the slogan.

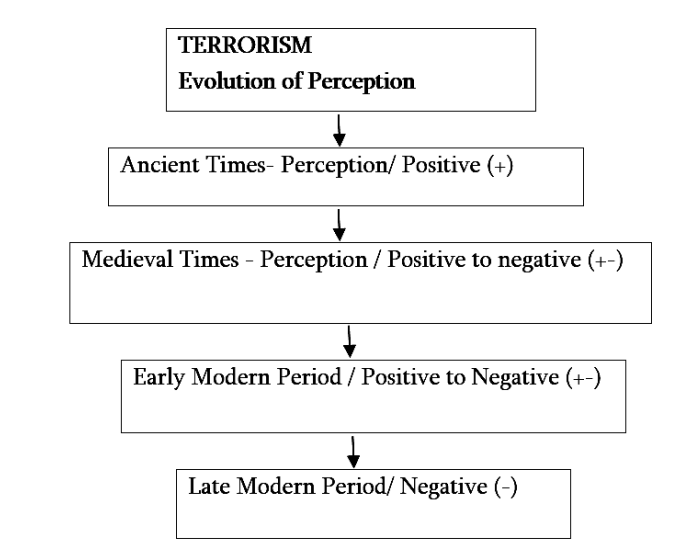
It is necessary to mention that along the evolution of the concept of terrorism, as the Encyclopedia of Britannica indicates, terrorism was defined as an 'act of violence done by a state, head of a state, or a state against its domestic and external enemies', (Encyclopedia of Britannica, 2023) however, nowadays the term means the opposite, namely terrorism is an act of violence aimed at governments to change or influence their policy.

This interpretation is of great importance since nowadays the whole narrative of policies of the countries is designed based on the given definition: countries suffering from terrorism and fighting against it.

If before some states could justify the terror actions, then now states condemn it, regardless of whether they are engaged in it or not, use it as a tool for their goals or not. Nowadays the perception of terrorism is so negative that sometimes some countries manipulate it to meet their goals.

Taking into consideration different periods of the perception of terrorism by states, we can say that it had changed from positive to negative meaning for states and state actors, and the table below will explain it more practically.

Table 1.

In the table below we distinguished 3 stages³ of terrorism perception and tried to explain how it was used to influence audiences or governments.

Table 2

<p><i>Positive</i> First Stage</p> <p>→</p>	<p>The period when terrorizing people was carried out by kingdoms and states was perceived as a very effective way to control territories, by creating intense fear in the minds of people and influencing their psychology to subjugate people and gain power.</p>
<p><i>Positive to Negative</i> Second Stage</p> <p>→</p>	<p>The concept of terrorism had both positive and negative meanings. A terrorist could fight under the name of a freedom fighter, and the value of a true freedom fighter could fade since they could be considered terrorists. This created confusion among people.</p>
<p><i>Negative</i> Third Stage</p> <p>→</p>	<p>The concept of terrorism became completely negative, since it was already something against the government and made the states act against it. Narratives and statements are to codify people's minds to condemn terrorism regardless the the rightfulness of their actions and the deep reasons behind them.</p>

Conclusion

After having examined the evolution of the perception of terrorism and some problematic areas connected with it, it is concluded that:

The evolution of the perception of terrorism from ancient times to the modern era has been characterized by a shift from a positive to a negative meaning, because of political, state, and other factors.

The subjective nature of defining and interpreting terrorism, as well as the blurred line between terrorist and freedom fighter, has caused problems in the fight against terrorism and led to misunderstandings, hindering counterterrorism efforts, and spreading violence.

To address these problems, it is essential to establish clear definitions of terrorism to escape linguistic misinterpretation and promote dialogue and understanding between conflicting parties. It is important to recognize the destructive nature of terrorism and the significance of condemning it unequivocally.

It is also determined that other factors such as inequality, oppression, and political dissatisfaction affected in dissemination of terrorism and those factors

3 For more information see the book Kubiak A. 'Stages of Terror: Terrorism, Ideology, and Coercion as Theatre History' Indiana University Press, 1991

should be discussed and resolved to hinder terrorism and weaponization of words in favor of terrorism.

In conclusion, the evolution of the perception of terrorism shows the complexity and challenges surrounding this phenomenon. By understanding the historical context, political motivations, and linguistic nuances of terrorism, makes it more effective combating terrorism and promotes peace and stability in the world.

References

- Bresnahan, David M. (2001). *9-11 Terror in America*. Windsor House.
- Crenshaw, M. (2010). *Terrorism in Context*. USA: Penn State Press.
- Encyclopedia of Britannica*. Terrorism (2024, 03, 18) retrieved from <https://www.britannica.com/topic/terrorism>
- Fahnestock, J. (2011). *Rhetorical Style: The Uses of Language in Persuasion*. USA: Oxford University Press.
- Ganor, B. (2010). Defining terrorism: Is one man's terrorist another man's freedom fighter? *Police Practice and Research*, 3 (4), 287–304.
- History, A. (2023, 03 12). *Robespierre Justifies the Use of Terror (1974)*. Retrieved from History, Alpha: <https://alphahistory.com/frenchrevolution/robespierre-revolutionary-terror-1794/>
- Kubiak, A. (1991). *Stages of Terror: Terrorism, Ideology, and Coercion as Theatre History*. Indiana University Press.
- Mohanty, J. K. (2006). *Terrorism and Militancy in Central Asia*. Delhi: Global Media.
- Matusitz, J. (2013). *Terrorism and Communication*. SAGE.
- Nacos, B. L. (2016). *Terrorism and Counterterrorism*. (5th ed.). New York: Routledge.
- Reagan, R. (1986, 05 07). *The President's 36th news conference*. (H. Thomas, Interviewer) Retrieved 03 23, 2023, from <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/presidents-news-conference-25>
- Sahi, S. D. (2017). *Conspiracy Theories and Counter Terrorism*. New Delhi: Neha Publishers and Distributors.
- Weinberg, L. (2009). *Global Terrorism*. New York: The Rosen Publishing Group.

Անուշ Մարտիրոսյան

*Եվրասիա միազգային համալսարանի լեզուների, հաղորդակցման
և մանկավարժության ամբիոնի դասախոս, նույն ամբիոնի հայցորդ,
Սանտյագո դե Կոնսպուսյեյա համալսարանի ասպիրանտ
Էլ փոստը՝ anush.martirosyan@eiu.am*

**ԱՀԱԲԵԿԶՈՒԹՅԱՆ ԼԵԶՎԱԿԱՆ ԸՆԿԱԼՄԱՆ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՆ ԵՎ
ՎԵՐՁԻՆԻՍ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ
ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ**

Հոդվածն ուսումնասիրում է ահաբեկչության ընկալման լեզվական էվոլյուցիան հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը: Այն քննարկում է, թե

ինչպես են ահաբեկչության վերաբերյալ ընկալումները դրականից վերածվել բացասականի՝ ընդգծելով քաղաքական և պետական խաղացողների նշանակալի դերը հասկացողության ձևավորման գործում՝ օգտագործելով լեզուն որպես հզոր գործիք:

Հողվածն անդրադառնում է նաև ահաբեկչության սահմանման և մեկնաբանման խնդրահարույց բնույթին՝ ընդգծելով դրա սուբյեկտիվ բնույթը և քաղաքական դրդապատճառների ազդեցությունը: Բացատրվում է նաև, թե ինչպես կարող է չտարանջատվել ահաբեկչի և ազատամարտիկի միջև սահմանը՝ հանգեցնելով ընկալումների և սահմանումների հակասությունների, ինչը խնդիրներ է առաջացնում ահաբեկչության դեմ պայքարում:

Հիմնաբառեր. ահաբեկչություն, ազատամարտիկ, բացասական, դրական, քաղաքական դրդապատճառ, ընկալում, լեզու:

Ануш Мартиросян

Преподаватель и аспирант отделения языков, коммуникации и педагогики

Международного университета Евразия.

Аспирант Университета Сантьяго-де-Компостела.

Эл. почта: anush.martirosyan@eiu.am.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ВОСПРИЯТИЕ ЭВОЛЮЦИИ ТЕРРОРИЗМА И ЕГО ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ НА ПРОТЯЖЕНИИ ИСТОРИИ

Статья исследует лингвистическую эволюцию восприятия терроризма от древних времен до современности. Она обсуждает, как понятие терроризма изменилось с положительного на отрицательное значение, выделяя значительную роль политических и государственных игроков в формировании этого восприятия с использованием языка как мощного инструмента. Статья также затрагивает проблематичную природу определения и интерпретации терроризма, выделяя его субъективную природу и влияние политических мотивов. Также объясняется, как грань между террористом и борцом за свободу может размыться, приводя к конфликтам в восприятиях и определениях, что вызывает проблемы в борьбе против терроризма.

Ключевые слова: терроризм, борец за свободу, отрицательный, положительный, политическая мотивация, восприятие, язык.

Հողվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. մայիսի 18-ին:

Հողվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. մայիսի 22-ին:

Հողվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. հունիսի 11-ին:

Արա Զարգարյան
Մանուկ Արեղյանի անվան Գրականության ինստիտուտի
կրկուսեր գիտաշխատող
Էլ. հասցե՝ zargaryanara1994@gmail.com
DOI: 10.53614/18294952-2024.1-180

ԼԵՎՈՆ ԱՐԻՍՅԱՆԻ ԵՎ ԱՄԱՏՈՒՆԻ ՎԱՐՂԱՊԵՏՅԱՆԻ ՆԱԽԱՏԻՊԵՐԸ ԵՂԻՇԵ ՉԱՐԵՆՅԻ ՊՈՆԶԻԱՅՈՒՄ

1930-ականները Խորհրդային Հայաստանի քաղաքական և հասարակական ամենաթեժ շրջաններից էր: Այդ շրջանի իրադարձություններն ու մարդիկ դարձան նախատիպեր Եղիշե Չարենցի համար, որոնց միջոցով բանաստեղծը ներկայացրեց այդ շրջանի Հայաստանի քաղաքական պատկերը: Չարենցի աչքից չէին կարող վրիպել Լևոն Արիսյանը և Ամատունի Վարդապետյանը: Լևոն Արիսյանը 1934 թվականին եղել է ՀԿԿ Կենտկոմի պրոպագանդայի և ագիտացիայի բաժնի վարիչը, իսկ Ամատունի Վարդապետյանը փոխարինել է սպանված Աղասի Խանջյանին և 1936–1937 թվականներին եղել է Կենտկոմի առաջին քարտուղար: Այս նախատիպերը դառնում են կատարվող իրադարձության կենտրոնում կանգնած կերպարներ: Չարենցն իր ստեղծագործություններում տալիս է քաղաքական պատկերն ու իր վերաբերմունքը վերոնշյալ քաղաքական գործիչներին: Հենց նրանք են կրում պատմական, քաղաքական ինֆորմացիան և դառնում գեղարվեստականացման սկզբունքին համապատասխան նախատիպ:

Հիմնաբառեր. Չարենց, նախատիպ, պոեզիա, քաղաքական, Հայաստան, Լևոն Արիսյան, Ամատունի Վարդապետյան:

Ներածություն

Եղիշե Չարենցի ստեղծագործություններում կան հայաստանյան քաղաքական տարբեր շրջանները, քաղաքական գործիչների նախատիպերն ու

դրանց գեղարվեստականացման սկզբունքները: Հայաստանյան քաղաքական դաշտում խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո բացառիկ էր Մյասնիկյանը, ում մահը Չարենցի համար ծանր հարված էր: 1930 թվականին, երբ Կենտկոմի առաջին քարտուղար ընտրվեց Աղասի Խանջյանը, Չարենցի համար բացառիկ կերպար հանդիսացող Մյասնիկյանի բացը եկավ մասնակի լրացնելու Խանջյանը: Այս դեպքում ևս ազգային գաղափարախոսությամբ առաջնորդվող ղեկավարը չէր կարող հանդուրժվել առավել բարձր ատյաններում: Խանջյանի մահով Չարենցը արձանագրեց, որ նա մեր մեռնող վերջին արքայազնն է: Հետագայում արդեն երկիրն արյան ծով դարձրեց Ամատունի Վարդապետյանը: Չարենցի համար Ամատունուց հետո սկսված քաղաքական թռուրտները, և այդ ամենի կիզակետում կանգնած մարդիկ դարձան պետության ներսում տիրող քառը ներկայացնող նախատիպեր, որոնց շուրջը հյուսվող ստեղծագործությամբ Չարենցը հոյակապ ներկայացնում էր երկրում թևածող տրամադրությունը: Չարենցը գեղարվեստական պատկերով տվեց այդ շրջանի Հայաստանի քաղաքական պատկերը: Պատկերի կարևոր մասերից էին Ամատունի Վարդապետյանն ու Լևոն Արիսյանը:

Մեթոդ

Հոդվածի համար տեսական հիմք է հանդիսացել Եղիշե Չարենցի կողմից Ամատունի Վարդապետյանի ու Լևոն Արիսյանի մասին գրված ստեղծագործությունները: Աշխատանքն իրականացվել է հիմնականում գրականագիտության մեջ հայտնի հոգեբանական, պատմահամեմատական և կենսագրական մեթոդներով: Ստեղծագործություններում ամկա է Չարենցի հոգեվիճակի արտահայտումը ևս:

Արդյունքներ և քննարկում

Աղասի Խանջյանը Կենտկոմի քարտուղար ընտրվելուց հետո սկսեց հովանավորել հատկապես այն անհատներին, ովքեր կրում էին ազգային արժեքներն ու գաղափարախոսությունը: Խանջյանը դառնում էր Չարենցին, Մահարուն, Մկրտիչ Արմենին, Վահան Թոթովենցին և նմանօրինակ դիրքորոշում ունեցող այլ հեղինակներին կամրջողը: Այդ շրջանում սկսվում է լարվել Եղիշե Չարենցի և ՀԿ (ք) Կ Կենտկոմի ագիտացիայի և պրոպագանդայի բաժնի վարիչ Լևոն Արիսյան (Գասպարյան, 1994, էջ 361) հարաբերությունները: Չարենցի և Խանջյանի հարաբերությունները ևս սկսում են սառչել հատկապես այն բանից հետո, երբ լուր է տարածվում, թե Չարենցը ցանկանում է սպանել Լևոն Արիսյանին: Այդ շրջանում Չարենցի բարոյահոգեբանական վիճակը շատ ծանր էր, և բանաստեղծը լարվում է Լևոն Արիսյանի դեմ, քանի որ նաև նա էր խոչընդոտում «Գիրք ձանապարհի»-ի տպագրությունը: Խանջյանը թույլատրել էր գրքի տպագրությունը և մեկնել էր արձակուրդ: Այդ շրջանում Արիսյանը և Զարմայր Աշրաֆյանը հորինում են այսպես կոչված «խանջյանական խումբ» հասկացողությունը և բնականաբար այդ խմբի անդամ էր համարվելու նաև Չարենցը: Արդյունքում կասեցվում է գրքի

տպագրությունը: Չարենցի գայրույթն այնքան մեծ էր, որ նա նամակներով դիմում է անգամ Ստալինին, ինչպես նաև Մարիետա Շահինյանին: Շահինյանին ուղարկված նամակում Չարենցը խոսում է նաև Ստալինին ուղարկված նամակի մասին: Նամակի տեքստից հասկանալի է դառնում, որ գրեթե հուսահատ վիճակում գտնվող Չարենցը փորձում էր անել ամեն ինչ, որպեսզի «Գիրք ձանապարհի»-ի դեմ արգելքը չեղարկվի.

«...Ինձ հեղ պատրված պատրմության մասին առաջին անգամ մանրամասնորեն Ձեզ գրեցի երեկ չէ առաջին օրը՝ վերջում խնդրելով, որ ինձ պաշտպան կանգնեք և, եթե հնարավոր է, այդ ամենի մասին տեղյակ պահեք ընկ. Սրացկուն և, եթե հնարավոր է, ընկ. ՍՏԱԼԻՆԻՆ:...Ձեզ հասցեագրած նամակին գրեցի փոքր նախաբան, այդ ամենը տեղավորեցի մի ծրարի մեջ և օրային փոստով ուղարկեցի ուղիղ.... ընկ. Ստալինին!!!»: (Չարենց, 1996, էջ 368)

Նամակում զգացվում է Չարենցի ծանր հոգեվիճակը: Չարենցի նպատակն էր վերսկսել «Գիրք ձանապարհի» գրքի տպագրությունը և պատասխանատվության ենթարկել տպագրությունը խոչընդոտող մեղավորներին: Արիսյանի կենսագրական մանրամասնությունները նյութ էին հանդիսանալու Չարենցի համար՝ գրելու նրան ծաղրող ու ձշմարտությունը ներկայացնող էպիգրամներ: Արիսյանին «ձոնված» տողերից առավել հայտնի են ու հետաքրքրական Լ.Ա. վերտառությամբ 1933 թվականին գրված 4 էպիգրամները: Էպիգրամներում Չարենցը հստակ ընդգծում է Արիսյանի՝ Հայոց բարությունն ու հայկականության փոխարեն կրեմլյան հրահանգները կատարելու մեծ ցանկությունը.

«Նա չի հանդուրժում նաիրյան լեզուն,–

Նա ռուսաց լեզվի դայրայլն է ուզում....

Ձգտում այսպես իր կտոր հացին–

Վեյկոդդերժավ...այս որբ վանեցին....» (Չարենց, 1996, էջ 151):

Հաջորդ էպիգրամում Չարենցը Արիսյանի կերպարը մերկացնելուց զատ ցույց է տալիս նաև այդ նույն շրջանում Հայաստանում տեղի ունեցող գործընթացները: Այդ գործընթացներն ուղղված էին Աղասի Խանջյանի դեմ, իսկ նպատակն Արիսյանի կողմից Խանջյանին գահընկեց անելն ու իշխանությունը զավթելն էր: Բնականաբար գործընթացի վերևում կանգնած էր Լավրենտի Բերիան: Այդ իրադարձությունների անմիջական ազդեցությամբ է Չարենցը գրել Արիսյանին «ձոնված» իր հաջորդ էպիգրամը: Բերիայի և իր խմբի կողմից հայաստանյան իշխանության զավթման դեպքերը տեղի են ունեցել 1933 թվականի հոկտեմբեր–նոյեմբեր ամիսներին, իսկ Արիսյանի մասին էպիգրամները Չարենցը գրել է նույն թվականի նոյեմբերի 30–ին: Էպիգրամներում ձգգրիտ ներկայացվում են տեղի ունեցած իրադարձությունները.

«Որտեղից եկավ և ո՞նց ընկավ

Աղասու Ցեկան այս հյուրընկալ

Եվ աչքը դրեց նրա հացին

Վեյկոդդերժավ...այս վանեցին....» (Չարենց, 1996, էջ 151):

Արիսյանի կողմից Խանջյանի «հացին տիրանալը» Բերիայի հեղափո-

խության փորձի գեղարվեստականացումն էր: Արիսյանի կողմից ռուսամետ գործողություններ իրականացնելը հստակ երևում էր Չարենցի՝ Արիսյանի մասին գրված առաջին էպիգրամում: Հաջորդ էպիգրամում Չարենցը շարունակում է ներկայացնել Արիսյանի գաղափարական աշխարհը: «Նորք» ամսագրում 1922 թվականին տպագրվում է Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպի առաջին մասը: Տպագրված առաջին տարբերակում Չարենցը ռուսների փոխարեն օգտագործում է սոխ ձևակերպումը.

«Ամենամեծ նորությունը, վոր նայիրյան չե եւ նույնիսկ անընտել, անհասկանալի յե թվացել սկզբում րեղացիների աչքին-յերկայությունագիծն ե՛՛ ձգված սոխերի րհրապետության որով՝ քսան րարի առաջ.....» (Չարենց, 1922, էջ 19):

Կամ այս հատվածը.

«Ես րնաքանդի սոխը մի ինչեր արեց» (Չարենց, 1922, էջ 20):

1933 թվականին Արիսյանին ուղղված էպիգրամի այս օրինակում Չարենցը դարձյալ հիշում է «սոխը».

«...Մեծացել է նա Վանում,

Բայց.... «սոխի» հոտ է հանում....» (Չարենց, 1996, էջ 151):

Չարենցի աչքից չի վրիպել անգամ Արիսյանի կինը, ով ազգությամբ հրեա էր: Մարիա Իգրաիլովնա Լոկչինսան 1934–1937 թվականների եղել է ՀԿ (բ) Կ Կենտկոմի արդյունաբերության և տրանսպորտի բաժնի վարիչը: Նա Հայաստանում կարևոր պաշտոն ուներ: Չարենցը «Նրա ԿՆՈՋԸ» էպիգրամը գրել է Մարիայի՝ պաշտոնավարման շրջանում՝ 1935 թվականի ապրիլի 9-ին: Չարենցը շեշտում է Մարիայի ոչ հայկական ծագումն ու բարձր պաշտոն ունենալը, որով օտարազգի մեկը հայ մարդուն կարող է մեղադրել ինչ-որ հանցանքի մեջ.

«Դու՛ստր Իսրայելի և կին վանեցու,-

Դու պիտի արդյոք մեզ ամբաստանես

Մեր «ազգայնական» մեղքերի համար....» (Չարենց, 1996, էջ 153):

Խոսելով Չարենց–Արիսյան լարվածության, և Հայաստանում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին, հարկ է նշել, որ այդ շրջանում տեղի ունեցող կարևոր իրադարձությունները չէին վրիպում Չարենցի աչքից, և այդ ամենն իր արձագանքն էր ստանում բանաստեղծի գրչով: Քաղաքական գործիչներն իրենց հերթին Չարենցի բանաստեղծական համակարգում հանդիսանում էին կարևոր նախատիպեր: Հարկ է խոսել նաև Ամատունի Վարդապետյանի մասին, ով ևս Չարենցի ստեղծագործություններում ունի իր գեղարվեստական երանգը:

1936 թվականի հուլիսի 9-ին սպանվում է ՀԿ (բ) Կ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Աղասի Խանջյանը: Այդ իրադարձությունից հետո սկսվում է Չարենց–Խանջյան բանաստեղծական «գրույցը» (Զարգարյան Ա., 2022, էջ 98–109): Չարենցը գրում է իր «Դոֆինը Նայիրական» սոնետների շարքը: Խանջյանի մահվամբ Չարենցի գաղափարական աշխարհը փոխվեց: Նա արդեն գիտակցում էր, որ Խանջյանի կորուստը մեծ արյունահեղության առաջին նոտան էր,

իսկ Խանջյանի կորստով ավարտվեց հայոց միֆը: Խանջյանին փոխարինելու եկած Ամատունի Վարդապետյանը ևս չէր կարող վրիպել բանաստեղծի աչքից: Սկզբնական շրջանում Չարենցը որոշում է Ամատունու հետ առձակատման չգնալ, այլ հույսեր կապել, դրական ինչ-որ բան քաղել: Ամատունին Կենտկոմի առաջին քարտուղար նշանակվում է 1936 թվականի սեպտեմբերին, իսկ արդեն հոկտեմբերին Չարենցը գրում է «Կապված դաշինքով անապական» գործը, որում ողջունում է Ամատունու իշխանության գալը.

«Հղում եմ ես իմ ուղերձը քեզ

Լցված հավատով լոկ այդ անհուն,—» (Չարենց, 1996, էջ 53):

Սակայն Չարենցի հույսերը կամաց-կամաց սկսում են մարել: Հայ գրողների, մտավորականների դեմ ձնշումները նոր թափ են ստանում: 1936 թվականին Գրողների միությունից հեռացվում են Բակունցը, Ալազանը, Վանանդեցին, Թոթովենցը, Մահարին, Նորենցն ու Տեր-Սիմոնյանը: Չարենցի դեմ ձնշումները սկսվեցին գրականագետ Վալերի Կիրպոտինի զեկուցումներից հետո, որում նա Չարենցին մեղադրում է նացիոնալիստների բանակում լինելու մեջ (Չարենց, 1996, էջ 541):

Ձուգահեռաբար գործի է անցնում նաև Ամատունին: Չարենցը Ամատունուն նվիրված «Ազատ է ու ջինջ իմ պոետական...» վերնագրով պոեմ է գրում, որտեղ ներկայացնում է իր մտորումները: Պոեմում բանաստեղծն ընդգծում է իր մարդկային ու պոետական մեծությունը.

«Եվ ոչ մի «մեծի» չի շողորորթել» (Չարենց, 2017, էջ 104):

Պոեմում ընդգծվում է նաև Ամատունու ոչ հայանպաստ դիրքորոշումն ու օտարին ծառայելու ցանկությունը: Չարենցը պոեմում անդրադառնում է Լեւինի նկատմամբ իր բարեհաճ վերաբերմունքին, իսկ պոեմի վերջում հերթական անգամ ընդգծում է իր մուսայի անկաշառ լինելն ու Չարենց պոետի, քաղաքացու բարձր դիրքը այդ ժամանակաշրջանի գրողների կողքին: Սկսվում է Չարենցի կողմից Ամատունու նախատիպի քաղաքական ու մարդկային գործունեությանն ուղղված ջախջախիչ բանաստեղծական պատասխանը: Պոետն արդեն գիտակցում էր, որ այլևս կորցնելու ոչինչ չունի: Իր «Էքսպրոնտ» էպիգրամում նա հստակ նշում է Ամատունու կողմից Բերիային դավադիր գրություններ ուղղելու մասին.

«Ինչո՞ւ է գրում Ամատունին.

Դե, որովհետև-նա մայր ունի

Եվ մրքի վսեմ գազաթ ունի» (Չարենց, 2017, էջ 147):

Չարենցն Ամատունուն հիշել է նաև իր 40-ամյակի օրը՝ առավոտյան, և գրել է «Ողբ բանաստեղծի» ստեղծագործությունը, որն ունի «Սիրելի Ամատունուն» ընծայականը: Բանաստեղծության բովանդակության մեջ Չարենցը հերթական անգամ ակնարկում է այդ շրջանում կրեմլահպատակ հայ բանաստեղծների մասին, ինչպես նաև բացառում, որ ինչ-որ մեկը կասկածի տակ կդնի իր գրի ամրությունն ու ազնվությունը.

«Չի հանդգնել ո՛չ մի ձեռք դեռ օրերում մեր այս լույս-

*Գցել արվեր կասկածի, կամ քծնության նեղել քար-
Պոռեական իմ խոսքի ադամանդի նման պարզ
Եվ բյուրեղի նման կարծր, անկուրելի հայելու.....»* (Չարենց, 2017, էջ 186):

Ստեղծագործության մեջ երևում են Չարենցի մտորումները, որոնք կրկին պտտվում էին ազգային ու անձնական ողբերգության, լքվածության ու դեպի մահ գնալու շուրջ: 1935–1937 թվականների Հայաստանի քաղաքական թոհուրոհի, ինչպես նաև գրական դաշտում տեղի ունեցող իրադարձությունների և դրանց շուրջ Չարենցի մտորումների մասին բանաստեղծի գեղարվեստական ստեղծագործություններից գատ շատ մեծ ասելիք ունի նաև «Հիմնականից հիմնականը» գրառումը: (Չարենց, 1996, 258–260) Գրառման մեջ հարցադրումների շրջանակն ընդգրկում է 1935–1937 թվականները: Գրառումը, որ տեղ–տեղ ներկայացված է կողավորված նախադասություններով ու բառերով, ներկայացնում է ժամանակաշրջանի քաղաքական և դրանից բխող գրական խնդիրները: Չարենցն ինքը գրառման վերևում ընդգծում է, որ մտքերը պտտվում են գրական–հասարակական դաշտի շուրջ:

*«Իմ բոլոր նյութերն ու մտքերն ունեն միմիայն ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ան-
ցուղարձի բնույթ, որից և ես եզրակացնում եմ մնացածը»* (Չարենց, 1996, էջ 258):

Չարենցի այս գրառումը շատ ծանր նյութ է, որում նա ներկայացնում է իր շուրջ կատարվող գործողությունները, դրանց տրված իր գնահատականը և այդ գնահատականից բխող վերջնական եզրակացությունները: Չարենցը այստեղ գրում է 1936 թվականին Ամատունու հետ ունեցած իր հանդիպման մասին, որին ներկա է եղել նաև Գևորգ Աբովը: Չարենցը տարակուսում է, որ այդ գրույցը հետագայում չօգտագործվի որպես հարցաքննություն: Իրադարձությունների փաստագրական վերլուծության մեջ նա հիշատակում է բազմաթիվ հարցեր ու մարդկանց անուններ: Շրջանառվում են Ալազանի, Վշտունու, Արիսյանի անունները, խոսք կա նաև Ակսել Բակունցի հետ իր հարաբերությունների ու դրանց խզման մասին, սակայն այս ամենը գրված չէ երկար–բարակ տեքստերով, ընդամենը կետային բառեր, բառակապակցություններ կամ ակնարկներ, այլ կերպ ասած՝ տեղեկությունը ներկայացվում է չարենցյան այդ շրջանին բնորոշ բառ–խորհրդանիշի ձևով: Գրառման մեջ երկու անգամ հիշատակվում է նաև Խանջյանի անունը: Առաջին անգամ Խանջյանի անունը Չարենցը կիրառում է «*Ամենից առաջ՝ գարնանդիս, որ գործ ունեն ԳՐՈՂԻ հեղ–գրույց և ոչ հարցաքննություն*» գրության աջ կողմում: Ուղղանկյուն վանդակի մեջ գրված է՝ «*Կարող եմ պատկել Ա–ու մուր*»: Այստեղ հստակ ակնարկում է Աղասի Խանջյանին, որն արդեն մահացել էր: Ծանր ապրումների մեջ գտնվող բանաստեղծը մտածում էր լքել այս աշխարհը, կամ իր բառերով ձևակերպած՝ պատկել Աղասու մոտ: Չարենցը հերթական անգամ երկընտրանքի առաջ է. մնալ ու պայքարել այդ անառողջ մթնոլորտում, կամ գնալ դեպի մահ: Չարենցը, որպես վերջնարդյունք ընտրեց գիտակցված պայքարն ու մահը:

Եզրակացություն

1930–ականներին Խորհրդային Հայաստանում քաղաքական և հասարակական ամենաթեժ շրջանն էր: Այդ օրերի իրադարձություններն ու մարդիկ դառնում են Չարենցի ստեղծագործական համակարգի կենդանի մոդելները: Քաղաքական գործիչներ Ամատունի Վարդապետյանն ու Լևոն Արիսյանը նախատիպեր են, որոնց գործունեությունը արձագանք է ստանում Չարենցի ստեղծագործություններում: Գրողը ստեղծագործություններում ներկայացնում է նաև իր անձնական վերաբերմունքն ուղղված նախատիպերին: Նախատիպերը դառնում են կատարվող իրադարձության կենտրոնում կանգնած կերպարներ: Հենց նրանք են կրում պատմական ինֆորմացիան և դառնում գեղարվեստականացման սկզբունքին համապատասխան նախատիպ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Գասպարյան, Դ. (2017). *Գիրք Մնացորդաց*, Տիգրան Մեծ հրատ., Երևան:
Գասպարյան, Դ. (1994). *Փակ դռների գաղտնիքը*, Ապոլոն հրատ., Երևան:
Չարենց, Ե. (1992). Յերկիր Նայիրի, *Նորք ամսագիր*, N 1, Երևան:
Չարենց, Ե. (1996). *Նորահայտ էջեր*, ԵՊՀ հրատ., Երևան:
Ջարգարյան, Ա. (2022). Եղիշե Չարենցի և Աղասի Խանջյանի հետմահու երկխոսությունը, *Գիրական տեղեկագիր*, Վանաձոր, 2022:

References

- Gasparyan, D. (2017). *Girq Mnacordac* [The rest book], Big Tigran pub., Yerevan, (In Arm).
Gasparyan, D. (1994). *Pak drneri gaxtniqy* [The secret behind closed doors], Apolon pub., Yerevan, (In Arm)
Charenc, E. (1992). Erkir Nairi [Country Nairi], *Norq Magazine*, N 1, Yerevan. (In Arm)
Charenc, E. (1996). *Norahayt Ejer* [Newly found pages], YSU pub., Yerevan. (In Arm)
Zargaryan, A. (2022). Exishe Charenci ev Axasi Xanjyani hetmahu erkxosutyuny [The posthumous dialogue between Yeghishe Charenc and Agassi Khanjyan], *Scientific bulletin*, Vanadzor. (In Arm)

Արա Ջարգարյան

Младший научный сотрудник Института литературы

имени Манука Абеяна

Эл. адрес: zargaryanara1994@gmail.com

ПРОТОТИПЫ ЛЕВОНА АРИСЯНА И АМАТУНИ ВАРДАПЕТЯНА В ПОЭЗИИ ЕГИШЕ ЧАРЕНЦА

1930–е годы были одним из самых горячих политических и социальных периодов в Советской Армении. События и люди того периода стали для Егише Чаренца прототипами, через которые поэт представил политический

образ Армении того периода. Левон Арисян и Аматауни Вардапетян не могли ускользнуть от взгляда Чаренца. Левон Арисян был заведующим отделом пропаганды и агитации ЦК КПК в 1934 году, а Аматауни Вардапетян сменил убитого Агасси Ханджяна и был первым секретарем ЦК в 1936–1937 годах. Эти прототипы и становятся персонажами, стоящими в центре мероприятия. В своих произведениях Чаренц дает политический образ и выражает свое отношение к вышеупомянутым политикам. Именно они несут историко-политическую информацию и становятся прототипами, соответствующими принципу художественности.

Ключевые слова: Чаренц, прототип, поэзия, политика, Армения, Левон Арисян, Аматауни Вардапетян.

Ara Zargaryan

Junior researcher of the Institute of Literature after Manuk Abeghyan

Email: zargaryanara1994@gmail.com

PROTOTYPES OF LEVON ARISYAN AND AMATUNI VARDAPETYAN IN THE POETRY OF YEGHISHE CHARENTS

The 1930s was one of the hottest political and social periods in Soviet Armenia. The events and people of that period became prototypes for Yeghishe Charents, through which the poet presented the political image of Armenia of that period. Levon Arisyan and Amatuni Vardapetyan could not escape Charents' eyes. Levon Arisyan was the head of the propaganda and agitation department of the CPC Central Committee in 1934, and Amatuni Vardapetyan replaced the murdered Agassi Khanjyan and was the first secretary of the Central Committee in 1936–1937. These prototypes become the characters standing in the center of the event. In his works, Charents gives a political image and his attitude to the above-mentioned politicians. They embody historical and political information and serve as prototypes adhering to the principle of artistic representation.

Key words: Charents, prototype, poetry, political, Armenia, Levon Arisyan, Amatuni Vardapetyan.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. հունվարի 30-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. փետրվարի 11-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. մարտի 29-ին:

Մարիամ Հակոբյան
*Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի
Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի հայցորդ
Էլ. հասցե՝ mar.hakopyan@mail.ru*

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-188

ՄԱՐԴ – ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ Զ. ԼՈՆԴՈՆԻ ՆԵՌՈՒՄԱՆՏԻԿԱԿԱՆ ՎԵՊԵՐՈՒՄ

Զեք Լոնդոնի արձակն իր ողջ բարդությամբ, բազմաչափությամբ կենտրոնանալով մարդու, բնության և քաղաքակրթության փոխհարաբերությունների խնդրի վրա՝ ստացել է բազմաթիվ գնահատականներ ինչպես ամերիկյան, այնպես էլ այլ գրական քննադատությունների ողմից: Այդուհանդերձ, ամերիկացի գրողի ստեղծագործության միայն արդի լուսաբանությունն է, որ հեղինակի երկերում բացահայտել է նոր՝ նեոռոմանտիզմի գեղագիտության ձևավորման ակունքները՝ հնարավորություն ընձեռելով Լոնդոնի վեպերն ու պատմվածքները քննել նեոռոմանտիկ գրականության տեսանկյունից, որով էլ որոշարկվում է հոդվածի նորույթն ու արդիականությունը:

Հոդվածի նպատակն է վեր հանել քաղաքակրթության ազդեցությունը մարդու ինքնության ձևավորման վրա, բացահայտել քաղաքակրթության անքննադատ զարգացման կործանարար հետևանքները ժամանակակից աշխարհում և գտնել փրկության հնարավոր ելքերը՝ հիմք ընդունելով Զ.Լոնդոնի տեսակետներն ու կանխատեսումները սույն թեմայի վերաբերյալ, ինչպես նաև Զեք Լոնդոնի արձակը տեղադրել ամերիկյան նեոռոմանտիզմի համատեքստում՝ ուշադրության արժանացնելով նեոռոմանտիկ գրականության գեղագիտական արժեքների առկայությունը հեղինակի երկերում:

Արդ, հողվածում քննության են առնվել Ջեք Լոնդոնի երկերում մարդ-բնություն և մարդ-քաղաքակրթություն փոխհարաբերությունների արդյունքում ծագած խնդիրներին նորովի մոտեցման ուղիները, որոնց առկայությունն ապահովում է գրողի գեղարվեստական աշխարհի ինքնատիպությունը՝ կապված ԱՄՆ գրականության հիմնական ուղղությունների զարգացման հետ:

Հիմնաբառեր. քաղաքակրթություն, բնություն, նեոռոմանտիզմ, հումանիզմ, ապամարդկայնացում:

Ներածություն

Ժամանակակից գրականության պատմության մեջ Ջեք Լոնդոնն այն ռահվիրաներից մեկն է, ով դիտարկեց քաղաքակրթության զարգացման գործընթացը մարդկության պատմության շարունակականության հեռանկարում, մարդու փրկության որոնումները քաղաքակրթական և մշակութային փոխազդեցության պայմաններում, որոնք գլխավորապես ուղղված էին դեպի բնության աշխարհ: Լոնդոնի գեղարվեստական դիրքորոշման կիզակետում մարդու բնական էությունն է, որը պայմանավորված է նրա ստեղծագործություններում հումանիստական և բարոյական արժեքների առաջնահերթությամբ:

21-րդ դարը մարդկությանն ակնհայտորեն կանգնեցրեց ժամանակակից քաղաքակրթության ճգնաժամային խնդրի հրատապության և այդ հրատապությունը ճանաչելու անհրաժեշտության առաջ, բացահայտեց զարգացման նոր ուղիների վրա հենված ժամանակակից մարդու աշխարհայացքի խոցելիությունը, ինչը հանգեցրեց անխուսափելի կորստի՝ խզելով մարդու կապը բնության հետ: Ջեք Լոնդոնը (John Griffith Chaney, 1876–1916) 20-րդ դարակազմին և դեռևս դրանից առաջ գիտակցում էր նշված խնդրի կարևորությունը: Անդրադառնալով մարդու բնության և քաղաքակրթության հետ ունեցած կապերին՝ հեղինակն առանց շեղումների բացահայտում է դրանք՝ հասարակական օրենքների, զարգացման օրինաչափությունների գործընթացում կարևորելով մարդու տեղն ու դերը:

Արդ, մեր ուսումնասիրության նպատակն է քննել քաղաքակրթության զարգացման հետևանքները ժամանակակից աշխարհում՝ հիմք ընդունելով Ջ.Լոնդոնի առաջադրած հայեցակետերը, մարդ-քաղաքակրթություն փոխհարաբերությունների արդյունքում ծագած խնդիրներին նորովի մոտեցման ուղիները սույն թեմայի վերաբերյալ:

Տեսական հիմքեր

Գրողը դեռևս իր ժամանակաշրջանում վեր է հանել քաղաքակրթության ծնած այն խնդիրները, որոնք այսօր ավելի, քան երբևէ դարձել են ժամանակակից մարդու գոյության և գոյատևման սպառնալիքը: Հողվածում կիրառվել են Չ. Դարվինի և Հ. Սփենսերի սոցիալական տեսությունները, մարքսիզմի տեսությունը, Ֆ. Նիցշեի «գերմարդու» հայեցակարգը, ինչպես նաև

գրականության տեսաբանների և գրականագետների (Լուկով Բ., Բուրստին Դ., Սփիլլեր Ռ., Զվերն Ա., Ֆրանս Ան. և այլք) ներկայացրած հենքային դրույթները: Ուսումնասիրության մեջ կիրառվել են վերլուծական և համեմատական մեթոդները:

Արդյունքներ

Ձեռք Լոնդոնի արձակը մշտապես դիտարկվել է որպես ռեալիզմի, ժոմանտիզմի, նատուրալիզմի, որոշ դեպքերում՝ էքզիստենցիալիզմի գեղագիտական հայացքների կրող, շարունակող և զարգացնող: Մինչդեռ, հետազոտությունները, որոնք իրապես մեծ արժեք են ներկայացնում, սահմանափակվում են նշված գրական ուղղությունների շրջանակներում, և միայն գրաքննադատության վերջին շրջանում՝ հետաքրքրության արդիականացմանը զուգահեռ, Լոնդոնի ստեղծագործությունները սկսել են ուսումնասիրվել այլ ուղղությամբ, որը պարունակում է նեոռոմանտիկ գրականությանը բնորոշ առանձնահատկություններ: Արդ, հոդվածում վերլուծության է ենթարկվում գրականության **նոր հերոսը**՝ օժտված նեոռոմանտիկ տիպական հատկություններով: Նրա անլուծելի հակամարտության հիմքում իդեալի և իրականության ռոմանտիկ անհամաձայնության գիտակցումն է, որը «փոքր մարդուն» դրդում է բացառիկ քայլերի՝ արթնացնելով նրա էության չդրսևորված կողմերը:

Քննարկում

Լոնդոնի վեպերում և պատմվածքներում նկարագրվում է այն ժամանակաշրջանը, երբ մարդը մարտահրավեր նետեց բնությանը՝ ակնհայտորեն գերազնահատելով սեփական հնարավորությունները: Անշուշտ, ամերիկացի գրողի հայացքները բխում էին սոցիալական դարվինիզմի այն դրույթներից, որոնք վերաբերում էին այնպիսի սոցիալական բնագոյներին, ինչպիսիք մարդու մոտ ի հայտ են գալիս էվոլյուցիայի արդյունքում՝ ապահովելով մարդու իշխանությունը բնության վրա: Ըստ նշված տեսության՝ բնության օրենքներն ազդում են մարդու վրա այնպես, ինչպես ամբողջ կենդանական աշխարհի վրա, և մարդուն ճնշող սննդային պաշարի սահմանափակությունը, ինչպես նաև ավելի լավ ապրելու ձգտումը նպաստում են նոր տարատեսակ հմտությունների զարգացմանը, որն էլ դառնում է քաղաքակիրթ աշխարհի հերթական նվաճումների աղբյուրը: Հետևաբար, տեղին է մեջբերել 20-րդ դարի կեսերին Դ. Բուրստինի ձևակերպած հետևյալ հարցադրումը. «Քաղաքակրթությունը դիմակայել է մարդու սահմանափակ հնարավորություններին: Կկարողանա՞ այն դիմակայել մարդու գրեթե ամենազորությանը» (Boorstin, 1974. էջ 40):

Լոնդոնը գրել է այն ամենի մասին, ինչը թաքնված էր իր շատ ժամանակակիցներից, բայց ինչը նա զարմանալիորեն տեսավ իր ապրած ժամանակաշրջանում և կանխատեսեց ապագայի վերաբերյալ: Ամերիկացի գրողի այս հատկանիշը հատկապես նկատել է Ա. Ֆրանսը. «Ջ.Լոնդոնը տաղանդ

ուներ տեսնելու այն, ինչը ներկայումս թաքնված է մարդկանց մեծամասնությունից, և տիրապետում էր այն գիտելիքներին, որոնք թույլ էին տալիս հայացք գցել դեպի ապագա: Նա կանխատեսում էր մեր դարաշրջանում ծավալվող իրադարձությունները» (Фраис, 1960, էջ 756):

Ա.Մ. Զվերեն իրավացի էր՝ ասելով, որ ժամանակակից գրականությունը շարունակում է անդրադառնալ այն խնդիրներին, «որոնց շուրջ պայքարում էր մեծ ու դժվարին բախումներ բացահայտողի միտքը» (Зверев, 1981, էջ 10): Տեղին է մեջբերել Զվերենի հայտարարությունն առ այն, որ «մենք կվարժվենք Լոնդոնի աշխարհին միայն այն ժամանակ, երբ այս տարօրինակությունների տողատակերում զգանք որոշակի տրամաբանություն և անխուսափելիություն» (Зверев, 1981, էջ 91):

1910թ.-ից սկսած Լոնդոնն աստիճանաբար հեռանալ քաղաքական թեմաներից: «Բնություն վերադառնալու» փորձերը՝ որպես սոցիալական խնդիրների վերջնական լուծման հնարավոր տարբերակ, առավելապես արտացոլված են նրա ուշ շրջանի գործերում:

Բնությունն առանցքային դեր ունի նեոռոմանտիկների գրականության մեջ. այն մեկնաբանվում է որպես քաղաքակրթության և նյութականի հետապնդման դեմ հակադարձում: Առհասարակ, Լոնդոնի ստեղծագործությունների արդի վերլուծության համար, կարծում ենք, կարևոր է հակիրճ անդրադառնալ նեոռոմանտիկ գրականությանը:

Այսպես, 19-20-րդ դդ. սահմանագծին, երբ գեղարվեստական մտածողությունը նոր չափանիշեր է փնտրում, որպես բարոյագիտական-գեղագիտական բողոք ընդդեմ հակահումանիստական հասարակական կառույցի՝ ձևավորվում են նեոռոմանտիկ գրականության այն գլխավոր կատեգորիաները, որոնք, ծագելով այլ սոցիալ-պատմական-մշակութային պայմաններում, ձեռք բերեցին բոլորովին նոր հատկանշական գծեր:

Նեոռոմանտիզմ հասկացությունը բազմաթիվ մեկնաբանություններ է ստացել: Եթե Տոլմաչովի պնդմամբ այն «աղերսվում է պարզունակության, առնականության, ... բնության մեջ գոյատևելու մոտիվների հետ» (Толмачев, 2001, էջ 645), ապա Լուկովը խնդրին տալիս է ավելի բազմաբովանդակ մեկնաբանություն. «Սա գեղագիտական-էթիկական բողոք է անհատի ապամարդկայնացման դեմ, արձագանք նատուրալիզմի և ծայրահեղ դեկադանսի» (Лыков, 1981, էջ 388):

Նեոռոմանտիկ հեղինակների ուշադրության կենտրոնում տրամադրությունն ու հոգեվիճակն են: Նրանք գրում են անձեռնմխելի բնության մասին, բայց ոչ թե փախչում են սոցիալական խնդիրներից, այլ փորձում են դրանց դրական լուծում տալ՝ փոխարինելով քաղաքակիրթ աշխարհը բնության աշխարհով: Սա դառնում է արձագանք ընդդեմ ռեալիզմի և նատուրալիզմի, որտեղ գրվում էր գորշ, խնդիրներով լի իրականության մասին:

Զեք Լոնդոնի «Բոցավառ Արշալույս» («Burning Daylight», 1910) և «Լուսնի հովիտ» («The Valley of the Moon», 1913) վեպերում հերոսներն ի վերջո վերադառնում են բնություն՝ չընդունելով քաղաքակիրթ աշխարհի սահմանած օրենքները: Նրանց համար բնությունը թարմ է, ինքնատիպ և հզոր: Բնության

մեջ երևակայությունն ու իրական զգացմունքները կարող են արթնանալ, ճնշված բնագոյները՝ կյանքի կոչվել ու տարածվել: «Բոցավառ արշալույսը» վեպում բնություն-քաղաքակրթություն բախումն առանցքային թեմա է. գլխավոր հերոս էլամ Հարնիշը, որն առաջին հայացքից հիշեցնում է Լոնդոնի «Հյուսիսային պատմվածքների» ոսկի որոնողներին, իրավամբ կրում է նրանց հատկանիշները. նրան ոչ միայն առաջ է մղում հարստանալու ձիրքը, այլև՝ վայրի բնության գրկում ներքին մոլուցքներին տրվելու անզուսպ ձգտումը: Բնությունը շռայլ է գտնվել նրա նկատմամբ՝ չխնայելով ո՛չ ֆիզիկական, ո՛չ ներքին կամային ուժերը: Հարնիշը գերմարդկային քայլերով շատ արագ հասնում է հաջողության: Լոնդոնը գրում է ոսկու տենդով տարված և հաղթանակած հերոսի գլխապտույտ կարիերայի մասին: Հարնիշը դառնում է միլիոնատեր: Վեպը կտրուկ անցում է կատարում Կալիֆորնիա, որտեղ արդեն Հյուսիսում խաղամոլության արդյունքում ձեռք բերված փորձը դառնում է Հարնիշի՝ բիզնեսում լուրջ հաջողություն գրանցելու հաղթաթուղթը:

Հարկ է մեջբերել Լոնդոնի առավել հայտնի «Մարտին Իդեն» (“Martin Eden”, 1909) վեպը. բարձր դասի հասարակության շրջանակներում երջանկության որոնումներով տարված հերոսի ողբերգական կործանում, որի նպատակն է ժխտել իրական երջանկության գոյությունն այնտեղ, որտեղ իշխում է «դրամը»: «Բոցավառ արշալույսը» վեպում, մերկացնելով Ամերիկայի անթագ տիրակալների աշխարհը, նրանց բարոյական սնանկությունը՝ գրողը փորձում է ելք գտնել նրա համար, ով հզորացել է սեփական ուժերով և դեռ չի կորցրել կյանքն ըստ արժանվույն գնահատելու ու վայելելու՝ Հյուսիսում ձեռք բերված արժեհամակարգը:

Ըստ էության, քաղաքակրթությունը, որը վկայում է մարդու առանձնացումը կենդանական աշխարհից և ապա՝ առաջընթացը սոցիալական աստիճանակարգով, հնարավորություն է ընձեռում մարդուն հանդես գալ որպես ստեղծագործող, ինքնաբավ էակ, փոխել աշխարհը, բնությունը ենթարկել իրեն: Ըստ այդմ էլ՝ տեխնածին քաղաքակրթությունն ունեցել և շարունակում է ունենալ մեծ նվաճումներ գիտատեխնիկայի, տնտեսության, բժշկության և այլ բնագավառներում: Սակայն, երբ գիտության և տեխնիկայի հզորացումն օգտագործվեց ի վնաս մարդու, քաղաքակրթության անբնական զարգացումը դարձավ գլոբալ հիմնախնդիր: Այս մասին ավելի խորը քաղաքական և սոցիալական ձգնաժամերը նկարագրված են Լոնդոնի «Երկաթե կրունկ» (“The Iron Heel”, 1908) վեպում, որտեղ հատկապես նկատելի են մարքսիզմի տեսության փիլիսոփայական, տնտեսագիտական և քաղաքական դրույթները, որոնք մեծ ազդեցություն են թողել 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի սոցիալ-հասարակական մտքի զարգացման վրա:

Ստացվում է, որ *բանականությունը, բարոյականությունը և հումանիզմը՝* որպես գլոբալ հիմնախնդիրների հաղթահարման միջոցներ, դուրս են մղվում մարդկության զարգացման գործընթացից: Եվ Լոնդոնը, քաջ գիտակցելով մարդասիրության ոչնչացումն ու մարդու ընդվզումն իր իսկ տեսակի դեմ՝ անհատի իրական հանգստությունն ու ներքին հաշտությունը տեսնում է բնությանը մոտ լինելու անհրաժեշտության մեջ: «Բոցավառ արշալույսը» վե-

պում խիղճն ամբողջությամբ չկորցրած մարդը խզում է կապը բիզնես-աշխարհի հետ, հրաժարվում միլիոններից՝ հանուն կնոջ սիրո և ընտանեկան երջանկության: Բնություն վերադառնալու ճշմարտացիությունն ընդգծելու և արժևորելու մտադրությամբ Լոնդոնը գնում է ծայրահեղության. վեպի գլխավոր հերոսը, որն ամբողջ կյանքում ոսկի էր որոնել, բայց հարստանալուց հետո թողել էր ամեն ինչ և ապրում էր հողագործի համեստ կյանքով, շատ պատահաբար հողը փորելիս ոսկի է գտնում, սակայն հրաժարվում է վերցնել:

Ընդլայնելով մարդ-բնություն կապի կարևորության գաղափարը՝ Լոնդոնը բերում է այնպիսի փաստարկներ, որոնք հերքում են բնության ապահով պայմաններում ապրելու քայքայիչ ազդեցությունների գոյությունը: Հեղինակը բավականին հանգամանակից է նկարագրում հերոսին: Նա ցույց է տալիս Հարնիշի՝ արտաքին աշխարհի ազդեցության հետևանքով կրած գիտակից և ոչ գիտակից փոփոխությունները. նրա բարոյական կերպարն աստիճանաբար ապականվում է իր բորսայական գործունեության կոռուպցիոն ազդեցության հետևանքով ԱՄՆ տեղափոխվելուց հետո: Հարնիշը սովորում է պարկեշտ ուտել, հագնվել, բարձր դասին համապատասխան վարվեցողություն մշակել, անգլերենի դասերի հաճախել: Նրանից շատ քիչ ժամանակ է պահանջվում սոցիալական հարաբերությունների պարզ մեխանիզմը հասկանալու համար: Փոխվելով արտաքուստ՝ հերոսն ինքնաբերաբար կրում է նաև ներքին կերպարանափոխություն: Ներքին փոփոխություններն էլ իրենց հերթին կրկնակի հետք են թողնում հերոսի արտաքին տեսքի վրա: Հարնիշի դեմքը դառնում է մոայլ ու խոժոռ, աչքերում դաժանության արտահայտություն է հայտնվում, մարմինը թուլանում է, անհետանում է «հյուսիսի ճամփորդի կենսականորեն առողջ և ուժեղ արտաքինը»: Խմիչքը դառնում է առօրյա հոգսերից ժամանակավորապես ազատվելու ամենահեշտ միջոցը: Ֆինանսիստի անառողջ կյանքը սահմանափակվում է քիչ շարժվելով, շատ ուտելով, անքնությամբ և արտաքին տեսքի օրեցօր վատթարացմամբ: Այս դեպքում Լոնդոնն առաջարկում է երկու տարբերակ. կամ պարտություն քաղաքակիրթ աշխարհի սպառնալիքներին, կամ վերադարձ բնություն:

Բնության և քաղաքակիրթ աշխարհի բախումը, որը նեոռոմանտիկ գրականության առանցքային քննարկման թեմաներից է, առկա է Լոնդոնի գրեթե բոլոր վեպերում: «Սպիտակ Ժանիքը» (“White Fang”, 1906) և «Նախնիների կանչը» (“The Call of the Wild”, 1903) անիմալիստական վեպերում գլխավոր կենդանի-հերոսը պայքարում է քաղաքակրթության ու վայրի բնության բախման պայմաններում: «Լուսնի հովտում» այդ նույն աշխարհի անարդարությունն ամենամեծ սպառնալիքն է սիրող զույգի համար: «Բոցավառ արշալույսը» վեպում հերոսը կկործանվեր, եթե նրանում չարթնանար լոնդոնյան նեոռոմանտիկներին բնորոշ «նախնիների, այլ կերպ՝ բնության կանչը». Կալիֆոռնիայի լեռնոտ տարածություններով հաճախակի ձիավարությունների ժամանակ է միայն Հարնիշն իրեն մաքրված և կապանքներից ազատված զգում: Մարդու հոգին աննկատ այլանդակող քաղաքակրթությունից զերծ մաքուր բնության պայմաններում սիրելի կնոջ՝ Դիդ Մեսոնի հետ հանդի-

պումները հերոսին դրդում են մտածել բնության աշխարհ տեղափոխվելու մասին: Կյանքի փիլիսոփայության վերակառուցման հարցում, իհարկե, մեծ դեր է խաղում կնոջ հանդեպ սերը. Դիդն ասել էր, որ չի ցանկանում ամուսնանալ անազնիվ գործերի միջոցով հարստացած մի մարդու հետ, որը կյանքում «ոչինչ չի ստեղծում»:

Հարնիշն ի վերջո թողնում է խաղը և միլիոնները ներդնում Օքլենդի և շրջակա քաղաքների գեղեցկացման գործում: Ու թեև նա «արդար խաղ» էր սկսել, շարունակում էր պատկանել բիզնեսին: Մակայն այստեղ կարևորվում է այն հանգամանքը, որ հեղինակը պահպանում է Հարնիշի դրական հատկանիշը. նա չի մասնակցում աշխատավորներին խաբելու անազնիվ գործերին: Հենց այս հատկանիշն է նախապայման դառնում իշխող դասակարգին «դավաճանելու» և «հողագործի կյանք» վերադառնալու համար: Սերն ամենամեծ խաղադրույքն է Հարնիշի կյանքում: Նա հեռանում է քաղաքակիրթ աշխարհից Լուսնի հովիտ, որտեղ ամուսիններն իրական երջանկություն են գտնում:

Ջեք Լոնդոնը՝ հեղափոխության հավատարիմ ջատագովը, որը կոչ էր անում դիմել ակտիվ ու վճռական գործողությունների, ստեղծագործական կյանքի վերջին շրջանում հիասթափվում է, ինչը նպաստում է գրողի աշխարհայացքում անհատի վերաբերյալ նոր դիրքորոշման ամրապնդմանը:

Անհատապաշտական սկզբունքը, որի դեմ Լոնդոնը պայքարել էր գրեթե իր ողջ կյանքում, ավելի ու ավելի նկատելիորեն է գերիշխում, գրողը մեկուսանում է և ողջ ժամանակն անցկացնում Լուսնի հովտում գտնվող իր առանձնատանը:

Այդ պայքարի և դրա յուրօրինակ արդյունքի արտացոլումն էր 1913թ. լույս տեսած «Լուսնի հովիտ» վեպը: Եթե «Բոցավառ արշալույսը» վեպում մարդ-քաղաքակրթություն հակամարտությունն ավարտվում է փախուստով դեպի բնության աշխարհ, որը, ի դեպ, ունի արդարացում՝ սեփական խիղճը, ապա «Լուսնի հովտում» հերոսների փախուստն ունի այլ բնույթ. վերջիններս, պայքարելով երկրում տիրող անարդարության դեմ, կորցնում են իրենց ինքնությունը: Արտաքին աշխարհը սպառնում է խլել նրանց կյանքը: Անշուշտ, նախորդ վեպում ևս, ինչպես արդեն նշեինք, հերոսը կրում է ներքին ու արտաքին այնպիսի փոփոխություններ, որոնք վկայում են ինքնությունն աստիճանաբար կորցնելու վտանգի մասին:

Կա կարծիք, որ «Լուսնի հովիտ» վեպում փախուստն անարդարացի է, ավելի եսասիրական բնույթ է կրում: Կարծում ենք, որ, թեև փախուստի հանգամանքներն այդքան էլ չէին համապատասխանում Ամերիկայում տիրող իրականությանը, այնուամենայնիվ, դրա պատճառները վեպում բավականին հիմնարար են ներկայացված:

Վեպում ակնհայտ երևում է, որ երկրում տիրող սոցիալ-քաղաքական անառողջ վիճակը մոտ ապագայում ելք չէր ունենալու: Հեղինակը փորձում է ցույց տալ, թե ինչպես է հակասական, լարված մթնոլորտն իր ազդեցությունը թողնում հերոսների գիտակցության վրա: Երկարատև գործադուլներից մաշված, ամենօրյա ծեծկռտուքներից կարծրացած Բիլը սկսում է կոպիտ

վարվել կնոջ հետ: Կինն արդարացնում է ամուսնուն՝ մեղքը բարդելով արտաքին ուժերի ներգործության վրա:

Առանց վեպի վերջնամասի՝ այն կարող է դիտվել որպես քննադատական ռեալիզմին հատուկ նշանակալից ստեղծագործություն: Սակայն Լոնդոնի հերոսներին հաջողվում է երջանկություն գտնել «Լուսնի հովտում», ինչը բացառիկ երևույթ էր տվյալ ժամանակաշրջանի ԱՄՆ-ում: Հնարավոր է, որ Լոնդոնը գնաց իրականության մասնակի խեղաթյուրման՝ երջանիկ ավարտ ունենալու, ինչպես նաև՝ ինչ-որ չափով սեփական քայլն արդարացնելու համար:

Հարկ է նշել, որ Լոնդոնի վեպերը չեն սահմանափակվում ռեալիզմով: Նրա հերոսները գնում են պատրանքի հետևից, և որ ամենակարևորն է՝ գտնում են այն: Ի դեպ, և «Լուսնի հովտում», և «Բոցավառ արշալույսում», ինչպես Լոնդոնի բազմաթիվ գործերում, հերոսները բացառիկ են. նրանց բացառիկությունը պատկերվում է ոչ թե ամբողջ աշխարհի հետ համեմատության լայն ֆոնի վրա, ինչպես լինում է ժամանակի գրականության մեջ, այլ որևէ սոցիալական նեղ շրջանակում: Այս հերոսները մյուսներից տարբերվում են իրենց եզակիությամբ՝ այլ հերոսների հետ համեմատության հարացույցում. նրանք դիմում են համարձակ քայլերի՝ դեմ գնալով հասարակությանը: Հետևաբար, այն անհատապաշտական սկզբունքը, որոնցով լոնդոնյան հերոսները՝ նեոռոմանտիկ գրականության մեջ լայնորեն արծարծված «փոքր մարդիկ», մոտենում են Նիցշեի «գերմարդուն», ունի խիստ սահմանափակ բնույթ. նրանց սովորականից ավելի ուժեղ են դարձնում հանգամանքները. նույն անձինք չէին լինի բացառիկ բոլորովին այլ պայմաններում: Այս գործոններով ևս պայմանավորված են Լոնդոնի երկերում նեոռոմանտիկ գրականության բնորոշ առանձնահատկությունները:

Լուսնի հովիտը, որում իրենց երջանկությունն են գտնում Լոնդոնի հերոսները, Սոնտմայի այն հովիտն է, որտեղ Լոնդոնը բնակություն է հաստատել և ապրել կյանքի զգալի մասը: Վեպերում նա բացահայտում է սեփական փորձից ձեռք բերված հմտությունները, քաղաքակրթությունից բնություն վերադառնալու առավելությունները, որոնք կյանքն ավելի գունեղ ու յուրօրինակ են դարձնում՝ արտահայտելով նեոռոմանտիկի՝ շրջապատից իր բացառիկությամբ տարբերվելու, բնությանն ավելի մոտ լինելու, արարելու և այդպիսով սեփական ես-ին ավելի մոտենալու ձգտումը: Առաջին հայացքից սա փախուստ է, որը երբեմն ընկալվում է որպես դավաճանություն, գործն անավարտ թողնելու թուլակամություն: Սակայն սա մի նոր պայքար էր՝ հանուն մոռացված արժեքների արթնացման, իդեալների վերախմբատապաշտման՝ քաղաքի գորշ ու միապաղաղ կյանքից անցում կատարելով դեպի բնության աշխարհ, որտեղ մարդը վերադառնում է իր արմատներին:

Թեև գեղարվեստական աշխարհում փախուստը կարող է դառնալ միջոց, նույնն արդարացի չէ ասել իրական աշխարհի մասին: Լոնդոնի վեպերը նրա կյանքի հայելային արտացոլանքն են. նրա քայլը՝ հասարակական կյանքից հեռացումը դեպի բնություն, բազմաթիվ գրաքննադատների հավաստմամբ խորապես սխալ էր և չունեիր արդարացում, քանզի հետագայում այն ողբերգական դեր խաղաց մեծ գրողի ճակատագրում:

Եզրակացություն

Այսպիսով, մարդկությունը, թևակոխելով զարգացման և առաջադիմության նոր՝ քաղաքակրթության դար, ընդլայնում է իր հնարավորությունները՝ ունենալով այնպիսի նվաճումներ, որոնք խոստանում են ապագայի լավատեսական հեռանկար: Մակայն աստիճանաբար մարդն արարում է այն, ինչը դառնում է սեփական տեսակի գոյության սպառնալիքը:

Անշուշտ, Լոնդոնը դեռևս իր ժամանակաշրջանում խորապես զգացել և կանխատեսել է մարդ-քաղաքակրթություն փոխհարաբերություններից բխող այն հակասությունները, որոնք հսկայական չափերի են հասնելու ապագայում: Քաղաքակիրթ աշխարհի նվաճումները մարդկության դեմ օգտագործելն արդեն իսկ դարձել է արդիականության գլոբալ հիմնախնդիր: Ժամանակակից մարդը, որը կանգնած է փակուղու առաջ, ո՛չ կարող է վերադառնալ նախնադարյան կյանքին, ո՛չ էլ գնալ գիտակից կործանման:

Որպես համամարդկային խնդրի լուծման հնարավոր տարբերակ՝ իր վեպերում և պատմվածքներում հեղինակը բազմիցս շեշտադրել է մարդասիրության գործոնը, որն անտեսելու դեպքում ճգնաժամն անխուսափելի է: Ուստի կարելի է հուսալ, որ լոնդոնյան նեոռոմանտիկ հերոսին բնորոշ հատկությունները, այն է՝ հումանիստական արժեքների վերականգնումը, բարոյական գիտակցության սկզբունքների վերարժևորումը, բանականությունը հնարավորություն կընձեռեն ժամանակակից մարդուն մոտենալ մարդկության փրկության այն ուղիներին, որոնք փնտրում էր իր ողջ կյանքի ընթացքում Ջեք Լոնդոնը:

Օգտագործած գրականության ցանկ

- Լոնդոն, Ջ. (1965). *«Լուսնի հովիտ»* // Երկերի ժողովածու, հատոր 11, թարգմանությունը՝ Ա. Բուդաղյանի, «Հայաստան» հրատ., Երևան:
- Լոնդոն, Ջ. (1966). *«Բոցավառ արշալոյս»* // Երկերի ժողովածու, հատոր 6, թարգմանությունը՝ Է. Ավագյան, «Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան:
- Սարգսյան, Ա. (2018). *Արդիականության գլոբալ հիմնախնդիրները*, ուս. ձեռնարկ, ՀՊՏՀ «ՏՆՏԵՍԱԳԵՏ» հրատարակչություն, Երևան:
- Boorstin, D. (1974). *The Americans. The democratic experience*. New York: Vintage Books.
- Батулин, С. (1983). *«Ваш во имя революции»: рассказ о Джеке Лондоне / С. Батулин; худож. Е. Коган. — Москва: Детская литература.*
- Зверев, А. (1981). *Глазами необычного героя // Лондон Дж. Повести. — М.: Правда.*
- Луков, В. (1981). *История литературы. Зарубежная литература от истоков до наших дней.* М.: Академия, 2003.
- Толмачев, М. (2001). *Неоромантизм* // Литературная энциклопедия терминов и понятий под ред. А.Н. Николюкина. М.: НПК «Интелвак».
- Франс, Ан. (1960). *Предисловие к первому изданию «Железной пята» во французском переводе. — В кн.: Франс Ан., Собр. соч Т. 8 М. Худож. Лит.*

References

- London, J. (1965). “*Lusni hovit*” [The Valley of the Moon]//Yerkeri zhoghovatsu, hator 1, t’argmanut’yuny” A. Budaghyani, “Hayastan” hratarakchut’yun, Yerevan. (In Arm.)
- London, J. (1966). *Botsavar arshaluys* [Burning Daylight], Yerkeri zhoghovatsu, hator 6, t’argmanut’yuny” E. Avagyan, “Hayastan” hratarakchut’yun, Yerevan. (In Arm.)
- Sargsyan, A. (2018) Ardiakanut’yan global himnakhndirnery us. dzernark, [Global Problems of Modernity] HPTH, “TNTESAGET” hratarakchut’yun, Yerevan. (In Arm.)
- Baturin, S. (1983). «*Vash vo imya revolyutsii*»: *rasskaz o Dzeheke Londone* [“Yours in the name of the revolution”: a story about Jack London] / S. Baturin; khudozh. E. Kogan. — Moskva: Detskaya literatura. (In Rus.)
- Zverev, A. (1981). *Glazami neobychnogo geroya* [Through the eyes of an extraordinary hero] London Dzh. Povesti. – M.: Pravda.
- Lukov, V. (1981). *Istoriya literatury. Zarubezhnaya literatura ot istokov do nashikh dney* [History of literature. Foreign literature from origins to our days]. M.: Akademiya, 2003. (In Rus.)
- Tolmachev, V. (2001). *Neoromantizm*//Literaturnaya entsiklopediya terminov i ponyatiy podred [Neo-romanticism//Literary encyclopedia of terms and Concepts] A.N. Nikolyukina. M.: NPK «Intelvak». (In Rus.)
- Frans, An. (1960). *Predislovie k pervomuizdaniyu «Zheleznoypyaty» vofrantsuzskom perevode* [Preface to the first edition of “The Iron Heel” French translation]. – V kn.: Frans A Sobr. soch T. 8 M. Khudozh. Lit. (In Rus.)

Мариам Акопян

*Соискатель Института литературы им. М. Абеяна
Национальной академии наук Республики Армения
Эл. адрес: mar.hakopyan@mail.ru*

АКТУАЛЬНОСТЬ КОНФЛИКТА ЧЕЛОВЕК–ЦИВИЛИЗАЦИИ В НЕОРОМАНТИЧЕСКИХ РОМАНАХ ДЖЕКА ЛОНДОНА

В статье рассматривается проза Джека Лондона, посвященная человеку, природе и к проблеме их взаимоотношений с цивилизацией. Следует отметить, что только современная литературная критика выявила истоки неоромантической эстетики в романах Лондона, что позволило нам рассмотреть творчество Лондона с позиций неоромантической литературы, что и определяет новизну и современность статьи.

В свое время Лондон остро чувствовал и предвидел противоречия, возникающие во взаимоотношениях человека и цивилизации, которые будут усиливаться в будущем.

Цель статьи – рассмотреть влияние цивилизации на формирование личности человека, изучить разрушительные последствия некритического развития цивилизации в современном мире и найти возможные пути спасения на основе взглядов и предсказаний Джека Лондона. *В статье рассмотрены*

“*Время-не-ждёт*”, “Лунная долина” и другие романы, а также *мы осветили* формирование эстетики неоромантизма в прозе Дж. Лондона.

Таким образом, в статье рассмотрены пути нового подхода к проблемам, возникающим в результате взаимоотношений человека – природы и человека – цивилизации в творчестве Джека Лондона, присутствие которого обеспечивает своеобразие художественного мира писателя, связанных с развитием основных направлений американской литературы.

Ключевые слова: цивилизация, природа, неоромантизм, гуманизм, дегуманизация.

Mariam Hakobyan

*Ph.D. student at M. Abeghyan Institute of Literature at National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
Email: mar.hakopyan@mail.ru*

THE CONTEMPORANEITY OF HUMAN-CIVILIZATION CONFLICT IN THE NEO-ROMANTIC NOVELS OF JACK LONDON

The article touches upon the problem of human – nature – civilization relationship in Jack London’s fiction. It should be stated that only the modern literary criticism has revealed the origins of neo-romantic aesthetics in Jack London’s novels allowing us to consider the American author’s prose from the perspective of neo-romantic literature, which determines the novelty and modernity of the article.

The purpose of the article is to highlight the influence of civilization on the formation of human identity, to reveal the destructive consequences of the uncritical development of civilization in the modern world, and to find the possible solutions taking into consideration the views and predictions of J. London on this topic. We referred to “*Burning Daylight*”, “*The Valley of the Moon*” and other works as well as we illuminated the formation of the aesthetics of neo-romanticism in J. London’s prose.

Thus, the article examines the ways of a new approach arising as a result of the relationship between human – nature and human – civilization.

Key words: civilization, nature, neo-romanticism, humanism, dehumanization.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. նոյեմբերի 29-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. դեկտեմբերի 11-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. հունվարի 19-ին:

Մանկավարժություն և դասավանդման մեթոդիկա

Աննա Գաբրիելյան

Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարանի ասպիրանտ
Էլ. huugte`anna.gabrielyan1999@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-199

ՈՒՍՈՒՑՅԻ ԴԵՐԸ ԱՇԱԿԵՐՏԻ ԻՆՔՆԱԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

Ներկայումս նախկին հիերարխիկ ուսուցչակենտրոն համակարգից անցում է կատարվում աշակերտակենտրոն ուսուցման համակարգի, որի արդյունքում փոխվում են ուսուցչի դերը և աշակերտի ուսումնառության ձևերը: Սրա հետ մեկտեղ ամբողջովին վերափոխվում է օտար լեզվի դասավանդման նպատակը: Եթե օրինակ քերականական-թարգմանական մեթոդի վրա հիմնված օտար լեզվի դասավանդումը, որտեղ ուսուցիչը ստանձնում էր կենտրոնական դեր նպատակահարմար էր օտար լեզվի պասիվ օգտագործմամբ պայմանավորված, ապա այսօր դա ընկալելի և կիրառելի չէ: Մեր օրերում օտար լեզվի ուսուցումը խրախուսում է հաղորդակցություն: Այսօր օտար լեզվի ուսուցման գլխավոր նպատակ սահմանելով հաղորդակցությունը, մենք մեզ համար օտար լեզվի դասավանդման ուղենիշ ենք ընտրում դասավանդման հաղորդակցային մեթոդը: Հաղորդակցությունը իր մեջ ներկայացնում է կյանքի տարբեր ոլորտների հետ առնչություն: Այս ոլորտները կարող են լինել նոր, անծանոթ կամ դժվարամատչելի աշակերտի համար: Առօրյա, դպրոցական կյանքում կամ հետագա սոցիալական ինտեգրման համար աշակերտին անհրաժեշտ է արագ ինքնաիրացվել հասարակության մեջ: Մենք կարծում ենք, որ սրա համար կարևոր է աշակերտի մոտ զարգացնել ինքնակրթության արժեհամակարգը:

Հիմնաբառեր. ինքնակրթություն, հաղորդակցություն, կարողություն, ուսուցչի դեր, արժեհամակարգ, աշակերտակենտրոն, ուսուցչակենտրոն, դասավանդում:

Ներածություն

Ինքնակրթության արժեհամակարգի կարևորության մասին են փաստում ՀՀ օտար լեզուների առարկայական նոր չափորոշիչները՝ սահմանելով ինքնակրթությունը որպես օտար լեզվի դասավանդման նպատակին հասնելու ուղի, ինչպես նաև Քեմբրիջի կյանքի կոնպետենցիաների շրջանակը (The Cambridge Life Competencies Framework)՝ առանձնացնելով կյանքի տարբեր փուլերում շարունակական կրթությունը որպես 21-րդ դարի հիմնական կոնպետենցիաներից մեկը:

Այս հետազոտությունը մեծապես հիմնվում է նոր չափորոշիչների ուսումնասիրության վրա, քանի որ ժամանակակից հայ մանկավարժական իրականությունում հենց նրա վրա է հիմնվում հետազոտության թեմայի կարևորությունը և հիմնական շեշտադրումը: Այս փաստին զուգահեռ մենք ստիպված ենք հասկանալ, թե ինչպես ենք դիտարկում ուսուցչի դերը, ինչպիսի աշակերտ ենք ցանկանում ունենալ: Այս ամենով ենք պայմանավորում *հոդվածի արդիականությունը*:

Տեսական հիմունքներ և մեթոդ

Հոդվածի նպատակի և խնդիրների հետազոտության տեսական հիմնավորման համար համար հիմք են ծառայել “English Teachers’ Roles in Promoting Learners’ Learning Autonomy in EFL Class of Public Senior High Schools of ENDE Regency in Academic Year 2016 / 2017” գիտական հոդվածը, որն ուսումնասիրում է ուսուցչի գործառույթները և “*Self-Determined Learning: Heutagogy in Action*” աշխատությունը, որը մանրամասն նկարագրում է ինքնակրթության արժեհամակարգը, դրա առանձնահատկությունները և կարևորությունը: Օգտագործվում են որակական մեթոդներ օգտագործումը՝ վերլուծություն, համադրում, համեմատություն, մոդելավորում: Տեսական հետազոտությունը ապահովում է համապատասխան միջոցների հավաքագրում և մշակում՝ արդյունավետ գործնական արդյունքների ապահովման համար: Հոդվածում առկա գործնական վարժությունների համար հիմք են հանդիսացել նոր չափորոշիչների պահանջները՝ «ՀՀ կրթության բարելավման ծրագրի օտար լեզուներ ուսումնական բնագավառի հանրակրթության առարկայական չափորոշչային վերջնարդյունքները և օրինակելի ծրագրերը (անգլերեն, գերմաներեն, ռուսերեն, ֆրանսերեն)»: Հետազոտության արդյունքները ներկայացվում են եզրակացությունում:

Հոդվածի նպատակն է՝ ուսումնասիրել ուսուցչի դերը աշակերտի ինքնակրթության արժեհամակարգի զարգացման գործընթացում:

Հոդվածի խնդիրներն են՝

- առանձնացնել ժամանակակից աշակերտակենտրոն ուսուցման մեջ ուսուցչի գործառույթները,

- վերլուծել ուսուցչի դերը օտար լեզուների դասավանդման գործընթացում,
- ներկայացնել ինքնակրթության հիմնական առանձնահատկությունները,
- պարզել ինքնակրթության զարգացման հնարավորությունների կապը ուսուցչի դերակատարման հետ:

Հողվածի տեսական նշանակությունը պայմանավորված է նրանով, որ համապարփակ վերլուծության են ենթարկվում ինքնակրթությունը և ուսուցչի դերը, նրա գործառնությունները: Վեր են հանվում դրանց հիմնական դրույթները՝ տեսական առանձնահատկությունները, կարևորությունը և գործնական կիրառելիության հնարավորությունները:

Հողվածի գործնական նշանակությունը պայմանավորված է նրանով, որ հողվածում ներկայացվում են առաջարկներ, որոնք կարող են ուսուցչի համար ուղենիշ հանդիսանալ դասապրոցեսի ընթացքում ինքնակրթության արժեհամակարգի զարգացման ուղիներ մշակելիս:

Արդյունքներ և քննարկում

Կրթության ավանդական բովանդակությունը հիմնվել է «գիտելիքներ, կարողություններ, հմտություններ» հայտնի սկզբունքի վրա: Այդ սկզբունքում գիտելիքի բաղադրիչը միշտ գերակայող է եղել: Սա բնական էր, քանի որ ավանդական կրթահամակարգում գիտելիքը դիտարկվել է որպես նպատակ: Ժամանակակից աշխարհում գիտելիքն արդեն ռեսուրս է, միջոց: Կրթության համար գիտելիքը ելակետ է, իսկ նպատակը՝ գիտելիքը կիրառելը, նրանով նորանոր որակների ձեռքբերումը (Աշիկյան, 2020, էջ 163): Այս պարագայում ակնկալվում է ուսուցչի դերի վերաիմաստավորում:

Սակայն ժամանակակից կրթությունը շատ ավելին է, քան օտար լեզվով հաղորդակցություն: Այն ուղղված է աշակերտների մտածողության, մասնագիտական նախաձեռնողականության, ինքնուրույնության զարգացմանը, ինչը կապահովի որակյալ մասնագետի ձևավորում: Այդպիսի անհատը ունակ կլինի հարմարվել ցանկացած սոցիալական միջավայրին, լինել մրցակցային շուկայում, ծավալել աշխատանքային անհրաժեշտ գործունեություն, ինքնակրթվել և դառնալ ինքնուրույն:

Ուսուցչի արհեստավարժությունը դիտարկվում է որպես առարկայական, մեթոդական, հոգեբանամանկավարժական գիտելիքների, կարողությունների, անձնային որակների ամբողջություն և մասնագիտական զարգացման արդյունք: Մասնագիտական զարգացումը դիտվում է որպես մասնագիտական արհեստավարժություն տանող հիմնական ուղի: Ուսուցչի անձի զարգացումն ու արհեստավարժությունը փոխկապակցված են և փոխլրացնող:

Ս. Բ. Ելկանովն առանձնացնում է ուսուցչի երեք հիմնական որակները՝ ընդհանուր մանկավարժական հատկանիշները (մանկավարժական կողմնորոշումն ու մոտիվացիան), անհատի հոգեբանական առանձնահատկություն-

ները (բնավորություն, խառնվածք, մտավոր կարողություններ և այլն), մասնագիտական կարողությունները (հմտություններ, գիտելիք, փորձ և այլն) (Սարգսյան, 2018, էջ 370-371):

Զ. Փեթթիսը նշում է երեք հատկություն հմուտ ուսուցչի համար: Ըստ նրա, նախ և առաջ արդյունավետ ուսուցիչը բացի հմուտ լինելուց պետք է նաև ունենա հարուստ գիտելիքներ և լինի սկզբունքային: Երկրորդ՝ ուսուցչի մասնագիտական կարիքները և հետաքրքրությունները պետք է փոխվեն ժամանակի ընթացքում և զարգացնեն դասավանդման գործընթացը: Երրորդ՝ ուսուցիչը անհատապես պետք է նվիրված լինի իր մասնագիտական զարգացմանը:

Հ. Բրոշը նշում է, որ ուսուցիչը պետք է բացարձակ տիրապետի դասավանդվող թիրախային լեզվին, պետք է կարողանա կազմակերպել, բացատրել, հստակեցնել, ինչպես նաև հետաքրքրություն և մոտիվացիա առաջացնել ու պահպանել այն աշակերտների համար (Fahriany, 2017, էջ 118):

Ուսուցումը չի կարող ուսումնառությունից առանձին դիտարկվել: Ուսուցչի կողմից իրականացվող ուսուցումը չափվում է աշակերտի ուսումնառության վերջնարդյունքերով: Այսպիսով, ուսուցիչը պետք է կենտրոնանա մի քանի հիմնական կետերի վրա՝

- ուսուցումը մտավոր աշխատանք է,
- ուսուցիչներն ունեն գործառնությունների շրջանակ, ինչպիսիք են՝ տեղեկատվության տրամադրում և թիմի ուսուցում,
- արդյունավետ ուսուցման համար ուսուցիչները ռազմավարական կերպով բաշխում կամ կիսում են աշխատանքը աշակերտների հետ,
- ուսուցիչը ուշադրության տակ է պահում դժվար բովանդակությամբ նյութը:

Ներկայումս ուսուցչի ավանդական դերի փոփոխությամբ պայմանավորված, ուսուցիչը ստանձնում է նոր գործառնություններ: Ուսումնասիրելով մասնագիտական գրականությունը՝ կարող ենք ընդհանրական կերպով առանձնացնել հետևյալ հիմնական գործառնությունները՝ *մենեջեր, ֆասիլիտատոր/օգնական, խորհրդարու, մասնակից, գնահատող, ռեսուրս:*

Մենեջեր: Մենեջերի գործառնությամբ ներառում է երեք հիմնական ենթագործառնություններ՝ պլանավորում, կազմակերպում և ղեկավարում: Պլանավորումը ենթադրում է, որ ուսուցիչը ներմուծում է հիմնական կարողությունները, թեման, ուսումնառության նպատակները, ուսուցման գործընթացը, ձեռքբերումների ցուցանիշները: Երկրորդ ենթագործառնությամբ կազմակերպումն է: Այս ենթագործառնությամբ ի հայտ է գալիս, երբ ուսուցիչը բացատրում է կամ հրահանգում: Այստեղ ենթադրվում է նաև ուսումնական հարթակների և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործում: Երրորդ ենթագործառնությամբ ղեկավարումն է: Դա ուսուցման գործընթացում արձանագրվում է, երբ ուսուցիչը վերահսկում է դասապրոցեսը: Յուրաքանչյուր ուսուցիչ հանդես է գալիս սեփական ոճով՝ ավելի ուսուցչակենտրոն կամ ավելի աշակերտակենտրոն:

Ֆասիլիտատոր/օգնական: Այս պարագայում ուսուցիչը աշակերտներին տալիս է հնարավորություն՝ առաջարկել և քննարկել տարբեր թեմաներ: Ուսուցիչն օգնում է, որ աշակերտները կատարեն թեմայի վրա հիմնված լեզվական կարողություններին առնչվող հանձնարարություններ: Ուսուցիչը տալիս է անհատական կամ խմբային հանձնարարություններ թեմայի յուրացումից հետո և հնարավորություն է տալիս պատրաստվել հաջորդ դասերին: Այստեղ կարող ենք պնդել, որ որպես ֆասիլիտատոր/օգնական ուսուցչի նպատակն է խրախուսել աշակերտների ինքնուրույնությունը: Ուսուցիչը կորցնում է իր գլխավոր կամ առաջնային դերակատարությունը: Ընդհակառակը, այս դեպքում ուսուցիչը սովորեցնում է ինչպես սովորել:

Խորհրդատու: Որպես խորհրդատու ուսուցիչը ունի 2 հիմնական գործառույթ: Առաջինը՝ խրախուսել և պարգևատրել աշակերտներին, երկրորդը՝ խորհուրդներով օգնել այն աշակերտներին, ովքեր ունեն ակադեմիական առաջադիմության խնդիրներ: Այս գործառույթը կարևոր նշանակություն ունի ուսումնառության գործընթացում: Այն նույնպես նպաստում է աշակերտի ինքնուրույնությանը, քանի որ տարբեր փուլերում աշակերտներն ուղղորդման կարիք ունեն ինքնակայացման համար:

Ռեսուրս: Այստեղ հիմնականում դիտարկում ենք ուսուցչի տեղեկատվության փոխանցման գործառույթը: Անգլերենի դասընթացի ժամանակ ուսուցչի հիմնական դերը կարող է լինել ուսումնական նյութի անգլերենով ներմուծումը, բանավոր կամ գրավոր սխալների ուղղումը, աշակերտների հետ հետադարձ կապի ապահովումը: Աշակերտները ցուցաբերում են պատրաստակամություն իրենց թերացումների վրա աշխատելու, երբ առկա է հետադարձ կապ: Սակայն յուրաքանչյուր աշակերտի ուսումնառության ձևերը տարբեր են, հետևաբար, այս գործառույթի իրացումը նույնպես պետք է ձկուն լինի:

Մասնակից: Մասնակցի գործառույթը ներառում է հիմնականում երկու տեսակ գործողություն: Առաջին՝ ուսուցիչն ինքն է մասնակցում աշակերտների ուսումնառության գործընթացին՝ մաս դառնալով խմբային քննարկումներին, վարժությունների ու առաջադրանքների կատարմանը: Երկրորդ՝ ուսուցիչը ներառում է աշակերտներին տնային հանձնարարությունների կամ այլ առաջադրանքների ուղղման գործընթացում: Աշակերտները կարող են պատրաստակամություն ցուցաբերել այս աշխատանքում, քանի որ նրանք ցանկանում են անմիջապես իմանալ իրենց կատարած աշխատանքի արդյունքների մասին: Սա կարող է նույնիսկ հանպատրաստից տեղի ունենալ: Խրախուսելով աշակերտի ինքնուրույնությունը, աշակերտը սովորում է ուսուցչից, իսկ ուսուցիչն աշակերտից: Այսպիսով, դասապրոցեսում ստեղծվում է դրական հաղորդակցություն և ներդաշնակ փոխհարաբերություններ աշակերտի ու ուսուցչի միջև:

Գնահատող: Ուսուցիչը ստանձնում է աշակերտների սխալների ուղղման, դրանց վեր հանման, բացատրման և հաղթահարման պարտականություններ:

րը: Գնահատումն ուսուցչին հնարավորություն է տալիս հասկանալ, թե ինչ մակարդակում է աշակերտի ուսումնառությունը, հաջորդ թեմային անցնելուց առաջ: Ուսուցիչը չի միջամտում աշակերտի ուսումնառության գործընթացին՝ պարբերաբար ապահովելով նրա ինքնուրույնությունը: Ուսուցիչը խրախուսում է ինքնագնահատումը, փոխադարձ գնահատումը, խրթին տնային հանձնարարությունները, նախագծերը, լեզվական թղթապանակները:

Ուսուցիչն իր գործունեության ընթացքում ստանձնում է նաև քաջալերողի գործառույթ: Նա պարտավոր է շարժել աշակերտների հետաքրքրությունը, առաջացնել ոգևորություն՝ անգլերենը հաղորդակցության մեջ օգտագործելու և հաղորդակցական առաջադրանքների մասը դառնալու համար: Անգլերենով հաղորդակցության մասնակից դառնալը աշակերտի համար անհնար է, եթե նա չի գտնվում բարենպաստ միջավայրում, որտեղ նա իրեն ազատ է զգում: Այստեղ ուսուցիչը ստանձնում է միջավայրն ապահովողի գործառույթը՝ ստեղծելով ներդաշնակ և ակտիվ դասարանային միջավայր: Նմանատիպ միջավայրը թեթևացնում է աշակերտի անգլերենի ուսումնառության գործընթացը: Կարող ենք նշել նաև գործընկերոջ գործառույթը (partner), որի շնորհիվ ուսուցիչը կոտրում է կարծրացած միջավայրը. նա դառնում է աշակերտների ընկերը, առաջարկում է ուղղումներ, նոր գաղափարներ, հանդես է գալիս առաջարկություններով, տեղեկանում է աշակերտների խնդիրներից, որոնց նրանք բախվում են լեզվահաղորդակցական կարողությունների յուրացման ճանապարհին (Ja, 2017, էջ 106–109):

Բնականաբար, ուսուցիչների գործառույթները հանդես չեն գալիս առանձին-առանձին: Դրանք դրսևորվում են խրթին, համապարփակ ուսուցման գործընթացում, երբեմն նույնիսկ միաժամանակ: Ըստ ուսուցման գործընթացի առաջ դրված նպատակների՝ դրանց հասնելու խնդիրների և սահմանված վերջնարդյունքների գործառույթները փոփոխվում են և հանդես են գալիս ըստ անհրաժեշտության: Չնայած առկա սահմանումների կամ նկարագրերի՝ դասապրոցեսը և աշակերտների կարիքներն իրենք են սահմանում գործառույթների շրջանակները:

Դիտարկենք ինքնակրթության դրսևորումն օտար լեզվի ուսուցման գործընթացում: Ինքնակրթության հիմնական գաղափարն այն է, որ որոշ իրավիճակներում ուսումնառությունը կատարվում է ըստ աշակերտի ցանկության, այլ ոչ թե ուսուցչի կողմից սահմանված պլանի: Ուսուցիչը ստանձնում է օգնականի կամ խորհրդատուի դեր (Stewart, Hase, 2013, էջ 5–6):

Ինքնակրթությունը ներկայացնում է ուսումնառության գործընթաց, որն անհատական է, նպատակային և զարգացնող: Ինքնավարությունը, ընտրությունը և ինքնաիրացումն ընդգծում են ինքնակրթության անհատական բնույթը: Աշակերտները ինքնուրույն են և ունակ որոշումներ կայացնել, ունեն պատասխանատվության զգացում իրենք իրենց և ուրիշների նկատմամբ, էությանը բարեհամբույր են, ցանկություն ունեն հասնելու ինքնաիրացման, ունեն եզա-

կի և անսահմանափակ աճի ներուժ: Ինքնակրթության միջոցով աշակերտները ստանձնում են անձնական պատասխանատվություն՝ ընտրելով, թե ինչպես են օգտագործում տեղեկատվությունը իմաստին հասնելու համար:

Մ. Նոուլզը տալիս է ինքնակրթության ամենանախնական, սակայն ամենաընդունելի սահմանումը. անհատները իրենց ձեռքն են վերցնում նախաձեռնությունը՝ ախտորոշել սեփական ուսումնառության կարիքները, կազմել նպատակներ, ճանաչել մարդկային և ուսումնական նյութական ռեսուրսները, ընտրել և ներդնել համապատասխան ուսումնառության ռազմավարությունները և գնահատել ուսումնառության վերջնարդյունները:

Ինքնակրթությունը նաև նպատակային է: Աշակերտները նախաձեռնում են այն՝ հստակ նպատակներին հասնելու կամ իրական աշխարհի խնդիրներին լուծումներ գտնելու համար:

Աշակերտն է սահմանում իր ուսումնառության նպատակները, ստանձնում առաջադրանքների կառավարումը, դեկլավարում մեթոդները, վերահսկում ռեսուրսները, հասնում սեփական նպատակներին կամ պահանջներին, լուծում խնդիրները:

Ի վերջո, ինքնակրթությունը զարգացնող է. այն անձնական աճի միջոց է:

Աշակերտները զարգացնում են խորը հայեցակարգային ըմբռնում, լուծում են խնդիրներ և հասնում են նպատակներին՝ փորձարկելով սեփական գաղափարներն իրական աշխարհի համատեքստերում և կիրառելով անձնական արտացոլում և արտաքին հետադարձ կապ՝ զարգացնելով և ավելի հստակեցնելով այս գաղափարները: Օգտագործելով այս գործընթացը՝ աշակերտները կարող են լուծել խնդիրներ, հասնել նպատակներին, զարգացնել գիտելիքներն ու հմտությունները, նորարարություններ կատարել և իրացնել իրենց ներուժը: Ավելին, աշակերտի զարգացումը ենթարկվում է շրջակա միջավայրի ազդեցությանը՝ ներառյալ սոցիալական փոխազդեցությունները և համատեքստի վրա հիմնված այլ գործոններ: Ուսումնառությունը տեղի է ունենում, երբ անհատը շփվում է իրադարձությունների հետ, ապրում և մեկնաբանում է այն, ինչ տեղի է ունենում աշխարհում:

Ինքնակրթության չորս հարթություն է առանձնանում՝

- ինքնակարգավորում
- մոտիվացիա
- անձնական պատասխանատվություն,
- ինքնավարություն (Brandt, 2020, էջ 3–5):

Այս ամենն ապացուցում է, որ ինքնակրթությունը բազմաշերտ երևույթ է, և մենք չենք կարող այն դիտարկել սոսկ որպես հավելյալ տեղեկություններ ստանալու միջոց: Այն ապահովում է ոչ միայն գիտելիք, այլ տարբեր փափուկ հմտություններ:

Ֆորմալ կրթության համատեքստում նախապես մշակված, օրենքով հաստատված պլանների առկայության պարագայում հնարավոր չէ իրականաց-

նել բացարձակ ինքնակրթություն: Այս պարագայում մեր համոզմունքն է, որ կարելի է զարգացնել ինքնակրթության տարբեր մասնիկներ (ինքնավարություն, ինքնակարգավորում, ինքնուրույն նպատակների սահմանում, առաջադրանքների ընտրություններ, խնդիրների լուծում և այլն):

Այստեղ պետք է փաստել, որ եթե մենք դիտարկում ենք ուսուցչին ուսուցման, իսկ աշակերտին ուսումնառության ավանդական օբյեկտ-սուբյեկտ հարացույցում, ապա մենք ինքնաբերաբար դուրս ենք գալիս ուսուցման աշակերտակենտրոն համատեքստից: Այս պարագայում մենք հնարավորություն չենք ունենում օգտագործել ֆորմալ ուսուցումը գիտելիքից բացի նաև կարողություններ և հմտություններ զարգացնելու համար:

Աշակերտների մոտ ինքնակրթության հմտությունների զարգացումը կապված է ինքնավարության, հետաքրքրասիրության, քննադատական մտածողության և նոր տեղեկատվությունը ինքնուրույն փնտրելու և կլանելու կարողությունների խթանման հետ: Նպատակը սովորողներին շարունակական կրթության համար անհրաժեշտ մտածելակերպով և հմտություններով զինելն է: Ահա մի քանի վարժություններ, մոտեցումներ և առաջադրանքներ, որոնք կարող են արդյունավետորեն օգտագործվել այս հմտությունները զարգացնելու համար՝

1. Հարցումների վրա հիմնված նախագծեր

Ուսուցիչը խրախուսում է սովորողներին՝ կազմել սեփական հարցերն ու հետաքրքրությունները առարկայի կամ թեմայի շրջանակներում, ուղղորդել նրանց մշակելու հետազոտական հարցեր, այնուհետև պլանավորել և վարել հետաքննություն կամ նախագիծ, որը փնտրում է պատասխաններ: Այսպիսով՝ ուսուցիչը զարգացնում է հետաքրքրասիրությունը, հետազոտական հմտությունները և ինքնուրույն աշխատելու կարողությունը:

2. Ուսումնական պայմանագրեր (Learning Contracts)

Ուսուցիչը ուսանողների հետ սահմանում է անհատական ուսումնառության նպատակներ և ստեղծում պայմանագիր, որը նախանշում է այն քայլերը, որոնք նրանք կձեռնարկեն այս նպատակներին հասնելու համար, ռեսուրսները, որոնք նրանք կօգտագործեն և ինչպես կգնահատեն իրենց առաջընթացը: Ուսումնական պայմանագրերը նպաստում են ինքնակարգավորմանը, նպատակների սահմանմանը և անձնական հաշվետվողականությանը:

3. Շրջված դասարան

Ուսուցիչը հանձնարարում է տնային աշխատանքներ, որոնք կարող են լինել ընթերցումներ, տեսանյութեր և այլն, և օգտագործել դասաժամը քննարկումների, խնդիրների լուծման կամ բովանդակության վրա հիմնված նախագծերի համար: Ուսանողները ակտիվորեն ներգրավվում են դասում և ստեղծվում է փոխներգործուն միջավայր: Ուսուցիչը Խրախուսում է ակտիվ ուսումնառությունը և նախապատրաստությունը: Ուսուցիչը ստանձնում է օգնականի կամ մենեջերի գործառույթ:

4. Ռեֆլեկտիվ օրագրեր (Reflective Journals)

Ուսուցիչը հանձնարարում է սովորողներին օրագրեր պահել, որտեղ նրանք գրի են առնում իրենց ուսումնառության փորձառությունները, մարտահրավերները և ձեռքբերումները: Ուսուցիչը խրախուսում է սահմանել նպատակներ և մշակել ռազմավարություններ դժվարությունները հաղթահարելու համար: Ռեֆլեկտիվ օրագրեր զարգացնում են մետաձանաչողական հմտություններ, ինքնագիտակցություն և սեփական ուսուցման գործընթացը գնահատելու կարողություններ:

5. Փոխադարձ ուսուցում

Ուսանողները պատրաստում և իրականացնում են փոքր դասեր իրենց հետաքրքրող թեմաներով: Սա կարող է լինել շնորհանդեսների, սեմինարների կամ կրկնուսուցման դասընթացների տեսքով: Այսպիսով՝ ամրապնդվում են գիտելիքները, զարգանում են հաղորդակցման հմտությունները, և ուսուցիչը խթանում է համագործակցությունը:

6. Թվային տեխնոլոգիաներով նախագծեր

Ուսուցիչը հանձնարարում է նախագծեր, որոնք պահանջում են աշակերտներին օգտագործել թվային գործիքներ հետազոտության, համագործակցության և ներկայացման համար:

7. Քննադատական վերլուծություն և բանավեճ

Ուսուցիչը ներգրավում է սովորողներին տեքստերի, ուսումնասիրությունների կամ ընթացիկ իրադարձությունների վերլուծության մեջ: Կազմակերպում է բանավեճեր վիճելի թեմաների շուրջ, որտեղ աշակերտները պետք է ուսումնասիրեն և արտահայտեն իրենց դիրքորոշումները: Նման աշխատանքները զարգացնում են քննական մտածողությունը և համոզիչ հաղորդակցման հմտությունները:

8. Խնդրի վրա հիմնված ուսուցում (PBL)

Ուսուցիչն աշակերտներին է ներկայացնում խնդիրներն առանց հստակ լուծումների: Նրանք պետք է ուսումնասիրեն, համագործակցեն և կիրառեն գիտելիքներ տարբեր առարկաներից՝ կենսունակ լուծումներ առաջարկելու համար: Խնդրի վրա հիմնված ուսուցում Բարձրացնում է խնդիրների լուծման հմտությունները, միջառարկայական գիտելիքները և թիմային աշխատանքը:

9. Անկախ հետազոտությունների իրականացում

Ուսուցիչը դպրոցական օրվա կամ շաբաթվա ընթացքում ժամանակ է հատկացնում աշակերտների ինքնուրույն ընտրված նախագծերի կամ անձնական հետաքրքրություն ներկայացնող թեմաների վրա աշխատելու համար՝ անհրաժեշտության դեպքում առկա ուղղորդումներով և ռեսուրսներով:

Սա աշակերտներին թույլ է տալիս բացահայտել անձնական հետաքրքրությունները, խթանել ներքին մոտիվացիան և ինքնուրույն սովորելու սովորությունները:

Այս վարժությունների և առաջադրանքների ընդգրկումը ուսուցման մեջ կարող է նպաստել շարունակական կրթության զարգացմանը, ինչն էլ էական է ինչպես անձնական, այնպես էլ հետագա մասնագիտական առաջընթացի համար:

Եզրակացություն

Իրականացված հետազոտությունից հետո պարզ դարձավ, որ՝

- պայմանավորված աշակերտակենտրոն ուսուցման ներդրմամբ՝ ժամանակակից դպրոցում ուսուցիչը ստանձնում է նոր գործառույթներ,
- ուսուցչի գործառույթների իրացումը խորապես կապված է այն կարողությունների, հմտությունների կամ գիտելիքների հետ, որոնք ցանկանում ենք զարգացնել աշակերտների մոտ (այս պարագայում ինքնակրթություն),
- ին
- մեթոդների, վարժությունների, առաջադրանքների ներդրումը կարող է ուսուցման գործընթացում շեշտադրել ուսուցիչների գործառույթները և միաժամանակ զարգացնել սովորողների ինքնակրթության արժեհամակարգը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Աշիկյան, Ա. (2020). Ուսուցչի գործունեության արժեհամակարգն ու գործառույթները: *Կրթությունը 21-րդ դարում*, 2020 160–167, ԵՊՀ:
- Սարգսյան, Ա. (2018). Ուսուցչի մասնագիտական կոմպետենտության զարգացումը որպես հիմնախնդիր. *ՎՊՀ*, 370–371. <https://www.vsu.am/grqer/2018/aprak/sargsyananna.pdf>
- Brandt, W. C. (2020). *Measuring student success skills: A review of the literature on self-direction*. Dover, NH: National Center for the Improvement of Educational Assessment.
- Fahriany, F. H. (2017). Professional Teacher for EFL Classroom. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, volume 115, 3–5.
- Ja, R. (June, 2017). English Teachers' Roles in Promoting Learners' Learning Autonomy in EFL Class of Public Senior High Schools of ENDE Regency in Academic Year 2016 / 2017. *Journal of Education and Human Development*, 106–109.
- Hase S., Kenyon C.. (2013). *Self-Determined Learning: Heutagogy in Action*. Bloomsbury Publishing.

References

- Ashikyan, A. (2020). *Usuts'ch'i gortsuneut'yan arzhehamakargn u gortsarryut'neri* [The value system and functions of the teacher's activity. Education in the 21st century]. Krt'ut'yuny 21-rd darum, 2020 160–167, YePH. (In Arm.)
- Sargsyan, A. (2018). *Usuts'ch'i masnagitakan kompetentut'yan zargats'umy vorpes himnakhndir* [Development of teacher's professional competence as a problem]. VPH,

- 370–371. <https://www.vsu.am/grqer/2018/aprak/sargsyananna.pdf> (In Arm.)
- Brandt, W. C. (2020). *Measuring student success skills: A review of the literature on self-direction*. Dover, NH: National Center for the Improvement of Educational Assessment. (In Eng.)
- Fahriany, F. H. (2017). Professional Teacher for EFL Classroom. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, volume 115, 3–5. (In Eng.)
- Ja, R. (June, 2017). English Teachers' Roles in Promoting Learners' Learning Autonomy in EFL Class of Public Senior High Schools of ENDE Regency in Academic Year 2016 / 2017. *Journal of Education and Human Development*, 106–109. (In Eng.)
- Hase S., Kenyon C.. (2013). *Self-Determined Learning: Heutagogy in Action*. Bloomsbury Publishing. (In Eng.)

Анна Габриелян

Аспирант Государственного университета имени В. Я. Брюсова

Эл. адрес: anna.gabrielyan1999@gmail.com

РОЛЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ САМООБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТА

В статье рассматриваются меняющиеся роли учителя в современной образовательной среде, ориентированной на ученика, и то, какое глубокое влияние эти роли оказывают на формирование ценностного отношения учащихся к самообразованию. В статье подчеркивается важность самообразования для удовлетворения насущных потребностей школьной программы и формирования у учащихся навыков, необходимых для их будущих начинаний. Выделяя ряд стратегий, таких как проекты, основанные на запросах, проблемно-ориентированное обучение (PBL), учебные контракты и взаимное обучение, статья предлагает эти подходы как ключевые в создании атмосферы обучения, которая способствует развитию независимости, критического мышления и проактивного подхода к образованию. Эти методы побуждают студентов брать на себя ответственность за свой учебный путь, способствуя развитию чувства любознательности и вовлеченности, которое выходит за пределы класса. Применяя такие методы обучения, ориентированные на ученика, педагоги играют решающую роль в подготовке учащихся к тому, чтобы они всю жизнь учились, адаптировались к новым вызовам и процветали в постоянно меняющемся мире. В статье подчеркивается значение учителей как фасилитаторов и наставников, которые вдохновляют учеников на самообразование как ценный инструмент для личного и профессионального роста.

Ключевые слова: самообразование, коммуникация, компетентность, роль учителя, система ценностей, ориентированность на ученика, ориентированность на учителя, обучение.

Anna Gabrielyan

Ph.D. student at Brusov State University

Email: anna.gabrielyan1999@gmail.com

THE ROLE OF THE TEACHER IN THE PROCESS OF DEVELOPING THE STUDENT'S SELF-EDUCATION VALUE SYSTEM

The article delves into the evolving roles of teachers in contemporary student-centered educational environment and the profound influence these roles have on nurturing students' values towards self-education. It underscores the importance of self-education in meeting the immediate needs of the school curriculum and equipping students with the skills necessary for their future endeavors. Highlighting a range of strategies such as inquiry-based projects, Problem-Based Learning (PBL), learning contracts, and peer teaching, the article suggests these approaches as pivotal in creating a learning atmosphere that promotes independence, critical thinking, and a proactive approach to education. These methods encourage students to take ownership of their learning journey, fostering a sense of curiosity and engagement that extends beyond the classroom. By adopting such student-centered teaching practices, educators play a crucial role in preparing students for a lifetime of learning, adapting to new challenges, and thriving in an ever-changing world. The article emphasizes the significance of teachers as facilitators and mentors who inspire students to embrace self-education as a valuable tool for personal and professional growth.

Key words: self-education, communication, competence, teacher's roles, value system, student-centered, teacher-centered, teaching.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. մայիսի 29-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. հունիսի 3-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. հունիսի 19-ին:

Алла Руденко
Преподаватель кафедры языков, коммуникации и педагогики
Международного университета Евразия
Эл. адрес: alla.rudenko@eiu.am
DOI: 10.53614/18294952-2024.1-211

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ДИСКУРСИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА МАТЕРИАЛЕ ПРАВОВЫХ ДОКУМЕНТОВ

В данной статье отмечается заинтересованность многих организаций в квалифицированных и конкурентоспособных специалистах юридической сферы. В связи с этим в качестве актуальной задачи системы высшего образования выделяется обучение будущих юристов навыкам и умениям построения иноязычного юридического дискурса. Автор считает, что традиционные методы обучения при этом не дают необходимого уровня владения русским языком как языком специальности, что мешает личностному росту студентов и тормозит формирование ключевых компетенций. Предлагаются методы работы по формированию навыков и умений юридической дискурсивной компетенции на материале правовых документов разных жанров.

Ключевые слова: правовые документы, официально-деловой стиль, юридический дискурс, присяга, клятва.

Введение

Мы живем в такое время, когда только знание родного языка недостаточно для овладения объемом новой информации, для профессионального роста и успешной деятельности. Сегодня возрастает заинтересованность со стороны многих организаций в молодых квалифицированных, специалистах юридической сферы. В связи с этим актуальной задачей системы высшего образования является обучение иноязычному юридическому дискурсу буду-

щих юристов.

Актуальность проблемы формирования дискурсивной компетенции обусловлена ее значимостью как одного из компонентов межкультурной коммуникации. Основой же для межличностного взаимодействия является речевая деятельность. Язык является главным инструментом общения, средством формирования отношений в обществе.

В качестве основной коммуникативной единицы общения представителей правового общества выступает юридический дискурс.

Мы считаем, что юридический дискурс представляет собой особую сферу взаимодействия коммуникантов, особую атмосферу, в которой осуществляется правовой диалог, которая реализуется в деятельности судьи, прокурора, адвоката. А основу правового дискурса составляют закон и право. Сфера юридического дискурса решает много проблем, касающихся участников правовой коммуникации.

В своей профессиональной деятельности юристы имеют дело с такими разными правовыми документами, как постановления, протоколы, доверенности, завещания и многое другое. Юридический язык составляет основную часть юридического дискурса. Его называют языком права, он представляет взаимосвязь языка и права. Юридический язык имеет ряд стилистических особенностей, представлен языком закона, нормативными и процессуальными документами, речами прокурора и адвоката. Трудность восприятия правовых документов объясняется сложностью метаязыка правовых документов. Правовой язык представляет систему способов и правил, используемых в целях правового регулирования общественных отношений. Смысловой фундамент юридического дискурса создают юридические термины, способствующие точному и ясному формулированию правовых предписаний. Структуры юридических документов разных жанров во многом похожи, в них представлены особенности официально-делового, научного, публицистического стилей. Формирование юридической дискурсивной компетенции студентов в процессе обучения русскому языку как иностранному в вузах РА должно стать обоснованным и ведущим направлением, что позволит подготовить квалифицированного специалиста правовой сферы, а также повысит значимость русского языка как языка специальности и усилит мотивацию студентов к его изучению.

Отсюда следует, что, заканчивая вуз, будущий юрист должен владеть высоким уровнем сформированности дискурсивной компетенции. От того, как он умеет интерпретировать нормативно-правовые акты на русском языке, зависит его востребованность на рынке труда и успех в сфере профессионального общения. В связи с этим следует отметить необходимость создания эффективной методики обучения иноязычному юридическому дискурсу, что будет способствовать формированию межкультурной коммуникативной компетенции, необходимой для осуществления сотрудничества в правовой сфере.

Таким образом, формирование профессионально значимых навыков и умений и создание собственного юридического дискурса на иностранном (рус-

ском) языке, мы считаем, должно реализуется через многоаспектный анализ правовых текстов, документов разных жанров, а изучение грамматических и синтаксических конструкций, выполнение различных продуктивных упражнений должно быть направлено на самостоятельное составление документов разных юридических жанров, способствующих формированию навыков и умений юридической дискурсивной компетенции. В данной статье предлагаются методы, способствующие формированию письменного юридического дискурса студентов-юристов на материале правовых документов.

Методы

В процессе исследования были использованы такие разные методы, как описательный, социолого-педагогический и статистический. Описательный метод был использован с целью изучения и анализа научной и научно-методической литературы, социолого-педагогический метод был направлен на анализ программ и пособий по РКИ для будущих юристов, а статистический метод способствовал обработке результатов обучения юристов по формированию дискурсивной компетенции, анализу полученных результатов, а также выявлению слабых сторон.

Практические разработки по формированию дискурсивной компетенции на материале правовых документов

Актуальность проблемы формирования дискурсивной компетенции обусловлена ее значимостью как одного из компонентов межкультурной коммуникации и недостаточной разработанностью методики ее формирования как в теоретическом, так и в практическом плане. По мнению О. Л. Кургаевой, при формировании дискурсивной компетенции на занятиях по иностранному языку необходимо формировать у обучающихся дискурсивные умения, *связанные с межкультурной профессиональной деятельностью*: интерпретировать юридические факты и события с позиций культуры страны изучаемого языка и своей родной; употреблять юридические термины при создании устных и письменных документов; лингвистические и социолингвистические умения: оказывать влияние на собеседника, используя коммуникативно-когнитивные стратегии убеждения, аргументации; выбирать подходящие языковые средства с учётом дискурсивного контекста...(Кургаева, 2020, с. 12).

Обучение общению на изучаемом языке в контексте диалога культур предполагает создание дидактико-методических условий для развития и формирования профессиональных компетенций, которые непосредственно связаны с речемыслительной (дискурсивной) деятельностью, с овладением межкультурной коммуникацией. В культуре общения дискурсивная компетенция проявляется в умении планировать дискурс и управлять им с целью осуществления коммуникативного воздействия на адресата.

Основу правового дискурса составляют закон и право. Сфера юридического дискурса решает много проблем, касающихся участников правовой коммуникации. Взаимоотношения человека и общества носят сложный ха-

рактер, и интересы обеих сторон закреплены в законах и других нормативно-правовых документах.

Основу юридического дискурса составляет большое количество документов, которые используются в рамках судебного заседания. К ним относятся *жалобы, исковые заявления, претензии, ходатайства, судебные решения, законодательные акты, договоры, протоколы* и др., которые рассматриваются как отдельный речевой жанр. Существует связь речевых жанров и стилей. И те и другие входят в официально-деловой стиль, отличаются своими особенностями: сжатостью, наличием клише, сложными конструкциями, отсутствием эмоциональной окраски (Шевченко, 2016, с. 103).

Структура юридического языка представлена сферой функционирования: правотворчество, правовая наука, профессиональная деятельность юристов-практиков. Структуре юридических документов свойственно использование длинных предложений. Язык права отличается наличием сложных синтаксических конструкций, множества придаточных предложений, деепричастных и причастных оборотов, находящихся в препозиции, например: *посвящая себя служению Закону, торжественно клянусь; в предусмотренных законом случаях; подлежащие обязательному признанию обстоятельства* и др. Этому стилю свойственен долженствующе-предписывающий характер и особый способ изложения. В нем нет места рассуждению, так как в нем не доказывается что-то, а устанавливается. Нормативные акты, законы не содержат эмоционально-оценочной и устаревшей лексики, они логически целостны, точны и ясны. Юридический дискурс отличается использованием специальных языковых средств, форм и клише (*по истечении срока, вступает в силу с..., в соответствии с..., на основании...*), идиоматических выражений. Ввиду того что в правовых отношениях и документах все реализуется по установленным стандартам, клише и употребление устойчивых выражений в данных контекстах оправдано, они целесообразны, отражают определенные юридические понятия.

По мнению Н.Д. Голева, юридический язык имеет две взаимозависимые проблемы: соотношение языка и юридического закона (Голев, 2004, с. 59).

Юридический язык многими авторами представлен как язык юридической науки, язык юридической практики, язык нормативно-правовых актов, язык актов применения, а также выделяют юридический разговорный язык (Турагин, 2010, с. 7–10).

Юридическому языку свойственно использование ряда функциональных стилей. При обращении к функциональным стилям, которые обслуживают язык юридической сферы и особое внимание уделяют официально-деловому и научному стилю, мы, тем не менее, пришли к выводу, что структуры юридических документов не ограничиваются рамками определенного функционального стиля», в их структуре представлены свойства разных стилей.

В связи с этим мы перестроили программу и включили в нашу работу рассмотрение таких документов, как *жалобы, исковые заявления, претензии,*

ходатайства, судебные решения, законодательные акты, договоры, протокол, а также особое внимание уделяем лексическим, синтаксическим и стилистическим средствам юридического языка, языковым особенностям официально-делового стиля. Обучение студентов языку специальности осуществляется с выделения лексико-грамматических особенностей, использования в речи сложных синтаксических конструкций, простых предложений с большим количеством уточняющих или дополняющих оборотов, грамматических конструкций пассивного залога.

Формирование дискурсивной компетенции мы начинаем с работы по усвоению соответствующей лексики, ключевых слов и оборотов речи, синтаксических конструкций, средств связи, с заданий на замену выражений синонимическими конструкциями, с обучения конструкциям научного и делового стиля.

Данную работу предваряет ознакомление студентов с официально-деловым стилем и его особенностями: отмечается, что этот стиль используется в сфере международных отношений, юриспруденции, экономике, военной отрасли, в правительственной деятельности, что он имеет отличительные черты, а именно: использование предлогов *в связи с...*, *в этой связи...*, *с целью...*, причастий и причастных оборотов (*участвующий в ...*, *подавшие ...*, *проживавший (проживающий)* по адресу, *унаследованный истцом*, *восстановленная справедливость*, на основании *изложенного* и др.), деепричастных оборотов, вводных конструкций, пассивных конструкций (*дело заслушивается*, *было заслушано*; *откладывается*, *следует соблюдать*, *необходимо устранить*). Студентам предлагается определить, о каких официальных документах идет речь.

На этом этапе широко используются аутентичные документы правового характера различных жанров (на русском и армянском языках), представляемые как на печатном носителе, так и в видеоформате.

Так, при работе над темой **«Официально-деловой стиль. Закон»** студенты обращаются к текстам Конституции РФ (Конституция РФ, 1993), к Законам о государственном языке РА и РФ (Закон Республики Армения «О языке», 1993, № ЗР-52; Федеральный закон РФ О государственном языке, 2005, № 53-ФЗ), к Закону Российской Федерации «О языках народов Российской Федерации (Закон Российской Федерации «О языках народов», 1991, № 1807-12).

В ходе работы студенты пытаются составить свой проект закона, при составлении проекта закона о языках национальных меньшинств осуществляется обращение к электронным ресурсам и видеоматериалам с соответствующими комментариями со стороны преподавателя и студентов: Национальный состав России. Численность населения. Этнический состав РФ. Языковые права национальных меньшинств (Национальный состав России. Численность населения. Этнический состав РФ; Языковые права национальных меньшинств).

При изучении темы **«Исковое заявление»** привлекались другие аутентичные текстовые и видеоматериалы.

Все текстовые материалы отправляются студентам по электронной почте

после предварительной аудиторной подготовки, включающей предтекстовые и послетекстовые лексико-грамматические задания, и служат образцами для составления того или иного правового документа.

Работа над видеосюжетами проходит на занятиях. Перед их просмотром обязательно следует комментарий преподавателя, включающий установку, после просмотра видеосюжета (однократного или двукратного) следует его обсуждение в группе. Заметим, что все используемые нами в работе видеоматериалы представляют собой выложенные в Интернет для свободного доступа записи консультаций известных российских юристов.

В ходе работы над темой **«Адвокатская деятельность. Присяга. Клятва» студенты знакомятся с содержанием базового текста, который предваряет беседа.**

Давайте побеседуем.

Что вы знаете об адвокатах? В решении каких вопросов они могут помочь? Обращались ли вы или ваши родственники к адвокату? Какие проблемы подтолкнули вас обратиться к адвокату? Как можно охарактеризовать личность адвоката? Какими чертами характера он должен обладать?

Затем читают текст и выполняют задания.

Адвокат – публичная фигура, и его выступление в суде является наиболее сложным и ответственным моментом его участия в судопроизводстве. Это обусловлено тем, что никакой другой вид процессуальной деятельности не предъявляет к адвокату столько требований, не нуждается в серьезной подготовке. Это связано с произнесением им судебной речи в прениях сторон. Успешное выступление адвоката в суде зависит от знания им норм права, законов логики, психологии, педагогики.

В своей профессиональной деятельности адвокат должен иметь ясное представление о назначении, содержании, структуре и принципах построения судебной речи, ее форме, композиции, стиле, технике и других компонентах. К выступлению в суде адвокату нужно долго и упорно готовиться, познавая и совершенствуя различные приемы ораторского мастерства.

Если говорить об ораторе, то им является человек, обладающий даром красноречия (риторикой). От степени владения адвокатом богатством языка зависит, как он может выразить свою мысль, зависит воздействие его речи на суд и слушателей, находящихся в зале судебного заседания. Поэтому адвокату необходимо постоянно учиться культуре судебной речи. Культура речи адвоката в значительной степени обусловлена его культурой мышления и сознательной любовью к языку.

Выступление адвоката оказывает большое влияние на формирование внутреннего убеждения судей. Выслушивая показания допрашиваемых лиц, знакомясь с заключением эксперта, судьи получают представление о них, определяют к ним свое отношение. После завершения судебного следствия у судей всегда возникает потребность систематизировать полученные данные, осмыслить их. Поэтому иногда в речи адвоката в судебных прениях суд мо-

жет найти ответы на возникшие вопросы в подтверждение своих, быть может, еще не совсем четко оформившихся выводов. Судьи получают возможность более глубоко вникнуть в суть дела, расширить круг анализируемых явлений и на основе такого всестороннего исследования всех обстоятельств дела принять правильное решение.

Выступление адвоката всегда должно быть направлено только на обеспечение полного, всестороннего и объективного исследования всех обстоятельств дела, установление по нему судебной истины, оказание своему доверителю квалифицированной юридической помощи в целях принятия судом законного и обоснованного решения или приговора (Власов, 2012, с. 24–26).

ЗАДАНИЯ

а) Ответьте на вопросы.

- Что нового вы узнали из текста?
- О каких качествах адвоката говорится в статье?
- Какова роль адвоката в судебном процессе?
- Как от выступления адвоката зависит решение суда?
- Какими качествами должен обладать адвокат? Что вы можете добавить?
- Какие дела ведут адвокаты?
- Как часто в нашей жизни мы обращаемся к услугам адвоката? Почему?
- Можно ли адвокатскую деятельность отнести к предпринимательской?
- Имеют ли адвокаты возрастной ценз? Существует ли такая необходимость?
- Необходим ли наем адвоката адвокатом?
- Что вы можете сказать об адвокатской тайне?
- Врачи дают клятву Гиппократу, а какую клятву дают адвокаты? Как называется эта клятва?

б) Составьте план к тексту.

в) Передайте содержание статьи подробно и сжато.

г) К какому стилю можно отнести данную статью? Аргументируйте свой ответ.

После чтения и анализа базового текста, выполнения заданий студентам предлагалось посмотреть фрагмент из видеолекции известного российского адвоката Р. Мельниченко «Адвокат как основной субъект адвокатской деятельности» и сказать, что нового для себя они узнали (Адвокат как основной субъект адвокатской деятельности, 2022).

Мы считаем, что, изучая базовый материал, студенты должны быть знакомы с тем, что в русском языке слова «присяга» и «клятва» являются синонимами, но при этом отмечается разница между ними в значении, определяемая ситуацией и сочетаемостью. Так, в Словаре русского языка в четырех томах дано следующее толкование слова «присяга»: ПРИСЯГА – официальное и торжественное обещание, клятва соблюдать верность, какие-либо обязательства, поступить согласно с законом (Словарь русского языка, с. 447).

Присягу обычно приносит при вступлении в должность лицо, избранное президентом страны. Присяга военная–клятва гражданина при вступлении его в ряды вооруженных сил.

В Толковом словаре Ушакова слово КЛЯТВА определяется как «торжественное утверждение, уверение, подкрепленное упоминанием чего–нибудь священного, ценного, авторитетного, присяга. *Дать клятву кому–нибудь. Клятва в верности или верности. Взять клятву с кого–нибудь. Разрешить кого–нибудь от клятвы. Преступить клятву* (Толковый словарь Ушакова, 2023, с. 1381). Отмечается, что присяга отличается от клятвы тем, что приносит публично и всегда накладывает юридическую ответственность, а принявший присягу преследуется по закону за её невыполнение. Так, приносит присягу перед вступлением в должность глава государства, военнослужащие приносят военную присягу. Приносят присягу свидетели в суде (в некоторых странах, положив руку на Библию).

Заметим, что слова «клятва» и «присяга» в русском языке различаются своей валентностью. Так, с глаголами *давать/дать, нарушать/нарушить, подписывать/подписать, приносить/принести, принимать/принять, произносить/произнести, брать/взять, подтверждать/подтвердить* в равной степени используются оба существительные. Но: *приводить/привести к присяге* (*իրդրիցնել*).

Однако в именных словосочетаниях картина другая: *присяга чья? чему? кому? (судьи, адвоката, прокурора, свидетеля, президента, военнослужащих, присяжных заседателей, гражданина РФ, священника; конституции, царю), но клятва чья? (реже – в чем?) (жениха, невесты, молодоженов, врача, (в) верности, Гиппократ, юриста, студента).*

Глаголы *клясться/поклесться* чаще всего управляют творительным падежом существительных без предлога (используемых в качестве аргумента): *клясться/поклесться чем? (честью, всеми святыми, богом, жизнью, небом, душой, господом, юпитером, мамой, головой, здоровьем и др.), реже – предложным: клясться/поклесться в чем? (в любви, в верности, в вечной дружбе и др.).* Глаголы *присягать/присягнуть* управляют дательным падежом без предлога (кому? чему?), винительным падежом с предлогом *на* (на что?), предложным падежом с предлогами *в* и *на* (в чем? на чем?): *на верность Отчеству, на верность России, Конституции, на верность царю, на верность знамени; в верности ...; на Библии* и др.)

При составлении юридических документов необходимо остановиться и на таком явлении как перформативность, которая актуальна при рассмотрении жанра присяги и клятвы.

Под перформативностью правовой коммуникации понимается изменение действительности, осуществление действия, а свойства юридического дискурса связаны с результативностью, со свойством изменять или создавать правовой статус, способствовать реализации действия. Перформативный характер юридического дискурса обусловлен потенциальной способностью ре–

чевых единиц открыто для адресата реализовать намерение адресанта.

Распространенность перформативов в юридической коммуникации связана с их свойством создавать или изменять правовые отношения путем простого высказывания.

Примерами использования перформативов являются клятвы, присяги, обещания, предупреждения, приказания. Наиболее ярко перформативность выражена в присягах. Это могут быть присяги разного рода: присяга члена Высшего совета юстиции, присяга судьи Конституционного суда, присяга судьи Суда общей юрисдикции, присяги прокурора, нотариуса, адвоката, присяжных заседателей и др.

Учитывая, что студенты в будущем выберут разные направления своей деятельности и, наверное, станут адвокатами, судьями, а может, и прокурорами, неплохо дать им такое задание, как составление присяги, а предварительно дать возможность прослушать образцы таких клятв.

Поэтому далее продолжается работа над такими аутентичными правовыми документами, как присяги: Присяга адвоката РФ. Рассматривается также Федеральный закон «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации» (Федеральный закон РФ, 2002, N 63-ФЗ) клятва адвоката (Փսիսիւմը Կրթութիւն, 2021), присяга судьи.

В процессе просмотра аутентичных правовых документов внимание студентов направлено на выделение таких ключевых слов клятвы, как *соблюдать Конституцию и закон, непримиримо бороться с нарушениями, активно защищать интересы, соблюдать объективность, хранить тайну, быть неподкупным*.

Видеосюжет о клятве юристов Европейской юридической службы (Клятва юристов Европейской юридической службы, 2022) предлагается в помощь студентам при создании текста клятвы студента 1-го курса юридического факультета и выпускника-юриста. Студентам предлагается также ознакомиться с текстом клятвы юриста-выпускника юридического факультета одного из российских вузов (Клятва юриста-выпускника, 2022).

В процессе работы вводится понятие интертекстуальности документа правового характера, рассматриваются его отличительные жанровые и языковые особенности, студенты находят признаки интертекстуальности и комментируют их.

Данная работа способствует реализации поставленной цели, связанной с формированием у обучаемых следующих коммуникативных умений: понимать и порождать устные и письменные высказывания на русском языке в соответствии с речевой задачей, конкретной ситуацией общения и коммуникативным намерением; осуществлять свое речевое и неречевое поведение в соответствии с правилами общения и национально-культурной спецификой страны изучаемого языка; пользоваться рациональными приемами самостоятельного совершенствования в изучаемом языке.

Заключение

Учебные пособия, составленные в соответствии с требованиями профессионально ориентированного обучения, должны способствовать актуализации терминологической профессионально значимой лексики в речи студентов и формированию необходимых навыков и умений, в частности дискурсивного характера. В проанализированных нами действующих пособиях по РКИ для будущих юристов собран интересный и нужный материал, который решает ряд актуальных задач, в частности, знакомит обучаемых с лексикой правовой сферы, с языковыми явлениями, мотивирует обучаемых в усвоении языка, но мало внимания уделяется формированию дискурсивной компетенции. В процессе формирования у будущих юристов навыков и умений иноязычной дискурсивной компетенции мы проводим работу по анализу, редактированию и составлению правовых и официально-деловых документов. Студенты-юристы умеют воспринимать, анализировать и сравнивать тексты юридической сферы, владеют определенными навыками, направленными на воспроизведение, интерпретацию правовых документов, построение высказывания в пределах правового контекста требуемого формата, владеют определенной базой знаний о функциональных стилях речи, основах официально-делового стиля речи, лексико-семантических особенностях юридического дискурса.

Предлагаемая нами система работы по формированию и развитию юридической дискурсивной компетенции студентов позволит повысить качественный уровень подготовки студентов данного факультета, будет способствовать повышению заинтересованности и мотивации студентов в обучении и уровню их профессиональных знаний. При создании письменных документов студенты используют юридические термины, клише, выбирают подходящие языковые средства с учетом дискурсивного контекста. Учатся составлять такие деловые и правовые документы. В процессе работы по формированию дискурсивной компетенции осуществляется ориентированный выбор языковых средств, важных для использования в правовой сфере. Предлагаемый вид работы помогает студентам овладеть жанрами юридического дискурса и освоить структуру целого ряда правовых документов.

Данная работа способствует реализации поставленной цели, связанной с формированием у обучаемых следующих коммуникативных умений: понимать и порождать устные и письменные высказывания на русском языке в соответствии с речевой задачей, конкретной ситуацией общения и коммуникативным намерением; осуществлять свое речевое и неречевое поведение в соответствии с правилами общения и национально-культурной спецификой страны изучаемого языка; пользоваться рациональными приемами самостоятельного совершенствования в изучаемом языке.

В процессе работы мы выяснили, что практическая направленность речевой деятельности обучаемых соответствует характеру и типу их интересов и деятельности. А предлагаемая система способствует формированию речевых навыков и умений, овладению юридическими терминами и структурой право-

вой речи, формированию навыков и умений построения устного и письменного юридического дискурса; подготавливает студента к использованию иностранного (русского) языка в качестве орудия речемыслительной деятельности в избранной профессиональной сфере, содержание обучения способствует реализации творческих возможностей студентов. Сформированные навыки и умения обеспечивают участие в профессионально значимом диалоге и дискуссии, а владение дискурсивными навыками и умениями способствует дальнейшей интеграции студентов в сферу их непосредственной деятельности.

В процессе работы с данным материалом нами была отмечена положительная динамика в активности студентов, их позитивное, серьезное и сознательное отношение к предмету. Студенты начали соизмерять и оценивать свои силы и способности, научились видеть результаты своей речевой деятельности, осуществлять самостоятельно свою профессиональную деятельность, планировать и реализовывать профессиональное общение. Полученные результаты подтвердили актуальность и адекватность предлагаемых нами заданий, что и будет способствовать дальнейшей работе в данном направлении.

Список использованной литературы

- Адвокат как основной субъект адвокатской деятельности.* Фрагмент из видеолекции Р. Мельниченко. https://youtu.be/g-D_gnsmduw (дата обращения: 17.03.2024).
- Власов, А.А. (2012). Культура речи в профессиональной деятельности адвоката. // *Евразийский юридический журнал*, 4(47), с. 24–26.
- Голев, Н.Д. (2004). О специфике языка права в системе общенародного русского языка и её юридического функционирования / Н. Д. Голев // *Юрлингвистика-5: Лингвистические аспекты права и юридические аспекты языка*, Барнаул: Изд-во Алт. гос. ун-та, Сс. 41–59.
- Закон Республики Армения «О языке»* от 17 апреля 1993 года – № ЗР-52. <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1793&lang=rus> (дата обращения: 13.03.2024).
- Закон Российской Федерации «О языках народов Российской Федерации»* от 25.10.1991 № 1807-1 (последняя редакция) https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_15524/ (дата обращения: 13.03.2024).
- Клятва юриста-выпускника.* Сибирский государственный университет путей сообщения <http://www.stu.ru/education/index.php?page=207> (дата обращения: 13.03.2024).
- Клятва юристов Европейской юридической службы. YouTube: <https://youtu.be/-49N9UVCFFQ> (дата обращения: 13.03.2024).
- Конституция Российской Федерации* (принята всенародным голосованием 12.12.1993 с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 01.07.2020). https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_53749/22277adf3d159e8c071d2a73161373398e4b13b3/ (дата обращения: 13.03.2024).
- Кургаева, О. Л. *Формирование дискурсивной компетенции студента на основе индивидуального учебного сопровождения (английский язык, неязыковой вуз): науч. докл. об осн. результатах науч.-квалиф. работы (диссертации)*, М., 2020.
- Национальный состав России. Численность населения. Этнический состав РФ. Статистика. 1926–2021. YouTube: <https://youtu.be/YLqEN7sgP00> (дата обращения: 17.03.2024).
- Словарь русского языка: В 4-х т.; подред. А.П.Евгеньевой.*, М., изд. Русский язык, 3 т. *Толковый словарь Ушакова.* <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/835490> (дата обращения: 13.03.2024).

- Туранин, В.Ю. (2010). К вопросу о феномене юридического языка // *Современное право*, № 7, сс. 7–10.
- Федеральный закон от 01.06.2005 № 53–ФЗ (посл. ред. от 05.05.2014) «О государственном языке Российской Федерации». https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_53749/ (дата обращения: 13.03.2024).
- Федеральный закон от 31.05.2002 N 63–ФЗ (ред. от 31.07.2020, с изм. от 10.11.2022) «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации» (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.03.2022). https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_36945/2b95fb6f52aad7560f2d324c83dbd5816b7c7414/ (дата обращения: 13.03.2024).
- Шевченко, М.С. (2016). Судебная документация как жанр юридического дискурса. // *Гуманитарные и социальные науки*, № 1, сс.103–107.
- Языковые права национальных меньшинств. YouTube: <https://youtu.be/N96b3y6tJmE> (дата обращения: 13.03.2024).
- Փիլիպիանի կրթիւնը: IRAVABAN.NET <https://iravaban.net/38713.html> (дата обращения: 13.03.2024).

References

- Advokat kak osnovnoy sub»yekt advokatskoy deyatel'nosti* [Lawyer as the main subject of legal practice]. Fragment iz videoleksii R. Mel'nichenko. https://youtu.be/g-D_gnsmduw (accessed: 17.03.2024). (In Rus.)
- Vlasov, A.A. (2012). Kul'tura rechi v professional'noy deyatel'nosti advokata [Speech culture in the professional activity of a lawyer] // *Yevraziyskiy yuridicheskiy zhurnal*, 4(47), s. 24–26. (In Rus.)
- Golev, N.D. (2004). O spetsifike yazyka prava v sisteme obshchenarodnogo russkogo yazyka i yeyo yuridicheskogo funktsionirovaniya [On the specifics of the language of law in the system of the national Russian language and its legal functioning] / N. D. Golev // *Yurilingvistika–5: Lingvisticheskiye aspekty prava i yuridicheskiye aspekty yazyka*, Barnaul: Izd–vo Alt. gos. un–ta, Ss. 41–59. (In Rus.)
- Zakon Respubliki Armeniya «O yazyke»* [Law of the Republic of Armenia “On Language”] ot 17 aprelya 1993 goda – № ZR–52. <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1793&lang=rus> (accessed: 13.03.2024). (In Rus.)
- Zakon Rossiyskoy Federatsii «O yazykakh narodov Rossiyskoy Federatsii»* [Law of the Russian Federation “On the languages of the peoples of the Russian Federation”] ot 25.10.1991 № 1807–1 (poslednyaya redaktsiya) https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_15524/ (accessed: 13.03.2024). (In Rus.)
- Klyatva yurista–vypusknika* [Graduate Lawyer’s Oath]. Sibirskiy gosudarstvennyy universitet putey soobshcheniya <http://www.stu.ru/education/index.php?page=207> (accessed: 13.03.2024). (In Rus.)
- Klyatva yuristov Yevropeyskoy yuridicheskoy sluzhby* [Oath of lawyers of the European Legal Service]. YouTube: <https://youtu.be/-49H9UVCFFQ> (accessed: 13.03.2024). (In Rus.)
- «Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii» [Constitution of the Russian Federation] (prinyata vsenarodnym golosovaniyem 12.12.1993 s izmeneniyami, odobrennymi v khode obshcherossiyskogo golosovaniya 01.07.2020). (In Rus.) https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_53749/22277adf3d159e8c071d2a73161373398e4b13b3/ (accessed: 13.03.2024). (In Rus.)
- Kurgayeva, O. L. *Formirovaniye diskursivnoy kompetentsii studenta na osnove individual'noy uchebnogo soprovozhdeniya (angliyskiy yazyk, neyazykovoy vuz)* [Formation of student discursive competence on the basis of individual educational support (English language, non-linguistic university)]: nauch. dokl. ob osn. rezul'tatakh nauch.–kvalif. raboty (dissertatsii), M., 2020. (In Rus.)
- Natsional'nyy sostav Rossii. Chislennost' naseleniya. Etnicheskiy sostav RF. Statistika. 1926–2021* [National composition of Russia. Population size. Ethnic composition of the

- Russian Federation. Statistics]. YouTube: <https://youtu.be/YLqEN7sgP00> (accessed: 17.03.2024).
- Slovar' russkogo yazyka* [Dictionary of the Russian language]: V 4–kh tomakh; red. A. P. Yevgen'yevoy., M., izd. Russkiy yazyk, 3 toma. (In Rus.)
- Tolkovyy slovar' Ushakova* [Ushakov's Explanatory Dictionary] <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/835490> (accessed: 13.03.2024). (In Rus.)
- Turanin, V.YU. (2010). K voprosu o fenomene yuridicheskogo yazyka [On the issue of the phenomenon of legal language] // *Sovremennoye pravo*, № 7, ss. 7–10. (In Rus.)
- Federal'nyy zakon ot 01.06.2005 № 53–FZ (posl. red. ot 05.05.2014) «O gosudarstvennom yazyke Rossiyskoy Federatsii» [Federal Law “On the state language of the Russian Federation”] https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_53749/ (accessed: 13.03.2024). (In Rus.)
- Federal'nyy zakon ot 31.05.2002 N 63–FZ (red. ot 31.07.2020, s izm. ot 10.11.2022) «Ob advokatskoy deyatel'nosti i advokature v Rossiyskoy Federatsii» [Federal Law “On advocacy and the legal profession in the Russian Federation”] (s izm. i dop., vstup. v silu s 01.03.2022). https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_36945/2b95fb6f52aad7560f2d324c83dbd5816b7c7414/ (accessed: 13.03.2024). (In Rus.)
- Shevchenko, M.S. (2016). Sudebnaya dokumentatsiya kak zhanr yuridicheskogo diskursa [Judicial documentation as a genre of legal discourse] // *Gumani-tarnyye i sotsial'nyye nauki*, № 1, ss.103–107. (In Rus.)
- Yazykovyye prava natsional'nykh men'shinstv* [Linguistic rights of national minorities]. YouTube: <https://youtu.be/N96b3y6tJmE> (accessed: 13.03.2024). (In Rus.)
- P'astabani yerdumy* [Lawyer's Oath]: IRAVABAN.NET <https://iravaban.net/38713.html> (data obrašeniâ: 13.03.2024). (In Arm.)

Ալլա Ռուդենկո

Եվրասիա միջազգային համալսարանի լեզուների, հաղորդակցության և մանկավարժության ամբիոնի դասախոս, Էլ. huug@eiu.am

ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՍԿՈՒՐՍԱՅԻՆ ԿՈՄՊԵՏԵՆՑԻԱՅԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ՀԻՄԱՆ ՎՐԱ

Այս հոդվածում խոսվում է իրավաբանական ոլորտի որակյալ և մրցունակ մասնագետների նկատմամբ բազմաթիվ կազմակերպությունների հետաքրքրության մասին: Այս առումով բարձրագույն կրթության համակարգի հրատապ խնդիրն է ապագա իրավաբանների օտարալեզու իրավաբանական դիսկուրսի ուսուցումը: Խոսվում է նաև տարբեր ժանրերի իրավական փաստաթղթերի հիման վրա դիսկուրսիվ կոմպետենցիաների ձևավորման ուղղությամբ աշխատանքի մեթոդների մասին: Հոդվածում նշվում է, որ դասավանդման ավանդական մեթոդները միևնույն ժամանակ չեն տալիս ռուսաց լեզվի՝ որպես մասնագիտական լեզվի իմացության անհրաժեշտ մակարդակ, ինչը խանգարում է ուսանողների անձնական աճին և հիմնական կոմպետենցիաների ձևավորմանը: Նման պայմաններում առանձնահատուկ նշանակություն է ձեռք բերում դիսկուրսիվ կոմպետենցիաների հմտությունների և կարողությունների ձևավորումը: Հոդվածում ներկայացված է իրավական

փաստաթղթերի կառուցվածքը՝ հիմնված լեզվական և քերականական նյութի վրա, խոսվում է պաշտոնական ոճի տարբերակիչ առանձնահատկությունների մասին, ուշադրություն է դարձվում այնպիսի երևույթների վրա, ինչպիսիք են կատարողականությունը և միջտեքստայնությունը: Դրա հետ մեկտեղ կարևորվում է աշխատանքի ընթացքում աուտենտիկ փաստաթղթերի և տեսանյութերի օգտագործումը, կարևորվում է Սահմանադրության տեքստերին, օրենքներին անդրադառնալը: Շեշտը դրվում է նաև այն փաստի վրա, որ հաղորդակցման մշակույթում դիսկուրսիվ կոմպետենցիան դրսևորվում է դիսկուրս պլանավորելու և այն կառավարելու ունակության մեջ՝ նպատակ ունենալով իրականացնել հաղորդակցական ազդեցություն հասցեատիրոջ վրա:

Հիմնաբաներ. իրավական փաստաթղթեր, պաշտոնական ոճ, իրավական դիսկուրս, երդում:

Alla Rudenko

*Teacher of the Chair of Languages, Communication and
Pedagogy at Eurasia International University*

Email: alla.rudenko@eiu.am

THE WAYS OF FORMATION OF LEGAL DISCOURSE COMPETENCE BASED ON THE MATERIAL OF LEGAL DOCUMENTS

This article discusses the interest of many organizations in qualified and competitive legal professionals. In this regard, an urgent task for the higher education system is to teach foreign-language legal discourse to future lawyers. It also addresses methods for developing discursive competence based on various genres of legal documents. The article notes that traditional teaching methods do not provide the necessary level of proficiency in Russian as the language of the specialty, which hinders the personal growth of students and slows the formation of key competencies. In such conditions, the development of skills and abilities in discursive competence becomes especially important. The article presents the structure of legal documents based on linguistic and grammatical material, highlights the distinctive features of the official style, and pays attention to phenomena such as performativity and intertextuality.

Additionally, the importance of using authentic documents and videos in the learning process is emphasized, as is the importance of referring to the texts of the Constitution and laws. Emphasis is also placed on the fact that in the culture of communication, discursive competence manifests in the ability to plan and manage discourse to achieve a communicative impact on the addressee.

Key words: legal documents, official style, legal discourse, oath.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2024թ. մարտի 29-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2024թ. ապրիլի 12-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2024թ. ապրիլի 30-ին:

Տպագրական 100 օրինակ

EDIT PRINT
43 D. Maloyan str., Yerevan
Tel.: (374 10) 520 868
www.editprint.am
info@editprint.am

ԷԴԻՏ ՊՐԻՆՏ
Երևան, Գ. Մալոյանի 43
հաս. (374 10) 520 868
www.editprint.am
info@editprint.am